

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

RE

72

OSZK
Országos Széchenyi Könyvtár

1873
JULIUS
KÖNYVTÁR

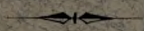
1873
JULIUS
KÖNYVTÁR

CSAPO
KÖNYVTÁR

315. P. M.

RÉVAI MIKLÓS ÉLETE

IRTA

CSAPLÁR BENEDEK

K. R. T.

II. KÖTET

183. c. 42

BUDAPEST,

AIGNER LAJOS

1883.

Ára 3 frt.

AIGNER LAJOS kiadásában

30 frt

helyett

20 frt!

(Budapest, váci-utca 1. sz.) megjelent

20 frt

helyett

15 frt!

TÖRTÉNELMI MŰVEK.

- Anglia művelődésének története. Irta *Buckle H. Tamás*. Fordították *György Aladár, Láng Lajos, Márkus Miklós* és mások. 10 kötet füzve 13 frt 20 kr, 5 vászonkötésben 16 frt 40 kr.
- *Archeologiai értesítő. Szerkesztik *Romer, Henszlmann* stb. II —IX. évfolyan. Egy-egy 3 frt — kr.
- *Kortörténelmi rajzok. Irta *Neményi Ambrus*. 2 kötet (Grévy, Renan, Dupanloup, Littré, Cassagnac, Bismark, Palmerston, Kémál bég, Castelar, stb.) 1 frt 60 kr. Velinkiadás 3 frt — kr.
- *Vázlatok a magyar emigratio életéből. Irta *Aldor Imre*. 1 frt 20 kr.
- *Szarvas város történelme és jelen viszonyainak leírása. Irta *Zsilinszky Mihály*. 1 frt 20 kr.
- *A Templariusok titkos statutumai. Irta *Barach Benedek* — frt 60 kr.
- *A szabadkőművesség története. Irta *Hollós László*. 1 frt — kr.
- *Az egyet. művelődés történelem vázlata. Irta *György Aladár*. 1 frt 20 kr.
- *Az emberi nem művelődési történetének vázlata. Irta *Torkos L.* 1 frt — kr.
- *A hadművészet történelme. Irta Bernek után *Halász Károly*. — frt 80 kr.
- Kolozsvár története. Irta *Jakab Elek*. 3 kötet 10 frt — kr.
- Az 1848. reaktio és ellenforradalom. Irta *Rogge. Ford. Hoffer* 1 frt 50 kr.
- *Széchenyi István napjaink történelmében. Irta *Schvarcz Gyula* — frt 30 kr.
- *A báni méltóság eredetétől fogva napjainkig. Irta *Hampel József* — frt 30 kr.
- A lovasság történelme a legregibb időkől a jelenkorig. Irta *Denison György*. Fordította *Szeles Dénes*. 1—4. füzet. Egy-egy — frt 50 kr.
- Mikes Kelemen törökországi levelei 1 frt 80 kr, kötve 2 frt 40 kr.
- Felolvasások az ember őstörténetéről. Irta *Baloghy D.* 2 füzet. 1 frt.
- Dávid Ferenc emléke. Eliteltetése és halála 300-dos évfordulójára irta *Jakab Elek*. 2 frt 50 kr.
- Bereg vármegye monographiája. Irta *Lehoczky Tivadar*. 3 köt. 12 frt — kr.
- Tanulmányok az ember eredetének történetéből. Irta *Majláth Béla* 1 frt.
- *A székesfehérvári ásatások eredménye. Irta *Henszlmann Imre* .5 frt — kr.
- *Bárá Wesselényi Miklós felségsértési bűnpere. Irta *Jakab Elek*. 2 nagy kötet 4 frt — kr.
- Oklevelészeti naptár. Irta *Torma József*. 2 frt — kr.
- Egyiptomi cultur-maradványok hazai leletek közt. Irta *Majláth B.* 1 frt — kr.
- *A szabolcsmezei muzeum, utasítással vidéki muzeumok rendezésére Irta *Hampel József*. 30 ábrával — frt 40 kr.
- Nagy napok 1848/49-ben. A magyar szabadságharc rövid naplója. Irta *Hory Béla*. — frt 70 kr.
- Árpás, és a mórchidai prepostság története. Irta *Rómer Flóris*. 1 frt — kr.
- A legújabb kor története 1815—1871. Irta *Szabó Ferenc*. 4 kötet 7 frt 50 kr.
- Pest-Pilis-Solt megye monographiája. Irta *Galgóczy K.* 3 köt. 6 frt — kr.
- *A magyarországi zsidók története. Irta *Bergl József* 1 frt 50 kr.
- *Zur neuern Geschichte der Juden in Ungarn, von *Leopold Löw* 2 frt — kr.
- *Politische Geschichte der Serben in Ungarn. *J. H. Schwicker*. 4 frt — kr.
- *Geschichte des Temeser Banats. von *J. H. Schwicker* (előbb 3 frt) 2 frt — kr.
- Bátorfi L. Adatok Zalamegye történetéhez I—V. kötet 10 frt, bekötési táblákkal 12 frt —
- Károly J. és Nyírák S. Emlékkönyv a székesfehérvári püspöki megye százados ünnepére 2 frt — kr.

=== A ki az itt felsorolt és *gal jelölt művek közül egyszerűen 30 frtért megrendel, a bolti árnak csak 2/3-át, 20 frtért csak 3/4-ét fizeti. Egyes művek csak a kitett áron kaphatók. ===

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

~~II.
Hung. l.
93 # l.~~

II.

MAGYAR NEMZETI MUZEUM
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA

OLVASÓTERMI KÉZKÖNYVTÁR
09497
KIKÖLCSÖNÖZNI NEM SZABAD

OSZK

Országos Széchenyi Könyvtár

RÉVAI MIKLÓS ÉLETE

IRTA

CSAPLÁR BENEDEK

K. R. T.

Országos Széchényi Könyvtár

II. KÖTET

BUDAPEST,
AIGNER LAJOS

1883.

AI MIKLÓS EL

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

48102

Budapest, 1883. Rudnyánszky A. könyvnyomdájából.

ELŐSZÓ.

Révai életének mintegy derekát, — viszontagságok, küzdelmek és szenvedések közepett is kitartó munkásságú nyárszakát veszi ezennel szíves olvasóm.

Azt tudva, hogy ez épen II. József uralkodásának évtizedére esett, sejtheti ama küzdelem nehézségét, melyet akkoron a nemzeti szellem ébresztésére vállalkozott hazafiaink vívniok kellett. — Révainak oroszlánrész jutott abból.

Irodalom-történetünk legkiválóbb tekintélye (Toldy) e nehéz időszakot Révai évtizedének nevezi nemzetiségünk történetében. — Dugonicsot emeli ki mellette a magyarság ápolásában főtényezőül. S ennek emlékiratai nyomós bizonytságot vallnak ez időszak kínos voltáról.

Nemzetiségünknek tán minden más európai nemzetéinél agasztóbb viszonyai eléggé felhívók arra, hogy e száz év előtti belküzdelmekre mennél komolyabban visszaemlékezzünk.

E tekintetből alig szükséges megokolnom ama súlyos vívódásnak e szerény cím alatt is terjedtebbé vált tárgyalását. — Hősünk kiemelkedő alakja körül több érdemes bajnoknak illetékes méltatását javalta a hazafiúi kegyelet.

Ha a csoportosítás nem épen arányosan s a plastika műszabályai szerint sikerült: ennek okozásában tetemes része van annak is, hogy e mű előbb részletenként, oly folyóirat keretében jelent meg, mely tartalmi változatosságra utalva, némi prokrusteszi műtetre készteteti a nagyobb szabású mű íróját.

Bármennyi egyéb kifogás érheti is e dolgozatot alaki tekintetben, szolgáljon itt is mentségül az, a mit az első kötet előszava már eleve vallott, s a mű folyama tán eléggé igazolt is.

Minden esetre csakis tárgyavatott s minél inkább a tárgyra irányzó bírálás válhatik ily nem épen könnyű feladat javára.

Kelt Budapesten, 1883. november hó 1.

Csaplár Benedek

k. r. t.

032013

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

I. Révai nevelő Bécsben.

1. Hősünk tehát ismét a birodalmi fővárosban; még pedig most már „*proprio motu et proprio Marte*“ jutott oda, saját eltökéléséből és saját emberségére támaszkodva.

Elhatározásának indító okai a mondottakból már meglehetősen sejthetők.¹⁾ De azoknak kellőbb megvilágításához járulhatunk még némely körülmény fölemlítésével.

Életkorának 31-dik évét betöltve és annyi képzettséget s munkaképességet érezve magában, mint a mennyinek már elismert tanúságait láttatá, meg e közben oly magasztalásokat is nyerve, melyek egyébként sem csekély önértetét nagyon is fölbiztathatták. — hogy ne buzdulhatott volna most már jóval közrehatóbb vállalkozásra is, mint a minőt eddigi szűkkörű helyzetében művelhet vala?

A honszeretet nemtője s korának átalakulásra sürgető szelleme egy idő óta merészebb feladatú ösvényekre biztatgatá. — S hogy az ilyesekre készséges hajlam nélkül nem is szűkölködik, annak eléggé világos nyilatkozatokban adta jeleit.

2. Már Nyitrán laktakor föltetszően érezte, hogy a keblében égő honszeretet nagyobb mérvű eredmények eszközzésére ösztönzi őt. semhogy csupán az iskolai tanítgatás, sőt az e mellett szerényen űzhető irodalmi foglalkodás is teljesen kielégíthetné hazafias aspiratióit.

Vágyai magasabb eszmény felé irányultak. — Azt célozták, hogy nemzete oly szellemi törekvésekre ébredjen, melyek képesek legyenek sarkalatos érdekeit jövőre megóvni s fönmaradását biztosítani azon veszélyekkel szemben, melyekkel a nyugati korszellem folyton növekvő áramlata mindinkább fenyegetni látszik.

Előérzetei, melyek az európai művelődés nagy mozgalmainak észleltéből erősbülének, mindegyre hathatósabban sugallják neki, hogy

¹⁾ L. Révai M. élete I. k. 353—7. l.

a hosszas zsibbadásban tetemesen elfásult magyar nemzet nagy bűj-
ját láthatja annak, ha minden kitelhető erővel hozzá nem fog azon
sürgős munkához, melylyel a század szellemi vívományait nyelvének
kellő kiművelése által szükség meghonosítania önfentartása javára.

Mintegy delejes hatással nyugtalanítja őt ez érzete már évek
óta. —

Ebből eredt azon izgatag sürgölődése, melylyel előbb fiatal
rendtársait buzdítgatá csatlakozásra, mintegy pnalanx-szerű tömörül-
lésre s külön-külön tehetségeik szerinti munkálkodásra a szellemi
téren.

Bolla Mártonhoz, a szellemes és jellemes ujonc-társhoz inté-
zett két alagyájában¹⁾ mintegy forrpontig emelkedve nyilatkozik e
nemű buzgalma. Hő forrásként ömleng kebléből ama lelkesült óhaj,
hogy minél előbb fogjon mindegyik tehetségesebb társa valamihez,
a mivel a nemzeti művelődés ügyét elősegítheti. Oly lázszerű hévvel
sürgeti ezt, mintha már a „periculum in mora“ érzete gyötörné
lelkét.

3. Mintegy részletes tervrajznak vázlatát lebbenti elének a Bollá-
hoz 1777. írt alagya arra nézve, a mire hősünk, mint leendő szel-
lemi agitator, kora nemzedékét serkentenii kívánja.

Buzdít a honfoglaló s honalapító elődök emlékének föléleszté-
sére, hogy a kiválóbb tehetségűek azt egyrészt költői felfogással,
másképp történeti tárgyalással tükröztessék a nemzedék lelke elé.
Óhajta, hogy hazai nyelven tisztába hozva tárgyalassék, a mit ró-
luk Desericzky és Pray latinul vitattak. Magyarul kívánja szóal-
tatni a nemzet történelmét s törvényeit, a hadakozás szabályait, a
hon fenntartására és fölvirágoztatására való ismereteket, a termé-
szettudományt főleg pedig az erkölcs és ízlés nemesbítésére oktató
tanokat nemcsak irodalmilag, hanem az eszméket érzékesítő művé-
szetek által is, kiváltképen a drámailag alakító művészet által.²⁾

Tehát érzelmi emelkedésre s értelmi fölvilágosodásra törekvő
mozgalmat kíván indítani minden irányban. — Előbb csak bizal-
masbjaít buzdítja ilyenét igyekezetekre, hogy aztán általok terjedez-
zen mind tovább és ily hazafias tevékenységre.

A honszeretet kötelességére hivatkozás mellett a dics-szerzést
és hírnévre jutást is emlegeti buzdításul a végett, hogy a nemzeti
művelődés halaszthatlan követelményét megszívvelve, kiki tegye azt,
a mi tőle telik a nemzet újra élesztése s a haza felvirágoztatása
javára.

Maga számára egyelőre szerényen csak kis kört vállal az ér-
zelmi s értelmi irányú teendőkből: a mathesisnak magyarításával s
e mellett magyar alagyák irogatásával ígérkezik szolgálni az ügy-

¹⁾ L. „Magyar Alagyák“ I. k. 20. és 31. l. s „Elegyes Versei“ 18. 35. l.

²⁾ L. u. o.

nek, míg másokat szívesen kínálgat magyar homérosi s virgiliusi dicsőséggel és hívogat a magyar Livius szép feladatára. Ösztönözve buzdít egyebekre is, nagyobb vagy kisebb, de a nemzeti művelődést egyaránt hasznosan elősegíthető munkakörök betöltésére.¹⁾

4. Ilyen vala bajnokunk ifjúkori eszményképe a haza felvirágoztatásának eszközléséről. Ennek megvalósulása reményét tárja föl a kebelbarátjához, Bolla Mártonhoz írt alagyájában akkor mindjárt, midőn az egyetemnek Budára átszállításáról és a hazai közoktatás szervezéséről szóló intézkedés tudomására jutott.

Valóban a leendő nemzeti ébresztőt meglehetősen előre sejtető e lángbuzgalommal párosult concret felfogás a nemzeti megújulás igényeiről!

Ily eszményének valósulását még forróbban óhajtá Bécsben megfordulta után. Bizonyítja ezt azon sürgése, melylyel a hazafias érzelmeket hangoztató magyar alagyáinak közrejutását oly igen sietteté.

Mily lelkesen folytatá e hazafias irányzatú buzdításait tovább is, vallják azt azóta írt magyar alagyái, különösen a Bollához (1778) Majláthhoz, Tóth Farkashoz, Berentshez intézettek. Hogy pedig annál sikeresebben buzdíthasson, feszült munkásságával példát is akart adni arra, a mire másokat ösztönözget. A Nagy-Váradon folyt 3 évi serény munkássága kiváló tanúságot ad erről.

S most ím ily előzmények után nagyon elérkezettnek láthatta az időt arra, hogy a „paulo maiora canamus“ szerint már meszszebb is szétható lelkesítésre vállalkozzék, közvetve, vagy közvetlenül, ha ugyan más nem tenné, valamely olyféle organum megindításával is, mely a nemzeti szellemet hathatósabban villanyozza föl trespetegségéből.

5. Az időviszonyok is már mintegy percenként nőgatóbbak valának ily vállalkozásra, egyrészt biztató, másrészt gondolkodóba ejtő prognostikonjaikkal.

Oly fejedelem lépett imént Mária Terézia trónjára, ki már ifjantan a XVIII. század reform-eszméivel eltelve,²⁾ mintegy szöges ellentétbe helyezkedett az ősi intézmények és történeti jogok igényeivel,³⁾ ki már huzamos idő óta ismeretes vala a merész újtítások iránti hajlamairól, de e mellett a nép javát eszközölni igyekvő humanistikus szelleméről is. Többnemű kiváló tulajdonai járulván ehhez, néki a népszerűség nimbusát nagy mérvben előre biztosíták, kiváltképen az örökös tartományokban.

Oly mosolygón verőfényes tavaszi időszakként látszott II. József uralkodása fölvaltani a Mária Terézia kimultáért gyászoló

¹⁾ L. u o.

²⁾ L. Dr. W. Lustkandl „Die Josephinischen Ideen“ Wien, 1881, 2—6. l.

³⁾ L. Fraknói (Frankl) Vilmos „Magyar Nemzet története“ 1873. III. füz.

borongást, hogy mintegy általánosnak mutatkozott azon remény, mely szerint az ő uralkodása még dicsőbb és jótékonyabb leendő anyjájánál,¹⁾ kiről hősünk is kegyelettel hirdette volt, hogy hazánk-nak mintegy újra alkotója s nemzetünknek kegyes anyja vala.²⁾

Az ily közérzületként nyilatkozó hangulat még alig véteté észre némely skeptikus elméjű gondolkodók azon aggodalmát, mely szerint az oly magas reményekkel üdvözölt uralkodónak nagy népszerűsége részünkre tán baljóslatú is lehet.

Pedig ily aggodalmat már jóval ezelőtt észleltek ki a bírálóból figyelmű hazafiak a szellemes fejedelem azon kedvezőtlen jellemvonásaiból, melyek hazánk történeti jogai iránt nem látszottak valami kiméletes hajlammal viseltetni.³⁾

6. Hősünknek az új uralkodóra vonatkozó nyilatkozata a Mária Terézia emlékét dicsőítő gyászbeszédében olyast gyanított, — hogyan is nyilatkozhatott volna oly alkalommal másképen? — mintha ő is szívesen engedné át magát azon szép reményeknek, melyeket a nagytehetségű fejedelem uralkodásához a nemzet tetemesb része és igen számos kiválóbbja örömet fűzöget vala.⁴⁾ De alkalmasint tudomása volt arról is, hogy az oly fényes kilátásokkal biztató új időszak nem kis mérvben növesztheti nemzetünk töprengéseit jövője iránt, s hogy az legalább is igen éber gondoskodásra inthet. Mindenesetre ingatlan maradt Révai azon meggyőződése, hogy azt az ébresztő tevékenységet, melyet nemzetünk öfenntartási érdeke okvetlenül igényel, ezentúl még sokkal inkább fokozni kellend.

És Révainak, a haza hajdani dicsőségéről már gyermek kora óta ébren álmadozóznak,⁵⁾ s a nemzet jövőjéért rajongónak mindegyre erősebben sugdosá a hon-genius, hogy bizony most már jóval hangosabb tárogatóval kellene annak az oly bajosan eszmélthető nemzeteknek füleibe harsogtatni azokat a hazafias óhajtásokat, melyeket ő eddig csak egyes meghittebbjeihez irogat vala, — hogy a koriránynyal és a genialis fejedelem célzataival szemben most már csakugyan minél sokszorozottabb erőfeszítéssel fogjon hozzá a magyar valódi életrealitásának bebizonyításához, nehogy a reményteljesnek mutatkozó új időnek rohamos haladása valahogy azon fatális jelenséggel döbbsentse meg, hogy bizony már későn!

¹⁾ u. o. 336. l. — V. ö. Bessenyei György „Jámbor szándék“ 20. l.

²⁾ L. Joannis Nicolai Révai „Oratio habita in parentalibus Mariae Theresiae“ „Latina“ 145—194. l. — Dicsérve említi ezt a M. Hirmondó 1781. 23. l.

³⁾ L. Fraknói (Frankl) V. u. o. 338. l.

⁴⁾ L. Fraknói V. „Martinovics és társainak összeesküvése“, 4—5. l. — Orczy Lőrinc az ő magasztalásait II. József-ről nyilvános beszédeiben is bátran hangoztatá s magán leveleiben is ömledezteté. Példa amarra a gr. Teleki József-nek az ugocsa-i főispáni székbe igtatásakor mondott beszéde 1782. nov. 15. — erre pedig egyebek közt a Koppi Károlyhoz 1781. aug. 12. kelt bizalmas levele. (Koppi K. correspondentiai közt.)

⁵⁾ L. Révai M. élete I. k. 340. l.

7. Az itt röptiben érintgetett új korszak viszonyaiba élénkebben bele képzelődve, sőt némileg bele érezve magunkat ama hangulatba is, mely noha egyes balsejtelmek árnyalatával borongva, túlnyomólag biztató kilátásokban ringatódzék, — kevésbbé látandjuk felöltőnek hősünk elkapatását s mintegy rögtönösen szárnyra kelését a végett, hogy a nagy örvendezéssel inaugurált új aerát ő is közelebből örökös szemekkel kísérhesse, aztán meg jelentősb tényezéssel is serkentgethesse nemzetét, erre, ha lehet, alkalmas positiót foglalván ott, honnét leginkább lendíthetni valamit a hazai nyelv s művelődés előmozdítására.

És hol lehetett volna akkor erre alkalmasabb mód, mint Bécsben? — Ott, hol már a nagynevű fejedelem-asszony uralkodása alatt annyira fölszaporodott volt a magyarok száma, hogy a haladottabb nyugati műveltséggel könnyebben érintkezhetve, a világvárossá fejlődő ősrégi fejedelmi városban némi intensív erőt is fejthetett ki már a Mária-Terézia-kori korlátoltabb viszonyok között s így értelmisége súlyával irányadó hatást is gyakorolhatott a nemzet ébresztésére. Mintegy gócból sugárzott be onnét a buzdítás nemzeti művelődésünkre; különösen a testőrök közt, — tehát az uralkodó közelében — megeredt szellemi mozgalom által közel egy évtized óta folydogál vala be a lelkesítő hatás.¹⁾

8. Mennyire növelhető lesz ez most a körülmények sürgetése folytán s a remélhetőleg még jóval kedvezőbbé válандó viszonyok közt! Így képzelhette ezt nem egy vérmes reményű hazafi,²⁾ ki József szabadelviségéhez előlegesen legalább azon bizalmat fűzőgeté, hogy kedvezése folytán lendületet nyervén a szellemi mozgalom, az majdan nemzetünket élénkebb haladásra hevítgeti.

Bécsből kellend — úgy hitte bajnokunk is — a hazai művelődés ügyét ezentúl jóval erősebben sürgetni és a szellemi munkára képes erőket mindegyre zaklatóbban ösztönözni. — Igen, Bécsből a culturalis tekintetben ezentúl sokkal gyorsabban fejlődő fővárosból kellend most már okvetlenül a nemzetet folytonos éberségre buzdítani, izgatni, tájékozni, hogy jóval nagyobb mérvben folytassa művelődése mozgását olyan arányban, a minőben a viszonyok alakulása engedí, sőt indirecte sürgeti is.

Hősünk Bécsről, már ott léte előtt nagy véleménynyel vala. Már 1777. így zengett róla:

Innét tetszett fel szép hajnala régten ohajtott
 Boldogságunknak s kelt örömünkre napunk.
 Innét kezd Nemes Országunk számlálni szerentsébs
 Századokat, porból hogy fel emelte fejét.

1) Ballagi Aladár „A m. kir. testőrség története . . . Pest 1878.

2) L. Jakab Elek „Szacsвай Sándor“ Figyelő XI. 262 - 3. l.

Innét gyulladozik több szép Fő Tagja Hazánknak
'S e' példára azont sürgeti kintse, szava.)

Ott megfordulta óta hatványozódott e hiedelme, s oly meggyőződéssé erősült, hogy okvetlenül szükségesnek látta a magasb művelődésre való irányásnak onnét eszközzését, hol a tudomány és művészet forrásai hasonlíthatlanul bővebben buzognak, mint hazánkban. Hisz itt még a könyvtárak dolgában is oly igen érezhető a fogyatkozás.²⁾ Művészet, ipar s általában a társadalmi műveltség tekintetében pedig mily sok eltanulni valót láthat ott a figyelő magyar!

9. Mennyire kívánatosnak látta e szerint, hogy Bécsből már hathatósab impulsust nyerjen a magyar nemzet művelődésének sikeresebb fejlesztésére olyatén közlöny által, mely élénk figyelemmel kísérvén a nyugati cultura eredményeit, a haza nemzedékét mintegy annak színvonalára igyekezzék fölemelni! — —

Ilyenféle eszmék lehettek azok, a miket lelkesülten s bátran kívánt elmondani már 3 év előtt Molárnak. — S most ezek már sokkal hathatósabban izgatták lelkét.

Hova kelljen ezeknél még több érv s erősebb indító ok arra, hogy oly tüzes lelkű hazafi, mint Révai, mihelyt lehet, kibontakozzék helyzeti korlátolt viszonyaiból, ha még oly kedvezők is azok, s neki iramodják azon útnak, mely Bécs felé visz, s habár tél derekán és roncsolt egészséggel, siessen oda, hova oly fontos szelleműgyi teendők intik? —

Egy jó adag franciás könnyűvérűség is elég erre s megvan a határozat és a közmondásos „dictum, factum“ szerint nyomban követi azt a végrehajtás is. Ilyesmi pedig Révaitól elég könnyen kitelt még későbbi éveiben is, — mennyivel inkább most, életkorának eléggé vérmes éveiben, meg épen azon korszakban, melyben a nagy fordulatok s rögtönzések időszaka kezdett lábra kapni!³⁾

Mindez így is bőven kifutná hősünk sajtáságos helyzet-változtatásának megokolására. — Azonban, mint fentebb idézett levelei láttatják, voltak ama hevenyészetnek némi előzményei is, melyek azt meglehetősen előkészíték.

10. Nagyváradon létekor írt s 1780. november 27-én kelt levelében már elkeseredetten panaszolja három évi türelmének fogyatkozását: „A jövő reménységekkel győzetett sok fáradozás s a

1) L. „Elegyes versei“ 31. l.

2) L. u. o. 60. l.

3) II. József „heves türelmetlensége terveinek keresztülvitelében“ a „regis ad exemplum . . .“ szerint bámulóit is rászoktathatta a hevenyészésre . . . Meg a francia irodalom nagymérvű terjedésével a franciás szellemből is sok szivárgott át ez idétt az azt kedvelők lelkébe. — (L. Fraknói „Martinovics és társai összeküvése“ 2. l.) — Révaiban csakugyan nem kis adag volt a franciás természetből is, — mint ezt a tényekből lesz alkalmunk fölismerhetni. —

nagy biztatás elragadván legszebb időmet, megfosztott legfogatosabb eszközömtől állapotom szerenstétetésére: és tsúfságul kitolt a térpiatzra, békeverve az inséges bajba: melyet úgy látok borzadozva előttem, mint egy messze elszéledett tengert, a honnét lehetetlenség kieveznem.¹⁾

Ezen érzékeny panaszának tárgyát tőle csak fele részben érthetjük meg. Vajon mely oldalról, mi módon, mennyiben s minő feltétel mellett tétettek néki oly ígéretek, melyek teljesebb reményében annyi feszült fáradozásra szánta magát? Kitől eredt az a nagy biztatás, mely elragadván legszebb idejét, őt megfosztotta állapotja szerencsétetésének legfogatosabb eszközétől és csúfságul kitolta a térpiacra s majdnem kilábolhatatlan bajba keverte? . . .

Keserű ömlengése így meglehetősen homályos. — Vajon mi lehetett az a szerencsétetésének legfogatosabb eszköze, és miből álló az az inséges nagy baj, melyből mint egy messze elszéledett tengerből lehetetlenség kieveznie?

Ezekre nézve idézett leveleiből nem igen nyerhetünk kielégítő felvilágosítást. Csakis annyit tudhatunk azokból, hogy a Nagyváradon ekkor újonnan felállítandó akadémiában Révai nagyon óhajtott elnyerni a mathematika tanszékét és midőn ez iránti reménye csüggedett, valami egyéb állásra igyekezett a gróf pártolása útján eljutni, melyet nem látunk megnevezve leveleiben. Erre sem tehetvén szert, ismét csak a mathesis tanszékét kérelmezte — siker nélkül.²⁾

Óhajlásának e tárgya helyett a bölcséleti tanszékre kapott kineveztetést³⁾ rendkívüli tanári minőségben. — Ebből némi hozzávetéssel azt gyaníthatni, hogy tán csak ideiglenes betöltése lehetett ez a tanszéknek, a rendes tanárrá kineveztetés pedig még utóbbi concursus eredményétől függesztetett föl.⁴⁾ Révai pedig ily bizonytalan s mint látszott, bajosan kivívható, de meg egyébként sem kedve szerinti állásért nem akart annyi fáradozást kockáztatni most, midőn erejét már is tetemesen megernyeszté a huzamos fáradozás, meg sürgősen igényelték azt az irodalom terén célba vett további igyekvései.

¹⁾ L. Révai M. élete I. k. 356. l.

²⁾ Mi okból történt az, hogy az iránta oly jó indu atú pártfogó e forró óhajlásának teljesítését nem eszközölte, holott, mint Révai leveleiből látszik, részéről tán némi biztatásokat is kaphatott arra: — Ennek a talányszerű kérdésnek megfejtése nem telik azon adatokból, melyekre eddig szert tennem sikerült, Lehet, hogy a nagy-károlyi grófi levéltárban vagy a nagy-váradí akadémia irattárában található még olyan adat, mely e homályos ügyet kellőbben földeríti. Nekem többszörös szorgalmazásaim dacára sem sikerült közvetítés által olyashoz jutnom. Talán utólag kelthet e kérdés valamivel érdeklődőbb figyelmet, mely aztán sikeresebb nyomozást is eredményezhet.

³⁾ L. 1781. jan. 10-ki levelét I. k. 356. l. — E szerint téves Horvát István e jegyzete: „per concursum delectus“ (I. n. Muzeum MS. 353. fol. Hung. N. 1. a.)

⁴⁾ E gyanút erősíti némely hátrább említtendő adat.

11. Így történhetett, hogy ama fensőbb kegy-nyújtást 1781. január hó 10. megköszönte, gr. Károlyi Antalt, mint főigazgatót, kérévén föl lemondásának följelentésére s azon okát adván ennek, hogy ő ki természeti hajlamánál fogva csakis a matematikai és physikai tudományok felé vonzódik, oly szétágazó tudományok felkarolására nem érez magában elégséges képességet; meg hogy a huzamos feszült munka által egészsége már is oly rongált állapotú, hogy Nagyváradnak ártalmas levegőjű vidékén nem is képes munkálkodását tovább folytatni.¹⁾

E kétes mentségei azonban inkább arra érthetők, hogy Révai, ki a mathesis tanszékének elnyertével szívesen maradt volna Nagyvárad ártalmas légkörében, a bölcséleti tanszéknek bizonytalan és föltételes elvállalását akarta ezzel mellőzni, minthogy annak concursus általi elnyerését kétesnek vélte, alkalmasint a versenyzők meglehetősen száma miatt, kik közt tán hathatósabban pártfogoltakat sejtett. — Ilyesmit gyanítatnak némely egyébütt lelheto adatok s ez ügyekre vonatkozó jegyzetek, köztök különösen Orosz Zsigmondnak Koppi Károlyhoz ez idétt kelt levele.²⁾

Orosz Zsigmond tehát, miként e leveléből látszik, már jóformán előre tudta, sőt tudatta is bizalmasaival, hogy Révai a mathesis, Szablik István — szintén piarista — a bölcsélet tanszékét Nagyváradon aligha el fogják nyerhetni. S ennek némi okát is sejteti.³⁾

1) L. Révai M. élete I. k. 356. l.

2) Ebben Orosz Zsigmond Koppi Károlyhoz 1780. sept 8. egyebek közt ezt írja: „Nunc pro philosophia Varadinum inducenda concursus habebitur hic Judae 11-a huius mensis; pro matheseos professore commendat se B. Révay, sed vix obtinebit. — Pro Logico P. Szablik, de quo incertum est, an sit aliquid obtenturus. Alii ex nostris concurrere non volunt eo, quod videant domesticas necessitates. Audio interim sufficientes futuros, qui et pro historia et physica instare volunt ex ordine Exsociatorum. Bosniensis etiam unus Budae sese insinuat.“ Ez a Bosniensis vagyis Capistrán rendi szerzetes pedig nem más, mint az utóbb oly hirhedetté vált Martinovics, mint ezt Frakkói Vilmosnak róla írt művéből látjuk (l. „Martinovics és társainak összeküvése“ 25. l.)

3) Mert — úgy mond — hallomás szerint a folyamodók elégséges számmal lesznek, különösen a felozlatott Jézus-társaság egykori tagjai közül, (kiknek mint az egyház-megyékbe bekebelezetteknek, — Mária Terézia azon rendelete szerint, mely már 1774. előnyt ígér a concursusoknál a világi papoknak a szerzetesek fölött, — biztosabb reményök lehetett a felsőbb tanszékekre). Másrészt pedig Orosz Zs. jelzése szerint a rendjéhez tartozók a „domestica necessitas“ — testületi bel-szükség miatt — is már mindinkább mellőztettek amazok mellett s tán ezért is tartózkodtak a concursusra kívánczástól.

Orosz Zs. e leveléből még érdemesnek találok itt megemlíteni, hogy a gymnasiumi tanárságra okt. 21-én Nagy-Szombatban történendő concursust is fölemlítvén, így folytatja tovább: „omni ex parte fermentum, quod cepit, adhuc durat, usque dum res tota subigatur. Quamquam id promittere nobis vix possumus, nisi tarde admodum. — Pray Universitatis valedicere parat, si tamen valedictio ipsius acceptata fuerit. — Ehrenfels Nationalium Scholarum inspector est

Igen lehetséges, hogy ilykép Révai is értesült a részére nem kedvező viszonyokról s tán főnökének ily előleges tudomásáról is, melyből ő alkalmasint azon következtetést vonta ki, hogy leginkább a szerzeti elüljáróság vetett akadályokat óhajtsa valóságának.

E gyanításának azonban semmi alapját sem lelhetni adatainkban. — Legfőlebb úgy hozzátvetőleg annyit sejthetünk, hogy Orosz Zsigmond nem buzgólkodhatott Révai ügye mellett, minthogy már Nagy-Váradon léte folytán nem igen adta jelét a rendkormány iránti ragaszkodásnak, sőt elbizakodva a mások részéről tapasztalt figyelemben, mintegy közönnyel ignorálta testületi viszonyát, s így a jó főnököt is. — Ezt utóbb maga is bánatosan vallja a róla szóló gyászversekben.¹⁾

Meglehet, hogy biztatói oly mentségeket említettek neki, melyek rendi elüljárósága elleni gyanakodását növelhették.

Egy részt a bizalomban más részt a bizalmatlankodásban volt ő szertelen. S ennek ezentúl már mind feltünőbb jeleit láttatja.

12. De vajon kik voltak biztatói arra, a mit oly epedve óhajtott elérni? Károlyi Antal aligha helyezett neki kilátásba olyasmit, a minek teljesítése nem volt szándékában, vagy részéről nem is volt kivihető, sőt a minek eszközlésével önmagát cáfolta volna. Hisz főleg a rajz és építéstani oktatás végett kérte őt ki a nagyváradi nemzeti iskolák számára. E földadattal felhagyni készülő szándékozását hogy pártolhatta volna mindjárt kezdetben? S mint Révai leveleiből látszik, nem is pártolta. De vajon biztathatta-e őt olyasmivel, a mit nem szándékozott megadni? Ily hitegetést lehetetlen föltennünk gr. Károlyi Antaltól.

Talán későbbre helyezett néki kilátásba valamely más jutalmazó állomást vagy kegyadományt. — Révai valószínűleg tévedésbe ejtetett a gróf szándékai iránt.²⁾

Sokkal inkább hihető az, hogy Révait nagy-váradi pártolói közül biztatták némelyek azzal, hogy az óhajtott mathematikai tanszék elnyerését kieszközlendik neki, különösen pedig Horváth Mihály, ki imént az akadémia igazgatójává neveztetett ki, kinek

renunciatus Canonicus Magno-Varadiensis in locum D. Szentzi fatio functi.“ — Ez utóbbi hír szerint tehát Révai buzgó pártfogójára, — Horváth Mihályra — nézve nem volt oly mosolygó a szerencse, mint a hogy azt hősünk hinni szerette, minthogy saját céljai érdekében nagyon is kívánta azt. — Ez a kis glossa is mond valamit a szóban forgó ügyre nézve. Révainak a gr. Károlyi Antalhoz 1780. aug. 11-diki leveléből nagyon kirívó annak tendentiosus fölemelése, hogy a nagyváradi „nagyobb papság“ Szentzi kimulta után azonnal Horváthot emlegette utódául a kanonokságban, Hősünknek e hő óhajtsa s reménye sem sikerült. — Pedig ettől sok függhetett önsorsára nézve.

¹⁾ L. „Elegyes versei“ 85. l. „Orosz Zs halálakor 1782.“

²⁾ Ha csakugyan történt volna a gróf részéről valami határozottabb ígért vagy biztatás, nyomát lelhetnők annak valahol Révai utóbbi jegyzeteiben vagy bizalmas leveleiben; mert a mi nagyon bántotta, nem igen fojtotta azt magába ő, ki csekélyebb bajait is oly keserűen panasolja el meghittebbjeinek.

kedvezését Révai különösen megnyerte kitünő tehetségeivel s ügyes alkalmazkodásával. Ennek szíves hajlamát, mint a föntebb közlött 1780. aug. 11-én kelt leveléből kitetszik, hősünk egyebek közt azzal is igyekezett viszonzni, hogy őt az előkelőknél a kanonokság elnyerésére kiváltképen érdemesültként említgette.

Egyelőre még csak parányi mutatványát látatja ez azon szemességének, melylyel ő később nagyobb mérvben is tanusítandja azt, hogy célzatainak eszközlése végett nem rest fölhasználni minden megragadható alkalmat.

13. Révai ügye azonban eléggé élénk sürgölődése dacára fensőbb helyen olykép intéztetett el, a hogy az neki nem lett kedvére. A bölcsélet tanításával bízott meg extraordinarius professori minőségben. S ezt nem neki valónak érezvén, egy pár hónap mulva megköszönte. Ugyanis mint leveléből olvasható, ezen ágashogas tantárgyra, mely egyébként is kényes kezelésű, elégtelennek vallja magát; mert — úgy mond — nem képes annyi felé, mint a hogy e feladat igényli, mindenkor becsületesen elkészülni, s így nagyon sajnálja, hogy nem használhatja fel e neki nyújtott alkalmat a hazának ez által tehető szolgálatára, mivelhogy oly gyöngének érzi magát, ki a természet korlátozása által a tudományok szűkebb határai közé van utalva.¹⁾

E szerénykedő mentegetődzésébe befoglalja a nagy-váradi levegőnek kiállhatlanul ártalmas befolyását is, mely érvét azonban meglehetősen gyöngíti az, hogy — mint e lemondó leveléből is kitetszik — a mathesis tanszékének elnyerésével mégis igen tűrhetőnek érezte volna azt.

Leköszönésének a helytartó tanácshoz való följelentésére 1781. január 10-én kérte fel gr. Károlyi Antalt, mint főigazgatót. A latinul írt levél az előbb magyarul írottak után mintegy hivatalos alakú s udvarias stýlű, de meglehetősen categoricus hangjával sejteti, hogy ezennel kész egyszersmind lemondani az annyira tisztelt pártfogó további kegyeiről is.

Lehet, hogy még egy másik levélben nyiltabban is tudatta a gróffal jövőre való szándékát s Nagyváradról mentül előbb elköltözését, de a föntebb idézett levelek közt több ez időből nem lehető tőle.²⁾

Olyasmit is enged ez gyanítanunk, hogy talán csakis ama hivatalos színezetű leköszönéssel jelezte kegyurának Nagyváradról és így a kegyéből nyert állomásról történendő eltávozását. Ez pedig bizony eléggé hideg bucsúvétel volt volna az előbbi hó contestati-

¹⁾ E levelét az előbbi fejezetben szó szerint közöltem. (L. I. k. XVII. fej. 356. l.)

²⁾ Károlyi Antal gróf, ki oly gondosan megtartotta kapott leveleit, alig mulasztotta volna el azokhoz csatolni az utóbb érkezettek is. De már a lemondást tartalmazó után csak hat év mulva irodalmi vállalatáról szóló 2 levelét látatja ott a Révai leveleinek csomaga: a Károlyi grófok pesti levéltárában.

ókhoz képest. — Az utóbbi levelekben jelenkező kedély-alteratiójáról azonban föltehető efféle nonchalance is.

14. Hősünk életének e válságos mozzanatát illetőleg megemlíthető már itt azon többször is előfordulandó jellemvonása, hogy a mily szívós kitartással bírta ő egy ideig erőtetni türelmét bizonyos kitért feladat teljesítésére, különösen valamely óhajlásának valósulása reményében, oly rögtönző hévvel szakította azt félbe, ha reményének meghiúsultát látta vagy csak sejtette is.

Ilyesmit olvashatni ki fentebb közlött leveleiből is.

Három évi feszült fáradalmaikat csakis azon remény enyhíté, hogy a több oldalról rá halmozott teendők teljesítésével kiérdemli az oly igen kívánt s neki biztatásokkal ígérgetett matematikai tanszéket. De a mint kedvenc reményének sikertelenségét sejtette, türelme azonnal fogyatkozott, a böleseleti szakra erőtetése pedig azt kevés idő múlva teljesen kimeríté.

Igy állott be az életpályáján jelentékeny határt vető katasztrópha.

Izgultsága idegessé tette. Főlháborodása azon gyanut keltette benne, hogy valamely gonosz ármányok működése játszátja ki ama kecsgetető reményét, melyre költői képzelme már egész jövője fellegvárát rá építgette. Ugyanis némely szíves biztatások által föllóvalt hiszékeny önértzetessége alkalmasint azt képzelte, hogy már azon úton közel lesz az egyetemi tanszék elnyeréséhez is. Ez vala az ő titkos vágyainak legfőbbike, „meta desideriorum.“

A matematikai tanszék végetti sürgölődésére vonatkozhatik ama panasza, hogy a nagy biztatás kitolta őt a tértiaera, vagyis azon küzdalmi síkra, melyről a visszalépést aztán már kudarcnak hitte. Ebből csakis a Nagyváradról való távozás által vélt tisztességgel menekülhetni; mert erősen felhangolt önérzete kisebbségnek tartotta azt, hogy az akadémiai tanszékről ismét visszalépjen a meglehetősen kezdetleges állapotú nemzeti iskolákba rajztanítónak.

15. Lélektani egybevetéssel ilykép hüvelyezhető ki a dolog lényege abból a fentebb idézett keserű expectoratióból. Részletesebb adatok hiányában legalább így vélem azt kimagyarázhatni kissé homályos célzatú kifejezéseiből.

Van úgy nem egyszer hősünk életében, hogy izgult kedélyéből néha távolabbi jövőjét sejtető előérzetek törnek ki. Így volt az most is, hogy a mit közeli körülményeire vonatkozólag mond, valóban mélyen benyúlik jövő sorsába.

Ugy látja „borzadozva maga előtt az inséges bajt,“ melybe hiszékeny becsvágyánál fogva „bekevertetett, mint egy messze elszélydedett tengert, a honnét lehetetlenség kieveznie.“ — És mégis annál mélyebben megy abba, minél inkább kievezni igyekszik, mintegy a Scylla és Charybdis-ről szóló példaszó valósulván rajta.

Eddig csak többé kevésbé szűk medrű folyamban evezget vala

célzata felé, de ezennel már csakugyan az élet tengerének eresztí vitorlás csolnakját, hol mintegy odysseusi bolyongás válik sorsává.

16. Ama leköszönés bejelentése után hősünk nyomban távozásra készült s némi költői gondatlansággal fönnhíjjázva s épen nem töprengve jövője iránt, a téli idő alkalmatlansága dacára oda siet, hová szellemi célzatai oly igen vonzották, a birodalmi fővárosba. Ugy hitte, hogy — bár eleinte tán küzdelmesen, — de némi türelemmel majd csak mégis elég hamar zöld ágra fog ő ott vergődni. Hisz annyi mód van ott a szellemi képesültség értékesítésére, kiváltképen ezen új korszakot ígérő válság idején. Egyébiránt is miért volna költő, ha nem hinné, hogy a geniális bátorság leghathatósabb expediens a csüggesztő körülmények közt is? Frisch gewagt, ist halb gewonnen.

„Audaces fortuna juvat, timidosque repellit.“

Ilyen „Genie-Streich“-féle cselekvény bizony könnyen kitelhetett tőle, különösen akkor, midőn szép reményeinek kártyavárként összeomlása miatt fölháborodott kedélye arra ingerlé, hogy bármily vonzó viszonyok s lekötelezettségek szakításával ragadja ki magát mindennemű gyámság alól s kövesse azon hatalmas belső ösztönzést, mely őt a nemzeti nyelv s művelődés előmozdítása végett oly nagy missiónak teljes odaadással való felkarolására inti. —

A költői szeszélyt láttató rögtönzésnek valóban ily mélyen gyökerült alapérzés képezi fő *ελατήρ*-jét (hajtó erejét) — És bizony nem vehető kevésbe, ha Révai a viszonyokhoz s körülményekhez képest nagy vállalkozású elhatározását főleg hazafias érzelmének impulsusával motiválja.

Számításának tévedése is az ő magas fokú lelkesültségének tudható be, mely nem engedé, hogy önös érdekei iránt töprengedjék, csakhogy eszményének, a hazai nyelv s művelődés ügyének javára tehessen valamit.

Elhatározása arányos volt célzatával, célzata pedig nemzete lényeges érdekének követelményeivel.

17. Az időviszonyok pozitív s negatív hatásukkal egyiránt erősen felhívók valának arra, a miért az ő lelke epedez.

II. Józsefnek ismeretes irányzata vala, hogy összpontosított hatalom által erősbítse, biztosítsa a birodalmat. E végett szükségesnek vélte a külön fajok együvé olvasztását a német műveltség és nyelv által, tehát a nemzeti sajtások elenyésztetésével.¹⁾

¹⁾ Ily törekvései bőven ismertek ugyan, de mivel még is találkoznak nálunk még mindegyre célzatainak mentegetői és szépítgetői (láthatni egyebek közül ennek példáját Bánóczy J. művében is (l. „Révai M. élete és munkái“ 116—119. l. — hol bátran vallja, hogy „II. József nem volt germanizator“) ez okból helyén lesz erről német bizonyosságot szövegeztünk és pedig a sok közül épen iskolai tankönyvet, mely az ötvenes évek elején adatott ki, melyben im ezt olvassuk II. József törekvéseiről: „Den thatendursten Geist Josef's II. hatte, obgleich derselbe Mitregent war, in der letzten Zeit Maria Theresia's

Szándékait már jóval előbb sejtették a behatóbban vizsgáló elmék. A német nyelv sürgetése már 1774 óta folyamatban vala. Ezt részéről mind erélyesebben fokozá s egyéb önkényű intézkedéseivel is súlyos aggodalmakat keltett.

Ily jelenségek a lelkesebb hazafiakat mind éberebb ellenörködésre, sőt lehető ellenhatásra ösztönözhatték. Habár számosan valának is azon jó hiszemben, hogy a „ius naturae“ tanulmányába gondosan beavatott¹⁾ fejedelem mindinkább meghallgatja a természet-jog azon követelményét is, mely a faji sajátosságok kímélését igényeli és hangoztatott szabadelvűsködésénél fogva szabad utat enged a nemzeti alapú természetes fejlődésnek: de a skeptikus elméjű s acélosabb keblű honfiak előrelátólag a résen állást tarták szükségesnek s felhasználását minden alkalmas módnak a nemzeti érzelmek megóvására, sőt lehetőleg erősítésére; positio foglalást s buzgó törekvést, különösen a szabadabbá engedett sajtó útján a „tranquilla potestas“ növesztésére serényen működő, hazafias célzatú szövetkezések, szellemfejlesztő társulatok alakítását, s a viszonyokhoz képest kitelhető óvást javasolának a nemzeti palladium megvédése végett.

18. És vajon ki kételkedhetnék az iránt, hogy a mit az akkori hazafiai legjaja kívánt, azt Révai a lehetőleg hatványozott mérvben óhajtotta, s hogy annak csak bármi részben teljesíthetéseért semmi áldozattól nem riadt vissza?

Hősünket mintegy türelmetlen tetszomjra ingerelte azon hazafias érzelem, mely a korabeli leglelkesebb honfiak szívét hevíté. — Teljesen át vala hatva azon meggyőződéstől, hogy a hazafias szellemet immár minél inkább centralizálni szükség azon félhető veszélylyel szemben, melyet a fölolvasztással fenyegető állami központosítás eredményezhet.

E végett nagyon is sürgős feladatnak látta, hogy azon sporadikus tevékenység, mely a haza némely pontjain mintegy elszigetelten buzgócodik, valamely egyesítő hatású organum által mind szorosabb csatlakozásra ösztönöztessék. Csakis az ily tömörülés fo-

friedlicher und vorsichtiger Sinn gehemmt. Nun er allein an das Ruder trat, wollte er das Versäumte mit der ganzen Ungeduld seines Genie's einholen. Vor Allem wollte er die österreichische Monarchie durch Einigkeit kräftigen, die bisherigen Stammesverschiedenheiten sollten aufhören, sich allmählig in einer gemeinsamen Sprache und Gesittung verschmelzen, die deutsche Form zuletzt alle übrige Nationalitäten in sich auflösen. Aber hiermit bewirkte er sogleich den ersten Widerstand gegen seine Neuerungen, denn die verschiedenen Völker wachten eifersüchtig über dem, was dem Menschen ewig heilig ist und bleiben muss: über der Sitte der Väter, den alten Landesgewohnheiten und der Sprache der Heimat.“ (L. „Kurzgefaste Geschichte Oesterreichs, seiner Völker und Länder, für den öffentlichen und häuslichen Unterricht von Dr. Hermann Meyer 2-te Auflage, Wien 1851.“ 157. 1.)

¹⁾ Und die eigentlichen juristischen Vorträge waren auf die damals herrschende Lehre des Naturrechts gebaut“ mondja dr. W. Lustkandl II. József ifjúkori oktatására vonatkozólag. (L. Die Josephinischen Ideen Wien 1881.“ 5. 1.)

kozhatja a nemzet szellemi erejét oly sikeres cselekvésre, melynél fogva némileg versenyre szállhat a haladott nemzetekkel. Ezért azonban a kor követelte összerűbb művelődést kell felkarolnia, legalább is jóval több oldalú szellemi törekvésekre buzdulnia, mint a mennyi eddig a szórványosan jelenkező buzgalomtól telhetett. Mert bizony minden jó szándék mellett nem igen jelentékeny lépéseket eszközölt az a nyugati nagy haladáshoz képest. Mily gyöngye kezdeménykép tűnhetett fel hősünk előtt ily szempontból akár a kassai, akár a pesti buzgalom eredménye! — Ez utóbbi úgy csöndesen már évek óta ápolgatója a nemesb igyekvés csiráit az ifjabb nemzedékben, különösen Horányinak befolyásos buzdítása és a hazai szellemi munkásságot egyesíteni igyekvő munkássága folytán.¹⁾

19. Azon barátságos összeköttetés, melyet az erősen hazafias érzelmű és a nemzeti művelődés ügyéért nagy mérvben munkás Horányi éveken át csöndesen növelget vala, már a „Memoria Hungarorum“ kijöttével mindinkább szervezkedő társulattá fejlődék, — úgy annyira, hogy 1779. pünköst hó 10. szabályzati pontjainak megállapításával nyilvánosságra is kívánt lépni²⁾ E végett igen loyális érzelmű folyamodványt fogalmazott Horányi, mely Mária Theresiához vala fölterjesztendő azon bizalommal, hogy tőle sanctiót fog az ügy nyerni.³⁾

¹⁾ Már a fentebbi fejezetekben említettem Horányinak, a korabeli európai művelődés iránt jól tájékozott s több oldalúlag alaposan képzett férfiúnak sikeres működését előbb rendtársai körében főleg a tanügy emelése javára, aztán pedig különösen 1770. óta irodalmilag kiváltképen a „Memoria Hungarorum“ összegyűjtése és kiadása által. Ennek sokat mondó jelszava: „**Provehimur non praemio, sed patrio amore**“ félreismerhetlenül jelzi hazafias nagy szándékait, melyeket élte fogytáig valóban serényen igyekezett megvalósítani. —

²⁾ A 33 pontból álló szabályzatot Horányi kéziratai közt lettem magyarul és latinul is. Amannak címe: „A haza fiúi Magyar társaságnak törvényei;“ — emezé pedig: „Statuta patriae Hungaricae et Transilvanicae Societatis.“ — Az előbbi végén ez áll: „1779. pünkösd havának 10-ik napján mind ezen törvények felolvastatván helybe hagyatnak.“ (Aláírottak:) Dr Glosius mp. Samuel Rác mp. Horányi Elek mp. Bessenyei. Ányos mp. —

Másutt lesz alkalmam e helyes felfogású szabályzatot közelebbről ismertetni. Itt még csak azt érintem, hogy összejöveiteket majd Pesten majd Budán tartották; leginkább Pesten a paulinusok könyvtárában, mely ma a központi seminarium könyvtára, és hogy a társulatot a hesshomburgi tudományos társulatnak mintegy főkegyletűl vallják. —

³⁾ Nem lesz tán érdektelen e folyamodványból annyit idéznem itt is, a mennyiből a társulat célja eléggé kiészlelhető. Im annak lényegesb részlete:

„Causa praecleari moliminis nata est ex litteraria, quae apud Hamburgenses lactis efflorescit incrementis, societate, cuius vestigiis insistentes, in patria similem excitare, et coniunctis cum illa viribus ad communem utilitatem patria ingenia excolere, perpetuoque foedere conjungere satagimus. Tenuia quidem conatuum nostrorum initia videbis Augusta Domina! ob quae verecundamur, nisi Te Sapientia illa praeditam, rore sciremus, qua omnium magnarum rerum angusta exordia fuis-e didicisti. Tenues ergo conabimur grandia . . .

Etenim nostrae societatis conatus omnes eo referuntur, ut elegantiores litteras, mechanicas artes, et opificia et agrorum cultu-

Azonban e buzgó remény nem teljesült.

Révainak célzata pedig most ilyennél bizonyára specifikusabb magyar szellemű társulatot igényelt s hitte is, hogy bármily erős küzdelemmel, mégis létesíthető lesz az az újabb viszonyok folytán. Amit ő nagyon erősen akart, azt reménylette is. Akarta pedig ezt nem csak a közérdekért okvetlenül szükségképen, hanem egyszersmind némi vetély buzgalomból is.¹⁾

20. Ilyen vala hősünk ideális célzata, melynek valósulását részéről bármily áldozattal is kész volt előmozdítani.

Ámde reális szempontból mily más lehetett az ő szándékainak felfogása ama cibakos és parókás világban még a honfiak részéről is!

Hányan lehettek még a jó érzelmű, értelmes és ügybuzgó hazafiak között is, kik az ő magasztos eszméit olykép fogadták volna, mint a hogy azok az ő lelkében éltek, ha még oly hatályos kifejezést ad is azoknak! — Nem épen a meg nem értés miatt, hanem inkább azon kérdésen akadva föl, hogy ugyan ki és mi tulajdonképen és valódi mivolta szerint az a Révai Miklós, ki mintegy irányjelző zászlónak lobogtatására akar vállalkozni? — Mindössze egy fiatal szerzetes, ki egy tucat magyar alagával lépett föl imént az irodalomban, egy pár évig rajzolást tanított a nagyváradi nemzeti iskolában, e mellett tankönyvecskék irogatásával foglalkozott, aztán a bölcelet tanítására vállalkozott, de azt csakhamar abba hagyta és nagy önhittséggel Bécsbe ment bizonytalanra, hogy ott magyar nyelv-művelő és tudomány-terjesztő társulatot alkosson, vagy egyelőre arra igazasson.

ram promoveat, et ad summum florem evehat, Nec minus in eo versabitur ipsius industria, ut cultiorum linguarum cognitione sibi parta, opes, quibus natura ipsam beavit, Europae exhibeat, atque in sui rapiat admirationem, atque amorem. Quod, ut eo felicius peragatur, veros Patriae Cives perpetuo, atque indissolubili vinculo, et communi animorum studio coniunctos, alet, in sinu fovebit, summis laudibus celebrabit. Hac de causa oramus, atque obtestamur Te Augusta Domina! velis ac digneris ad cumulum summorum beneficiorum in nos collatorum illud adicere, ut nos per Cancellarium Aulae tuae Comitem Franciscum Eszterházy verbo, de Tuo favore ac clemente patrocinio securos esse iubeas, qui nos litteris ad Baronem Laurentium Orczy supremum Comitem Abaujvariensem, delectum communibus suffragiis Praesidem exarandis de consensu, clementia ac protectione Regia reddat certiores, quas dum summa sollicitudine et maximo gaudio legere ardemus, emorimur. — Augusti Nominis Tui Devotissimi Clientes Societatis Patriae Hungara Membra. (Recitata Calendis Martii 1779. In Bibliotheca PP. Paulinorum.)

¹⁾ Mint a fõntebb (l. l. k. 353. l.) idézett nyilatkozatából látható, utõbbad is õnérzetesen hangsúlyozgatta, hogy ez ügyben kifejtett buzgalmát másokénál korábbi s intenzívebb fáradozása tekintetébõl is elsõbbségi érdemének kívánja tartatni (l. „Latina“ 125. l.) Hogy Révai Bessenyei irányadását nem találta a célzott ügyre nézve kellõképen kielégítõnek, az a következõkbõl meglehetősen ki fog tetszeni, de még inkább az, hogy Horányi törekvései és személyeiránt, — habár neki közvetve, sõt közvetlenül is bizony köszõnhetett holmit kiképeztetésére nézve —, sajtáságos ellenszenvvel viseltetett.

Vajon mire támaszkodva merészel ő ily nehéz vállalathoz fogni, különösen Bécsben, hol a gárdisták oly előnyös helyzeti viszonyaiknál fogva és elég serényen buzgózkodva is még csak némi útegyengető kezdeménynek lehetek eszközlői? . . . Bezzeg ám, ha egy Orczy Lőrinc,¹⁾ környezve a magyar Parnassus ismertebb jelesítőit, hangoztatna olyas eszméket, kiléptetve egyszersmind az eddig csupán meghittjeivel közlött verseit, — vagy ha ő vagy akár más hangzatos nevű előkelő s elismert honfi-tekintély volna Révai támogatója! De így . . .

S ez még csak a gyöngédebb hangú bírálati nézetnek volt volna kifejezése hősünk eszményi célzatáról.

Ennél alkalmasint lehűtőbb véleményekkel is találkozhatott Révai szándékainak csupán magán körökben egyelőre mintegy puhatolólág hallatása. Közlékeny természetéről bizvást föltehetjük, hogy biz ő nem mulasztotta el azt itt-ott fölemlíteni vagy csak megpendíteni, a mi oly igen szívében feküdt. — Sikerét pedig tudhatni a következményekből.

Annyit kétségtelenül kiérthetni azon töredék-adatokból is, melyek e bécsi állapotát érintik, hogy a rideg valóság vajmi hamar érezteté vele, mennyire felültette őt ezúttal nagyon is fellengős képzelme.²⁾

21. Nyomasztó körülmények érhatték őt azonnal már csak a szerint is, a mit Palásthy Márton³⁾ tudat róla Koppi Károlylval.

Majdnem hihetetlennek tartanók, ha nem Palásthy Márton, ki ekkor titkár vala a cancelláriánál, írná Koppinak, az ő ifjúkori kedves tanárának⁴⁾ még pedig ennek azon tüzetes kérdésére, hogy mit keresett Révai Bécsben? — ezt a rövid, de sokat mondó választ, hogy: pensiót keresett, de pensio nélkül elbocsáttatott. — Még a császári bilétnek elég szárazan elutasító szavait is közli Palásthy Koppinhoz 1781. ápril. 17. k. levelében.⁵⁾

1) A főntebb idézett folyamodvány szerint a pesti „hazaifúji magyar társaság“ a nagy tekintélyű Orczy Lőrinc bárót választotta elnökül, még sem érvényesíthette buzgó óhaját.

2) Elismeri ezt utóbb maga is több ízben. Erre vonatkozik kiváltképen az, a mit a „Magam képe című“ „éneké“-ben így vall:

„El ragadott néha Hazám' szeretete,
Édes képzésembenn magasra ültete,
S kitsiny erővel is fenynyen emelkedtem;
De ilyly hívságomat magam is nevettem.“

(L. „Elegyes Versei“ 172. l.)

3) Ki legyen ez a Palásthy Márton, — érdekesen elmondja Kazinczy F. a „Pályám emlékezete“ című művében s „Erdélyi levelei“-ben. (L. Abafi Lajos „Nemzeti könyvtár III. k. 75. l. XII. 119. l.)

4) I. Kazinczy Ferenc u. o. 75. l.

5) Palásthy Márton mint a cancelláriánál titkár ezidétt sürűen levelezett Koppival, sok érdekeset közölvén vele a bécsi dolgokról. Ily tartalmas leveleinek csomójában az, mely 1781. ápril 17-ről szól, egyebek közt ezt jelzi: „Ré-

Tudni való, hogy II. József inkább a pensiók reducálására igyekezett, sem mint hogy azokat oly könnyen osztogassa.)

Nagyon sanyarú állapot bírhatta Révait ily különös folyamódásra, mely valóban mintegy talányszerű kísérletként tűnik elénk.

Szinte azon hiedelmet keltheti ez, hogy tán a pensio alatt nem is nyugdíj vagy kegypénz értendő itt, hanem valamely tudományos foglalkozásért vagy tankönyv írásért rendelő évi díj vagy ideiglenes segélypénz. Mert az igen valószínű, hogy ilykép akart Bécsben az ő irodalmi célzatainak egyelőre némi alapvetést készíteni, hogy aztán nyomonként többre mehessen hazafias szándékainak kivitelében.

Alkalmasint ezen kérelmének elutasítása után vállalkozhatott csak a nevelőségre, inkább kénytelenségből, sem mint vonzalomból. Hisz efféle helyzet még kevesbbé lehetett alkalmas az oly irodalmi tevékenységre, minőt Révai óhajtott, mint a csekélylette rajztanítói állás. De rászorulván, ezt is jó néven fogadta most.

Leginkább a nemeslelkű Nagy Jeromos lehetett, a ki őt gr. Pálffyékhoz nevelőül beszerezte; mert ennek szivességéhez több ízben volt kénytelen fordulni.²⁾

22. E szerint Révai a bécsi tarka világban még kevesbbé röp-ködhetett ezennel valami gondtalan könnyűséggel, mint előbbi ottlétekor, és a három évi türelmes munkásság jármát lerázva nem engedhette át magát a nagyvárosi szórakozások változatos élvezeteinek, melyekkel Bécs már akkor is sokképen kínálkozék. Hősünk bizony egy ideig aggodalmasan járogat vala szokásos gyors lépteivel Bécs utcáin, szorongva az önfentartás kellékei miatt, tehát távolról sem oly érzettel mint az Iliasban Paris.³⁾

Aztán pedig nevelői állása nyugőző le. Mint utóbb Paintnerhoz írt leveleiben emlegeti, a két kis gyermek⁴⁾ dajkálása s egyéb körülmények eléggé éreztették vele azon bajokat, melyekről csak az ilyesben részesülteknek lehet valódi fogalmok.

Bizony azoknak a szép s nagy eszményeknek egy időre tetelesen háttérbe kellett szorulniok.

Révai tehát bőven érezte ama fényes fellegekől lecsöppenését, melyekbe költői képzelme tán nagyon is magasan fölszállongatta volt.

vayum interrogas, quid hic quaesierit? Pensionem; sed sine pensione dimissus est. Sic et iam billetum Caesaris, quod tibi, ni fallor, transmissi incipit: „Révay sine pensione dimittendus est“ reliqua de studiis sonant.“ — Palásthy levelei egyébként is sok becsest tartalmaznak az ekkori viszonyok behatóbb megértésére. — Hátrább lesz alkalmunk azokat fölhasználni.

¹⁾ Palásthy Márton levelei Koppihoz. (I. Koppi Correspond.)

²⁾ Nécsey Jeromos jegyzetei Hannulik Chrysostom közléseiből.

³⁾ „σέναι' ἔπει' ἀνά ἄστρ, ποσιν χραινοῖσι πειροῖώς.“ (Ilias. VI. 505.) E szerint némely balvélemény ellenében, mely őt gyanusíthatta, helyzeti viszonyai által is jelentékenyen mentve lehetett.

⁴⁾ L. „Elegyes Versei“ 71. l.

Egyéb dolgok is járultak ahhoz, hogy abból képzelme jóval alább ereszkedjék.

Elgondolható, hogy az a pensio-kérés Bécsben a száraz elutasításon túl még egyebet is eredményezhetett. A cancellaria emberei bizonyosan kérdést intéztek az illető hatósághoz Révainak előbbi mivolta s conduiteje iránt s alkalmasint kipuhatoltatták, vajon törvényes elüljárása tudtával s engedelmével tartózkodik-e Bécsben? — Talán az iránt is intézkedtek, hogy ha csak amúgy van ott, mint afféle exlex, intessék rendi kötelmeire, hogy menjen oda, a hová tartozik, s hol tisztessé eltartása iránt is gondoskodnak. Mind- ezt alkalmasint az egyházi főbb hatósággal is tudatták. — Egyéb- iránt Koppi kérdezősködése is mutatja, hogy a rendtársak közt is azonnal figyelem támadott Bécsbe menete iránt.

Ez aztán természetesen maga után vonta a főnöki felszólítást¹⁾, melyet azonban hősünk nem olyképp viszonzott, mint a hogy annak rendje s módja szerint illetet volna. Ugyanis, minthogy Nagy-Váradról távoztakor elkövette azon ethika-ellenes fonákságot, hogy elmulasztotta törvényes főnökével tudatni szándékát; most következetességnek hitte azt, ha még az atyai intés után is ugyakasan folytatja önállószkodását. Nem letem mindeddig írásbeli okmányt arról, mi módon tanúsította engedetlenségét; de igen valószínű, hogy büszke ignorálással.

Igy lón, hogy mint a testülettől elvált egyén hasonlóképen ignoráltatott, és az 1782-dik évre szóló Catalogusban már neve nem lelhető bejegyezve. — Ez pedig rá nézve valóban nagyobb bajjá lett, mint a hogy azt előre gondolhatta. — Mert esetleg épen ez évre először adatott ki nyomtatásban a rendtagok névtára, mely így indirecte mintegy megbélyegzetté tette nevét a nyilvánosság előtt. Pedig a Makó műve fordításának dedicatiójában Révai még kegyeletesen jelzi neve alá, hogy ő az „áhitatos iskolák szerzetes rendén lévő áldozó pap.“ Reputatióján tetemes csorbát ejtett kihagyatása különösen azok előtt, kiknek kegyét megnyerni vajmi igen kívánta nagy céljai érdekében.

23. Annaira nyomasztólag hatott Révaira ez a nyilvánosság általi lakoltatás, hogy különösen mivel célzatainak előmozdításában is súlyos akadályokat éreztetett vele, gondolkodóba esett s elhatározta

¹⁾ Orosz Zsigmondnak, a széplelkű főnöknek jelleméről annyiszor volt már szó, hogy azok nyomán az olvasó önként is elgondolhatja, hogy a hősünk részéről is „bölcs, kegyes és nagylelkű édes atyának“ nevezett (l. „Elegyes versei“ 85—89. l.) főnök csakis a legtapintatosabb módon tehetett azt, a mit kötelességénél fogva tennie kellett. — Ehhez képest nagyon alaptalan sejtetem az, a mit Toldy Ferenc a „Révai életrajz töredéke“ (utolsó munkája) XII. fejezetében említ a rend tanácsosainak Révai elleni actióra gerjedhetéséről már akkor, midőn Károlyi Antal öt Bécsbe küldötte volt. Semmi nyoma sem lelhető ilyes- nek még ezen időből sem, midőn már csakugyan szolgáltatót is rá okot.

magában, hogy személyesen fog megjelenni főnöke előtt és nagy célzatainak kinyilatkoztatásával indokolni fogja tévedését. Meg is tette ezt, még pedig oly eredménnyel, minőt alig mert előre reményleni. A valóban böles, s éles belátású főnök, kinek mélyen vallásos érzelmeiben ott honolt a legtisztább indokú hazafiság is, világosan átlátta, hogy a föltételeihez oly görösenen ragaszkodó irodalmi bajnokot kár lenne holmi erőtetések által szándékaitól elvonni. Hisz az ő nagymérvű buzgalma, főleg természeti hevességénél fogva, a testületre nézve ily viszonyok közt hihetőleg némely kellemetlenséget okozható módon fogna azok kivételére törekedni. — Kegyes intések adásával Orosz helybe hagyta, hogy mint magán nevelő a rendtagjaként folytathassa magyar irodalmi működéseit.

E találkozásra vonatkoznak hősünknek a főnök következő évben történt kimultát gyászoló alagyájában vallott íme nyilatkozatai:

„Jól jut eszembe, miket tettél, hogy lássalak egyszer:

Láttalak, és szívem téged' az óta imád.

Viszsa adád éltem', támasztván engemet újra:

— — — — —
 És mi kegyes lágyan, de azonban lágyan is úgy szóllt:

Hogy tsoda nagy tehető, s vólt szava szívre ható “

(l. Elegyes versei 87. l.)

Ugyanezen gyász-alagyában némileg azt is jelezi, mily bánatosan ismeri el utólag, hogy alaptalan gyanú által megtévesztve bizalma a jó főnöktől is elfordult vala, és csak későn látta be e tévedését:

„Szent Ányék! szakad a szívem, — nagy vétke, hogy akkor

Tőled is írtóztott, gyámolom, édes Atyám!

Gyámolom, édes Atyám vóltál pedig, a te szerelmed

Sok jeleket nyilván ad vala, hogy te szeretsz.

Későn láthattam, mint olyly fogoly, a ki szeretes

Tömlőtzből ki jövén húnja világra szemét “

E mély érzelmekből fakadt versezete mintegy engesztelő gyászének zokog az egykoron félreismert kegyes atya sírja fölött, s benne a fiú fájdalom oly vallomásokat ejt, melyek figyelmet igénylő tanúságot tesznek hősünk ez idétti lelki világáról, de visztart csakis ennek psychologie behatóbb felfogásából nyerik kellő értelmezte-tésöket. — Ez okból még lesz róla szólásunk annak idején.

Most azon megnyugvással követhetjük tovább hősünk bécsi eleményeit, hogy a megengesztelt jó főnök helybehagyásával bizton folytathatta önként vállalt feladatát, a mint hogy folytatta is kitelhető serénységgel s kitartással, közben időnként lantját is zengetvén, mert mint szintazon gyászdalban vallja, nemcsak barátai hitték, hogy az ő munkálkodása által is

„ — — — — — valamely hasznot nyér valahára Hazánk “,

hanem szintúgy

„Hitte Orosz Zsigmond is: azért ébreszte fel újra:

S új ösztönt e szép pálya futásra adott.“ (L. „Elegyes Versei“ 87. l.)

24. Lélektani szempontból is nagyon érdekes volna minél körülményesebben értesülhetnünk mind külső sorsáról, mind belső állapotáról ama nagyváradi leköszönése után, melynek következtében jövőjét merészen kockáztató nem-bánomsággal lépte át Rubiconát — (rendelgetése ösvényének határvadását.)

E más területre léptével kezdődik meg sajátképen életpályájának valóban viszontagságos időszaka, melynek kezdete szintúgy mint az előbbié, csak nagyon bajosan deríthető fel a közzétett adatokból. Pedig vajmi igen kívánatos ez a belőle fejlődő következmények megokolására!

Ámde épen itt majdnem cserben hagynak eddig elég bőven ömlött külön forrásaim is. — Mondhatni, az érdeklődő kíváncsisághoz képest csak fukarul szívárogo ki azokból a kellő világítás, hogy hősünket e változatos helyzet viszonyai közt is valahogy szemmel tarthassuk.¹⁾

Szinte nyomát vesztenők már életének e nyugtalanabb szakában, különösen ama világváros labirintjeiben, ha egyébként egyes tájékoztatóbb pontok nem villannának elénk. Ilyesekhez egy-egy későbbi visszaemlékezés szakadozott szálait fűzőgetve valahogy mégis nyertünk némi Ariadne-fonalt.

S így nem kénytelenülünk csupán képzelemmel áthidalni életviszonyainak imez eddigelé csak hézagosan ismert időszakát.

25. Az a Koppi Károly kérdésére adott válasz Palásthy Mártontól a mily rövid, oly sokat mondó Révainak ez idétti viszontagságairól. — Sejthetni abból, hogy mily igen különbözőnek találhatta valóságban azt, a mit fölmagasztalódott képzelme oly szép színben tüköröz vala, elhíttvén vele, hogy az ezennel ígérkező „a r a n y k o r“ őt is, mint a kiválóbb elméket általán, egy fényesebb jövőjű „Vita nuova“-ba juttatja át. — A szép álmódzás szétfoszlásának ouverturejét már láttuk.²⁾

Bizonyára itt kiváltképen becses okmánynak tekinthetők azt, ha hősünk erről azon őszinteséggel, melyet természetű tulajdonául több ízben emleget,³⁾ naplójegyzeteket, vagy utólag írt memoire-féle emlékeztetéseket hagyott volna tanuságul. De erős önrzetessége büszke volt arra, hogy önokozta bajairól nyílt „mea culpát“ valljon. Meghittebbjeinek sem panaszlá el részletesen ekkori csalódásait. Legfőlebb egyes erős kifejezésekben ejtett azokról oly megjegyzéseket,

¹⁾ Már itt csakugyan nagyon is érezhető az, a mit a Wurzbach Constant. „Biographisches Lexiconában róla olvasunk: „Révai führte ein bewegtes Leben, — dessen Darstellung noch der quellenkundigen und sichtenden Hand harret.“

²⁾ l. főntebb: 16. l.

³⁾ l. „Elegyes Versei“ 172. l. „Egyenes ajakom együtt jár szivemmel“ — „Quod mihi corde latet, mihi quod mens integra sentit.“

Sincero id linguae redditur officio.“ („Latina“ 53. l.) Szintígy nyilatkozik magáról későbbi irataiban is több helyen.

melyekből eléggé gyaníhatták, mily zokon esik neki a sanyarú megpróbáltatás. Azonban az akkoron divatos phrasisként kongatgatott franciás „erős lelkiséget s philosophusi rendületlenséget“ ő valóssággal is megakartá mutatni.

És csakugyan annyira magába bírta fojtani különösen ekkori súlyos állapota s nem kevésbé megaláztatott önérzete miatti keserűségeit, hogy — a mi nála feltűnő jelenség — sem kesergő alagyakban, sem panaszos levelekben nem hagyta fön azok részletes emlékéit.

Csak jóval később reflectál ez idétti balga hiedelmeire némi humorral, midőn már képes volt arra, hogy kinevethesse ekkori fennhéjázását.¹⁾

Megjegyzést érdemel, hogy közelebbi ismerői, kiknek mégis eléggé beható tudomásuk volt súlyos küzdelmeiről, bizonyára gyöngéd kimélethől, oly méltánylással voltak iránta, hogy — ha már tetemesebben nem segíthettek is sorsán, mi — mint látni fogjuk — valóban nem is lehetett könnyű dolog részokról, legalább tartózkodtak ön-okozta sanyarú viszontagságait kihíresztelni s hírneve rovására az utókor emlékezetének átadni.

A nemzete ébresztésére vállalkozó bajnok e szerint valóban, mindjárt a nyilvánosságra kiléptekor nagyon is ábránd-oszlató körülményekkel volt kénytelen találkozni, melyek más kevésbé szilárd akaratot azonnal tova riasztottak volna oly merész kísérlet folytatásától.

De hősünknek az ő fontos feladatú missiója iránti rendíthetelen hitét még sanyarúbb megpróbáltatások sem voltak képesek megingatni. Ilyeseknek csak szárazan egyszerű jelzése is eléggé tanúsítandja sorsának sajátságos sarcasmusát.²⁾

26. Valóban nagyon érdekes volna ama folyamodásának hiteles szövegét ismernünk. Vajon mily érvekkel támogathatta azt a „pensio“ kérését? — Lehet, hogy az akkori cancellaria irattári maradványai közt még nyomára akadhat valamely szorgalmas bűvár.

Addig csak hozzávetőleg gyaníthatjuk, hogy rövid ideig folytatott tanítási működésének főemléttése mellett a tanügyi irodalom lendítése végett tett fáradozását emelhetne ki leginkább s annak javára leendő szolgálatkészségét ajánlhatta föl az eddig kijött dolgozatainak bemutatásával. Ezekhez kétségkívül oda csatolta azon költői és szónoklati productumait is, melyekkel a dynastia iránti hódolatának oly kegyeletes kifejezését adta volt,³⁾ azt képzelve,

¹⁾ Elegyes versei 171—2. l.

²⁾ Életpályájának e másik felében elég alkalmunk lesz erről részletes adatokból meggyőződnünk.

³⁾ Különösen a Mária Terézia születésnapjára 1779. írt s Nagy-Váradon kiadott latin elegiáját és alkalmasint a következő év végén mondott emlékezédét is kéziratban; — mert ezt csak a „Latina“ című könyvében nyomatta

hogy ezzel különösen szíves fogadtatást eszközölhet a fennsőbb helyeken. Lehet, hogy Makó művének, mint a nép fölvilágosítására célzónak magyarrá fordítása által is növelhetni vélte hitelét. — „A mennykőnek mivoltáról s eltávozásáról való bölcselkedés“ ép ekkor került ki sajtó alul, habár azt már 1780. március fogytán bevégezte volt?)

De ebben a magyarság iránti buzgalmát is meglehetősen éreztetvén, mikép szerezhethet volna azzal valami kedvező hangulatot ügye iránt?

Ily irányú szándékait alkalmasint bővebben is kitudták a fejedelmi célatoknak föltétlenül hódoló hivatalnokok. S így bizony sem a Mária Terézia magasztalására írt alagya s mondott latin dics-beszéd, sem a II. József iránt ebben szónokilag s egyébűtt köitőileg kifejezett szép remények s dicsjóslatok²⁾ nem nyomhattak annyit a latban, hogy kívánata figyelembe vétessék.

Talán ha tábori lelkészséget kér, azt könnyen megadták volna neki, mint Martinovicsnak,³⁾ vagy egyéb célok szerinti szolgálatra is alkalmazták volna; de mint más irányút nem igen kínálhatták valami kedvezménynyel, még kilátással sem vigasztalták, például oly tanszékre, melyet szívesen elfogadott volna. A Palásthy jelzette császári bilét⁴⁾ jellemzően mutatja, mily szárazan utasították vissza folyamodását.

Arra mégis lehettek némi befolyással amaz érvek, hogy épen Pálffyékhoz juthatott be nevelőül, kiknek mint fundator-utódoknak⁵⁾ tudniok kellett, hogy csak a rendkormány beleegyeztével fogadható be szerzetes egyén — mint valóban olyan — nevelőül. E szerint legalább az utólagos jóváhagyatás föltétele mellett tehettek e lépést. S e föltétel is eléggé kötelezhette Révait arra, hogy az előbb elkövetett szabályellenes tény görbeségét kiegyenesíteni igyekezzék.

27. Vajon melyik Pálffy család volt az, melynek két kis gyermeke nevelésével megbízott?

Horvát István jegyzetei⁶⁾ szerint a Pálffy János grófé. — Ez mint egy időben a m. n. testőrség alkapitánya, Borsod vm. főis-

ki 1792. — A dynastia iránti kegyeletének több ízbeli nyilatkozását utóbb is hangsúlyozva említi föl a II. Leopold halálát gyászoló elegiához csatolt jegyzetben: „— ut et hac accessione plura essent mea in Austriam domum pietatis argumenta, quorum non pauca conspiciuntur in his meis lucubratiunculis.“ (I. „Latina“ 133. l.)

1) Ebben a Makó Pálhoz intézett *dedicatio* szövege elég világosan sejteti, hogy e mű fordításával különösen Makó pártfogását igyekezett megnyerni a matematikai vagy physikai tanszékre juthatás végett.

2) L. „Latina“ 192—4. l. — „Elegyes Versei“ 29. l.

3) L. Fraknói V. „Martinovics és társainak összeesküvése“ 33. l.

4) L. főntebb 17. l.

5) A kegyesrendiek privigyei tárházát gr. Pálffy Pál nádor özvegye Khuen Francisca alapította 1666. S utódaira is átszállítja a kegyúri viszonyt.

6) L. m. n. muzeum fol. Hungar. fasc. 353. Nr. 1. a.

pánja s egy magyar gyalog ezred tulajdonosa ¹⁾ talán Révai magyarságára is adott valamit, sőt a végetti buzgalmát nyomós érvül tekintette arra, hogy őt házi nevelőül fogadja. — Révai pedig ezt az ő sajátképi célzataitól nem kevésbé visszatartó és függetlenkedési hajlamait nagyon is korlátozó állapotot most tán a kénytelenség miatt is szívesen elvállalta. Hisz előbbi éveiben élénk vágya vala oly nevelői állásba juthatni, mely alkalmat nyújt a főbb rendiekkel való ismerkedésre s így általok célzatainak sikeresebb valószínűsítésére. —

E phasisában tehát ismét új oldalról ismerkedhetnénk meg vele, ha ekkori állapotáról oly közvetlen nyilatkozatait bírnök, mint a minőket tartalmaznak későbbi viszonyairól a Paintnerhez írt bizalmas levelek. De ilyesek eddig nem merültek föl a rá vonatkozó levelezések közt s kézirati hagyatékaik sem jeleznek erről körülményesebb részleteket.

Azonban a mennyiben iratainak öszszerű felfogásából s némely jellemző adatokból műveltsége eddigi fokozatát s egyéb képességeit kiészlelhetni, elég bizton állítható, hogy hősünk e nemű sphaerában is könnyűséggel mozoghatott, sőt kedvező körülmények közt legalább egy ideig igen alkalmasan helyt állhatott, míg t. i. természetének — részéről is bevallott — érzékenységét nem érintették oly körülmények, melyek türelmetlenkedésre, vagy kedélyháborgásra ingerelhették. Valóban több oly jelentékeny tulajdonnal volt ő el látva, melyek ily nem könnyű feladat teljesítésére is nagyon előnyösek.

Genialis mivolta, több oldalú ismeretei, aesthetikai képzettsége, élénk kedélye s különösen zavartalan hangulatában megnyerő humorral vegyített társalgása oly szerencsés tulajdonai valának, melyeket a nagyúri körökben jól értékesíthetni.²⁾ S biz ő benne a hajlam sem hiányzott arra, hogy alkalmilag e nemű tehetségeit teljesebben kifejtse, kiváltképen most, midőn még jobbára a költői képzelem színes üvegén át nézte a fennsőbb köri életet, mely távolból különben is sokkal vonzóbbnak mutatkozik. — De főleg irodalmi célzataira nézve kétszeresen is hasznosíthatni remélte a főbb rendűekkel való érintkezést.

28. A főntebb idézett levelei ³⁾ is meglehetősen tanuságot tesznek

¹⁾ L. Nagy Iván „M. O. Családi“ IX. 62. l. — Habár ebben a családtagok kora nem út össze teljesen Révai jelzéseivel (l. „Elegyes versei“ 71. l.) de lehet, hogy ezt téves adatok okozták. Egyébként a szétágazott Pálffy család királyfalvi vonalán VIII. Jánosra csakugyan leginkább látszanak vonatkozni az érintett viszonyok.

²⁾ Itt részleteztem jellemvonásai egyéb adatokon kívül, melyekről odább lesz említés, kivehetők különösen azon jegyzetekből, melyeket Révairól Szeder Fábrián, jeles tanítványa közöltt volt Guzmics Izidorral (l. „Révai M. pályája“ Tudományos Gyűjtemény 1830. II. 39—40. l.)

³⁾ L. Christovich püspökhöz és Károlyi Antal grófhoz írott leveleit az I. k. XVII. fejezetében.

arról, hogy eléggé finom érzéke volt mindannak elfigyelésére, a mivel az előkelők hajlama megnyerhető. Egyebek közt a gr. Károlyi házban részére jutott figyelem és a Nagy-Váradon szerzett közkedveltség bizonyítja, mily sikerrel tudta azt különböző rendűek s rangúak közt gyakorlatilag is alkalmazni.¹⁾

Mellesleg megemlíthető, hogy — a mi a magasb helyeken nem kevésbé ajánlatos, — külső előnyeivel is figyelmet keltő jelenség vala hősünk. — Sugár termete, nemes szabású és szellemes kifejezésű arca, nyílt tekintetű tiszta kék szemei,²⁾ ügyes hajlékonyságú alakja, s könnyűded modora — ³⁾ oly kiváltságok, melyek ama szellemi tulajdonokkal együtt eléggé kiadják mindazt, a mivel a főbb rangúak körében bizton forgolódhatni. — Akár a saloni életbe is jól bele termettnek mondhatnók őt, hol az annyira kedvelt élénk társalgás végett olykor igen hasznavehető az ily fürgé elméjű nevelő, kinek egyebek közt nem ritkán jut feladatául az is, hogy az úri körökbe könnyen beférkőző unatkozást eltávolíttassa.

Kétséget nem szenved, hogy Révai beszélő képességétől annyira telt az elmés szóval tartás, hogy e tekintetben nem sokan foghattak ki rajta, ha úgy épen kedve volt ráadni magát.

Ízlésre sokat adván nem csak a művészet dolgában, hanem az élet kellemesbítését illetőkben is, főleg eleinte nagyon megnyerőnek találhatta új helyzetét, melyben az élet hétköznapi gondjaiból kiemelten az úriás comfort- és finomabb életmódnak is részesevé lőn.

Udvariasságának némi jelét abban is láttatja, hogy a grófi szülőknél családi veszteségök miatti érzékeny fájdalmát egy szendén vigasztaló magyar alagyalával igyekezett enyhíteni, melyben a 11 éves korában elhunyt Leopoldinát oly hatásos gyöngédséggel megénekelte.⁴⁾

De a mi az ezennel elfoglalt állásában fő dolog, a kisdedekkel való bánás kellékeinek sem volt ő hiányában. Már említettük idyllikus hajlamai s főleg a jó indulatú gyermekek iránti nyájas szeretete s alkalmazkodási ügyessége,⁵⁾ valamint okosan enyelegni tudó

1) Erről szép tanúságot tesz Horváth Mihály, a nagy-váradai akadémia igazgatója, Révaihoz intézett leveleiben és a részére 1783. jul 25. hivatalosan is kiállított bizonyítványában, melyben jeles elméjének, tudományos képességének s hivatalbeli serénységének dicsérete után még ezt jegyzi róla: „Porro morum sua vitate amorem et aestimationem aliorum, sibi mirum in modum conciliavit. Quod mei iudicii testimonium tanto libentius illi praesto, quanto maiori dolore ab itum illius persecutus sum.“ (l. „Elegyes Versei“ 252. l. — Kardos Adorján i. m. 204. l.)

2) L. „Elegyes Versei“ 172. l.

3) L. Szezer Fábán jegyzetei Guzmicsnál „Tud. Gyűjt.“ i. h.

4) L. „Elegyes Versei“ 68. l.

5) L. VI. fejezet 115. l.

játszi elméje a gyermek világban is szép sikerű működést biztosíthattak neki.

29. Ezek szerint a síma pallókon is jó ideig otthonosan érezhette volna magát, ha egyébként nem merülnek föl ott mindinkább oly körülmények, melyek a legtürelmesebb nevelő kedélyét is vajmi nagy megpróbáltatásoknak vetik alá.

Ritkaságnak mondható az a fölöttébb kényes úri nép közt, hogy látszatos előnyeit egyik vagy másik nyomasztóan ne éreztesse még a valódibb előnyök illetékesével is. — A szegény házi nevelő bizony elég gyakran kénytelen azt többé vagy kevesebbé érezni, hogy a salonok szeszélye alig tartja őt többnek a ház első cselédjénél és szerencse, ha ezt még némi kimélettel érezteti. —

De olyan sérülékeny kedélynek, minőül hősünkét ismerjük, eléggé érzékenyen esnek a finomabb ironikus célzások is, főleg jogosulatlannak tartott oldalról.

Olyas helyen számos alkalom lévén a háziakon kívül még más nagyra-látókkal is érintkezhetni, hősünk sem maradhatott a nélkül, hogy a címzetes rang némely érdemtelenei részéről ne tapasztalt volna csak hamar afféléket, a miknek elnyelése bizony megérőkődésbe kerülhetett.

Látván pedig, hogy ilyesmik ellenében a talentum előnyei sem igen alkalmas paizsok a kiellenzésre, ¹⁾ a születési kiváltsággal hivalkodás ellenében ő is némileg éreztetni kezdé származati önérzetét legalább azzal, hogy az előbbi szerzetes jellegű pecsétnyomója helyett a nemes Révayak címerével bélyegzettet kezdett használni, jelezvén ezzel, hogy az oly számos kitünő taggal díszlő Révayak családfájához számítja az övének leágazását. ²⁾ De ez sem bizonyult eléggé megóvó villámhárítónak némely borongóbb föllegek ellenében. —

A következmény azt mutatja, hogy helyzetét mindinkább súlyosbodottnak, sőt nem sokára elviselhetlennek érezte annyira, hogy alig egy év leteltével türelme kifogyván, bucsút vón a nagyúri háztól, tán még mielőtt egy más helyről gondoskodott volna.

30. A viszonyszakítás okát egyik költeményéből meglehetősen gyaníthatni. — Ennek ismertetését azonban hadd előzze meg ez évi irodalmi foglalkodásának szemügyre vétele.

Kevésből állónak látszik ez a szerint, a mit kiadványai közt ez évről datáltként látunk. Három magyar s egypár latin elegia van azokban az 1781. évről jelezve. — S mind ez jobbára szíveskedési indokból keletkezett. — Ugyanis a Pálffy Leopoldina haláláról írt alagya gyöngéd vigasztalásul szól a szülőkhöz. A Kollonich Lász-

¹⁾ Lőrincz Károly székely nyelvbuvár kedvenc szava, az auspariren magyarítására.

²⁾ Az erről szóló tanúságot már ezen életrajz elején is említettem; (I. I. k. 7. l.) Lesz róla szó még hátrább is.

lónak nagyváradi püspöki székbe igtatása ünnepélyére írt két elegiát különösen a latint Horváth Mihály akadémiai igazgató buzdítása következtében készítette, a mint ezt a hozzá (Horváth Mihályhoz) intézett s mintegy dedicáló latin elegiában és az ehhez utóbb függesztett jegyzetben elmondja; ¹⁾ sőt az igen tisztelte férfiú fölhívása annyira föllekesítette, hogy kétszeresen is teljesítette kivánságát t. i. maga jó szántából ugyan azon alkalomra magyar alagyát is írt. Ezt meg Józsa Gergely barátjához szóló magyar párversekbe fűzött költői epistola kíséretében ehhez küldötte el, kit Nagy-Váradon bizalmas barátjaként kedvel vala. Mint ilyennek legott fel szokta volt olvasni megkésztült verseit, hogy őt is mint jeles tehetségtűt a lantolgatásra bírja. ²⁾

E levelével is főleg azt célozza, hogy Józsat. Baróti Szabó Dávid földijét, a magyar költészet művelésére buzdítsa.

Alkalmi verselés tehát többnyire, de nem azon fajtahoz számítható, melyet mint csupán élődiség szüleményét vagy a költői tehetségnek csak is fattyú hajtását méltán elítél a bíráló.

Révainak e versezetei szintűgy mint az előbbi efféléi alkalmi keletkezésök dacára nem szűkölködnek a költészet e műfajához (az elegiához) megkívántatók kellékek nélkül. Az ő alanyisága ott sem tagadja meg magát, hol — mint a Kollonich beigtatására készített elegiában, — a feladat annak háttérbe vonulását, vagy épen távol tartását igényelné. A mit meg az alkalom igénye szerint zengedez, abban az ünnepélyesség tárgyát költőileg is helyes felfogással tünteti elő s a personificált egyházmegye és város nevében oly érzelmeknek ad kifejezést, melyek igen méltók a nemesb lantra.

Mondhatni, azt a 129 distichonú latin elegiát a jól megértő azon érzelemmel olvassa át, hogy az szintoly figyelemre méltó szüleménye Révai latin muzsájának, mint több más celebrált költőnek alkalmi költeménye, ³⁾ mely habár némi külső indok érintésére, de bennő érzelemből szülemlett.

Révainak a barátilag ajánlott tárgy iránti fölmelegültét nem csak latin lyrájának oly bőven ömledézése mutatja, hanem az is, hogy azt magyar lantján is örömmest megénekelte és pedig olyképen, hogy azzal az időviszonyokhoz képest szintén az általa célba vett szellem-nemesítés ügyének javára irányzott. Ezt vallotta ő iro-

¹⁾ „Latina“ 80. l. „... Academiae Director. Vir longe Clarissimus, sollicitè egit datis ad me litteris, ut hunc diem et ego carmine ornarem. Feci id eius hortatu tam Latine, quam Hungarice. Atque id, quod Latine cecini, ipsi svasori inscriptum esse volui, didique Viennae typis Geroldianis, praemissa hac Elegioli, quadam quasi Dedicazione . . .“

²⁾ L. „Elegyes Versei“ 72. l.

³⁾ Hogy akárhány nevezetesebb költőnek is vannak alkalmi költeményei, azt az irodalom ismerőinek szükségtelen bővebben részletezni. Különösen azon korban, melyről itt szólunk, a viszonyok nagyon is igényeltek ilyesmit. Eledező irodalomnak egyelőre ilyesekkel is kellett közönséget s maecénásokat szerezni.

dalmi hivatása főfeladatául. Midőn eme vallásos buzgalmat lehelő alkalmi versezetei a személyesített váradi egyház nevében ily épületes érzelmeket hangoztatnak, ezekkel részéről is a vallásos élet megújulásának óhajtását fejezi ki. Erre, mint az erkölcsi regeneratio alapjára nézve, a lelki vezérek tökélyesbedését látja szükségesnek. Ilyesmit bizton remélve a püspöki székébe igtatott főpaptól, mint kegyességéről s példás jámborságáról ismeretéstől, így sohajt föl emphatice egyik distichonában:

„Szép dolog, és igazán ez időben ritka ditsősség,
Hogy ha ki Jó Pappnak meg nyeri ritka nevét.“

Kétségkívül jól beválhatnak az oly érzelmek, minőket e versei zöngedeznek, a jóra való költői műbe.

Általán vallásos és hazafias buzgalom, barátság és kegyelet szelleme lengi át jelzett elegiáit, mely szellemnek Révai Iyrája — korához képest — alaki tekintetben is meglehetősen helyes kifejezését adja. Képletei a tárgyhoz alkalmazottan választvák.

31. Azonban nemcsak ennyiben határozódik ez évi productivitása. A Horváth Mihályhoz ¹⁾ és Józsa Gergelyhez intézett distichonokból kiviláglik, hogy verselő venájából még több is ömledez vala, melyeket azonban későbbi szándékaira érlelgete. ²⁾

Hogy a forrón óhajtott költői dicsőség teljesebb koszorúját vívhassa ki, szükségesnek látta, hogy azt változatosabb vers-fűzésekkel érdemelje ki.

A hazai „főbb költők“ karának óhajtván tagja lenni, ³⁾ természetesen vonzalmat érzett azokkal mentül előbb viszonyba lépni, kik már hangzatosabb nevéek a hazában. Utóbbi leveleiben nyomát lehetni annak, hogy a gárdistákkal már ekkor némi érintkezésben állott.

Ennek hatását is láttatják további magyar poemái, melyek a görög-római alagyától mindinkább az újabb formák felé hajlongnak át, meg tartalmilag is a franciás iskolához szítnak.

Teljesebb méltatás után vágyódván, már a nemzet egyéb rétegeire is kíván hatni, nemcsak az iskolázott nemzedékre, mely a latin classikusokat kedvelvén, az ódon méretű magyar versezeteiket élvezni tudja.

Révait becsvágya ily indokkal is versenyre ingerlé a franciás iskola költőivel; s hogy a gyűjteményes kiadásban, melynek tervét már ekkor mindinkább forralgatá elméjében, minél hatásosabb föllé-

¹⁾ L. „Latina“ 81. l.

²⁾ „Én is mint szorgos méhetske, aprányi kitsiddel

Toldván verseimet, szüntelen irogatok,

És, várván az alatt érkezni kilentzedik ősznek

Termését, késem színre ki menni velek.“ (l. „Elegyes versei“ 74 l.)

³⁾ L. „Magyar Alagyák“ I. k. 3o. l. — „Elegyes Versei“ 37. l.

pést tehessen sajátjaival is, különféle tárgyú s alakzatú versezettekkel igyekezzék hazafias költői hivatottságát igazolni.

Igy lón, hogy a költészet egyéb lyrai műfajai közt az anakreont is felkarolta, sőt hogy az effélének nagyobb kapóssága miatt szélesebb hatáskörre tegyen szert, már ezennel hozzá is fogott az „öröm és nyájasság“ dalosainak tanulmányozásához. Önvallomása szerint Anakreonnál kezdve a korabeli költőkig bejárta a költészet eme derültebb virányát „s valahol volt valami — u. m. — a kényesebb ízlésből az Öröm Énekesinél, lemetszettem, s kertembe gyűjtöttem edesebb ízű oltoványt.”

Ekkép nyilatkozik e nemű törekvéséről az „Elegyes versei“ közt kiadott „énekei“ elé tűzött előszóban ¹⁾ hol teljesebb kifejezését is adja azon indító oknak, mely őt e virágos ösvényre terelte. — Kétségkívül a bécsi élelmények az ott ekkoron mindinkább lábra-kapott erkölcsi fesztelenség korában nagyon neki bátoríták őt e világiasabb szellemű irányzatnak. Ifjúdad dicsszomja ²⁾ nem számolt komolyan jövőbeli célzata igényeivel. S így az ephemer jelenségek biztatására nagyon is sokat vélt építhetni.

De ez aztán nem kevés mennyiségű ürmöt vegyített képzelt örömei közé. S mi több, valódi feladatára nézve oly sokképen megnehezíté ohajtott célja felé küzdő törekvéseit. A mosolygókul álmodott rózsák a valóságban csak tövisekkel fordultak feléje.

32. Dicskoszorúkért rajongó ifjú bajnokunk azonban egyelőre nem igen törődött e bal eredményekkel. Mint egy lovagkori regényhős ragaszkodott képzelt küldetéséhez. ³⁾ Sajátságosképen igazi belső szenvedély nélkül, inkább csak poetai hírnévre vágyódásból gyűjtögeti kedveskedés végett a hazai gyöngéd nem számára a régi s újabb anakreontikusok tetszőbb erotikáit. — Mondhatni „invita Minerva“ s komolyabb tudományos hivatása megsínleendő hátrányával hódolgat az uralomra jutott ízlésnek, hogy lantja népszerűsítésével ő is növelje az olvasó közönséget. — Mert az ő lángoló hon-szeretete így sugallja ezt, és a hazai költészet muzsája iránti hódolata poetai obligációnak hiszi, hogy mint ilyen dicre vágyódó a gyöngéd nem iránt is gyöngéd figyelemmel tartozik.

Föltett szándéka volt ugyan, hogy nemzeti költőhöz illőleg ily hivatásnak teljesítése végett az érzelmek s indulatok egyéb fa-

¹⁾ „Elegyes versei 117—8. l.

²⁾ u. o. „A jámbor olvasóhoz“ 1. l.

³⁾ Szinte mosolyra gerjesztő ama különös naivság, melylyel Révai „énekei“ „elegyes versei“ kiadásában (1787) „A magyar szépeknék“ dedálja, így kezdvén előszavát: „Nagyságtok! Már engem is tehát a Költő Karba helyeztet a Haza? De hogyan bitangolhatom ezt a szentséges nevet, ha valamit nem énekelek a ti számatokra is? . . . Ditsőséges állapot borostyánnal fedeztetni. De bár tiszteljenek is meg véle, ha azt ide nem nyújtja nekem a ti nemetek is, s közbe nem fűzi számomra mosolygó rózsáit, megvallom, inkább szomorítani fog engem, hogy sem vigasztalni, ez a tisztelet . . .“ (l. „Elegyes versei“ 117. l.)

jainak is illetékes kifejezést adjon egész a legfönségesebbig emelkedve, sőt hogy a kor bűneinek ostromlására iuvenalisi ostort is pattogtasson:*) de egyelőre a dolog könnyebb végéhez fogott és nevelői elfoglaltsága mellett csak fukarul juthatott dirib-darab szabad idejét efféle „lusus poeticus“-ra fordítá, melyet nézete szerint alkalmasan használhatand föl arra, hogy annak idején közzé teendő elegyes verseinek az ekkoron kiválóan kedvelt anakreontikák által nagyobb közkedveltséget szerezzen.

Jellemzően mutatja ez hőszünk érzelmi világának ez idétti módosulását s különösen azon fogékonyságát, mely a különféle szellemi ramlatok iránt kiváltkép ifjabb korában oly annyira susceptibilis vala, hogy rontóbb befolyású körülmények közt bizony akár erkölcsi jelleme is nagyon könnyen szenvedhetett volna végleges hajtörést.

Szinte csodálhatni, hogy ily gyöngye oldálánál fogva teteme-sebb bajokba nem vonatott. — Azonban kiválóan hazafias érzületének másrészt mégis komolyabb motívumai valának, melyek dicsvágyát némileg akkor is mérséklék, midőn az a fiatalos hivalkodás felé hajlong vala.

Bármily rokonszenvet keltsenek előbbi s későbbi panaszai, a viszontagságait komolyan egybevető ítélet abban lehet megnyugvást sorsa iránt, hogy panaszolt bajai hathatósan edzették őt s jelentékenyen eszközölték lelkének jobbra való küzdelmét. Ellenben a kedvezőbb állapot hajlékonyságát bizonyára elgyöngülésre bírta volna. — Későbbi elismerései nyomós bizonyosságul szólандnak erre.

De az utóbb tárgyalandó tényadatok kellőbb felfogása végett is szükséges ez idétti phasisait lehetőleg részletesen megvilágítanunk. —

33. A II. József-kori erkölcsi lazulás, valamint a Josephinismus neve alatt ismeretes szellemi irányzat csakugyan feltűnő hatással volt hőszünk ekkori érzületére, noha annak hazánkra vonatkozó mostoha célzatai csakhamar idegenkedést keltettek a honszeretőbb keblekben.²⁾ De teljesen Révait még sem szédítette az meg. — Jobbik esze ingadozásai közben is megóvta céltudatát.

Nem kell felednünk azonban, hogy a Josephinismusnak nyugot felé még sötétebb s messzeterjedő háttere volt, melyből már mindegyre vészterhesebb felhők kezdének fölkerekedni.

Messze-hatóbb elmék különösen a francia irodalmi nyilatkozatokban már mintegy előjátékát sejtették azon erőszakos convulsionnak, mely a társadalmi s állami rendet nemsokára teljes felforgatással fenyegetendi.

S ily szellemi termékek most már szabadabb bejuthatást nyertek a fölvilágosultnak hirdetett fejedelem birodalmába.

1) I. „Elegyes versei“ előszó „a jámbor olvasóhoz“ 5. l.

2) L. Ballagi Aladár „a m. k. testőrség története.“ 294. l.

A theoretikus németek szabadelvűsködése képes volt irántok eleinte lelkesedni.

II. József korában élte a német költészet új korszaka déllőjén részben még forrongási időszakát, az úgynevezett „Sturm und Drang“ periodeját, mely Bécsben is lelt József pártolása folytán rokszenvező elemeket. Sőt a speciális bécsi irodalom a Blumauer-Alxinger-féle trivialis és cynikus elemmel vegyítve a Wieland-féle frivol irány-
nak selejtesebb kinövését, — még fölözte is azt.¹⁾

Az e nemű kovázzsal élesztett társadalom oly nagy városban könnyen lazul a morális dissolutio felé. Irodalom és színpad gyorsan érvényesíti az egyébként is tetszetős áramlatot. — Bécsben már az előbbi fegyelmesebb időszakban is növekedőben volt a párisi erkölcsök terjedése. S a mi előbb csak lappangott, most mintegy jogosultként kezdett föllépni. Capua-féle szellemét előbb is emlegették, most pedig a felvilágosodás ürügye alatt mindegyre nyil-
tabban öltött már olyféle jellemet.

34. Nem igen tehető fel, hogy hősünknek nevelői helyzetében bő alkalma lett volna az erjedő társadalom selejtesebb elemeivel érintkezhetni: de még is fölismerszik szelleme módosultán az akkori bécsi atmosphaerának némi miasmaticus befolyása. Lantjának, mely előbb a lélekemelő eszmék s főleg hazafias érzelmek ápolására ébresztget vala, immár holmi lydiai enyelgésekre lágyulása nem tanúsít szellemi emelkedést, még kevésbbé az, hogy Blumauer muzsája szüleményével is kezd tetszelegni.²⁾

Azokon kívül, melyeket „énekei“ közt kiadva lelünk, ana-
kreontikáiból még több is szülemlett Bécsben, melyeknek tervezett közre bocsajtása³⁾ azonban komolyabb meggondolás után elmaradt. — Az áramlat is változott, érzülete is módosult.

Míg bajnokunk a „nyájaskodás“ muzsájához szegődve ekkép mintegy komolyabb gondoktól ment könnyű életnek látszik örven-
deni: — az alatt bizony a valóságban itt is mindegyre borongóbb föllegek árnyalgatták kedélyvilágát, úgy, hogy azokból időnként né-
mely perzselő villámok is lobbanhattak ki. — És talán ily kellemet-
lenségek közt mintegy antidotum gyanánt használgatta az enyelgő lantot.

1782-ről keltezett elegiái már élesebb világot vetnek belső állapotára. „A haragos embertől való irtózás“ című alagyájából eléggé

¹⁾ L. ezekről bővebben Kurz Heinrich „Geschichte der deutschen Literatur“ III. k.

²⁾ Miért ne? gondolá magában, hisz a fejedelemnek is kedve telik benne. — Ismeretes dolog, hogy Blumauer travestált Aeneisének praenumeransai közt olvasható II. József neve is. — Révai énekei közt a XXVI-ik számú „a jámbor falusi lány, Blumauer után“ címzetével csak gyöngén gyaníttatja, hogy am^a bécsiesz ízlés hatása ellen nem volt egészen tartózkodó. Egyébként e költemén^y tartalma nem esik erkölcsi kifogás alá.

³⁾ L. „Elegyes versei“ „a jámbor olvasóhoz előszó.“ 4. l.

gyanítható az ok, mely ez év elején történt katastrófáját előidézte, t. i. azt, hogy alig töltve ki próba-évet, ott hagyta a nagyúri házat, még pedig úgy látszik, nem valami gyöngéd elbúcsúzással.

A 7 distichonból álló verszetnek eleje¹⁾ és vége²⁾ drasztikus kifejezésekben nyilatkoztatja menekülési vágyát oly szenvedélyes embertől, kinek „szeme mindenben gántsot lel, ki minden kitsinyért dül-fül, ki nem bírva eszével felindultában mindent ront-bont, a mi körülé vagyon, kit ő tsak látni is irtózik,“ s azért sohajt Istenhez, hogy „őjja őt ily pusztító tsodától s tőle szakaszsa továbbra“ (távolabbra).

Ezen keserű epiphónémából eléggé kivehető, hogy az erős vonásokkal ecsetelt „haragos ember“ olyas valaki, a kivel nem bírván megférní, tőle távozni óhajt. — És a nyomban bekövetkezett elválás arra mutat, hogy az óhajt valósította is, — még pedig alkalmasint oly hevenyében, hogy nem is ért rá további sorsa iránt biztos intézkedést tenni. — Úgy látszik haragos emberének vak hevére ő is föllobbant s tromfra tromfot adván rögtön kimondta az ultimatumot, — és legott költözködött is; de hová, arról adataink nem értesítenek. Ez évről datált következő elegiái azonban olyasmit sejtetnek, hogy a rögtönzött szakítás ismét bajos állapotot vont maga után.

„Ezer nyomoruság üldözését, bosszuság, szükség, veszedelmek s gonosz irigység összeve tsoportozását“ említi a szintén 1782. kelt következő alagyában,³⁾ melynek címe: „Magát bátorító nagy szív.“

35. Hogy hivatal nélküli állapotában őt csakhamar szükség, nyomor s egyéb baj⁴⁾ környezhette, az könnyen érthető; de honnét jö-

1) „Ójji, Isten! fene embertől, kinek élete méreg,
S békétlen napiban a kit epéje fogyaszt.

Untalanúl dőzsöl, mindenbenn lel szeme gántsot,
Fül minden kitsinyért, minden apróra dörög.“

2) „Pusztító tsoda! irtódom tsak látni is, Isten!

Ójji fene mérgétől, s tőle továbbra szakaszsz.“ (l. Elegyes Versei 81—2. l.

3) U. o. 82. l.

4) Efféle panaszait most már több helyütt említi verseiben s ezekhez csatolt jegyzeteiben. Így különösen a „Latina“ 102—4. l. mondja, hogy a helyettes horvát bánná lett Széchenyi Ferenc grófnak beigtatási ünnepélyére írt latin elegiát Nagy Jeromos rendtársa által fölszólítva ily szomorú körülmények közt készítette, „cum prorsus tristibus iactabam fortunae fluctibus.“ — Így jegyzi a XXV. ének címéhez is (l. Elegyes versei 160. l.), hogy azt „Ürményi Józsefnek bihari főispánságra lett ünnepes beigtatása alkalmára 1782. szomorú állapotban írta Horváth Mihály kérésére.“ — Mindez leginkább ekkori helyzetére vonatkozhatik, midőn különösen e két barátja enyhítgeté szükölködését, mely miatt a Nagy-Váradon készített tankönyvekért járó díját is kénytelen volt sürgetni, minthogy annak önként kiszolgáltatása iránt nem igen mutatkozott valami nagy készség. — Sejthető ez Luby Károlynak, a nagy-váradai tankerületi inspectornak, gr. Károlyi Antalhoz mint kerületi főigazgatóhoz 1781. márc. 9. kelt leveléből: „Quod ad munerationem P. Révái

hetett ezekhez még az irigység s üldözés? Ez iránt méltán támaszthat kérdést az olvasó. Rendtársai részéről? — Hisz azoktól már 4 év óta elkülönülten élt. Rendi előjárósága részéről? Nincs rá semmi adat. Egyebet erről nem is gondolhatni, mint legfőlebb azt, hogy a rendkormány értesítve hivatalos álláson kívüli állapotáról, őt mint ki még ily kivételes állapotban is rendtagul akar tartatni, a testület kebelébe hívta vissza működés végett. S ezt tenni kötelességében állott, különben kétségkívül a fensőbb egyházi hatóság részéről sürgettetik ily lépésre.¹⁾ — Vagy azt jelzi az üldözés említése, hogy ily állapotában a szükség miatt ismételt kérelmezéseivel sikerhez nem juthatott, s ezért — alaptalan gyanakodásból — azt hitte, hogy mindebben rendi előjárói vetnek akadályokat? Vagy ki tudná megmondani? ha ő nem mondja meg nyíltan, hogy mily képzelt antagonistára foghatta gyanúja ezennel az irigységet s üldözést?

Azon kegyelet, melyet Orosz Zsigmond iránt ennek ez évben történt kimulta után a már említett alagyájában vall, nyomós bizonyosságul szolgál, hogy részéről csak atyai jószágot tapasztalt. Rendtársai részéről pedig minő üldözést tapasztalhatott volna? — Kút-főim valóban semmit sem jeleznek ilyesmiről. — Hogy is tehettek volna ilyesmit ellene, kit főnökük úgy kimélt? ²⁾

Nem is fordul elő kézirati forrásaimban egyéb említés ez idétti sorsáról. Csak is Orosz Zsigmondnak Koppinához 1782. január 8. kelt levelében látom őt érintve, hol Orosz azt jelzi Koppinak, hogy Révai megküldötte neki Bécsből minap kiadott verseit azon kérelemmel, hogy azokat osztogassa. ³⁾ Hátrább pedig ugyan e levelé-

adinet, proposuit idem mihi, remunerationem hanc se prorsus Reg. liberalitati et Exc. C. L. Regii Benignae voluntati substernere, in eo solum supplicat, ut pro factis iam et editis opusculis hungaricis, libello videlicet Alphabeticis, Calligraphia, Orthographia, Architectura Civili et Oeconomia rustica, nunc eidem remuneratione quaequam clementer resolvatur, verum id nisi perfectis omnibus versionibus vix fieri posse perspicuo. — Ámde ugyan e levél említi azt is, hogy mily kellemetlen körülmények csüggeszthették Révait e munkálkodásában: „Et si vero libelli hi per eundem P. Révai diligenter, accurate et cum approbatione regionis huius, in quo potissimum residet genuina linguae hungaricae notitia, confecti ac per me accurate revisi fuerint, evenit tamen, ut in impressione multa alterata fuerint, quin, uti exterior, duae partes grammaticae sine impressione prorsus adhaeserint, quo factum est, ut ille animo conderet tantisper, cum videret libellos hinc submissos, qui omnes in certa orthographia et grammatica fundati erant, ita alterari, ut iam nunc libri sibi ipsis non cohaerent.“ (Helytt, levéltár. Studior. Commissio; közölte Kiss Áron i. h. Havi Szemle 1879. april. f. 53 l.)

¹⁾ Olykép, mint a hogy az később Győrött történt 1786. Erről annak idején részletesebben szölandunk.

²⁾ l. föntebb 19. l.

³⁾ „P. Nicolaus Révai misit nuper versiculos suos Vienna ad me, rogavitque, ut hac atque illac ex iis dispergerem. Mitto igitur quatuor exemplaria; ipse Dnus Horvát credo, missurus est plura, cui maiorem fasciculum ex iisdem hodie transposui.“ (Ezek a Kollonits L. beigtatására írt versei lehettek.)

ben olyasmit említ, hogy nem győzi eléggé csodálni annak gyöngeségét s állhatatlanságát, ki oly nagy reményeket keltett volt bennök.¹⁾ Ez bizony csak is a szeretet aggodalmát fejezé ki.

De ekkor még Révai a Pálffyknál tartózkodott. Onnét eltávozta után még inkább homály környezi ideiglenes állapotát. Tényleg való azonban, hogy ugyanaz ismétlődött, a mi ez előtt történt volt, hogy inséges helyzete dacára is készebb volt Bécsben nyomorgni, sem hogy a jó főnök rendelkezésére bízta volna magát, ki bizonyosan tisztos hivatali teendőt juttatott volna neki a testület kebelében, hogy jeles tehetségeit értékesíthesse. — Erre nem hajlván nem részesülhetett a szűkös állapotú szerzet részéről jelentékeny segélyezésben. S ezt ő szeretetlenségnek vélte, mint némely későbbi nyilatkozatai sejtetik. Nagyobb méltánytalanságnak érezhette azonban azt, hogy a tanhatóság részéről vállalt tankönyv-írási munkálataiért járó díjához sem juthatott.²⁾

36. Főntebb jelzettem irányzata eléggé megfejtí annak okát, a miért Bécestől megválni vonakodott. Sőt még növeszték ragaszkodását az ott tartózkodáshoz azon célszavak, melyeket újonnan tervbe vett volt a magyar irodalom, hazai tudományosság s nyelvügy érdekében. Ezekről odább részletesen szólándunk.

Ekkori válságos viszonyaihoz képest igen érdekesen jellemzők az 1782. évről datált elmeszüleményei s kiváltképen az épen e szorult körülmények közt kelt versezetei, melyekben az itt ott előtérbe nyomult panaszok³⁾ mögül legott kiemelkedik csüggedetlen lelkülete, hathatós bizonyosságot tévén arról költői erével is, hogy külső sorsának még oly aggasztó állapota sem ejti ki sodrából, sőt hogy mintegy az élet zajló hullámai közt hanyódva is⁴⁾ Arionként

1) „Mirari interim satis non possum illius, de quo nobis multa pollicebamur — et debilitatem et inconstantiam.“ (Koppi K. Correspond.)

2) L. erről Luby Károlynak főntebb idézett levelét, mely jelentékeny világot vet a Nagy-Váradon 1780. aug. 22. és nov. 27. k. leveleiben kifejezett panaszaira (l. l. k. 355—6. l.) meg az itt érintett bajainak értelmezéséhez is járul valamivel. És nagyon valószínű, hogy a Palásthy Márton említette „pensio“-kérés leginkább abban állhatott, hogy Révai az elkészített tankönyvekért járó jutalom megadásáért folyamodott felsőbb helyre, minthogy Luby Károly levele szerint e fáradozásának díjaztatását előbb teljesen a fejedelmi liberalitásra és a k. helyt. tanács kegyes akaratára bízta, de ott a sok fontos ügy miatt ily nagyon csekélyesnek tekinthető dolog könnyen mellőztethetett. — Alkalmasint ezt sürgette ő megszorult helyzetében. S ily kérelmezésének sikertelenségét valami titkos ellensége irigységének s üldöző fondorkodásának tulajdonítja. Csak is így magyarázhatók ki némileg talányos panaszszavai, — melyeknek értelmezéséhez a további tényadatok még behatóbb földerítést is adhatnak.

3) L. „Latina“ L. II. elegia 7. — „Elegyes versei“ 14. ének. 160. l.

4) A „Latina“, L. II. elegia 8. jegyzetében ezt mondja ekkori állapotáról: „Scripsi hunc Adplausum . . . hortatu P. Hieronymi Nagy, iuniorum Comitum Festetis morum studiorumque Praefecti, cum prorsus tristibus iactabar fortunae fluctibus.“

képes tovább zengedezni hazafias érzelmeiről s eszményi célzatról. —

A szívességből vállalt, de nem *βαναυσία*-ként, közönséges fogadott munkául teljesített alkalmi versezetei¹⁾ is éreztetik ezt. Különösebben föltetsző pedig stoikus szilárdságra törekvése ily című alagyájában: „Magát bátorító nagy szív a szomorúság ellen. Bécsben. 1782.“

Lélektani érdekű ebben, hogy mily érvekkel küzdi le a föntebb jelzett bajok miatt kelt búslakodását:

„O! kiméld magadat, kiméld sirással el ázni
 Artzádat, ne siess halni idő nap előtt.
 Ember társaidért még élned kellek: Isten
 Úgy végzett rólunk: — — —

Serkenj, bátorodj, hogy méltó dolgokat űzhess:
 Lásd főkép', a bú rajtad erőt ne vegyen.

Az oroszán bátorságát állítván föl például, így biztatja magát ahhoz hasonlóra:

Állj te is úgy ellent, te is úgy verd vissza tsapásit,
 Hol bűd talpadról dűlva le verni akar.
 Itt illik ki mutatni, mikor meg támad az inség,
 Hogy benned nagy szív, hogy nemes elme lakik.
 Szép dolog embernek tartatni, de lenni valóban
 Még szebb, s hogy te vagy az, merj ditsekedni vele.
 Tűz az aranyt, megvállasztják inségek az embert:
 Im' próbája tehát, 's ezt ha meg állja, hiszünk.
 Vélem, elég őszton már ez. — — — — —

A míg élsz jót várj: a' holt semmit se remélhet:
 Minden pillantás várt örömedre lehet.²⁾

És valóban úgy is tőn, a mint írja vala. Gyorsan letörli megredt könyűit s halad tovább bátor léptekkel azon ösvényen, melyen lelkéhez forrt hazafias eszméinek valóstítására remél juthatni.

37. Bécsben hazafias buzgalma azonnal oda érkezete után legott arra ősztonzék, hogy az irodalom s tudomány embereivel lehetőleg közeli ismeretségbe jusson. Ezek közt kiválóan jelentős a Cornides Daniellel³⁾ való ismerkedés azon tanulmányokra nézve, melyek iránt lelke már mindegyre erősebben hevül vala: a magyar nyelv s irodalom régi emlékeinek föl kutatására.⁴⁾

¹⁾ L. a föntebbi jegyzetekben említetteteket.

²⁾ L. „Elegyes versei“ 82—4. l.

³⁾ Horvát István jegyzeteiben is említve van ez (l. m. n. Muzeum 353. Fol. Hung. Nr. 1. a.), meg a Paintnerhez utóbb írt egyik levelében.

⁴⁾ Nem a heraldikára, mint Bánóczi írja (l. Révai M. élete s munkái 83. l.) Erre nézve nkább Paintnerrel folytatott eszmecserét, mint erről hátrább leszen említés.

A „Magyar Hirmondó“ iránt ennek kezdete óta élénk figyelemmel lévén, Rát Mátyással, mihelyt lehetett, szellemi érintkezésbe igyekezett jutni. — Bécsből közleményekkel is mindinkább tanúsítá iránta érdeklődését. ¹⁾ A Pálffy Leopoldina haláláról írt alagyáját már nevének kijelentésével adta ki Rát, sőt Révai irodalmi jelentőségének is némi kiemelésével. ²⁾

Jóval nyomatékosabban teszi ezt egy hónap mulva, azon programszerű fölhívás bemutatásában, ³⁾ melyet Révai az ő tervezett gyűjteményes kiadásáról időszerűnek látott már ekkor közrebocsájtani. Itt azonban Révai az ő nevének nyilvánítását fontos okok miatt nem engedhette meg. ⁴⁾

Azon mód, melyen Révai e szándékát Rát a „Hirmondó“ olvasó közönségének figyelmébe ajánlja, világosan láttatja a meleg érdeklődéssel felkarolt ügyről való céltudatos felfogását s az iránti bizalmát, hogy Révai valóban rátermett ember e nagy horderejű vállalatára. ⁵⁾

¹⁾ Idősb Szinnyei József a Rát Mátyást ismertető becses életrajzban (l. „Figyelő“ VIII. k. 172. l.) így szól erre vonatkozólag: „Lássuk, kik voltak Rátnak barátai és munkatársai. Ezek közt első sorban Révait kell fölemlítenünk, mivel folytonos összeköttetésben és levelezésben állott; egy pár versét is közlé lapjában. . . .“ Révai nevét a M. Hirmondó első előfizetői közt is ott látjuk.

²⁾ L. „Magyar Hirmondó“ 1781. 95. lev. dec. 8. sz. 756. l. hol azt a szerkesztő ily bemutatása előzi meg: „Külföldi történetek helyett ím következőnek egy-néhány igen jeles versek, melyeknek szerzője egygy más ditséretes munkáiról esm éretes Tűdős Szerzetes Hazafi — T. Révai Miklós Uram.“ — U. o. a 23. l. a M. Teréziáról mondott latin beszédét emeli ki.

³⁾ L. „Magyar Hirmondó“ 1782. jan. 16. k. 5-ik levele (száma) melynek ³/₄ részét a Révai vers-gyűjteményi vállalatáról szóló jelentés és szerkesztői ajánlás foglalja el úgy, hogy Rát jónak látta utána e mentekezést függeszteni: „Egygy kevésbé hosszatskán találtam ezen tűdősítást tenni. De ám meg-is érdemlette. A következő tűdősításoknak rövid-voltát pedig, másszor bővön kipótóloom.“ (U. o. 38. l.)

⁴⁾ „De kitsoda már az az érdemes Hazafi Bétsben, a ki azt a költséges, bajos, de annyival is inkább ditséretes munkát magára vállalta? — Nevét még nem szabad kijelentem. Elég a' hozzá, hogy az, egygy értelmes, tűdős Magyar, a ki maga-is jeles Poéta. Azonbann az hozzá küldetendő írásoknak s leveleknek utasíttatását, akar Postán akar pedig más valamely alkalmatossággal ekképpen lehet alkalmaztatni: Editori Poématum Hungaricorum Veterum et Recentium in Typographeo Mathiae Andreae Schmid. Viennae. Abzugeben auf dem alten Fleischmarkte Nro 703. im Kullmayerischen Hause zu ebener Erde. — Ugy reményli, hogy ezen Régi és Új Elegyes Vers Gyűjteménynek Első köttete még a jövő tavasszal világot fog látni.“ (l. „Magyar Hirmondó“ 1782. jan. 16. sz. 38. l.)

⁵⁾ „Ha a Magyar Hirmondó valaha, Nemzetének betsületére, hasznára és gyönyörűségére válandó dolgot hirdetett avagy hirdethetett; ha a tűdős vagyis a tudományokban gyönyörködő jó Hazafiakat, valamikor vallamely jól intézett munka eránt való figyelmetességre fel indíthatta: most valóbann olyan dolognak jelentéséhez vagon szerentséje. Mellynek-is annál inkább örül, hogy ez esztendő elejénn Tudománybeli tűdősításait azzal kezdheti; mennél nagyobb vala már régtől fogva reá-vágyodása. (l. Magyar Hirmondó u. o. 33. l.)

Ebből gyanítható, hogy több ízbeli szellemi érintkezéseik folytán Rát eléggé alapos meggyőződést szerzett Révainak irodalmi hivatottságáról s képesültségéről oly annyira, hogy kiváltképen őt hitte arra legalkalmasabbnak, ki az ő kezeiből annak idején a „M. Hirmondó“ szerkesztését átvegye. — ¹⁾

És minthogy ez időtájban Rát már mindinkább tünődni kezdett az iránt, „hogy megkezdett nagy munkáját jó kezekbe helyezze, kiben megbízva, nyugodtan várhatta annak a nemes irányban való haladását:“ ²⁾ alkalmasint már az 1782. dereka felé keletkezett köztök írásbeli szólalkozás a végett, hogy a „Hirmondó“ folytatását Révai vegye át, mivelhogy attól Rát ez évben több rendbeli ok miatt ³⁾ megválni készült.

Révait azonban, jóllehet e nagyon is kedve szerinti foglalkozást a legörömestebb elfogadta volna, ekkor igen nyomós okok tartották vissza e vállalkozástól. ⁴⁾

38. Az említett körülmények illusztrálása végett is fontos okmányként vélem itt Révai főntebb jelzett fölhívását teljesen közölhetni akkép, a hogy az a „Magyar Hirmondó“ 1782. január 16-ki számában megjelent:

„Bizonyos lévén, úgymond, abban, hogy nem nyerem vissza költségetem; tsak ugyan még-is, Hazám szeretetétől viseltetvén reá szántam pénzemet: — (Hallod-é? — jegyzi közbe Rát Mátyás olvasóinak figyelmeztetése végett — ritka az ilyen Tudós akarhol is, anynyival inkább mi közöttünk. Ezt az alkalmatosságot tehát el-ne szalaszszuk:) — „hogy én-is az én részemről valamennyire fel ingereljem a Hazafiakat anya-nyelveknek mind nagyobb betsültetéskére, mind pedig gondossabb miveltetésére. Valaki tsak, bár muló félben-is, meg-tekénti virágzó állapotjokat a ki-mívelt külső nyelveknek, azonnal tapasztalni fogja, hogy arra, első és leg-hathatósbb eszköz volt a vers-irogatás. S minden nyelvnek ott tényészik, mintegy meleg ágyban, ott nevededik, ott épül minden szépsége, minden kellemetessége és minden ereje. Vallyon, a ki tsak valamit lát, nem veszi-e észre, mitsoda kintsek vagnak el-rejtve a v a g y - t s a k a z o k b a n a z é n e k e k b e n - i s , m e l l y e k e t v í g a s z t a l a i k n á l m o n d a n a k , a n y a n y e l v e k b e n g y ű j t e m é n y i m e t ; é s a z t a l a i k n á l m o n d a n a k , a n y a n y e l v e k b e n g y ű j t e m é n y i m e t ; é s o l l y a n k i n t s e k h e z - i s f é r k e z v é n , a m e l l y e k e t n e m s o k a n l á t h a t t a k m o g ,

¹⁾ L. Idősb Szinnyei József u. o. Figyelő VIII. 289. l.

²⁾ U. o.

³⁾ U. o. 288. l.

⁴⁾ Erre vonatkozólag Szinnyei József u. o. 289. l. ezt írja: „A lapot (Rát M.) Révaira akarta bízni, de a nyugtalan természetű lángész nem váltotta be szavát és így Rátnak ezen igyekezete meghiúsult.“ Igérte-e Révai határozottan az átvételt? Nem mondhatom. Ha igen: úgy nagyon fontos okok birhatták őt az adott szó be nem váltására. Körülményeinek további alakulásából tán világosabban kiderül ez.

azt végeztem-el magamban, hogy ne csak magam legeljem azokban kedvemem, hanem közre botsássam. Ezek ama nagy nevezetű Faludinak holtá után maradt elég számos Versei: azután a Császári Könyvházban találtatott egynehány darabotskák-is; és a miket még Magyar országban lévén egybe-gyűjtöttem. Mikor szinte belé kaptam, el-tekéllém magamat arra is, hogy Benitzkinék Gyöngyösinek, segyebeknek-is verseiket egybe-gyűjtögetvén, újabb, és mennél szebb, szemeket-is gyönyörkötető ki-nyomtatásokkal kedveskedném az Édes Hazának, anynyi Kötésetskére fel-osztogatván, a mennyire alkalmasnak találnám az-után. Mivel pedig érzem azt, hogy én egy magam telylyes gyűjteményeket nem birom az efféléknek; és bizonyos vagyok abban, hogy szerte széyel mind a két Hazában még az enyémekeknél sokkal több ilyen ritkaságok vagynak el-rejtve: kívántam meg-kérni mind azokat az Urakat, valakik szerentsések azokat bírni: hogy ezt az egybe-gyűjtetést ők-is elébb segítvén Hazájokhoz mutatnák azzal szereteteket, és hozzám küldögetnék.*

— „Igy kívánám pedig küldetni hozzám: Francó-zva, hogy engemet-is valamennyire kémélnének a Kegyes Urak; a ki a felől is eleget tészek azzal, hogy költségemen ki-nyomtatatom., — „Hakik mását nem akarnák le-iratni az elküldetendő valami régiségnek; magát az eredet-írást vagy nyomtatást, fogadom, hogy híven vissza-szolgáltatom, minek-utánna már éltem véle., — „A kik jelesebben fognak segíteni, el-nem fogom múlatni, azt különös háladatos sággal, és Érdemes Neveknek ki-nyomtatásával, nyilván meg-köszönni. Azon kívül az új nyomtatással mindenik Nyalábból ingyen kedveskedem., — „Arra-is kérem szeretettel, hogy nem tsak tehát a felessebb régiségeket, hanem az a próságokat-is, helylyel közszel béiktatott kis verseket más könyvekből ki-irogatván, a mellyekhez, vélnék, hogy nem lehet szerentsém: sőt a közönséges, tréfás, enyelgő, szerelmes énekeket-is, egy szóval: valami tsak vers a könyvekben, a hagyományokban; mind azt el-küldeni ne terheltessenek. — „A szerelmesekből, ha mi szépet foglalnak magokban, megtarthatjuk, mivel többire érzékenyebbek, és mindenkor ki-ható tűzzel, s egyszer-s-mind édességgel-is inkább kedveltetik magokat; a motskosát és fertelmesét minden bizonynyal el-hagyjuk, hogy botránkozást ne szerezzünk az ártatlan erköltsökben. A köz énekekben pedig, a melyeket ha az egész Hazából együvé küldendenek, a külömb-külobm vidékekben lakóknak külömböző szó ejtéseket, természet indulatokat gyönyörködve tsudálhatjuk.“

39. Ugy hiszem, a figyelmes olvasó már az eddig mondottak tekintetéből is eléggé megokoltnak fogja látni e fölszólításnak egészen közlését, de még sokkal inkább a következőkből. — Mintegy csirája rejlik ebben ama nagy mérvű tanulmányuk, melynek gyü-

mőleseit hősünk ezentúli korszak-alkotó kiadványaiban fogja időnként, kiváltképen pedig élte alkonyán föltárni.

Mondhatni, praegnans kifejezése érezhető már ebben azon nagy horderejű vállalkozásnak, melyvel egyelőre a nemzet költészeti kincseinek megmentését veszi célba, hogy azt azután nyelvbutárlati s irodalom-történeti tanulmányaira hasznosítsa, mit irodalmi pályája fő feladatául tekint vala. Egyszersmind határozottan kinyilatkoztatja már ezennel ama térre lépését, melynek művelésére kiváltképen hivatva van. — Az ehhez kellő anyaggyűjtésnek mintegy kezdeményezését láttatja e program-vázlat, melynek jelentőségét majd a következőkből ismerhetjük föl teljesebben.

Im főleg ez az okból láttam helyén, sőt okvetlenül szükségesnek, hogy azt szöszörint ide igtassam. Hadd álljon módjában az érdeklődőbb olvasónak minél inkább az ő saját szavaiból ítélni meg szellemi fejlődésének ekkori fokozatát, irodalmi célzatát s arra való törekvéseinek tervezetét. Ha úgy tetszik, akár irodalmunk s művelődésünk mai álláspontjából mérlegelheti azt. Bizonyára így sem fogja azt komolyan kicsinyelhetni, mint némely sekély felfogású délceg tudákoskodó,¹⁾ csupán bírálgatási viszketegből és magas álláspontú nézetnek fitogtatásából, — mely azonban nagy híjával van a tárgyias felfogásnak.

¹⁾ Valóban sajnálkozva kell itt megjegyeznem, hogy e megrovás alól épen nem menthető föl Bánóczy József sem, sőt hangsúlyozva kell itt fölemlítnem kritikasteri negédességét, mely erre vonatkozólag ismét sajtáságos modorával igen tapintatlanul tolja föl magát. — Ennek elég tanúságul szolgálhat az, a mit Révaióól írt volna 83. lapján meglehetősen garral és kritikai praetensioval elmond: „A szó ejtés ek: a tájszók, a kö z é n e k e k pedig: a népdalok. Ezeket kívánja tehát ő gyűjtetni. Ez az első felszólalás a magyar irodalomban a nép nyelvénya és költészete érdekében. — Tegyük azonban mindjárt hozzá: Révai sem a nép nyelvét, sem pedig költészetét nem becsülte keülden. A tájszók gyűjtése mellett felszólal nyolc évvel utóbb még egyszer; a „közénekeket“ azonban nem is említé többé. Amazokban később becses nyelvészeti anyagot lát; emezekkel azonban nem tudna mit csinálni. — A felhívás e részében, nem szabad tehát egy fejlődő elvi felfogás csiráját látnunk, hanem csupán érdekes képzetársulást. Révai nem csak nyomtatott, hanem nyomtatlan „apróságokat“ is kíván. Hogy tette, szelleme élénkségére vall; érdemül azonban nem tudhatjuk be neki.“ — Hogy e megjegyzések mennyire nem resultálhattak Révai szellemének alapos felfogásából, arról ítéljen a figyelmes olvasó azokból, a miket hősünk öszszerűbb fejlődéséről eddig mondottunk s ezentúl mondani fogunk. Hogy Révai a nép nyelvének és költészetének becsülésére nézve már tanuló korában nyert némi tájékozást Hájos I. G. tanártól, föntebb érintettük (I. I. k. 94. l.) és hogy ennek — valamint Horváth Benedeknek irányzata nyomán ő is mint Dugonics már ifjú kora óta igyekezett minden nyilatkozatát a népszellemnek megfigyelni s hasznosítani, az is kiviláglott már ez életrajz folytán. Most pedig im maga is vallja, hogy már neki van is némi gyűjteménye, melyben gyönyörködik. S e felhívásából is eléggé kitetszik, hogy a nép nyelvét és költészetét kellően tudta biz ő becsülni, habár fölszólalásában annak nem oly világos és részletes kifejezését adta, vagy habár a nyelvényag és népköltészet kiadására nem vállalkozott s annak gyűjtésére a fölhívást nem mai felfogás szerint formulázta is. Erre nézve tán meglehetősen érvelést fognak szolgáltatni az odább említendők.

40. Ilyesfélével szemben megjegyzendőnek vélem már itt, hogy Révai ezennel főleg a gyűjteményes kiadásra céloz. Ohajtása első sorban a nemzet jelesb költőinek illetékes módon kiadása, e végett az eddig tetemes részben még kiadatlanul keringő műveiknek is minél valódibb alakjokban közzé tétele, s így azoknak még varian-saikkal is lehetőleg összegyűjtése. De egyúttal már a magyar nemzet összes költői productumainak s nyelvkincesinek, még a külön vidéki nyelvsajátságokkal együtt is és úgyszólván összes szellemi hagyományainak összegyűjtése iránt akar figyelmeztetni. — Mert irodalmi s nyelvtudományi célzataira nézve mind ennek nagy szükségét érzi. — Hisz a műveltebb nemzeteknek ily irányú törekvése mily serkentő példákban tűnik föl már ekkoron!

Nem elég-e tőle egyelőre ennyinek jelzése? — Fölvívása valóban már is tovább megy előleges szándéka feladatánál.

Habár Rát Mátyás ismételten is hangsúlyozta Révai célzatának fontosságát,¹⁾ a kívánt eredmény még is csak gyéren jelentkezett.²⁾ Ez is mutatja, hogy a terv a nemzet lassú eszméléséhez képest még igen korán nyilatkozott; jóllehet a korviszonyokhoz képest valóban nagyon időszerű volt az.

Révainak buzgalmán azonban nem mult a siker kivívása végetti sürgelem. — Vizsontagságos körülményei sem lohaszták azt. Ez irányban már annyi változatos esemény és nyomasztó helyzet dacára is bátor léptekkel nyomul odább a téren, melyre ezennel lépett. — Mily sikerrel haladhat azon, majd csak viszonyainak concretebb ismeretéből mérlegelhetjük illetékesebben.

1) L. Magyar Hirmondó 1782. april. 3. 203. l. — Szinnyei József „Fügylő” VIII. 172. l.

2) Rát Mátyás ugyan kedvező eredményt is jelez egyesek részéről (l. „M. Hirmondó” 1782. 207. lap); de a feladathoz képest csak vékony szivárgás volt biz' az.

II. Révai tankönyvei.

1. A célba vett „verses gyűjtemény“ kiadásának azonban sokkal terheesebb akadályok állták útját, mint a minöket tervezője egyelőre gyaníthatott.

A felhívás közzé-tétele után csakhamar megváltozott helyzete, s aztán is többször változtatott ideiglenes állapota, költözködése, meg egyéb véletlenségek éveken át késleltették ama szándéka megvalósítását¹⁾. Pedig a már jelzett indokokból is elgondolhatni, hogy ismert buzgalmánál fogva minden kitelhető módon iparkodott e nagy fontosságú vállalatát mentül előbb sikeressíteni: legalább megindításához már hónapok, sőt hetek mulva remélt hozzá foghatni²⁾.

E végetti igyekvései s küzdelmei az ő viszontagságos körülményeinek részletes előadásából fognak világosabban kitűnni, meg egyúttal az is, hogy azok folytán mikép dereng már föl elméjében mindinkább azon eszme, melynek teljesebb kifejtése az ő irodalmi s tudományos törekvéseinek mintegy betetőzését képezi.

2. De e fokként nagyob merveket öltendő munkásságának nyomozása előtt rendén lesz itt legalább egy két pillantást vetnünk az ezt megelőzőtt amaz igénytelenebb látszatú tevékenységére is, melyet imént a tanügyi irodalom érdekében 3 éven át valóban céltudatos serénységgel folytat vala.

Jellemzően tíkrözi ez irányú buzgalma is irodalmi működésének első időszakát, láttatván, hogy mily hévvel karolta föl mindjárt kezdetben a céljául kitűzőtt hazafias munkásság leglényegesebb feladatait s mikép csatolta azonnal együvé az ideális és realis irány igényelte kettős törekvést.

¹⁾ Annak közzé-tételekor még Pálffyéknál volt s jóhiszeműleg úgy vélte, hogy nevelői szetéséből s biztató barátai, meg némely megnyerhetőbb főrendiek segítségével ott majd a kiadást is megindíthatja.

²⁾ Rát Mátyás a felhívás végén eképen jelzi ezt: „Ugy reményli (a gyűjtő), hogy ezen régi és új egyes vers gyűjteménynek első kötete még a jövő tavasszal világot fog látni.“ (l. „Magyar Hirmondó 1782. 38. l.)

Habár az oly kevésbé kedvező körülmények miatt egyelőre csak nagyon szerény eredményű lehetett is e nemű tevékenysége: de célzatát s ahhoz képest megfeszített szorgalmú igyekvését tekintve, komoly figyelemre méltó jelenségként kell azt méltatnunk, mint hősünk oly buzgalmánás tetteleg nyilvánulását, melyet ő a hazai oktatásügy javítása és ez által a nemzeti kulturának lehetőleg elősegítése végett már ifjantán, — irodalmi pályájának első stadiumában, — tanúsított volt s melylyel a hazánkban épen ekkor megindított közoktatási átalakítás mozgalmának némileg részesévé lőn.

E tekintetből Révai még későbbi éveiben is több ízben hivatkozik erre, némi súlyt helyezvén azon érdemére, hogy ama dolgozataival mint részben úttörőkkel ő is hozzájárult azon korszaki kezdeményezéshez,¹⁾ még pedig valódi hazafias odaadással.

Föl is tetszhetett már a főntebb mondottakból is, hogy mennyire nem a közönséges minőségű tankönyv-csinálók szellemében karolta ő fel illetén megbízatását.

Oly nagy fontosságú hazafias föladatnak tekintette azt, hogy kissé kedvezőbb, vagy csak kevesebb lehangoló körülmények közt akár élte javát is kész lett volna ez ügynek szentelni. És bizonyára nem rajta mult, hogy epochalis tankönyv-íróvá nem nőhetne ki magát.

A gr. Károlyi Antalhoz 1776. nov. 5-én írt levelének tartalmából már eléggé kiviláglik, mily korán eszmélt ő e nemű célzatokra.²⁾

Már Nagy-Károlyban annyira érlelődék keblében a vágy ily irányú tevékenységre, hogy előkészületeket is tőn a bölcséleti tanok némely részeinek magyarítására,³⁾ Károlyi Antal gróf buzdítása folytán pedig különösen a mathesiséra. —⁴⁾ Az idő sürgetőbb kívánalmait tartva szem előtt, legelőbb gyakorlati oldalról fogott ahhoz, oly buzgalommal, hogy az építéstan elemeinek magyar kézikönyvével szándékozott megkezdeni irodalmi nyilvános tevékenységét.

¹⁾ Különösen a „Planum erigendae Societatis eruditae Hung.“ műve 84. lapján az ő irodalmi munkásságáról szóló cikkben így említi azt: „Eius (Révaii) opera sunt plerique Libelli in Usum Scholarum Nationalium Hungarice redditi: uti ipse Libellus Alphabeticus, qui in hunc usque diem obtinet: item Orthographia, Ars eleganter scribendi, Res Oeconomica in Compendium et Ordinem Methodicum redacta ex Versione Szilágyiana, Conscriptis praeterea primus sine exemplo Sermone Patrio Architecturam Civilem . . .“ — Így említi azt még egyébutt is, a hol tanügyi s irodalmi érdemeire kíván figyelemzetni; mint egyebek közt 1798. sept. 24. az esztergomi tanszékről lemondó levelében: „item elucubrations non paucae in usum Scholarum Nationalium, in prima harum introductione, mea opera factae.“ (E levele meg van az Országos levéltárban. 1799. 7308. sz. a.)

²⁾ L. Révai M. élete I. k. 251. 302. 304. l.

³⁾ Révai M. élete I. k. 251—2. l. „satis mature coepi ego ista colere, ut quod tempus meae vitae reliquum est, id mihi sufficere possit ad transferendum, expungendum, emendandum, et ad multa alia, quae operosae huiusmodi scriptiones exigunt.“ Így jelzé ezt a gr. Károlyi Antalhoz 1776. nov. 5. írt levelében. (Ennek eredetije a gr. Károlyiak pesti levéltárában.)

⁴⁾ L. u. o. I. k. 302. l. ugyanazon leveléből idézve.

3. Leginkább a serdülő nemzedék oktatására kívánatos magyar tankönyvek készítése iránti gond foroghatott elméjében akkor is, midőn Nyitrán tehetségesebb rendtársait arra buzdítgatá, hogy igyekezzenek kiki az ő tehetsége szerint valamely szakbeli irodalmi munkássággal is elősegíteni a nemzeti művelődést.¹⁾ — Hisz különösen akkor sürgette őket ilyesekre legbuzgóbban, midőn a hazai oktatásügy szervezése és az egyetemnek Budára átszállítása iránti intézkedések híre ama szép reményeket kelté a lelkesültebb honfiak keblében, hogy e nagy horderejű kezdeménynek folytatása okvetlenül maga után vonandja a valóban nemzeti nyelvű és szellemű oktatást is, hogy a kor nagy követelményeihez képest már majd a nemzet ifjú sarjadéka tán nemsokára hazai nyelven fogja nyerhetni az iskolai képeztetést,²⁾ szintúgy mint ahogy ez már ekkor a nagyobb haladásnak eredt nemzeteknél folyamatban vala, sőt tőzsomszédságunkban is megindított volt Mária Terézia tanügyjavítási buzgalma folytán.

E kecsgelető reményt nyomósítani látszott némely tekintélyes tudományú tanférriak ama példaadó buzgalma, melynél fogva azonnal tetteleg is hozzáfogtak annak útja egyengetéséhez.

Első sorban lépett ki ilyesmivel a nemzeti művelődés buzgó előmozdítója és a nevelő oktatás derék bajnoka Molnár János, ki Newton tanainak magyarul szólaltatásával³⁾ kívánta előre is üdvözölni az ős Buda várába, Mátyás király egykori székhelyére vissza költözendő hazai tudományos intézetet.

Ugyanis „Budán a tudományok újjulásakor, — mint maga írja,⁴⁾ — a fő és kisebb iskoláknak helybéli igazgatójává tétetvén“ mintegy tisztí feladatához tartozó kötelességének látta némi tanúságát adni annak, hogy egyéb tudományok művelése mellett minő vonzalommal viseltetik a bölcsesetiek iránt is. — Azonban amint a „Bemutatás és bévezető tudósítása“ további szövegéből kitetszik, jóval inkább buzdító példát akart adni e kezdeményével, mely sze-

¹⁾ L. „Magyar alagyk I. k.“ 22—3. 3o. l. — „Elegyes versei“ 21—2. 36. l

²⁾ Ily reményt hangoztatva üdvözli Révai azon „örömnapot, melylyen a főtudományok Budára által költözködtek 1777.“

„Halljad, o áldott Buda! szóllok, el sem
 Őlthatom forró nagy hevét örömmel
 Kedvesen meg telt kebelemnek, ébreszt
 A nagy Apolló.

O! tehát a szent tudományok immár
 Viszsa úgy térnek, s le bocsátva felség
 Fényeket nyelvünk ősi drága kincsét

Hangzani kezdik. (L. „Elegyes Versei“ 152—3. l.)

³⁾ „A természetiokről, Newton tanítványinak nyomdoka szerint hat könyv. Írá Molnár János 1777. Pozsony.“

⁴⁾ 1777. márc. 5. L. u. o. a Vörös Antalhoz intézett „Bemutatása“ elején

rinte „ujtság még nyelvünkön“¹⁾ és a hazafias buzgalomnak merész kísérlete,²⁾ melyet azonban mint „tsekély kezdés“-t is idővel meg fognak köszönni a haza jövőjének nevédekéi és leszen idő, hogy erre a fundamentomra valaki tornyot tégyen.“³⁾

Benyák Bernát pedig, ki már előbb is buzgón melengeté a kegyes-tanítórendiek pesti tanintézetében a magyar érzelmeket, ezennel bátrabban is hozzá fogott a bölseleti tanoknak magyarul tolmácsolásához s közzé tette „az egész Logicából és Metaphysicából válogatott Tzikkelyeit,“⁴⁾ melyeket szintén ott a pesti tanintézetben magyarul nyilvánosan vitattak volt tanítványai fényes hallgatóság előtt.⁵⁾

Dugonics Andrásról is szállongott a hír,⁶⁾ hogy a matematikai tudományt magyarul készül tolmácsolni a haza szívébe költőzendő egyetemen.

4. Ily jeladások és szándéklatok hallatára mintegy vetély-buzgalommal, sőt jóval bátrabban kívánta hőszünk legott megindítani a magyarság ügyéért lelkesítő izgatásait, mint ezt a már fentebb jelzett s egyelőre fiatal rendtársaihoz intézett buzdításai vallják.

S midőn így a hazai oktatás közmunkásaivá válандó társait a magyar irodalom egyik vagy másik ágának művelésére sürgeti,⁷⁾ maga számára egyelőre csak az alagya-írást és a mathesis magyartását jelölte ki szakmaúl, úgymint a mikkel akkoron nagy kedvvel foglalkozik vala, különösen ez utóbbinak gyakorlati irányú lendítése végett előbb az architectura kézikönyvének magyartásával kívánt kilépni, ez lévén az akkori áramlatnak kiváltképen időszerű igénye.

Azonban Révai irodalmi vállalkozásának ama szerény kifejezése, egybevetve némely előbbi nyilatkozataival, már is meglehetősen jelzé azon célzatát, melylyel a költészetre és mennyiségtanra, mint kedély- és értelem-képző kettős basisra alapított törekvéseivel mindinkább tágítandó ismeretkört szandékozik felölelni.

Valóban figyelemre méltó, mily kiindulás pontot foglal el irodalmi tevékenysége kezdetéül, melyen aztán a realis és idealis iránynak mintegy párhuzamos művelésével, — úgy mint a hogy önművelődése is foly vala, — sikeresebben érvényesíthesse befolyását az átalakulásnak

1) U. o. 3. l.

2) U. o. 5. l.

3) U. o. —

4) L. Sándor István „Magyar Könyvesház“ 147. l.

5) L. Révai M. élete I. k. 196 l.

6) Hannulik Chrysostom jegyzetei s Nécsey Jeromos közlései szerint.

7) Egyéb tanulmányaik mellett a lelkesült társak csakugyan igyekeztek hazafias buzgalmukról ilyetén tanúságot is tenni. Azonban, mint látni fogjuk, a bekövetkezett mostoha viszonyok nagyon hátrányosakká váltak ily célzatok iránt; virulásig sem igen juttatták a lelkendező reményeket, melyek valóban elég dúsán is gyümölcsöztek volna kedvezőbb körülmények között: „Si sors non laeva tuisset.“ — Mindemellett lesz alkalmunk említést tehetni a tanügy e lelkes bajnokainak nem egy irodalmi dolgozatáról is, melyek a hazai művelődésre jelentős befolyásúak valának.

eredt nemzeti művelődésre, hogy rája is illjék ama horatiusi javallás:

Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci.¹⁾

Ily célzatánál fogva mily hévvel ragadott meg minden alkalmat, mely hazafias óhajtásainak bármily kis részben megvalósítására felhasználhatónak látszott! — Eléggé föltetsző jelenségek látták ezt az eddig említettekben.²⁾ Az illetén alkalmak egyik legkedvezőbbike volt a Bécsbe küldetés, ennek következményeül pedig a nagyvárad alkalmaztatás és a tankönyvek készítésével való megbízatás.³⁾

5. Az adatok jelzése⁴⁾ szerint úgy látszik, hogy a fölszólítást a nemzeti, illetőleg elemi iskolák számára kívánt magyar tankönyvek készítésére Ehrenfelsi Pál Gáspár intézte hozzá, ki akkor a helytartó tanács tanügyi bizottságában főtényező vala.⁵⁾ De ez főképen gr. Károlyi Antal ajánlatára történhetett.

A mily örömmel fogadta a tetszomjas ifjú bajnok e fontos megbízatást, bizonyára szintoly készséggel, valóban ügyszerető s céltudatos szorgalommal igyekezett is annak megfelelni.

És ha e serénykedését nem kevéssé ösztönzé némi kedvezményekre nyújtott kilátás is, melylyel őt alkalmasint fensőbb helyről jelzett biztatások⁶⁾ kecsegtették, különösen az oly igen óhajtott matematikai tanszék elnyerésére: ez is kiváltképen azért történhetett, hogy e tantárgy mellett jobb alkalmat nyerjen némely irodalmi célzatainak megvalósítására.

S ezek így bizonyára tetemes részben irányultak volna főképen az oktatás-ügyi irodalom termékenyítésére, ha a kilátásba helyezett kedvezés is elősegítette volna igyekvését.

Hisz már a pusztá ígérgetés vagy csak holmi indirect biztatás is mily kitartó erőfeszítésre sarkalhatta őt!⁷⁾

Mily máskép értékesíthette volna az ily sokkép alkalmas tehetséget s ügyszerető vas-szorgalmat az akkori tanhatóság, ha valóban komoly szándéka lett volna legalább az úgy nevezetett „nemzeti iskolákban“ csakugyan nemzeti irányú oktatást eszközölni!

S mily készségesen irogatott volna Révai mind jobb és jobb tankönyveket magyarul nemcsak az elemi, hanem a közép s aztán idővel a felsőbb oktatás számára is bárminő szerény díjazás mellett, kiváltkép ha kívánsága teljesül, mely szintén azt célozta, hogy ily hasznos foglalkozásra inkább érkezhessék.

1) Horatius „de Arte poetica“ 343.

2) L. Révai M. élete I. k. XVII. feje.

3) U. o. 351. l.

4) L. Verner Jakab bizonyítványa, Kardos Adorján i. m. 214. l. —

5) L. Kiss Áron „Révai M. tankönyvei“ i. h. 53. l.

6) L. Révai élete I. k. 356.

7) L. u. o.

A kik e nemű buzgalmának közelebbi tanui valának, szép elismeréssel tesznek arról nyílt bizonyosságot. — Horváth Mihály az akadémia igazgatója¹⁾ és Luby Károly tanfelügyelő irataiból²⁾ eléggé kitetszik ez. — De ez utóbbiéből egyszersmind az is kiviláglik, hogy minő lehangoló, sőt elesüggesztő körülmények érték bajnokunkat buzgó fáradozalmiért. —³⁾

Ezekből még élesebb megokolását nyerjük azon kedély-alteratiojának, mely őt az annyira megkedvelt⁴⁾ Nagy-Várad odahagyására bírta s mely válság aztán hősünk pályafutásának oly változatos viszontagságait vonta maga után!

Ki tudja, mikép irányult volna amúgy az a helyzeti viszonyokba egyáltalán bajosan illeszkedő, különösen pedig az állhatatosság dolgában nem épen szerencsés természeti sajátsága?

Valószínű azonban, hogy ha annak az oly igen óhajtott matematikai tanszéknek elnyertével vágya kielégítették, legalább egy ideig megnyugtatva, háborgás nélkül folytatta volna tudományos és irodalmi munkásságát s aligha vetemül oly nyugtalan kóválygásra, hogy „per avia devia“ egy pár viszontagságteljes évtizeden át lelkendezzen azért, a mit egyenesebb ösvényen nyugton haladva jóval korábban elérhetett volna. — Sokkal kevesebb küzdelmébe került volna így nagy feladatainak megoldása s alkalmasint dúsabb sikert is eredményezett volna oly mérvű munkaképessége és szorgalma, mint a minőnek tanuságát adta. E gyanításra nem egy érvet szolgáltatandnak az odább említendő viszonyok.

6. De Révainak tanirodalmi zsengeire térve, különösen hősünk ez időszakbeli szellemi alakulása tekintetében, figyelemre méltó dolgozat-csoportot tüntetnek azok élénk irodalmi fellépése idejéből, még úgy is, ha a mai didaktikai szempontból többnyire igen is kifogásolhatók. — Részben mintegy esiráját láttatják a később oly nagy jelentőségűvé fejlett magyar nyelvtudományi munkálatának, mely korszakalkotó lón hazai irodalmunkban.

Meg tán amúgy magokban véve is, különösen mint az akkoron inaururált újabb oktatás céljaira készült, tehát „a nemzeti“ vagyis elemi szabályszerűbb oktatás kezdeményét elősegítő taneszközök, a magyar tankönyvirodalom története nyomozójának figyelmét is méltán megérdemlik, mint olyanok, melyek részben elfogadva egy ideig használatban is voltak, s tényleg járultak a nemzet ifjú sarjadéka képezéséhez. ⁵⁾

Ily méltatásra jelentékeny támaszpontokat nyújt Kiss Áron, ki mint oktatás- és nevelésügyi irodalmunk szorgalmas búvárlója

1) L. Révai M. „Elegyes Versei“ 352. l. — Kardos Adorján i. m. 207. l.

2) L. Luby Károly 1781. márc. 9. írt levele gr. Károlyi Antalhoz főntebb 32. l. idézve.

3) Erről még odább is lesz említés.

4) L. „Latina“ 148—9. l.

5) L. erről odább.

elismerésre méltó dolgot tón az által, hogy Révai ez idétti tankönyveit szakértően beható tárgyalással ismertette. ¹⁾ E végett nem mulasztotta el ugyan a tanügy akkori viszonyait is tekintetbe venni, azonban nem ismerhetvén eléggé Révainak főtebb tárgyaltam körülményeit, melyek közt e taniróadalmi zsengei készültek, kissé tán aránytalanul nyomintja rájuk bíráló ítéletét.

Mennyire nem könnyű dolog igazán jó tankönyveket készíteni még az alsóbb sőt elemi oktatás számára is, láthatni azt a mai tankönyv-készítők nagy versenyéből, sőt versengéséből is. ²⁾

Azon böles elvnel fogva, hogy az ifjúság számára csak az eléggé jó, a mi a maga nemében legjobb, igazán csak is hosszú tanulmány és tapasztalás nyomán írhatnak a nevékre valóban méltó tanfériak jól használható tankönyveket még a kisedek számára is.

Midőn Révai az elemi oktatásra kívánt tankönyvek készítéséhez fogott, bizony még nem csekély híjjával volt azon elméleti s gyakorlati kellékeknek, melyek olyasmire valóban nagyon is megkívánatnak. Különösen hiányzott nála még a mérvadóbb oktatói tapasztalat, az „experientia magistra“ épen azon tárgyakat illetőleg, a mikre tankönyveket kellett készítenie.

Az adott viszonyok s körülmények közt csak is úgy feleltetett volna meg alkalmasabban a nem épen könnyű feladatnak, ha kevésbé kifogásolható, sőt lényegesen célszerűbb példányok fordításával bizatik meg.

Az eléje tűzött mintáktól eltérő felfogását még úgy sem érvényesíthette volna, ha az tán jóval helyesebbnek mutatkozott volna. — Tudni való, hogy az elemi oktatásra nézve Felbiger volt akkoron iránvadó s többnyire az ő tankönyvei vétettek használatba nálunk is a „nemzeti iskolákban.“

7, Mily nagy tekintélyül tisztelték Felbigert a németek, kiteszik Arneht nyilatkozatából. ³⁾

¹⁾ L. „Révai M. tankönyvei.“ Havi Szemle. 1879. áprilhavi fűzet. 50—60. l.

²⁾ Mily eszméltető tanuságokat tárnak élénk ezek a nagy haladottságot negélyező műveletek! — Ha úgy az igazán helyes szempontból kiinduló, tárgyvilagos és kellőkép alapos kritika hozzá fogna a mai tankönyvirodalom szigorú bírálatához: minő devalvatióját mutathatná ki nem egy magas „színvonalon“ lebegő tankönyvnek! — Talán valahára rájövünk már ilyen bátor kísérletre is. Némi kezdemények épen imént indultak meg az oly nagy fontosságú „olvasó könyvekre“ nézve. (L. Tomor Ferenc budai gym. tanárnak imént megjelent értekezését „a Kármán és Tomor-Várad-féle olvasó könyvekről.“) Valóban nagyon jellemző irodalmi állapotainkra nézve, hogy csak évek mulva kerül rá a sor egyes igen kirívó hiányoknak és hibáknak alkalmi — leleplezésére!

³⁾ L. Arneht Alfred „Geschichte Maria Theresia's Wien 1879. IX. 246. l. „Johann Ignatz Felbiger, Probst zu Sagan, in Preussisch-Schlesien, war damals einer der ersten Schulmänner in ganz Deutschland. Für so musterhaft galt der von ihm ausgearbeitete und zur Durchführung gebrachte Lehrplan, dass es nichts Seltenes war, wenn Männer vom Fache sich nach Sagan begaben, um unter den Augen und der Leitung Felbigers seine Methode zu studiren. Auch

E szerint nagy nyereségül tekinték őt Bécsben is az elemi oktatás átalakítása érdekében.

Már fõntebb érintettem,¹⁾ s megemlíti Kiss Áron is²⁾, hogy nálunk az alsóbb oktatás átalakítása Pozsonyból indított meg az ott elõbb létesített német minta-iskolákból, hol a Felbiger-féle tankönyvek használtattak, szintúgy mint Bécsben, meg hogy Pozsonyban Ehrenfelsi Pál Gáspár volt az irányzó, kit Kiss Á. „igen tudós pap“-nak nevez,³⁾ s ki a kívánt magyar tankönyvek készítésére Révait szólította föl. — E szerint alkalmasint ő volt a Révai készítette tankönyveknek fõbírálója is és így az azok ellen támasztható lényegesebb kifogás ennek rovására esik.

Révai azokban leginkább csak magyar nyelvi ismeretének némi mutatványát adhatta, mely ekkoron még csak olyan volt, a minõ korához képest lehetett, habár nem csekély szorgalmat fordított volt annak kimûvelésére.

A hol Révai tán inkább követhette saját felfogását, már úgy mint a magyar nyelvtant tárgyaló dolgozatában, ott nem volt szerencsés megnyerni a bíráló helyeslését.⁴⁾

Valóban sajtáságos sorsa volt e szerint a magyar nyelvtan leendõ megalapítójának már ez irányú elsõ kísérleteivel is, mely mintegy elõre jelezni látszik nyelvészeti küzdelmeinek utóbbi bajait. Kesernyés allúsióval rámondhatni Kõlcseyvel: „kezdet és vég egymást éri. . .“ —

Lehet, hogy ennek elejtetése is fokozta magyar nyelvtanulmányi igyekezetét, — hogy azért is a „sinistrum omen“ dacára mennél hathatósabb cáfolattal bizonyítsa be arra való képességét.

8. De az elfogadottakra nézve is mily elkedvetlenítõ bajok érték!

Luby Károlynak fõntebb idéztem⁵⁾ levelébõl látjuk, hogy tankönyvei, habár — mint Luby írja Károlyi Antalnak,⁶⁾ — Révai

in Wien war man lang schon auf ihn und seine Schöpfungen aufmerksam geworden; — — —“

¹⁾ L. Révai M. élete I. k. 320. l.

²⁾ L. „Révai M. tankönyvei“ i. h. 51. l.

³⁾ U. o. 52. l.

⁴⁾ L. Fényfalvi Kardos Adorján 213—215 lap, hol Verner a Révai készítette tankönyveknek felsorolása után ezt jegyzi: „Concinnavit idem Vir (Nic. Révai), iubentibus Superioribus, in usum harum Scholarum et Grammaticam Hungaricam, et Doctrinae Christianae Libellum, atque hunc quidem Venerabilis Consistorii Váradinensis Judicio pro typo iam tunc probatum. Et licet postea pro utroque horum, Altiore Voluntate, alii introducti sunt Libelli; memoratus tamen Professor, cum expeditam ad tales labores dexteritatem, tum promtam Publico inserviendí voluntatem suam, his etiam lucubrationibus suis satis ostendit.“

⁵⁾ L. fõntebb 32. l. és a következõ jegyzetben ismételve.

⁶⁾ L. Havi Szemle, 1879 ápril fûzet 53 l. „Et si vero libelli hi per eundem P. Révai diligenter, accurate, et cum approbatione regionis huius, in qua potissimum residet genuina linguae hungaricae notitia, confecti, ac per me accurate revisi fuerint, eventit tamen, ut in impressione multa alterata fuerint, quin uti experior, duae partes grammaticae sine impressione prorsus adhaeserint, quo

szorgalmasan és nagy gonddal készítette azokat, ő pedig (Luby) figyelmesen átvizsgálta, — mégis megtörtént, hogy azokban a nyomtatás alkalmával sok másítás történt, sőt a nyelvtannak két része ki sem nyomattatott, a miért — úgy mond Luby, — Révai némileg elkedvetlenedett, midőn azt látta, hogy felküldött könyvei, a melyek mind bizonyos helyesírási és nyelvtani elvek alapján voltak szerkesztve,¹⁾ úgy annyira elváltoztattak, hogy egymástól is elütökké lettek.

Luby Károly levelének e jelentékeny tanuságát Kiss Áron is idézi²⁾ s még sem vonja ki abból a mentő érvet Révainak megrovott tankönyveire, mint ez a rá vonatkozó íme zársoraiból látszik:

„Az abéce, — u. m. Kiss Á. — mint láttuk,³⁾ évekig tartotta magát, a többi hamar kiszorult, s hamar elfeledtetett.⁴⁾ Nem is voltak egyébre érdemesek, az abéce sem érdemelte, hogy oly hosszú életet éljen.“

Ezután Felbigerről, az irányadóról következőleg nyilatkozik: „Felbiger deductiv, fogalmi meghatározásokon kezdődő művei nem lehetnek ideálok. A bécsi lapok sokat élceltek ezek felett a definitív népiskolai könyvek felett.“ S itt nem mulasztja el megjegyezni, hogy „nálunk Kazinczy-ék s a pozsonyi normalis tanítók dolgoztak először ez irány ellen, s az ő munkásságuk következtében szüntek meg az ily fokos könyvek rémíteni az iskolás gyermekeket.“ Ezek után még a következő megjegyzést teszi: „Igen érdekes különben az is, hogy a protestansok e könyvek használása ellen tiltakozván, II. József megengedte nekik, hogy a kinyomatás előtt nézzék meg azokat, s reflexióikat tegyék meg. — A helytartó tanács levéltárában 1783-ról aztán ott is van a protestansok köréből Domokosnak, a debreceni bírónak a reflexiója, egész nagy ív, melyen ügyesen és okosan mutogatja ki, hogy e könyvek, hol s mennyiben sértik — tán a prot. hitelveket? — nem, hanem a helyes magyarságot.“⁵⁾

factum est, ut ille animo conideret tantisper, cum videret libellos hinc submissos, qui omnes in certa orthographia et grammatica fundati erant, ita alterari, ut iam nunc libri sibi ipsis non cohaerent.“

1) E szerint Révai — mint Luby a tanfelügyelő észleli, — már ekkor a magyar orthographia- és grammatikára nézve némely alapelvekben állapodott meg, s így lehetőleg tudatosan írt magyarul, mit akkorban a hírneves írók sem igen tettek még. Azonban holmi ingadozás látható még irataiban.

2) L. „Révai M. tankönyvei“ Havi Szemle. 1879. 53. l.

3) L. u. o. 56 l. „És ez a gyarló abéce — u. m. Kiss Áron, — kitarotta 1809. után is, a mikor t. i. a magyar irvaolvasó módszerre már vezérkönyvünk volt. Használtatott egész 1850-ig minden javítás nélkül. Ekkor csináltak rajta valamit s 52-ig ismét nyomták.“

4) „Az ékes írásnak eleji“ Kiss Á. szerint is hat kiadást ért, ezek legutóbbika 1802. jelent meg, — az Orthographia pedig szerinte 1780. is kiadott. — Sándor István szerint pedig 1781. is. („Magyar könyvesház“ 154. l.)

5) Érdekes lenne culturtörténeti tekintetből is az itt érintett dolgokat illető körülményekkel illusztráltan s körülményesebben földeríteni; sőt közzétenni még Domokosnak, a debreceni bírónak Révai magyarsága ellen tett reflexióját is,

9. Ezeket előzőleg egyes tartalmi részletek fölemlítésével is illusztrálja Kiss Á. Révai tankönyveinek gyarlóságát. — Csak is némely „ügyes műszavak“-nak helyeslésével¹⁾ mérsékli elítélő nézetét, mely egyébiránt leginkább kifogásolja azokban — kiváltképen az ABC könyvecskében — „a methodicitlanságot,“ vagy a Felbiger-féle deductiv methodust, részben pedig a nem magyaros nyelvezetet is.²⁾

De e megrovásához elmulasztotta némi méltatásul hozzá tenni, hogy az előbbi elemi oktatás állapotához és tankönyveihez képest még is jelentékeny lépést, sőt haladási fokot jeleznek nálunk azok a Révai készítette tankönyvecskék, legalább mint részben úttörő kezdemények azon átmeneti időszakban, — és pedig annál is inkább, minthogy az utánok nyomban következő változás nem tanusít azokkal arányos emelkedést, sőt inkább hanyatlás felé irányulást. Ezt Kiss Á. inkább csak sejteti zárszavaiban³⁾ a helyett, hogy hangsúlyozná.

Felbigerre nézve is jelezhetett volna methodusának a mai álláspontból ejtett helytelenítése mellett legalább olyatén elismerést, mint a minőt róla Schmidt Károly vall⁴⁾, hogy módszere az ő s aztán a vele rokonlelkű Kindermann szellemében kezelve jeles sikert volt képes eredményezni, habár nem egy részben megrovás alá eshetik is mint olyan „Unterrichtsmechanismus“-féle módszer, mely az elvont fogalmat előlegezi a concret ismeret, a nyelvi szabályokat a tárgyi gyakorlat és szavakat a realitás előtt.⁵⁾ —

1) L. „Havi Szemle“ 1870. áprilhavi füzet 57. l.

2) L. u. o. 56. l. „sem a szór end nem magyar, sem a szavak nem magyaros alkotásúak; még a fordító verejtéke is érzik a magyar szövegen“ — mondja Kiss Á. az ABC könyvecskéről, mely mint kezdemény ily esetlenül sikerülhetett; a többiek ellen ily kifogást nem tesz nyelvezeti tekintetben. S mily különös, hogy még is az használtatott legtovább, még pedig „1850-ig minden javítás nélkül;“ — mint Kiss Á. írja u. o.

3) U. o. 59. l. „Révai könyveivel — u. m. — tehát készen volnánk, hogy rajzunk teljes legyen, említsük meg röviden Felbiger sorsát is. Ő a mi iskolai szervezetünknek és könyveinknek is a tervezője, a II. József alatt előbbi befolyásos állását elveszítve Pozsonyba tétetett át, s itt halt meg. Iskola ügyünk pedig, minden pädagogiai felügyelet nélkül fejlett tovább. Jelentek ugyan meg ismét és ismét tanügyi szervezetek, de igazában csak az újabb időkben érték meg, hogy a kormány e fontos nemzeti ügyre komolyabb gondot fordítson, s többé magyar nemzetellenes célokra ne használja fel.“ (Ez vajha a valóban nemzeti célokra is bölcsen, a hiterkölcsi lényeges érdekek veszélyeztetése nélkül, mindenkép ildomos tapintattal használja föl azt! — tehetjük hozzá nem ok nélkül, a körtünetek észlelése folytán.)

4) L. Dr. Karl Schmidt's. „Geschichte der Pädagogik“ Cöthen 1870. III. B. 714. 717.

5) Ennek Schmidt a „Kritik von Felbigers Methode“ szakaszában ily kifejezést adja: „Diese Methode gibt Abstractes statt des Concreten, Regeln über die Sprache statt der Uebung in der Sache, Worte statt Realitäten.“ (l. u. o. 717. l.) De erre nyomban azt mondja, hogy ez mégis „in der Hand und unter der Leitung Felbigers lebendig und von seinem sittlichen, humanen und intellectuellen Geiste angehaucht, späterhin als Werkzeug des Jesuitismus zur starren

Csakhogy az értelem-fejlesztést még is erélyesen sürgeté és gy tankönyveinek helyes használata leginkább jól képzett tanítóktól volt föltételezve. Ilyesek iránt pedig nagy gonddal valának Felbiger- s Kindermannék. S ez oly fontos kellék, hogy ennek hiányát a módszer jelessége sem pótolhatja, míg az igazán derék tanító a hiányos módszerrel is többre megy annál, ki a jó módszert rosszul kezeli. Ezt a példák sokaságával bőven illusztrálhatni.

10. Ausztriában és különösen Csehországban oly üdvös eredményeket gyümölcsözött a Felbiger-féle tanításmód ildomos alkalmazása, hogy azokról az oktatás történelme is méltó elismeréssel nyilatkozik.¹⁾ Annak vívományai alapján utóbb a Gall-féle tanításmód még inkább sikeresbíthette az elemi oktatás javítását.²⁾

Nálunk pedig ily fokozatos előlépés helyett, különösen a kisebb városi iskolákban inkább némi tepsedés, sőt tetemes részben hanyatlás állott be. Már az is meglehetősen jelzi ezt, hogy a Révai készítette magyar tankönyvek nagyobb részben kimaradtak a használathból, mint „a városi építés eleji“ és „a mezei gazdaság folytatásáról szóló tanuságok“; mert ezek elvetésével együtt többnyire mellőztetett eme tárgyak tanítása is az illető iskolákban. A melyek pedig a Révai-(Felbiger)-féle tankönyvek közül megtartottak, mint különösen az ABC könyvecske, kijavítás nélkül használtattak évek során át. — Pedig az igazi haladásnak mindegyre jobbakkal kellett volna azokat pótolnia

E lanyhaságunknak némi gyöngé mentségéül hozható föl a már említettük germanizálási törekvés s e miatt fajunknak bizalmatlankodása a „Benigna intentio“ iránt. József korában még inkább visszariasztó módon kezdett nyilvánulni a németiségre terelés. A josephinisticus felvilágosítási törekvések még egyébként is eléggé fokozhatták nemzetünk gyanakodását a fönnenről jött impulsusok iránt, melyeknek alkalmasint fontosabb feladatok vala a germanizálás általi összepontosítás, mint nemzetünk művelődésének faji sajáttsága szerint s természetes módon való fejlesztése, s így az ifjú sarjadéknak illetékesebb képeztetése már az úgynevezett „nemzeti iskolák“-ban. Amde az ilyesre a nemzeti reactio sem igen igényezett a tetemesen elkorcsosult érzelmek erélytelensége miatt.³⁾

Unterrichts- und Schulform benutz.“ Pedig már akkor a Jesuitismust a Josephinismus nagyon leszorította az oktatás teréről. Hanem másféle bajokat idézett ez elő, melyekről lesz alkalmunk a továbbiakban tényeket szólaltatni.

¹⁾ L. Dr. Schmidt Károly „Geschichte der Pädagogik“ III. 723. l. — Garamszeghi Lubrich Ágost „Nevelés történelme. Budapest, 1876.“ III. 58. l. — S némileg Dr. Kiss Áron is. (L. „A nevelés és oktatás történet k. Budapest, 1878.“ 122—3. l.)

²⁾ L. u. o. és Beer-Hohegger „Die Fortschritte des Unterrichtswesens in den Culturstaaten Europa's, Wien, 1867. l, 301.

³⁾ A negatív opponálás, és a vis inertiae-féle ellenállás, vagy az olcsóbb-szerű tündetődi akkor is inkább járta nálunk, mint az áldozatos tevékenységű demonstrálás.

Azonban ez életrajz folyama még több ízben hozand érintkezésbe a hazai oktatási és társadalmi viszonyokkal. És így elég alkalmunk lesz annak további állapotára időnként közelebbi pillantásokat vetnünk, — a midőn majd annak változata okait is igyekszünk lehetőleg szem-ügyre venni.

11. Most még egy pár megjegyzést az itt felhozottakra:

A mit Kiss Áron a „Felbiger-féle deductiv módszerről említ és a definitiós tanításról, az az akkori német elméleties tudóskodás eredményéül vehető, mely a mult század derekán s még ez idétt is oly igen dívott a felsőbb iskolákban, hogy azok által az alsóbb oktatásra is lehatott.¹⁾ — Különösen Wolf bölceleteti tanirányzata nyomán emelkedett az érvényre, mint ezt különösen Schlosser történetíró jelzi, ki a Kant bölceletének fölszínre jutása előtt dívott s egész Németországban uralkodóvá lett, de egyszersmind a német pedanteriára fajult Wolf-féle tanításmódot²⁾ így említgeti „die Wolfische Demonstrir- und Definirmethode“, mely buzgó követőit szerfölött az elméletiesség s elvontság felé hajtotta.³⁾ E hajlamot a német egyetemi iskolák mód nélkül fokozott mérvben fejlesztették.

Így lőn különösen akkorban, hogy az a Wolf-féle difinitió tanításmód minden tudomány s tanítási szakra kiterjesztetvén az egyházi szószékre is följutott, sőt még az alsóbb iskolai oktatásba is

1) L. F. C. Schlosser s Geschichte des XVIII. Jahrhunderts, — — — — — mit besonderer Rücksicht auf geistige Bildung.“ Heidelberg 1843. III. Band. 70. l. „Wolf's Philosophie herrschte jetzt schon in ganz Deutschland. In einer bedeutenden Menge dicker, in barbarischem Latein abgefasster Quartanten ward seine sogenannte mathematische, alles Mögliche demonstrende und definirende Philosophie über alle Wissenschaften und Fächer verbreitet, auf allen Kathedern gelehrt und sogar in Verbindung mit Dogmatik auf den Kanzeln gepredigt.“

2) L. Schlosser F. C. u. o. 70 l. „Wolf's Philosophie herrschte jetzt schon in ganz Deutschland Obgleich Wolf als Universitätslehrer selbst in der letzten Zeit wenig wirkte, so lebte doch er und die durch ihn in Compendien und Lehrbücher gebrachte leider zur Pedanterie gewordene, an sich geistreiche Leibnitz'sche Philosophie durch die beiden Baumgarten auf den Kathedern fort.“

3) U. o 72. l. érdekesen tünteti ezt föl Schlosser különösen Darjes példájában, ki Wolf tana iránt rajongóvá lőn. „Da sich besonders in Deutschland fasst jedesmal, wenn in der Philosophie oder in der Theologie eine andere Richtung genommen wird, oder ein neues Sectenhaupt auftritt, oder eine Schule gebildet wird, eine blinde Wuth der Anhänger des neuen philosophischen oder theologischen Propheten bemächtigt, so hat das, was Darjes selbst von seiner philosophischen Verblendung zur Zeit seiner ersten Bekehrung zum Wolfianismus sagt, für die Bildungsgeschichte der deutschen Nation nicht geringe Bedeutung.

Darjes gesteht nämlich, dass er, sobald er sich in der Wolfischen Demonstrir- und Definirmethode stark gefühlt habe, unbekannt mit der Welt, ohne Stadium der Alten, ohne Kenntniß irgend einer der realen Wissenschaften, sich mit einem ungläublichen Dünkel in seinen luftigen Höhen aller Welt überlegen gefühlt habe.“

behatolt, habár jóval előbb már voltak gyakorlói a sokkal célszerűbb inductiv módszernek is, vagy is a szemléltető oktatásnak.¹⁾

A közoktatás rend- és módszereinek tetemesebb változatait különösen a bölcselkedni szerető németeknél leginkább egyes kiválóbb bölcséleti rendszereknek érvényre emelkedése eszközölte.²⁾ — A XVIII. század derekán a Leibnitz-Wolf-féle bölcséleti oktatás, vége felé pedig a nyolcvanas években mindinkább uralomra jutott Kant-féle bölcsélet áramlata okozott ily átalakító hatást nem csak a felsőbb, hanem ez által az alsóbb oktatásra is.³⁾

Ma is fölismerhető a tanügyi mozgalmakban egyes bölcséleti irányzatok túlnyomó befolyása, habár a modern államok oly változatos behatások s illetékes és illetéktelen beavatkozások mellett intézik azt, hogy olykor szinte bajos a valóban irányzó elveket kiészlelni.

Nem ok nélkül vonták e nagy fontosságú ügyet a legkiválóbb elmék gondolkodási feladataik körébe. — Nemzetek erkölcsi és értelmi, szellemi és anyagi érdekeinek biztosítása függvén az ifjú sardjék nevelésétől, valóban igényli is az minden alapos gondolkodónak komoly elmélkedését. — Vajha igazán úgy intéztetnék az, a hogy a valódi bölcsesség kívánja. — De a szanaszét ábrándozó bölcseskedők mindannyian magok részére követelik ezt, melytől pedig vajmi távol vannak!

Napjaink tanulságos tapasztalatai bő bizonyosságot állítanak ki arról, hogy e fontos érdekű ügy lényeges kérdései a tudákos elmesterkélés által inkább bonyodalomba ejtetnek, semhogy célszerűen megoldatnának. Az ál- és elműveltségnél előnyesebb a primitív romlatlanság.

„Sunt certi denique fines,
Quos ultra citraque nequit consistere rectum. (Horat. Satir. I. 1.)

12. Révainak tankönyveiről szólván nem ok nélkül érintém a közoktatás akkori külviszonyait is. Mint látók ezek behatása idézte elő azt, a mi nálunk ekkorom megindított, valamint előbb is a század derekán; csakhogy akkor az élesztő elemek távolabbról kerültek be.⁴⁾

Szellemi fejlődésünk minden mozzanatait érdekes, sőt kíváncsatos is egybevetni a külföld egykorú mozgalmával, különösen azon nemzetekével, melyektől leginkább hatott be a korszellem áramlata. Ez idétt már a német befolyás volt túlnyomó, főleg oktatásügyi tekintetben; a franciás szellem az irodalmi művek által inkább a társadalom fensőbb rétegeire hatott.

1) Erről tanusítanak az „Orbis pictus“-féle kiadások is, minőt már Amos Comenius hazánkban is ismertetett volt. — L. Garamszeghi Lubrich Ágost. „Nevelés történelme.“ II k. 550. l. — Schmidt K. i. m. III. 366. l.

2) L. a Schlosserből vett föntebbi idézetet.

3) Schlosser F. C. u. o. 79. l. mondja, hogy miután Kantnak fő műve a „Kritik der reinen Vernunft“ 1781. megjelent, legott azon reményt keltette, hogy teljes átalakulást (eine ganzliche Reform) idézend elő, valamint a tudomány s irodalom terén, úgy a nevelés és iskolai oktatásban is.

4) L. Révai M. élete. I. k. XI. fejezet.

Révai irodalmi törekvéseire nézve egyébként is jó ezeket figyelembe vennünk. — De különösen tankönyveinek becsleléséhez az ímént érintett szempontok nem lényegtelenül járulnak —

Hivatali minőségű vállalat volt ugyan e tevékenysége, de az ő hazafias buzgalma lehetőleg értékesíteni kívánta ezt is az oly forrón óhajtott szellemi regeneratio javára. A mily bensős megszívleléssel karolta fel e megbízatást, úgy minden kitelhető szorgalommal igyekezett is annak megfelelni, míg az említett kellemetlenségek attól el nem riasztották. ¹⁾

Az úgy nevezett „nemzeti“ iskolák számára kellőket már jobbadán elkészítette. A többinek kidolgozására is szívesen vállalkozott volna, melyek különösen a számtani és természettani szakmának elemeit valának tárgyalandók. Hisz ezeket kedvenc szakmájának vallotta. A természettudományok magyarítása iránt szintén már évekkal ez előtt fölbuzdult volt. Még Nyitrán létekor olvasván Molnár Jánosnak főntebb említett magyar physikáját, ennek biztató előbeszéde („bé-vezető tudósítása“) szintűgy föllekesíté őt a természettudományoknak magyarul szólaltatására, mint előbb a „Régi jeles épületek“ „bé-vezető levele“ a magyar alagykák írására. ²⁾ — A Molnárhoz 1778. írt másik alagykájában csak gyöngén sejteti még, hogy a Molnár említette Gerászimovicznak magyar mása kívánna lenni, de később ily vágyának világosabb nyilatkozatával is találkozunk. ³⁾

13. Ama hatásnak, melyet Révaira Molnárnak „a természetiekről Newton tanítványinak nyomdokán“ írt „hat könyve“ 1777. gyakorolt, megokolása végett alkalmasnak vélem annak „bé-vezető tudósításá“-ból azt a részletet ide igtatni, melyből Révai ez irányú buzdulását meríté. ⁴⁾ —

Hazai művelődésünk akkori állapotára is vethet az némi világot. De különösen annak a hazai irodalmat oly sokképen s oly ernyedetlen fáradozással s áldozatokkal előmozdító Molnár Jánosnak szép érzületébe enged mélyebben bepillantánunk. Hadd éreztesse némileg ez is, mennyire érdemes volna nemzeti művelődésünk íme derék bajnoka emlékéit is illetékesebben fölelevenítnünk. — Hisz im! mint hat őt át a jövőbe is nemes célzataival s igyekvéseivel buzdtíva s biztatva:

„Lészen olyan idő, — u. m. — hogy erre a fundamentomra valaki tornyot tégyen; léssen olyan idő, hogy megköszönnyék hazám jövőendő nevendéki, buzgóságom merésségét, mely valóban nem tsekély volt, hogy ily időben, melyben az Ország teli vagon az ilyenek deákos értésével, Magyarul is mertem hasonlókka köztök elé-állani: Lészen olyan idő,

¹⁾ L. főntebb a Lubv Károly levele tartalmát.

²⁾ L. Révai élete I. k. VIII. fejezet.

³⁾ L. a „Mennykönek mivoltáról“ írt mű fordítása előszavában.

⁴⁾ L. Molnár J. „a természetiekről . . . bevezető tudósítás“ 5. l.

hogy a' virág gyümölcsöt vessen; akkor, mikor a Királyi Fő-Iskolák valamelyik új Udvar-helyében a Gépelyek' mestersége itthon való nyelven fog fejtetni, s megfogjuk a külső nyelvű Mestereknek köszönni, hogy minket is a mi nyelvünkön a külső nyelvűek Mesterivé tettek; akkor, mikor a Lengyel Országon túl való Péter-vári minapi inneplés pompája szerint elé-áll ma holnap Budán a Tudományok közönségességének új Várában Váradi, Fejérvári, vagy Győri új némely Gerászimovits, ki, a' mit az amott Országló Felsőségnek hallatára Muszka nyelven mondott, a természetnek tulajdonságiról, s annak vizsgálóji' új leleményiről, azt mi nálunk, a mi nyelvünkön fejtegetesse; Országlónk' örömére; mely annál nagyobb lehet, mennél több különböző Nemzetekre, és nyelvekre terjed bévséges Birodalomban a' Tudományok kelete, és fénye, a tőlök várandó haszonnal egyetemben.

Ily Felsőleges rendű és tzélyú jövendő igyekezetnek kell egyszer vagy fundamentumot rakni, vagy leg-alább téglavetőt építeni; éppen nem illik pedig kétségbe esni a' jövendő mondásnak bé'tellyesedése felől, főképpen ez időben. Ki hitte volna, hogy mikor, Herodotus bizonyossága szerint (L. II.) Táles Egyiptusból haza vezette a földmérés Tudományát, abban az Országban nem Egyiptusi, hanem Görög nyelven, ma holnap egyebek Mesterivé válnak a Görögök? Ki hitte volna, hogy, mikor Urunk hét száz ötven hetedik esztendejében, Pál Római Pápa tulajdon Kereszt-Komájának Pipinusnak, Nagy Károly Tsászár Attyának Arisztotelesz ortályozó könyveit küldé nagy ajándékul, hogy Frantzia-Ország illy tsekély kezdetről olly sok Tudományok' Fő Mesterévé fog idő jártával válni nem tsak Görög, vagy Deák, hanem Frantzia nyelven is?"

E közben megemlítvén a franciák könnyebbségét a görög-latin szavak használatára nézve, azzal biztat, hogy nyelvünk elég „bévséges arra nézve, hogy a mély Tudományokhoz tartozandó egy szó helyébe többet is állíthasson.“ S ez után így folytatja „bevezető tudósítását:“

„Mondgyak-é egy végben valamit e jelen-való könyvnek közelebb való hasznáról is? mert nem tsak távulról érkező elmebéli valami jövedelemre tarthattam számat, ahoz fogván. Nem forog-é olly vélekedés a Böltselkedés ezen neméről sok Magyar elmében, hogy annak értéséhez félni majd tsak nem lehetetlen? Meg kell egyszer mutatni, hogy, a mit felkapni az Iskolákban olly kis idő alatt lehetséges, arra szert tenni (tehetni) a deák nyelv nélkül is. Útat kell egyszer vetni a Böltselkedésnek Törvényei által sok habonaforma gyanakodásnak kiirtására: Kell egyszer olly könyvet is a Magyar kezekbe nyújtani, mellyből, az Iskolákból kikelő nevendék Böltssek, (bölcselkedők) Szülőjök, s baráttyok örömére, valamit ma-

gyarázva tehessenek elé abból a sok elme kintsből, melyet a reájok tett sok szép költség után eszékbe öszve szedtek.“

14. A széplelkű Molnárnak ily hazafias igyekvésre biztatását aligha szívlelte meg valaki melegebben, mint Révai, ki őt évek óta élénken rokonszenvező figyelemmel kíséri s a magyar irodalomban mestereül tiszteli vala. — Kétségkívül nem csekély befolyású volt ez azon sürgölődésére, melyet már Nyitrán tanusított volt, főleg az új intézkedések hírül vételekor.

Molnárnak több irányban kifejtett munkássága jelentékenyen növelhette Révai azon meggyőződését, hogy ha a fiatal tehetségek arányos munka-felosztással vállalkoznának a magyar irodalom művelésére, kevés idő alatt oly eredményt lehetne felmutatni, hogy a hazai literatura számba vehetőül tűnnék föl még a haladott nemzeteké mellett is.

Ezt ugyan meglehetősen költői képzelemmel gondolta, de buzdítóul ily biztatást is jónak látott hangoztatni. Hogy pedig ösztönzéseit üres szószátyárságként senki se vehesse, tetteleg is ugyancsak helyt állt vallott elveiért. —

Nagyvárad trienniuma ennek elévülhetlen szép tanuságát adja. Nem alaptalanul hivatkozik Révai később is arra, a mit ő ott munkált a hazai művelődés érdekében. Bizvást meghagyhatjuk neki azt az önérzetet, melylyel ő a nemzeti iskolák számára készített tankönyveit is emlegeti, annak jeléül, hogy már akkor kellően tudta, hogy mit s miért tesz. Ez az érdem megilleti őt, még úgy is, ha őszinte törekvései nem eredményezhették azt a sikert, melyet óhajtott s remélt. —

A tankönyvek készítése folytán fokozódott keblében azon buzdulat, melyet Molnár főntebb jelzett műve keltett volt benne. — Nemcsak a nemzeti iskolák számára kívánt tankönyvet írni a természettani oktatásra, hanem a népoktatásnak legalább közvetve előmozdítására is óhajtott valamit tenni ez irányban.

E mellett még kettős indok is merült föl ezen óhajtasának valószínűsítésére. A nagyvárad akadémiaiban a mathesis vagy esetleg physika tanszékének elnyerése végett jónak látta valamely e szakbeli munkálattal adni tanuságot arra való képességéről. De még önálló dolgozattal korán lett volna e téren föllépnie. Tehát valamely e nembeli korszerű műnek magyarra fordítását hasznosabbnak vélte egyelőre. — Ilyennek találta a hírneves Makó Pálnak „de Fulmine“ című latin művét, mely németül már második kiadásban jelent meg, — mi annak kapósságát láttatá.

A villamosságról szóló tan egyébként is ezidétt a természet-tudománnyal foglalkozók közül számosznak kedvenc tárgya vala, kik a nagynevű Franklin vizsgálódásának eredményeit részint tovább fejleszteni, részint közhasznúvá tenni igyekvének. A tudományos iskolákban is kedvvel üzetett ennek tanítása. Ez úton bölcséleti

tanfolyama alatt Révai is különösen megkedvelte ezt, miután a rend tagjai közt Horányi Beccaria János olasz piaristának e nemű tanait buzgón terjesztette volt, melyeket latinra fordítván ki is szándékozott adni. ¹⁾

15. Ilyetén indító okok ösztönözték Révait arra, hogy Makó Pálnak főntebb jelzett művét magyarra fordítsa s egyúttal tanuságot tegyen arról, mennyire megszívlelte volt Molnár Jánosnak imént említett buzdítását. Kitetszik ez a mű elé tűzött dedicaló előbeszédből, melyet Makó Pálhoz intézett, mint a fordítás kiadójához.

Az itt érintettek teljesebb megvilágítása végett nem lesz helyén kívüli dolog Révainak ezen előbeszédét egészben közölnöm. Hadd fejezze ki indokait saját nyilatkozatával:

„Elnézheti-é egy hazafi, hogy a mely szerentsés elmeszüleményét hazánk fiának a külső nemzetek is felkapták, és különös ritkasága miatt a köz haszonra hamar anyanyelvekre fordították, azt a mieink alig esmérvén, nem is olly buzgósággal ragadják, nyelvekre is fordítani késedelmeseek? Ha a külsők, tsak azt vévén tekintetbe, hogy az ilyen munka szép, ritka, és a közjónak igen hasznos, azt annyi tisztelettel méltóztattak elfogadni: mit nem kell nekünk inkább tselekednünk, hogy annak Szerzője a mi hazánk fia, hogy édes miénk?

Azt a te munkádat, Főtisztelendő Úr! melyet a Mennykőről Deákul irtál, Retzer József Nemes Ifjú Bétsben Németre fordította. Ez engem, hogy a múlt esztendőben történetképen kezembe került, megvallom igazán, igen nyughatatlanná tett. Kötelességemnek esmértem ezt a tiszteletet néked leginkább megadni: a ki, örömmel látván édes hazámnak újulásakor tellyesebb boldogulásunkra az arany időt felvirradni, igen felébredtem, a mennyire főlem is kitelhetik, a köz jót előbb mozdítani: most ugyan először inkább még hasznos fordításokkal, többire Tudákosi, és Természettudásbéli dolgokból: mivel még nem bátorkodom magamtól valami nagyobb munkát kiadni.

Ösztönözött erre Molnárnak is Magyarúl megszóllalt Fisikája, és méltónak véltem lenni, ilyen iparkodásokkal elkészülni előre annak az új egy némelly Gerászimovitsnak, kit ott jövendő hazánknak, vagy ditsősége elnyerésére, vagy legalább annyira, hogy abban a nevezetes vetekedésben ezért az halhatatlan névért én is merészeltem megvini, bátor akár ki is nyerje el.

Elhagyván tehát a külsőket, kikre vetettem előbb minden igekezetemet, hogy általok alkalmatossá légyek lassanként azokra,

¹⁾ L. Horányi „Scriptores Scholarum Piarum“ című műve I. kötetében Beccaria János életrajzát és II. kötete előzményében Horányi életrajzát Schedius Lajostól. XII. l.

a miket feltettem magamnak, eltekéllettem inkább azzal foglalatostkodni: a mit nem csak a természetnek egyéb drága adományival, hanem a nagy elmékkal-is bővelkedő hazánk szült, és örömlünkre kiadatott egy boldogabb hazafi által.

Elszégyltettem magamat, hogy, sokaknak vélekedések után elindulván, annyit tujajdonítottam a külföldieknek, mintha alég találtatnék hazánkban valami nemesebb ész, kit azokkal egybe vehetnénk. Így ártott nekünk előbb ugyan a kegyetlenkedő időnek mostohasága, azután a rabság alá szokott könnyű hiteladás, és az igen megelőzött balvélekedések, a mellyeknek gyökereik egy némelly nyakas buta elmékben még most-is mélyen vagynak.

Feléledtem tehát új munkára. Holott ugyancsak Molnárt követem majd mindenkiben, ki ezekre első tört útát szerentsésen, és nevének örök ditsőségére.

Ha ezzel az én tsekély igyekezetemmel az én alatsónyságom meg nem homályosítja azokat a nagy érdemneveket; mellyekkel megtisztelt a haza, és megjutalmazott a kegyes Fejedelem, a szépen feltetsző tudományoknak előbb segítettésekben jeleskedő fáradságidért: fogad el tőlem kedvesen, és esmérd tiédnek a magyar nyelvben-is munkádat. Én nem látatom téged elegendőképen megtisztelni az egy fordítással, ha csak néked fel nem ajánlom a munkát is. Ki igen szerentsés lések pedig, ha azzal kedvet is megnyerhetem, hogy, pártfogásod alá fogadtatván, a miket ezek után boldogabb állapotban, ha oda juthatok, mind hazámnak javára készülök kiadni, mind pedig esméretesebbé lett iparkodásomnak szivesebb elfogadtására, az idővel néked-is megköszönhessem, és örök háláadattal adóssal lehessenek! Váradon Bajt' elő havának fogytán. 1780."

16. Ezt a szerzőhöz szóló praefatiót megelőzi az egy oldalt betöltő dedicatio, mely Makó Pálnak teljes címzetét sorolja elő s alatt saját nevét csupán szerzetesi mivolta szerénykedő kifejezésével jelöli ¹⁾. — A praefatio után következik „a fordítónak rövid tudósítása“ melyben megemlítvén, hogy „ez a munka a Mennykőről tsak a mult esztendőkbén Német nyelven már kétszer nyomtattatott ki Bécsben ²⁾ egyszer pedig Deákul Olasz Országban.“

¹⁾ Így írván azt alá: „Révai Miklós, Isten anya szegényeinek áhitatos oskolájok szerzetes rendén levő áldozó pap.“ — Nagyvárad tanárságát pedig nem említi föl.

²⁾ E német fordítást Makó Pálnak mint theresianumi praefectus- és tanárnak egyik jeles tanítványa Retzer József készítette még mint tanuló a Theresianumban, tehát Makónak felügyelete alatt s tán buzditására is. Az első kiadás 1773-ban jelent meg. — Ez a Retzer J. aztán egyéb irodalmi művekkel is föllépett (l. róla Wurzbach Const. „Biographisches Lexicon“-át). Az „Album des k. k. Theresianum's 1746—1880. von Max v. Gemmill-Flüschbach. Wien 1880.“ című emlékkönyvben Rezern József néven fordul elő.

Ez által érezte magát Révai indítatva arra, hogy a hazai nyelvre fordítás által a honfi tiszteletnek tartozását a szerző iránt ő rója le, úgy mint kit az „arany idő felvirradása igen felélesztett a közjónak — a mennyire tőle is telhetik, — előbb mozdítására.“ —

Miután elkészített fordítását a szerzőnek ajánlotta „szerentsés volt — ugymond — tőle azt a kegyelmet megnyerni: hogy azt kedvesen fogadta, fáradságát kedvező itélettel, s helyben hagyással méltóztatta, és eltekéllvén Hazája kedvéért a munkát telkéletesebben kiadatni, feles másolásait és todalékeit hozzá általküldötte, hogy azokat is Magyarra fordítaná. És ez mind egy hónapba se telt.“ Pedig a szerzőnek „terhebb foglalatosságai miatt előbb soha nem telt érkezése a megjobbításra; hanem most mégis, Hazája szeretetétől viseltetvén, feles dolgai közt is, azt el nem mulathatta.“

E készsége a szerzőnek az ő serénységét is fokozta. „Jobbítatott tehát — u. m. — ez a Könyv és telkéletesebb mind a Németnél, a mint a Homlok írásban is megjegyzők, melyet maga a Szerző méltóztatott úgy, a mint vagon, Magyarul megírni. Kimondhatatlan volna pedig vigasztalásunk és én kivált ébredtebb ösztönül fogadnám, hogy több ilyen hasznos fordításokat-is merjek; ha azt megnyernők, a minek kedvéért a Szerző-is örömet látta munkájának eme Magyar fordítatását, és a miért én is azt nagy biztatásokkal siettem végezni: hogy Hazánk fiai, kifejtődvén a megrögzött balvélekedésekből, a természetiekről-is helyesebben kezdjenek eszmélkedni.“

Nincs miért kételkednünk ez utóbbi szavainak valósága fölül. — De e főbbik célzatának mentül inkább valósíthatása végett némi mellék szándék is buzdította őt Makó e művének fordítására. Kiteszik ez a főntebb idézett dedicáló előbeszéd végső szavaiból, melyekkel elég világosan jelzi azon óhajását, hogy Makó „pártfogása alá fogadtatván boldogabb állapotba“ juthasson s így a hazának javára többet tehessen.

Ily óhajtatás ösztönzé arra, hogy Molnár János ajánlása által biztosabban nyerje meg Makót. Ezért Tóth Farkashoz küldötte előbb a fordítást, arra kérvén őt, hogy „igazítsa jó utba, a hová kérdzik elérni, s nézzen ki neki időt szabadabb bé-menetelre.“¹⁾ vagy is hogy előbb Molnárnál mutassa be s ennek ajánlatával nyerje meg részére Makót pártfogóul. — Így egyúttal kettős pártfogásra vélt szert tehetni arra nézve, hogy óhajtott célját mindkettejük által elősegítve inkább elérhesse.

Az eredmény azonban csak annyiból állt, hogy Makó a szívesen fogadott fordítást mint neki ajánlottat a nyilvánosságra juttatta.²⁾ — —

¹⁾ L. Révai M. „Elegyes versei“ II. k. 9. alagya. 65. l.

²⁾ Címe: „A mennykönek mivoltáról s eltávoztatásáról való börtelkedés,

Mint fordítást Révaira vonatkozólag csak is nyelvezeti tekintetből vonhatni bírálat alá. S erre nézve őt méltán megilleti azon elismerés, hogy korához képest már figyelemre méltó haladását tanusítja ez a magyar prózában. Csak az imént idézett előbeszéd is egybevetve Molnáréval, előnyét láttatja ennek nehézsége fölött, habár egyes latinos szerkezetű mondata még itt-ott szintén akadályozza irányának egyébkénti folyékonyságát, de jóval kevesebbé, mint amazét, kit örömet vall mesteréről.

Alkalmasint e kegyelete okozá, hogy a Molnár használta magyar műszavak némelyikét gyarlósága dacára is elfogadta, mint például a „gyántázatot“ az electricitas kifejezésére, melyet azonban későbben a „M. Hirmondó“-ban¹⁾ mint helytelent elvetendőnek nyilvánított.

E fordítását nép-oktatási célzata miatt elégséges oknál fogva véltem oda számíthatni tanirodalmi dolgozatainak főntebbi csoportjához, mely nagyváradi szorgalmának szintén nem jelentéktelen részét képezi.

17. S ennyiben körvonalozni Révainak tankönyvirodalmi munkásságát ezen első időszakából már csak azért sem volt fölösleges, mert ebből is érdekesen föltetszik szellemének ekkori physiognomiája és az ő korával való solidaris viszonya, melynél fogva a koreszmék és időszakai szellemi mozgalmak ráhatását fogadja s azt viszonzni igyekszik.

Érdekes látnunk ebből is, hogy a nemzeti művelődés iránti buzgalma már ekkoron nemcsak költői lelkesítéssel igyekezett a fogékonyabb ifjú nemzedéket buzdítani, hanem értelmi fölvilágosítással s alapvető oktatással is igen iparkodott a nemzet jövőjét befolyásolni. Ezt már ez idétt célzatának lényegesebb feladatául tekintette.

Habár ettől az oly buzgón fölkarolt tankönyv-irodalomtól őt a kedvezőtlen körülmények csakhamar elvonták: évek multával ismét visszaterelték őt változatos viszonyai azon ügyhöz, melynek szolgáltatára már ifjantan rászánta volt magát. És a közoktatás terén folytatott munkásságát végleg ismét tankönyvekkel igyekezett betetőzni.

Most azonban a nemzeti nyelv veszélyeztetett ügyének nagyobb szerű vállalatok s fáradaalmak által kívánt hathatósabb lendítést eszközölni.

Épen a jelenkező mostoha körülményekből merítve növekvő erőt, azok dacára hatványozza célzatait s ezek végetti törekvéseit.

mellyet deák nyelven írt, és most feles másolatokkal és todalékokkal megjobbitott Makó Pál, magyarázta pedig Révai Miklós. — Pozsonyban és Kassán Landerer Mihály költségével és betűivel 1781.“

¹⁾ Az 1784-diki „Magyar Hirmondó“ 359. lapján az „elektrisizációiról“ szólván, utána zárjel közt ezt mondja: „magyarúl gyántázásnak nem nevezhetem, minthogy tudni való, hogy a mostani Physikusok gyanta nélkül is tudnak elektrizálni.“

S holott kétes helyzetei elég akadálylyal környezik, bajainak köze-
pette is lankadatlanul tovább haladásra biztatja magát s hogy mu-
záját majd egykor mintegy ily fennen érző buzdítással szólíthassa:

„Sume superbiam
Quaesitam meritis. . . Melpomene.“

(Horatius Od. L. III. 3o.)

most azt a hazai muzákkal elegyítve Virgilius (Ecl. IV. 1.) verse
szerint ekkép biztatja:

Hungaricae „Musae paulo maiora canamus!“

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

III. Révai bécsi élményei s megismerkedése Paintnerrel.

1. Kevéssel azután, hogy a gyűjteményes kiadás hirdetését a „Magyar Hirmondó“-ban ¹⁾ közzé tette, az e végetti tanulmányok serény folytatása közben latin lantját is zöngedezésre gerjeszti azon rendkívüli esemény, mely épen most száz éve Bécsben oly szokatlan mozgalmat idézett elő.

Ugyanis az 1782. év tavasza elején (márc. 22.) történt VI. Pius pápának Bécsbe érkezése.²⁾ — E ritka nevezetességű esemény, minőre alig emlékezett az ősrégi város története,³⁾ különösen az ekkori sajtóságot viszonyoknál fogva kiváltképen élénk érdeklődést keltvén, tömérdek kíváncsit vonzott a fogadtatás ünnepélyére; ⁴⁾ minthogy a hírlapok már hetek óta emlegeték annak előzményeit, s firtatva fessegeték az arra indító okokat, közölvén a császár leveleit is, melyeket imént a pápához küldött volt.⁵⁾

Az ilykép fokozódott hangulat oly meghatóan nyilvánult a várva várt magas vendég érkeztekor, hogy nemcsak az ephemer irodalomnak szolgáltatott az bő anyagot, hanem a komoly elméket maradandóbb elméművek általi megörökítésére is föllelkesíté. — A költői tehetségek mintegy vetekedve szólaltaták azt lantjaikon. Közlők a „Magyar Hirmondó“ csak Denist nevezi,⁶⁾ ki latinul és

¹⁾ L. „M. Hirmondó“ 1782. január 16-ki szám. (5. levél.)

²⁾ L. „M. Hirmondó“ 1782. 193. l.

³⁾ Denis az odább jelzendő latin elegiájában, melyet ez alkalomra írt, így szólaltatja a Dunát (Istert):

„Antiquus fluo, sed nondum haec spectacula vidi.

Pontificum primus litora nostra premis.“

Szintígy szól Révai is ez alkalmi elegiájában:

„Ipse etiam non haec unquam miracula vidit,

Quamlibet antiquis defluat Ister aquis.“

⁴⁾ L. „M. Hirmondó“ 1782. 195. l.

⁵⁾ U. o. 166. l.

⁶⁾ „Ezen ritka Vendégnek látogatása, a minéműhöz Német országnak tsak

olaszul énekelte meg a császár főséges vendégének Bécsbe jöttét,¹⁾ kegyeletes emlékezést fejezvé ki egyszersmind az elhúnyta után is dicsőített Mária Terézia iránt.

Hősünk szemléelője lévén a történeti nevezetességű eseménynek, hogy lehetett volna ily hatásos jelenségeknek csupán néma tanuja? — Érzékeny lantjának idegei önként zöngésnek eredtek.

2. Ott látható a „Latina“ II. könyve 6-ik elegiájában, hogy minő érzelmeket fakasztott keblében az emlékezetes látvány.

A Denissel való ismeretségnél fogva, melyhez leginkább könyvtári bűvárlatai juttatták, az is föltehető, hogy ennek az előtte oly kiváló tekintélyű tudósnak hangadó példája,²⁾ vagy tán épen buzdítása is ösztönözhetette őt arra, hogy ez alkalommal szintén megszólaltassa lyráját, tán némileg azon indokból, hogy általa mintegy a magyar nemzet részéről is emelkedjenek kegyelehangok az oly nevezetes jelenség üdvözlésére. — De Révai elegiájának tartalma inkább arra mutat, hogy az csupán saját keble fölbuzdultának szüleménye, s mint ilyen, úgy látszik, nem is lépett ki akkor a nyilvánosságra.

Már exordiumából³⁾ az látszik, hogy a pápa ünnepélyes fogadtatásának közvetlen hatása buzdította őt lantolásra, s az gerjesztette keblében azon érzelmeket, melyeket e 36 distichonú verszetben kifejez, tolmácsolván azokban a megható közhangulatot, valamint azon reményeket is, melyek túlnyomó mérvben nyilatkoznak akkoron e nagyjelentőségű látogatás iránt, t. i. hogy ez majdan sikeresen kiegyenlíteni azon differentiákat,⁴⁾ melyek II. József mérész reform kezdeményei miatt nem kevés aggodalmat keltettek az egyházi, sőt világi fensőbb körökben is, hol azoknak balkövetkezményeit behatóbban észlelgeték.

háromszor, leg-utólszor 1418-bann vólt szerentséje, sok jeles elméket buzdított fel arra, hogy azt külömb-külobmféle versekbenn meg-énekelnék, avagy más rendbéli írásokbann maradandó emlékezetét hagynák. A többi között nevezetesek, Dénis Úrnak ditsőült Mária Terézsiához szólló „Deák és Olasz Versei.“ (L. M. Hirmondó 1782. 233. l.)

1) Denisnek, ki Bécsnek ekkor kiváló tekintélyű tudósa s költője vala, ez alkalmi versei is leginkább figyelembe vétettek. — Mindkettő megjelent utóbb egybegyűjtött latin költeményei között is. (L. Michaelis Denisii „Carmina Q u a e d a m.“ Vindobonae. 1794.“ 165. l.)

2) A főntebb idézett párversek olyasmit gyanítatnak, hogy Révai az ő elegiájának írása előtt már olvasta volt Denisét.

3) A látvány szemléletéből indulván ki, így kezdi azt:

„Cuius in occursum tanto conamine Caesar

Moenibus egreditur, magna Vienna, tuis?

Quis venit? Hesperiiis quis amabilis Hospes ab oris?

Augusti interior cui stat aperta domus?

Spectandi cupidus quo sic ruit agmine denso

Ille ingens populus non memor ipse sui?“

4) Ilyesmiket sejtettek a „Magyar Hirmondó“-nak ezen úgyről adott sovány közleményei is. (L. 166. l.)

3. Ez okért tartalmi tekintetből különösen jelentékeny érdekű Révainak ez alkalmi elegiája, jellemző vonást adván ekkori érzületéről még úgy is, ha az csupán a szemlélt áramlat hangulatát tükrözi vissza, vagy az ebből nyert impressiónak adja célzatos kifejezését.

Azonban hősünk azt subjectiv hiedelmével is nyomatékolja, s ezt mintegy meggyőződésül hangoztatja. ¹⁾

Mindkét részre kegyelettel nyilatkozik ugyan, de olyas nézetel, mintha az egyházfő látogatását a császár terveinek jóváhagyása felé vélné hajolni, mint ezt a népség tetemesb része is így vélhette, nem kevésbé erősítvén az ily hiedelmet a császárnak udvariaskodása, melylyel az elfogadást mindenkép szívélyes és megnyerő színezetűvé igyekezett tenni. ²⁾

Ily kölcsönös szívélyességet láttató jelenségekből örömet remélte a sokaság a legjobb viszonyok fejlődését s alkalmasint az egyházfőnek a császár eddigi intézkedéseiben való megnyugvását is.

Efféle látszatzból Révai is a jövőre nézve örvendetes kilátást sejt, különösen éreztetvén a türelmi rendeletnek méltatását, és a feszült viszonyoknak némely egyházügyi átalakításokkal eszközzendő kiegyenlítését. ³⁾

Sőt a korszellem új áramlataitól befolyásolt képzelme oly nagy horderejű változások kezdeményét sejt, hogy akár vérmes josephinistának is beválhatnék e kilátásaival.

Behatóbb figyelmet igényel így ezen elegiája arra nézve, hogy ekkori válságos és valóban búgondos állapotához képest minő szemmel nézi ő azt a megható jelenséget, melynek okát, sőt remélhető eredményét is a körülötte özönlő sokaság sejtelménél jóval mélyebb felfogással véli észlelhetni. ⁴⁾

Mint látjuk csakugyan meglehetősen gondolkodóba ejtette őt a rendkívüli esemény. Nagyszerű következmények csíráját hiszi abban

1) „Ille dies veniet, miti ratione regendi

Jam sumta, qui tot dissita corda liget.“

2) Kitészik ez a „Magyar Hirmondó“ jelentéseiből is. (L. 153., 166., 193. 206. l.)

3) „Eheu! iam satis est odiorum, iam satis irae:

„At sibi consimilem non post haec oderit ullus,

Totque licet populis iam bene conveniet.

4) „At procul hinc! res magna agitur, procul ite profani!

Et iacite ad superos vos, pia turba, preces.

Cura Dei sumus. Ille Deus, qui condidit olim

Ingentem hunc orbem, continuoque regit:

Sanctas ille animas coelo demittit ab alto,

Harumque imperiis subdita regna beat.

Non temere fiunt, nec inaniter ista, stupentem

Quae populum vicis eripuerit suis.

Arcanis haec consiliis Deus acta recondit!

Nec, nisi magnanimis mentibus, ista patent.“

rejleni. Ennek mentől előbbi kifejlésétől azonban a kor égető kérdéseinek olyan forma megoldását várja, mint a hogy azt a josephinikus szellemű áramlat hitte, melynek befolyását az ő gondolkodására szintén eléggé éreztetik e versezetének némely éles kifejezései, habár azokat másrészt némi kegyeletes nyilatkozatokkal mintegy ellensúlyozni igyekeznek.

Egyik jelentékeny tanúsága ez is annak, a mit föntebb ¹⁾ hősünk fölöttébb susceptibilis mivoltáról érintettem. Alanyi nézetei itt is sajátos visszatükröződését láttatják azon áramlatnak, melyet — habár emelkedettebb észlelő állásba helyezkedve — szemlél.

Az ő belvilágának szintúgy, mint azon korszellemnek, mely abból ezennel élénk tűnik, további fejlődése jelentős értelmezést fog szolgáltatni az itt érintetteknek.

4. Hivatkoznom kellendvén ezekre, hadd lássuk e költői eszmemenetét prózai vázlatban, megvilágítva egyszersmind saját eredeti kifejezéseivel is:

„A valódi kegyelet s Isten és embertársak iránti igaz szeretet megfogyatkozása eredményezte — u. m. — az erkölcsi romlást. Az elfajult korszak vitte a megrontott elméket szanaszét tévedezésre a fukarság s önzés által. Így támadt a babona, mely balgatag hiedelmeket költött az istenségről s igazságtalan törvényeket érvényesített, melyek miatt meghasonlás, rajongó gyűlölködés és pusztító üldözés foly vala.²⁾ — De már elég volt mind ebből ennyi. Szünni fog ez már s helyet enged a szeretetnek, mely által oly sokféle nép jól összeférhet.³⁾ Ezt célozzák most a főbbek tanácskozásai Isten segítségével, ki kegyes szándékkal tölti be annyi jóakarónak keblét, s vége szakad immár minden tévedésnek.⁴⁾ Im e remény valóulásának

¹⁾ L. Révai élete I. k. VI. fejezet.

²⁾ „Corruptas mentes in devia nequior aetas

Duxit avaritie, duxit amore sui.

Nata Superstitio tum leges fixit iniquas

Fingens de summo dogmata stulta Deo.

Tum monstra, aegrorum tum somnia nata, probisque

Stultitia haec eadem mentibus imposuit.

O quae multae animae, nimis in contraria sectae.

Heu! hominum generi quot peperere mala.

Nitentem contra ferro atque igni urere coepit

Sevitia immitem sanguine tincta manum.“

³⁾ „Eheu! iam satis est odiorum, iam satis irae:

Ira haec montivagis est magis apta feris.

Quid loquor? ira feras etiam sic indita ducit,

Ut solum in dispar saeviat illa genus.

At sibi consimilem non post haec oderit ullus,

Totque licet populis iam bene conveniet.“

⁴⁾ Concilio in sancto curis vigilantibus illa

Nunc agitur pia res, et favet ipse Deus.

Pectora tanta, boni solum cupida, ille benignis

Replet consiliis, omnis et error abest.“

jelei már is föltetszenek. Lám a magaslatokon hogy terjedez a jótékony világosság. Istennek nyilván való műve ez. Az egyház főpapja, ki ezen magasztos óhajtással jött ide annyi visszatartóztató körülmény dacára, szentesíteni fogja az egyszerűségével megnyerő ősi hitet.¹⁾ — Ezért legyen figyelem tanító intelmei iránt és szóljon hálaének Istenhez, az ily nagy tény intézőjéhez és szálljon föl hozzá buzgó imádság e szerzemény tartósságáért s könyörgés az egyházfő s fejedelem hosszú életéért.“²⁾

Lényegében tehát a szeretet magasztos elvének visszaigtatása s az ez által eszközendő erkölcsi regeneratio után sovárgás képezi íme jámbor óhajtásának összegét.

Ily nemes vágyának, mint főntebb említők, világos kifejezését adta már a Kollonich László püspöki beigtatására írt alagyaiban is,³⁾ csak hogy ott gyöngédebb modorban. Most azt a multakra hányt olyatén keserű vádakkal elegyíti, minőkkel azon áramlatok szokták, melyeknek szenvedélyes ellentörekvései — a történelem számtalan tanúsága szerint — tényleg legtöbbnyre igen szomorú cáfolatát adják az ajkon hangoztatott szeretetnek.

És ebből eléggé kiérezhető, mily irányzatok befolyása hat vala hősünk gondolkozására ekkor.

Nyenyiben jeleznem kellett ezt már ezennel Révai szelleme további fejlődésének nyomozása érdekében.

Ugy látszik azonban, hogy az ily hangulat szülte elegiát maga sem találta eléggé alkalmasnak arra, hogy azt ekkor közzé tegye, vagy jóakaró barátainak, tán épen Denisnek nem helyeslése⁴⁾ bírta

1) Adspicite, ut tectis late diffunditur ipsi
Lux alma: est virtus haec manifesta Dei.
Concidite in terram proni: venit ecce Sacerdos,
Unica, quotquot erant, gloria Pontificum. — —
Hic non polluto ponendam pectore legem
Dicet, quae placeat simplicitate sua:
Qualis erat, maculis intacta, in origine prima:
Qualis et est fides tradita discipulis.

2) Ora velim intenti, memorique fideliter usque
Excipite haec animo, quae monet iste Senex:
Dicite tum sancto laudum praeconia cantu,
Auctori horum operum solvite vota Deo:
Addite ferventesque preces, constantia rebus
Ut solida his veniat, perpetuusque vigor:
Utque Pio, Augustoque, Deus det longius aevum,
Tanti operis fructu possit uterque frui.

3) L. főntebb 26—7. l.

4) Lehet, hogy Denis főntebb jelzett elegiájának figyelmesebben átolvasása után önként is elállt annak azon alkalomra kiadásától, észrevevén abban Denis óvatosságát, melynél fogva ez tartózkodván a kétes remények szóaltatásától, üdv-óhajtásának csak is enyhe kifejezését adja, leginkább pedig az elfogadás szívéllyességét emeli ki, mint olyant, mely a császár dicsőített anyja szellemét is örvendeztetheti. Az észlelve olvasó valóban finomul gondoltnak lehette e gyöngéd allusiót, melynek mélyebb értelménye utólag inkább kiviláglott.

arra, hogy ez alkalmasint hevenyében kelt distichonjait kiadatlanul tette félre. ¹⁾

Ha csupán soliloquiumként írta volna is ezt, mint kedélyvilágának jellemző mozzanatát vehetjük némi tanuságnul.

5. Egyébként ekkor már ismét készülöben vala, hogy bizonytalan helyzetét, valami biztosabbal cserélje föl, kellemetlenül érezvén, hogy több tekintetben hátrányos lenne huzamosabban venni igénybe barátainak s jóakaróinak szívességeit, melyeket azok rendes állás nélküli ideiglenes állapotában tanusitnak vala segítészére.

Kik voltak különösen e jó lelkű kisegítői? Erről némileg közelebbi fölvilágosítást nyerünk a Paintnerhez szóló leveleiből, melyek tartalmát odább részletesebben fogom ismertetni.

E levelekből kitetszik az is, hogy Révai már a Pálffyéknál töltött hónapok folytán nem egy érdekes ismeretségre tett szert, mely aztán utóbb jelentékeny befolyású lön tudományos igyekvéseire. — Ilyen volt jelesen a Cornides Dániellel való megismerkedése és több más, melyről időnként teendünk említést a következőkben.

Ezek között kiváltképen előnyösnek bizonyult a Paintner Mihálylyal szövődött baráti viszony, melynek oly huzamos ideig tartott kölcsönös hatása valóban érdekes szakaszát képezendi Révai életpályája e másik felének.

Határozottan nem tudatják ugyan az adatok ezen érdekes ismeretség keletkezését; de a valószínűségnél biztosabban sejtetik, hogy leginkább a Theresianumi nevelőkkel és tanárokkal folytatott társalgása hozta Révait e szellemes férfiúval közelebbi viszonyba, azon oknál fogva, hogy Paintner mint ekkor az ifjú gróf Grassalkovich Antal nevelője a szintén Theresianumban tanuló növendéke érdekében azokkal sűrűen érintkezett, különösen pedig Nagy Jeromossal, a jeles műveltségű s igen tiszteletre méltó jellemű magyar piaristával, ki mint a Festetich gróf úrfiak nevelője egyszersmind Theresianumi felügyelő vala. S ezt Révai, mint bécsi jótévőinek egyik kiválóbbikát gyakran látogatta.²⁾ Hathatósan erősítette a Paintnerrel való barátkozást az is, hogy rokonnemű tanulmányaik érdekében mindketten szorgosan igyekeztek a Garelli-féle könyvtárból³⁾ s an-

¹⁾ Nem lelem nyomát, hogy ezt előbb kiadta volna mint a „Latina“ című könyvében 1792. — Hogy az illető alkalomkor nem jutott nyilvánosságra, az is mutatja, mert a „M. Hirmondó,“ melylyel Révai levelezési viszonyban áll vala, egy szóval sem említi.

²⁾ Főntebb említők, hogy Révai már 1777-ben történt felküldetésekor is leginkább Nagy Jeromoshoz volt utalva s akkor is sok szívességét tapasztalta. Ebben ekkor is készséggel részesíté őt a derék férfiú, ki iránti elismerését több ízben fejezi ki leveleiben.

³⁾ Ez a könyvtár a Theresianumban volt akkor, úgyszintén Denis is ott lakott 1784-ig mint könyvtárnok s egyszersmind praefectus. (L. „Album des k. k. Theresianum's v. Max Gemmel-Flischbach, 16. l.)

nak közlékeny kezelője Denis szívességéből mennél dúsabb szellemi gyarapodást nyerni.

E körülmények eléggé megokolják a tudomány e buzgó kedvelőinek egymás iránti rokonszenvezését.

Ennek az érdekes baráti viszonynak Révai ezentüli pályáján számos igen jelentékeny eredményével fogunk találkozni. — Leginkább ennek köszönhető, hogy bajnokunk életfolyásának e mozgalmasabb része mind teljesebb megvilágítását nyeri az ő bizalmas levelezéséből.

Sajátságos, hogy épen helyzeti körülményeinek borongóvá váltakor derült föl hősünknek ily vigasztaló barátság ritka fényű csilagzata, mely aztán élte fogytáig oly jótékonyan világító, sőt melegítő sugarakkal enyhíté sérülékény és vajmi gyakran sértült keblét.

6. E negyed századon át folytatott s mondhatni befolyásos barátság illetékes méltatása végett bemutatásul már eleve is meg kell említnem holmit ezen jeles Euryalusának ismertetésére. — Jó módot nyújtnak erre épen sajátkezűleg írt autobiographiai jegyzetei is, melyeket egyéb életrajzi adatokkal együtt Paintner 1786. küldött Horányinak a „Memoria Hungarorum“ supplementumába felhasználás végett.¹⁾ (Ennek azonban csak I. része: A—C jelenhetett meg 1795.)

Ezek szerint²⁾ Paintner született Sopronban 1753. szept. 6-án,

1) Élete első felének lényegesebb mozzanatait közlékenyen jelzi ezekben. S ennyi itt is elég első bemutatásul. A többi tudni való jobbára föltáruoland érdekes levelezéseikből.

2) Hősünk viszonyainak behatóbb felfogása végett ismerkedjünk meg e nevezetes kebelbarátjával mennél közelebről. Ezért érdekesnek találok eddig kiadatlan autobiographiáját szó szerint közölni. Hadd mutassa be magát saját szavaival:

„Michael Antonius Paintner, natus Sopronii die 6-a Septemb. 1753. A parentibus honeste, liberaliterque educatus, inferiores, quos ajunt, Scholas ibidem absolvit. Anno 1769. Tirocinium quondam Soc'is Jesu Trenchinii ingressus est: Leobii Stirorum amoeniores literas repetiit, ac Graecii Philosophiam audiuit. Exstincta Soc'te illa, Clero Jaurinensi adscriptus, Ginsii Scholas grammaticas biennio docere jussus est: tum in Jaurinensi Academia Theologiae quadriennio studuit, a. 1777. Sacerdotio initiatus.

Cum se totum curae animarum devovere vellet, et saepe iam pro Concone Sacra in diversis urbibus, ipsaque metropoli Viennensi, cum approbatione diceret, praeter opinionem, Principum Grassalkovicisii et Eszterháziae coniugum filii haeredis moribus ac studiis gubernandis praefectus, munus hoc tam in Academia Nobilium Theresiana, Vindobonae quae tum floruit; quam in domo paterna, ac defuncti Excell. Aulae Cancellarii Hung. C. Eszterházy, ea cum sui commendatione gessit, ut 1785. Praepositura B. V. M. de Rátóth in Dioecesi Veszprimiensi ei conferretur.

Vir hic exquisita supellectile libraria instructus, multa, ad rem literariam cumprimis patriae nostrae facientia, ductu etiam Celeb. Michaelis Denis, Augusto a Consiliis et Bibliotheca, connotavit: multa ex copioso cum eruditis amicis literarum commercio didicit. Edidit, praeter unum, alterumve anonymum Opusculum, Viennae etiam, Bernardi e Com. Z a m a g n a Navim aeriam, etc. eamque, et finem editionis suae cum additamentis, contra importunos Zoilos lingua teutonica in lucem emissio scripto defendit.

hol iskoláit bevégezve, 1769. a Jézus-társaság rendjébe lépett. Tren-
csénben volt novicius. Leobenben a humaniorákat ismételte, s Gréc-
ben a philosophiát tanulta. A rend felosztatása után a győri egyház-
megyébe lépett. Két évig Kőszegen grammatikai osztályokat tanított,
aztán a theologia végeztével 1777. pappá szenteltetett. Lelkészi s
különösen hitszónoki buzgó ténykedése által az előkelők figyelmét
is magára vonván, Grassalkovics herceg fia nevelésével bízott meg
Bécsben, hol már szintén ismeretessé lőn egyházi szónoklatai által.
Mint nevelő e működését részint a Theresianumban, részint Gras-
salkovics, meg gróf Eszterházy cancellár házában olyképp folytatta,
hogy elismerésül 1785. a rátóthi prépostságot kapta.

Feladati teendői mellett serényen folytatá tudományos búvár-
kodását, kiváltképen a hazai művelődés története kűtfőit szorgal-
masan kutató, s főleg ily irányú művekből beces könyvtárt szerze-
tetett össze. Leginkább Denis vezetése mellett sokat jegyzett e
tudományos ismeretek gyarapítása végett, sokat tanult a
m á s t u d ó s o k k a l v a l ó g y a k o r i t á r s a l g á s á l t a l i s .

Tanulmányait részint kiadások s folyóirati közlemények által
igyekezett közhasznúakká tenni, részint adalékokat szolgáltatva
egy-egy íróknak, mint Gruber Leopoldnak, Korabinszki Mátyásnak,
Révai Miklósnak, Horányi Eleknek, és másoknak. Így adott utóbb
több közleményt különösen a Schedius szerkesztette „Zeitschrift von
und für Ungarn“ című folyóiratban. Nagy szorgalmat fordított
egyebek közt heraldikai tanulmányokra is, de kiváló gonddal gyűj-
tögeté s irogatá össze a jezuita rendi írók életrajzeit, mely igyek-
véséről odább lesz még szó.

Az itt érintettekből is már meglehetősen kitetszhetik azon
rokonszenves érdeklődés alapja, mely e két szellemes egyénben csak
egy pár esetleges találkozás után is mindinkább növelhette a köl-
csönös vonzalmat.

Mindkettejök nevelő, fensőbb műveltségre törekvő, tudomány-

Pro specimine Bibliothecae Germaniae Austriacae Cl. P. Leopoldo Gruber, e Scholis Piis, complura additamenta suppediavit, quae vel maxime auctores, perperam citatos ab aliis quoque, emendant. Mathiae Korabinsky pro geographico-historico Lexico Hungariae Supplementa quaedam, quae partem iam editam corrigerent, conscripsit. Vitam Poetae, et Scriptoris Hung. incomparabilis, Francisci Faludi, inter alia concinnavit, quam Nicolaus Révai, e Scholis Piis, editioni suae poematum Viri huius, ac Collectionis poetarum hung. parti primae praefixit, ab ipso etiam in colligendis adjunctus, animatusque. Sic aliis pariter ad quaevis literaria obsequia praesto semper fuit. Habet non contemnendam Collectionem Insignium, seu Scutorum aeri incisorum, complurium Magnatum, multorumque Nobilium Hungariae: et, quamdiu Vindobonae versabatur, loco sic dicti Regis Armorum omnes heraldicas descriptiones sigillorum Scholasticorum, et Insignium aliorum, pro expeditione Exc. Cancellariae Aul. Hung. concinnavit. Nunc in otio suo literario fors plura elucubraturus, et editurus est, cum auctaria multa, praecipue pro Catalogis Szentiványianis, parata habeat, et de Typographiis hung.“

sovár s épen a férfikor legjavában vala, midőn a komolyabb gondolkodásra törekvéshez is oly bőven csatlakozik az ifjúkor költői melegsége. Rájok illettett némileg az is, mit Virgilius e verse jelez:

Ambo florentes aetatibus Arcades ambo,
Et cantare pares, et respondere parati. (Ecl. VII. 5.)

De komolyabb irányú törekvéseik még is inkább lelkesült platonai vágytársakul tüntetik elénk, kik Sokratesük, vagy inkább Platonjok, a költő s tudós Denis körébe hő kegyelettel vonzódnak ismeretszomjuk kielégíthetése végett.

Paintner, mint ugyanazon rendnek növeltje, melynek Denis kiváló fénye vala, közelebb állhatott e bölcs mestere bizalmához, melyet tanulmányai érdekében Révai is mennél inkább igyekezett megnyerni. S ebben Paintner szíves közvetítője vala. —

IV. Révai nevelő Viczayéknál.

1. Rokon igyekvésük a „communium studiorum vinculum“ által mindjárt a barátság első szakában eredményezte azt a nagybecsű sikert, mely hősünk ekkori célzatát oly hathatósan lendíté, t. i. a Faludi Ferenc némely kiadatlan műveihez jutást s így az ő irodalmi emlékének eszközölhetését, melyre épen alkalmasnak látszott az idő. Ugyanis e jeles költő iránt 1779-ben történt kimulta után már mintegy önként is mindinkább gerjedeze a hálás elismerés, — különösen a nemzeti nyelvet féltő hazafiak keblében.

Mily hathatós kapocs már csak Faludi emléke is ezen iránta lelkesült kebleknek szorosabb összefűzésére!

Révai elragadtatással fogadja az alkalmat arra, hogy a jeles magyar költők műveinek kiadását épen Faludi Ferenc munkáinak lehetőleg teljes kiadásával indíthassa meg, Paintner örömmel vállalkozik egykori szerzete magyar díszének életviszonyai összejegyzésére. Denis pedig szíves készséggel járul hármas okból is az érdekes buzgalomnak tőle telhetőleg sikeresítésére.

Nem elég-e ennyi is ama nemes barátság genesisének jelzésére? — További fejlődését azonban körülményesebben élénk tárandja bizalmas levelezések, mely iránt ezek nyomán tán már eleve is támadhatott annyi érdeklődés, hogy abból a „noscitur ex sociis“ szerint helyenként bővebb részleteket is közölhessünk, annyival inkább, minthogy hősünknek e levelei irodalmi igyekvéseiről épen közvetlen forrásul is szolgálnak. De még iménti állapotára is visszahatólag meglehetősen világot derítenek azok.

Belőlök látjuk, hogy bécsi bajos állapotát kik enyhíték baráti szívességgel. Köztök szintén jelentékenyen részes Paintner. Ő támogató Révait kölcsön adott pénzzel, szerzett neki jóakarókat, s ő szerezte be nevelőül a gróf Viczay családhoz Loósra, honnét mindjárt kezdetben írja hozzá hálás elimerését.

Révainak Paintnerhez írt levelei ¹⁾ néhány évi hézagot leszámítva két évtizeden át majdnem folytonosan tükrözik élénk hősünk ezentúli változatos állapotát, baráti viszonyukat, valamint lelki világukat, körülményeiket és olykor más figyelemre méltó dolgot is.

2. Jelezi ezt mindjárt azok elseje, melyet Révai Loósról 1782. ápril 18-án, ott léte 4-dik napján írt.

„Már 4-dik napja — u. m. — hogy a loósi csöndes életet kezdem élvezni. Nem fejezhetem ki szóval eléggé, mennyivel tartozom néked, ki engem a béke angyalaihoz juttattál. Oly nyugalmas itt minden, hogy mintegy mennyországához látszik hasonlítani. De erről más alkalommal többet. Most az örömréztet miatt szavakat sem lelek mindannak kifejezésére.“ ²⁾

Itt felsorolja barátait, kikhez üdvözlétét kívánja általa jelentetni. — E sorozatból látjuk némileg azokat, kik iránt Bécsben különös rokonérzettel viseltetett. Első helyen áll a Bisztriczey család, melylyel szintén Paintner ismertette meg, hol aztán Révai annyi jó indulatot tapasztalt, mintha a család tagja lett volna.³⁾ Innét van, hogy a Paintnerhez írt levelekben enyelegve fiúi és testvéri érzelmeket jelez hozzájuk. Most is először rólok emlékezik s első sorban velők kívánja tudatni, hogy állapotával nagyon megelégszik.⁴⁾ Azután Paintner rokonait tisztelteti: nővérét és sógorát s mind azokat, kiktől Paintnernek tudomása van, hogy irántuk Révai valamiképp lekötelezettnek érzi magát.⁵⁾ Névszerint említi közülök Hebler Jakabot a Theresianum vice-rectorát, Nagy Jeromost, Bacskádit.⁶⁾

Továbbá a neki szóló s tán előbbi lakhelyére, Bécsbe intézett leveleknek hozzá küldésére kéri föl, különösen a Sztátmártt lévő nő-

¹⁾ Már ezen életrajz elején említettem, (I. I. k. 7. l.) hogy e levelek eredeti példányai a pannonhegyi levéltárban vannak s ezek másolata Méry Eteltől a m. tud. Akademia levéltárában (I. levelezések 4-rét 149. sz.) Ezekből irattam át a birtokomban levő másolatot.

²⁾ „Nicolaus Michaeli suo. Jam hic quartus est dies, ex quo coepi Loosiana tranquillitate perfrui. Ego verbis explicare non possum, quantum tibi debeam, qui me ad Angelos Pacis deduxeris. Ita isthic omnia tranquilla sunt, omnia veluti coelum quoddam referentia. Sed de hoc plura alias. Nunc ego prae solatio verba non reperio, quomodo omnia explicem.“

³⁾ Bisztriczey állami hivatalnok vala s az ismeretség Paintner ajánlata következtében Révai részéről magán oktatás által folytatva vált oly szívélyessé, hogy azt Révai a Horváth Mihályhoz írt leveleiben is melegen emlegeté.

⁴⁾ „Spectabili Domino, et Patri meo, Matrique Dulcissimae primum omnium salutem meo nomine dicito copiosissimam, et manuum oscula innumera. Adice ad solatium, me contentissimum mea conditione vivere“

⁵⁾ Participem facito huius voluptatis etiam Sororem Antoniam, et Josephum meum, tum omnes alios, quibus me aliquo nomine esse devinctum scis, nominatim vero Admodum Reverendum Dominum Vice-rectorem Hebler, Patrem Hieronymum, Batskádium.“

⁶⁾ Bacskády testőr, ugyanazon Bacskády Bálint, kit Ballagi A. említt. (l. „M. kir. testőrség története“ 1878. 310. l.)

vére iránti aggodalmát fejezi ki, vajon kézhez kapta-e az a neki küldött pénz, kit e szerint szűkös állapotában is segítse.¹⁾

Végül bőven üdvözlí Cornidest, ha még nem távozott Bécsből s ezek után enyelgő zárszóval végzi levelét.²⁾

Mily élénken tükrözi e levele hősünk érzékeny kedélyét, mely a sors röpke csillámaina szintoly gyorsan föl tudott melegülni, mint a hogy annak árnyvetései csakhamar borongásba, sőt könnyen háborgásba is ejték.

A következőkből ki fog tűnni, mily rövid tartamú volt itt jelzett öröme.

3. Loósi leveleinek másodikát datum nélkül írja, jelezvén Paintnernek a vidéki csöndélet időtöltését, mely miatt most — u. m. — csak rövid választ ír, mert hisz miről is írjon onnét bőven, az oly nagy dolgokat szülő városba? Inkább onnét vár ő érdekes közleményeket, s erre föl is kéri, hogy ne hagyja őt olyasok tudomásán kívül, s ha lehet, gyakran tegye meg azt a lekötelő szívességet; ő pedig viszont megírja azt, a mit írhat, t. i. hogy gyönyörrel olvasta leveleit, róla folyton a leghálásabban emlékezik s őt kiváltképen szereti.³⁾

Az eleve oly jótékonyan hatott csöndéletnek s nyugalmas állapotnak az ő nyugtalan természete azonnal kezdi érezni azon hátrányait is, hogy a világ mozgalmainak híre későn jut oda. S így az ő élénk tudásvágya nélkülözi azt az üdítő izgalmat, melyet a nagyvárosi, változatosan mozgalmas és tarka élet oly bőven nyújt lakóinak.

Ujdonságok jelzése iránti kérelmét is készséggel teljesíté Paintner szíves közlékenysége. — Valóban sajnálható, hogy azon nagy

1) „Germana mea Szathmarino siquid litterarum misit iam ad vos, et si quae aliae praeterea litterae venerunt, mihi inscriptae, rogo te, velis eas huc ad me dirigere, et ultro promovere per Cursorem Principis. Me soror admodum sollicitum reddit sua tarditate de pecunia ad se transmissa, ut addubitem, an revera perceperit. Josephum requiro, ut velit ad Mercatorem divertere, et sciscitari ex eo, num illi iam aliquid scriptum sit Szathmarino de perceptione.“

2) „Cornidesium nostrum, si nondum Vienna abiit, adeas, velim, meo etiam nomine et multa salute a me missa obrue. Ignoscas haec mihi ita, ut in calamum venerunt, deproperanti, et me ama. Iterum atque iterum vale. Hem! pene mihi excidit, Tuum Comitellum saluto et ego, et meus etiam, licet iam dormiat. Loós 18. Aprilis.“

3) „Lusu mihi ereptum est tempus, ne tibi longiorem epistolam rescribam. Sed neque est, de quo multum isthinc ad vos scribam, rure, inquam, ad urbem, tantam autem, tot res grandes, et immanes parturientem, quae tum demum ad nos penetrant, cum iam adultae sunt, nisi fortasse maturius per vos aliquid rescimus. Qua nos re multum vobis devincitis, quod nos non sinitis penitus in rerum omnium ignorance vivere. Si per tua negotia id post haec etiam frequentius esse poterit, velim, ne hanc de me bene merendi occasionem dimittas. Ego rescribam vicissim ea isthinc, quae potuero: me tuas litteras legisse cum voluptate, tui vivere memorem, in te gratissimo esse animo, te unum ante alios amare ac diligere.“

számú leveleit, melyeket szép latinsággal és szellemesen irogatott volt Révaihoz, ez nem oly gondosan tartotta fenn, mint Paintner az övéit. — Csak a későbbi években írottakból maradt fenn Révai kézirati hagyatéka közt néhány, melyekből azonban érdekesen tűnik lenék jelleme s egymáshoz való kölcsönös viszonyuk képe.

Révai e másik levelében a főntebbi exordium után nyomban azt is jelzi kedves Paintnerjének, hogy e vidéki helyzetében többször fogja őt holmi alkalmatlankodó kéréssel terhelni, minővel már ezennel is beállít,¹⁾ kérvén őt, hogy az előbbi levelében említetteknek adja át szíves üdvözlését,²⁾ aztán hogy szerezzé meg az ő számlájára Aesop meséinek nürnbergi illusztrált kiadását németül, meg az elemi tanodákra való számtant; különösen arra kéri, hogy gyorsan készíttessen neki pecsétnyomót, minthogy az övé ott Loóson eltévedt és idegen, mit sem jelentő pecsétnyomót áttall használni, (alienis et nihil significantibus pudet me uti) és heraldico-sphragistice szabatosan leírja, sőt rajzban is mellékli a kivésendő családi címert, mely mint Nagy Iván stemmatographiájában (l. „M. orsz. családai“ IX.) olvasható, a Révay család nemesi ágának címere.³⁾

Viszonyait illetőleg nem érdektelen még e levelének szelére írt (marginalis) jegyzete sem.⁴⁾ Ebben újra sürgeti, hogy írjon neki Bécsből bőven újdonságokat és pedig a legujabban történeteket, különösen Horváth Mihály kedvéért, ki neki most is irogat, s kinek barátságát igen óhajtja fenntartani. Továbbá említi, hogy Praynak is kellend legközelebb írnia „de Cantione illa Joculatorum“, de még előbb Tóth Farkasnak. Említi növendékének szorgalmát is, magyarul jelezvén azt e szavakkal: „Ugy meg tanul, szinte izzad bele.“ — S így az elején rövidnek ígérkezett levél mégis elég hosszú lett.

4. Helyzetének minél teljesebb megvilágítása végett hadd lássuk az aprólékosabb körülményekre vonatkozó sorait is:

A május 12-én kelt levél ily címzettel: „Michaeli Ocellulo suo Nicolaus“ egészen holmi inas-ügygyel foglalkozik. Ennek lényege abból áll, hogy kieszközölte egy előbb neki igen ajánlott inasnak illetlen viselkedése miatt a háztól való eltávolítását, s helyette al-

¹⁾ „Saepe etiam aliqua rogabo, ut mea causa praestes, ut nunc quoque.“

²⁾ „Primum quidem: Multam salutem dico Spectabilibus Dominis Nostris, Patri, Matri. (t. i. Bisztriczeyéknek) Tum apud vos (tehát a Theresianumban) A. R. D. V. Rectori Hebeler et meo Hieronymo.“ (Nagy).

³⁾ Levelének erre vonatkozó latin passusát már idéztem ezen életrajz elején. (L. I. k. 7. l.)

⁴⁾ A latin szöveg szerint ennyiből álló az: „De Párizspápaio iam nuper scripsi, feci, quod mihi commiseras. Rogo te iterum, ut me novis, et recentissimis quidem, etiam obruas, in gratiam mei Horváthi. Nam is mihi nunc etiam scriptitat. Et ego nihil magis opto, quam eius amicitiam conservare. Scripsi illi etiam Hebeler-i nomine salutem, Prayo debeo quam proxime scribere, de Cantione illa Joculatorum. (a hegedősök egy bizonyos énekéről) Sed prius meo Tóthio.“

kalmast szeretne Paintner által valami jó móddal oda nyerni, különösen azt, ki Pálffyéknál létekor szolgálattevője vala, mert ezt eléggé jámbornak és megbízhatónak tapasztalta.¹⁾ — Némileg részletezi is az ügyet, az eltávolítás indokait s módját és azon kellékeket, melyeket a befogadandó szolgában megkíván.²⁾

Ehhez függelékül ugyanazon nap egy másik levelét csatolja a grófné nevében is jelezvén az inas-ügy iránti óhajtását s ismételve kérvén, hogy azt valamely ügyes közvetítés által eszközölné ki, nehogy valami kellemetlenséggel járjon az onnét való eltávózása.³⁾ — Ebből látszik, mennyire érti már az udvarias tapintatosságot és a kiméletesség gyöngédségeit.

E levelét magyarul fejezi be ekkép: „Igen bizony! nem is válszolhatok. A Grófné megyen már Eszterházára. Köteleled vagyok sokakért, kivált Faludiért.“

A szolga iránti gondoskodás leginkább azért bizott rá, mert az uraság huzamosb időre Eszterházára rándult át.

Jelentősebb azonban e levelének azon részlete, melyben barátjának ismételve nyilatkoztatja hálaérzetét Faludi kéziratáért.⁴⁾

Továbbá ismétli főntebbi leveleiben jelzett üdvözléteit, Denísről is emlékeztvén. Közben itt is említi a nővéréről való gondoskodását. — A pecsétnyomót némi részben elhibázottnak látja, de szükség esetében használni fogja. Tartozásának nem sokára törtéendő lefizetését igéri.⁵⁾ Faludi hátralevő iratainak megküldését sürgettetni kívánja, türelmetlenül óhajtván azokat bírni.⁶⁾ A ki-

1) „Servum illum ego admodum amarem, nam eum iam nosco penitus. Simplex illa innocentia, quam in illo videbis, mihi vehementer placet.“

2) Nem ok nélkül kívánom ez ügyre vonatkozó nyilatkozatát is saját szavaival ismertetni. „Mature hoc ego utique impedire debui, ut quiete vivam, et mei etiam Domini minus querelarum debeant audire. Acta res haec est sine contentione, pacatissime, ut inter Pacis amatores debuit. Conclusum denique hoc etiam est, ut bonus ille ephebus a Juniore Comite abeat; tu requiraris humanissime, ut ibi Viennae aliquem quaeras, iam maturum aetate, qui domi sedere amet, qui popinas non frequentet, qui obediatur, qui sciat se a me ita dependere, ut mutari per me possit, si quid in me peccet, quod mutatione dignum sit. Tu me nosti; si bonus sit, dies habebit penes me aureos, vestitum, ut solent ephebi habere, sed victum non, verum propterea amplio rem solutionem, menstruos florenos 12, et xros 30. Hoc ex hac deliberatione perscribo ad te celerrime, et raptim, nomine, et rogatu Dominae meae Benignissimae, et mea etiam, si quid apud te valeo, et amicitia, et interpellatione, ut hoc negotium in te assumas, et quantocius fini mancipes.“

3) Körülményesen leírja az e végett kívánatos eljárás módját is.

4) „Pro Faludianis M. SS. quantum tibi debeam, ego intelligo, et angor, me ita pauperem esse, ut tibi tantum reddere nequeam. Vides, quantum ego in hoc tuum in me amorem agnoscam! Redamabo igitur te, quando aliud praeterea nil possum.“

5) „Pro tuis fatigiis iterum me tibi esse devinctum agnosco. Quoad pecuniam de eo te certum facio, me non diu fore debitorem.“

6) „Faludiana adurgeas velim, et matures transmittere, nam vix fero desiderium eorum.“

adásra nézve szándéka Schmidtet mellőzni és Patzkó által nyomtatni.¹⁾ Jelzi a gyűjteményes kiadáshoz szolgálандó anyagnak folytonos szaporodását.²⁾

Ilyesekkel viszonozza — u. m. — a vele közlött újdonságokat, t. i. foglalkozásairól való jelentésével s viszont tudni kívánja Paintner barátja foglalkozásait; zársoraiban pedig ismét újságok jelzését kéri, különösen Horváthja érdekében.³⁾

5. A május 21-diki levele teljesen magyar szövegű levén, tartalma érdekességénél fogva is méltán igtatható ide egészen:

„Kedves Barátom! Tűrj addig adósodnak, a míg a' jövő hónap végével fel veszem első negyed fizetésemet. Azután még egyet kérek tőled. Sajnovitsot elkérem tőled, hogy le írjam belőle azt a' régi magyar darabot, melyet egy Pap híveihez mondott egy temetéskor. Azonban napról-napra kitolták hol eme, hol ama foglalatosságim, elannyira, hogy végre egészen kifogyék az időből. Nagy szükségem vagyon pedig reá. Tedd meg ezt a szeretetet velem, s ird le kedvemért, először Sajnovitsból, Faludinak, s még Sajnovitsnak is róla való értekezésével, és minden megfejtetésével; azután másodsor Kollerből De Episcopis Quinque ecclesiensibus. Ezt tsak azért, mert Sajnovitsban tapasztaltam, hogy nem híven írta le. Tudod az elejét? „Látjátok feleim“ sat. Alig várom Faludinak többi maradványit! Mi nagy kötelesek vagyok! Én mindezekért csak szerethetlek, egyéb semmi sints tehetségemben. Meg ne neheztelj, ha idővel ez a szeretet szőlőlvá teszi tollamat, és nyilván is hirdeti a Magyar Világnak érdemeidet, a' ki annyira elébb segitéd Versgyűjteményemet. De megyen már alkalmatosság. Köszöntöm, Tisztelem, Tsókolom Édeseinket. Józsimat ki ne hagyj. Az inas iránt végezz hamar, és tudósíts mennél elébb. Alég várjuk. (De okosan az én részemről) Szerető Révoid. Loós 21. Maji 1782.“

A május 23. k. levél (Loósról) zárszavait kivéve szintén még egészben az inas-ügygyel foglalkozik, mely előtte különösen azért is igen fontos érdekű, minthogy a grófi szülék ez idő tájban több ízben huzamosb időre átrándulgattak Eszterházára s így a házi rendre való felügyelet is főleg rá háramlott; de még szellemi tekintetben is igen érdekében állott az, hogy különösen növendéke körébe teljesen megbízható szolgát szerezzen, hogy így aggodalom nélkül foglalkozhassék időnként a célba vett irodalmi dolgokkal is. Ezért kívánt az ifjú gróf mellé oly inast, ki mint föntebb jelzé, érett korú, otthon tartzkodó, korcsmába nem járó s neki készségesen en-

1) „Schmidtium relinquam. Probabilissime Patzkonis opera utar.“

2) „Ego quotidie aliquid ad illam meam magnam messem adiicio. Jam crescent cumuli.“

3) „Vides, quam tibi pro novis meis occupationes diligenter perscripserim. Ego vicissim tuas cupio scire, sed nova etiam, et id quidem propter meum Horváthum.“

gedelmeskedő legyen, tudván azt, hogy ott maradhatása ő tőle függ. — Minthogy pedig az előbb ajánlottat nem találta ilyennek: a „*principis obsta*“ szerint annak azonnal eltávolítását sürgette s urasága beleegyezésével ki is eszközölte.¹⁾

Paintner, — mert úgy látszik, ő volt annak a nem szívelt inasnak oda ajánlója, — Révait a miatti panaszai következtében arra inté, hogy a szolgák iránt is türelemmel kell lenni. Ezt a jó néven vett intést Révai ime (május 23-ki) levelében megköszöni ugyan, de azzal a megjegyzéssel mentekezik, hogy az csak bizonyos határig érvényesíthető;²⁾ mert ő nagy különbséget lát az eltűrhetők és eltűrhetlenek közt.³⁾

Ezután leírja, hogy mikép utasítsa Paintner hozzájuk azon szolgát, kinek a Pálffyektől átszegődhetését már kieszközölte, hogy az junius elejéig Hédervárra juthasson, mert ekkor már ők is ott lesznek.⁴⁾

Ezzel a szolgálta-szerzés ügye befejeztetvén, igéri, hogy már ilyessel nem fog neki alkalmatlankodni, de annál inkább a gyűjtés ügyével, s ezt illetőleg már eleve is kikéri szíves türelmét. E végezt kéri s könyörögni sőt zaklatódzni is fog, különösen Faludi sürgetésére kéri őt fel.⁵⁾

6. Jóval tartalmasabb ennél a junius 22-én Pozsonyban kelt levele, melyben mentegetődzik, hogy huzamosan halasztotta válaszát, okul hozván fel az időnek az úri házban holmi csekélyes foglalkozásokkal amúgy könnyvedén elfolyását. Köszöni, hogy szorgalmasan leírta a halotti beszédet s minthogy Pray és Koller másolatai különböznek, Pozsonyban levén személyesen ment a káptalani könyvtárba, hogy saját szemeivel lássa az eredetét és Aradi, J. a könyvtári felügyelő kanonok azon szívességgel volt iránta, hogy néki nemcsak mindazt megmutatta, a mi ott ritkaság, hanem némelyeket figyelmesebb átforgatás végett a szállására vinni is engedett. Leginkább a tárgyára tartozókat használta így.⁶⁾ —

1) „*Mihi multa incommoda parabantur, nisi et ego evigilassem, et mei Domini benignitas magis sponte sua, quam mea interpellatione providisset.*“

2) „*Quod me mones amice de patientia cum ephelis, recte tu id quidem, et tibi gratias ago. Sed patientia tolerabilium, et patientia, vel potius quaedam abiecta virtus, quam ipsi servi impudenter imperitare volentes ipsis dominis imponere conantur, multum inter se differunt. Sed satis de hoc. Abeunt iterum Eszterházinum.*“

3) Ennyiből áll az, a mit a Viczay házból a szolgálta miatti bajlódásról jelez. Ezt azért említém így körülményesen; mert Guzmics e levelekből vett vázlatában tetemesbnek sejteti azt, mondván róla: „*De utóbb a ház cselédeivel izetlenségbe elegyedett.*“ S ezt csakugyan érvelik is a későbbi levelek.

4) „*. . . ad Hédervár, ubi prima sequentis esse volumus.*“

5) „*Ama me, et ignosce temeritati meae, quod te incommodo hoc primum et ultimum in hoc genere. Sed quoad collectiones patientiam, velim, libenter mecum habeas, hic te obstetabor, interpellabo, urgebo. Faludium adurgeas.*“

6) „*Gratias tibi ago pro Veteri illo documento ita diligenter descripto. Quia Prayus, et Koller in transcripto dissentiunt, nunc isthic commorans*

Horváth Mihály kérésére már ez előtt írt volt még Bécsben magyar versezetet „Ürményi Józsefnek a bihari főispánságra lett inepes beiktatására.“¹⁾)

Ennek kiuyomatása csak mostanában történhetett;²⁾ mert ím Paintnernek is most küld abból példányokat kiosztás végett barátai és pártfogói közt.³⁾ — A baráti üdvözetek és tiszteletek jelentése után (a főttebb említettekhez) a Grassalkovich házbellek részéről is kedélyes apróságokat érint, a gyermekekre vonatkozókat,⁴⁾ dicséri növendékének szorgalmát sőt tulzó magyar érzelmeit is.⁵⁾ Továbbá említi, hogy az ádriai tenger Syrénjét, (illyr nyelven irottat,) melyet Martinovicstól kapott volt olvasásra, ezennel visszaküldi.⁶⁾ A hédervári könyv

penetravi ad Bibliothecam Capituli, ut ipse meis oculis originem videam. Canonicus Aradius, huius Bibliothecae Praefectus ea fuit in me humanitate, ut quae ibi rara sunt, non modo omnia mihi exhibuerit, sed quaedam mihi etiam indulserit ultro domum posse auferre, ut tanto diligentius pervolutem. Ego iis potissimum utebar, quae ad rem meam fuerant.“

¹⁾ I. „Elegyes Versei“ 25. ének 160. l. — hol nyomban a címzet után ezt jelzi: „1782. szomorú állapotbann irtam Horvát Mihály kérésére.“ — De tartalma is legott eléggé tájékoz azon időszak iránt, melyben azt írta. Lássuk e végett mutatványul az alaki tekintetben is átmeneti időszakot jelző versezetnek két első stropháját:

„Gyenge szellő! mit érleled	Fel puffadot dagályábann
Nyugovó lantomat?	Mindent miként kever
Hogy hogy? talán ki emeled	A hatalmas el bíztábann!
Nehezült gondomat	Boszszúlatlan hever
Könyökre dült bús fejemből?	Letapodó lába alatt
Merész készüetések!	Az alatonsy szegény.
Nem olyly könnyyen kelek	Lágyúlatlan kemény.
Mély elmélkedésemből.	Valakit e' meg nem hat.“

Mily élénken emlékeztet ez a hangulat azon időszakra, melyben a „haragos embertől való irtózás“ című alagyáját írta!

²⁾ L. „Magyar Hirmondó“ 1872. jul. 6. sz., melyben részletesen leiratik a jun. 13. történt beigtatási ünnepély. Károlyi Antal volt a beigtató; hatféle költeményt említi a Hirmondó ez alkalomra irottat: Gánóczi Antaltól, Hannulik Chrys., Révai Miklóstól stb.

³⁾ „Ad Installationem Ürményii etiam ego procudi quiddam, ut fatear, s atis violente, quod ipse etiam senties. Dabis ex iis, quae ad te mitto, duodecim Ürményio, cetera distribues amicis, et fautoribus nostris, quos omnes quam humanissime revereor, ante omnia tamen Parentes nostros, Sororem et Josephulum meum, (értvén itt a Bisztriczey család tagjait,) foris apud vos (t. i. a Theresianumban) Hebelerum, Denisium, Hieronymum.“

⁴⁾ „Comitella Elisabeth te, et fratrem suum salutem, — fratri succenset, quod pro marsupio nondum egerit gratias.“

⁵⁾ „Comitellus meus etiam vos reveretur, recens est, studet diligenter, totus Hungarum spirat, mindent kardra akar felhányni, a mi nem Magyar. Jó tűz!“

⁶⁾ „Adriatici Maris Syrenem remitto, Lingua Illyrica conscriptam. Ego librum hunc erga Reversales habeo ab Adm. Rev. Domino Martinovitsio. Quas tu recipias, velim, ubi Librum restitueris.“ (Aligha a hirhedett Martinovics ez, ki ekkor — Fraknói szerint — Lembergben tartózkodék. (L. „Martinovics s társai összeesküv.“ 38. l.)

tárról még csak azt írhatja, hogy abban minden össze van zavarva, annak rendezéséhez visszatérte után szándékozik hozzáfogni, e foglalkozás nagy gyönyörűséget fog neki szerezni. ¹⁾ Kéri, hogy a mi a magyar dolgokra vonatkozókból Schmidtt könyvnyomtatóhoz érkezett, mindazt vegye magához, őt mentse ki, hogy vele szerződésre nem léphet állapotának változta miatt; és bírja rá a teljes lemondásra minden ilyféle reményről; mert ő Pozsonyban Landererrel sokkal méltányosabb feltételek alatt alkudhatik meg. ²⁾

A Faludi-féle iratokat leghőbb vágygyal óhajtja. ³⁾ Érinti, hogy az Ürményi tiszteletére írt verszetében az ő kedves Horváthját is föl- említette és pedig a lehető leggyöngédebben. ⁴⁾ Kérdezi, jött-e valami irat Praytól s kelljen-e neki valamit hozzá írnia? Tóthhoz — u. m. — bizonyára, mert Faludi költeményeinek azon füzete, melynek elküldését említik, sehol sincs. ⁵⁾ Töprengve említi, hogy — nem tudja mi okból — főnökétől még nem kapott levelet; de reményli, hogy most tán valami tudomást nyer; mert küld hozzá ismét költeményeket. ⁶⁾ Váradra pedig Horváthhoz és Józsaához néhány példányt meneszt a mennykőről szóló értekezésből. Végül a testőrök közül üdvözlöttei Bacskádyt és Báróczyt, kérvén Paintnert, hogy kedveskedjék nekik verszete példányaival, ⁷⁾ neki pedig mentől előbb írjon. E levelét junius 22-én írta Pozsonyban a Grassalkovich-féle házban. ⁸⁾

¹⁾ „Nihil tibi adhuc de Bibliotheca Héderváriensi possum scribere, nisi quod omnino conturbata, et permixta sint. Post reditum aggrediar opus, quod me delectabit vehementer.“

²⁾ „Si quid Rerum Hungaricarum venit ad Typographum Schmidtm, ad te accipias, et me excuses, Contractum cum eo me non posse facere propter mutationem conditionis: simul plenam resignationem facias omnis reliquae spei: nam hic ego cum Landererio multo aequioribus conditionibus potero convenire.“

³⁾ „Faludiana cum summo desiderio exspecto.“

⁴⁾ „In Carmine Horváthi mei iterum meministi, et quidem quam potui tenerrime.“ Álljon itt a Kazinczyas szellemű verszetből a két végső stropha is, mely e gyöngéd kegyeletet vallja:

„Indúlsz e már? (gyenge szellő) ím
utánnad

Még egy tsók is lebeg:
Egyről e vig úti társad
Sok édesed rebeg:
Annak vigyázz néz nevére
S tölem Barátomnak
Ott azt Horvátomnak
Ejtsed forrón kezére.

Kelletését énekemnek

Várjad tetszésétől.

Vaj mi sok függ ott ez egynek

Mély ítéletétől!

Ha eléggé tetszik annak:

Várad Kitsinyinek,

Tetszik Eleinek,

Tetszik egész Biharnak.“

⁵⁾ „Scriptum ne est iam aliquid a Prayo? an me oporteat etiam aliquid scribere? Certe quidem ad Tóthium, nam fasciculus ille Faludianorum Carminum nusquam est, quem esse missum dicunt.“

⁶⁾ „Nescio, quid hoc rei sit, a Provinciali meo nullas adhuc accepi litteras. Nunc fortasse audiam aliquid. Nam ad illum dirigo iterum Carmina.“

⁷⁾ „Inter Praetorianos saluta meos: Batskadium et Bárótzium, gratificare versibus. Scribas mihi quantocius. Ama-me.“

⁸⁾ „22. Junii. Posenii in Domo Vestra.“

7. A június 30-án kelt levelet már Hédervárról datálja azon kére-
réssel kezdvén, hogy gratuláljon nevében kedves atyjuknak (Bisz-
triczeynek) nevenapján, ő úgymond már Pozsonyban a trinitariusok
templomában a legbuzgóbban könyörgött az oltárnál az egész
Bisztriczey család jólétéért s most is mint mindig azt óhajtja, hogy
a Mindenható teljesítse azt, a miért esedezett. ¹⁾ Üdvözléteit ismét
azokon kezdve a Theresianumbeliek- és testőrökhöz is küldi. Aztán
kérdézi, megkapta-e már verseit, s hogy mikép fogadtattak azok. „Hát
a Faludianák mikor jutnak már valahára kezeinkhez? Sürgesd
ezt a hasonlíthatatlan kincsset. **Mily nagy vesztesége
lenne a hazai nyelvnek, ha ez elvész.**“ ²⁾

„Irtam a minap, hogy Rajnis Pozsonyban volt. Engem is meg-
látogatott, éreztem, hogy szeret, s némileg csodál is. Beszéltnk
azokról, a mikben nem egyezünk. Kényes dolog! és még is barát-
ságosan és szeliden intéztük el. ³⁾ „Valóban csuda dolog — mondja
erre Guzmics — („Révai pályája“ i. h. 8. l.) két heves és makacs
tanult között.“ De a magyar újságíró lakol azon bírálatért, a melyet
a mult évben ejtett róla a 68-ik levélben.“ ⁴⁾

„Még azzal is megbántódott Rajnis, a mik abban jól mondtak.
Ez okból most függeléket ad ki előbbi könyvéhez a „Kalauz“-hoz,
melyben minden pontjára felel és pedig többnyire keserűen s leg-
alább nézetem szerint, személyéhez képest méltatlanul is. A mennyi-
ben tehettem, kimutattam, hogy ez a vagdalódzás nékem nem tet-
szik. ⁵⁾ Ő azt felelte, hogy az újságíró t senki sem rendelte bírálónak :
majd értekezik ő ezekre nézve tanult férfiakkal, kik közé engem is
számít, mondá nagy dicsérettel és Molnár tekintélyes helyeslésével,
melyet Molnár rólam s magyar irataimról tett. Látod mivel
tartozom én a ti fajtátokbeli embereknek!“ ⁶⁾

¹⁾ „Nomine meo applaude, aggratulare, apprecare, quam potest tener-
rime Suavissimo Patri Nostro diem nominis recolenti. Ego Posonii apud Trini-
tarios eo die pro eius, totiusque Domus Bistritzeyanae, incolumnitate ad Aras
sum quam ardentissime operatus. Deus ter optimus maximus rata ea habeat,
quae ibi tum sum bene precatus, et quae semper cupio!“

²⁾ „Accepisti ne iam Versus? Quomodo sunt excepti? Faludiana
quando tandem ad nostras manus devenient? Urgeas hunc thesau-
rum incomparabilem! **Quanta iactura Linguae Patriae, si hic
pereat!** — “

³⁾ „Scripsi nuper, hic fuisse Posonii Rajnisium. Etiam ad me invisit,
amari me ab eo sensi, etiam aliquantulum suspici. Colloquuti sumus de iis,
in quibus dissentimus. Delicata res! Et tamen superata est amice, et placate.“

⁴⁾ „Sed Novorum Scriptor Hungarus vapulat propter illam Recensionem,
quam de eo fecit anno superiore Epistola ö8.“ (l. „Magyar Hirmondó“ 537—42. l.)

⁵⁾ „Etiam bene dictis offensus est. Quare nunc edit Appendicem ad Pri-
orem Librum Kalauz, ubi ad singula ab eo dicta respondet acerbè plerum-
que, et meo saltem iudicio, etiam indigne sua persona. Quantum potui, ostendi,
mihi hanc digladiationem non placere.“

⁶⁾ „Respondit Novorum Scriptorem esse a nemine Recensorem constitu-
tum: agere se de his cum Doctis Viris, in quo numero me etiam reposuit cum

Felsorolván itt a küldeményekért járó tartozását, (pecsétnyomóért 2 frt, Számtani könyvért 16 kr., Aesop meséiért 1 frt 36 kr. = 3 frt. 52 kr.) egy aranyat küld, hogy a többi a verseiért fizetett postadíjra essék.

A hédervári könyvtár-üggyről közelebb fogja értesíteni. Az uraságnak huzamosabb távolléte alatt szándékozik azt rendezni. Megint újságok közlésére kéri.

8. Ismét Hédervárról, aug. 20-án kelt levelében írja, hogy sohasem hitte volna barkinek mondására, hogy a tétlenségben is oly gyorsan teljék el az idő és pedig unalom nélkül. Csakhogy ő a tétlenséget más érteményben veszi, mint mások, mert ő sok dolgot semmisnek nevez, melyet mások akárhányan nagy és fontosnak tartanak. De ezekről máskor. „A könyvtár rendezése roppant nagy munkát igényel. Alig képzelheted a nagyértékű dolognak ily szörnyű elhanyagoltatását! Mennyi romlott el itt a penész és hanyagság miatt! Nagyon fájlalom, hogy nem hozhatok mindent rendbe az uraság hazaérkeztéig.“¹⁾

„Ámde hát sorsomról és jövőmről mit mondjak? nagyon csalódtam! Amint a dolgok eddig mutatkoznak, még csak remény sem csillámlott arra nézve, hogy a gróf megnyerhető legyen a holtiglan való eltartásra. Te pedig biztosnak mondál erről. Rád hivatkozom. Kénytelen vagyok azt gyanítani, a minek példája már előttem is volt. A grófnak egykor szintén piarista praefectusa vala.²⁾ Rólunk azt tartják, hogy az alsóbb rendű dolgokra alkalmasabbak vagyunk, midőn a gyermekeket a szennyből, a kisedségből fölnevelgetjük: akkor aztán a szülék és jóbarátok más kezekbe adják át. — Ha így van, ez az ok kedvemet szegi a további itt maradáستól. Legszebb éveimet vesztve e nevelői gondozásban, hova folyamodjam? A renchez? vagy a királyhoz? Előre kell gondoskod-

laude magna, et approbatione plena auctoritatis a Molnáro de me, meis scriptis Hungaricis facta. Vides, quid ego debeam Hominibus Vestri Generis!“

Ezt az elozlatott Jézus-társaság jeles tagjaira vonatkozólag mondja. Ugyanis Molnár János, Tóth Arkas, Horváth Mihály, Paintner Mihály, Hebelér Jakab, Makó Pál, Denis Mihály, kiknek jótékony hatását már eddig is tapasztalá, mindannyian a jezuita rendnek valának tagjai. És Faludi Ferenc is az volt, ki íránt most oly nagy kegyelettel van szíve eltelve, hogy epedve kívánja irodalmi hagyatékának minden legcsekélyebb részét is bírni, hogy azt érdemleg föltüntethesse. Ezennel pedig már Rajnis barátságát is tapasztalja.

¹⁾ „Bibliothecae reductio immanis est opera. Tantam rei pretiosissimae negligentiam tu tibi ne imaginari quidem poteris! Quam multa sunt situ et mucedine corrupta! Valde doleo, non posse me omnia in ordinem redigere usque ad adventum Domini.“

²⁾ „Sed heus tu! Quid de me? quid de futuro? Ego multum delusus sum! Ut hucusque est rerum facies, ne spes quidem affulsit, ut Comes inducatur de perpetua provisione. Et tu tamen securum me reddebas. Ad te provoco. Cogor illud suspicari, cuius iam ante me fuit exemplum. Comes Piaristam aequè habuit Praefectum.“

nom. Talán ismét Bécsben fogsz látni. Csak az uraság visszajöttét várom. De erről többet máskor. Most élj boldogul és szeress. ¹⁾ Fiatal grófom téged és növendékedet üdvözöl. Igen jól van. Minap Győrött meglátogattam Lajosunkat a szállásán. ²⁾ Üdvözlésének jelentése után³⁾ köszönetet mond a tudományos közlésekért és újdonságokért. Kérdezi, mit hallhatni a szerzetes rendekről? Győrött különös híreket hallott öveiről. Főnökétől Bécsből távoztatta óta semmi tudósítást nem kapott.⁴⁾

S végül így sóhajt fel: „mennyre akadályoztatom, s mennyre visszatartatom hazafias föltételem től! És ez engem inkább a városba hí vissza.“ ⁵⁾

Efféle nyilatkozat Révainál többnyire azt jelenti, hogy már egyszerűen késülőben van, vagy épen induló félben. — Ugy látszik, ismét gyorsan végzett uraságával minden cerimonia nélkül. — Nem sokára csakugyan Bécsben termett. Élő szóval mondta el Paintnernek, hogy mikép szakadt vége a nevelősködéssel való második próbálkozásnak.

9. Utóbbi (aug. 20. k.) levelének egy pár mondatából az következtethető, hogy a holtiglan eltartás föltételének el nem fogadtatása miatt mult abba a nevelés tovább folytatása. — Írásbeli jegyzet erről nem szól. — A Paintnerhez írt 89 levél sorozatában itt hézag áll be, mely után következők elseje már 1784. febr. 7. Pozsonyból van datálva. Ezeknek tartalmára majd csak annak idején kerül rá a sor, a midőn belőlök a Viczay-ház elleni panaszok is viszhangozni fognak.

Most tehát a félévig sem tartott vidéki tartózkodásból mintegy nyaralás után ismét visszatér Bécsbe, genialis létére inkább a gyűjteményes kiadásra s célba vett egyéb irodalmi tanulmányokra gondolva, semmint valamely biztos állásról tőprengve. Legtöbbnyire elfe-

1) „Nos putamur pro inferioribus rebus aptiores, dum pueros ex sordibus, ex infantia educamus: tum denique in alias manus traduntur a Parentibus, ab Amicis. Si ita est, haec quidem ratio mihi animum tollit hic ultro commorandi. Perdītis pulcherrimis annis in hac cura paedagogiali quo ego confugiam? ad Ordinem ne? an ad Regem? Providendum mihi est. Fortasse me iterum Viennae videbis. Tantum reditum exspecto mei Dominii. Sed etiam de hoc plura alias. Nunc vale, et me ama.“

2) „Comitellus te, tuumque alumnum salutat. Optime valet. Nuper Jaurini visitavi etiam Ludovicum nostrum in Hospitio.“

3) „Parentes reveor, et manus filiali pietate exosculor. Doleo fata Bruszikii.“

4) „Ago gratias pro iis, quae adiecasti ex Eruditione, etiam pro novis. Postae beneficio secure utaris. — Quid de Ordinibus? Jaurini mira de nostris audivi. P. Provincialis ne verbum quidem ad me, ex quo absum Vienna.“

5) „Frater! Quantum impediōr, quantum detineor a meo proposito illo Patriotistico! Et hoc me potius ad urbem revocat.“

cséreltnek érezvén a vidéken könnyedén töltött időt¹⁾ most a szokottnál is erősebben megszállta a munka-vágy, már úgy mint az irodalmi föltételeire hevült igyekvés, úgy annyira, hogy egyelőre könnyen bele nyugodott a csak hogyan úgy eltengődhetés reményébe is. Erre pedig némi vékony módot valahogy csak szerezhettek neki barátai s ismerősei. Aztán nagy terveiben hogy ne támogatták volna nagy remények is? Tibullusa szerint őt is

„ — — — credula vitae

Spes fovet: et melius cras fore, semper ait.“ (II. 6. 19.)

Kiváltkép a jövőbeli dicsőség, melyet a hazafias nagy műveletek eszközlendnek, mennyire biztató lehetett az! Hisz Ovidius szerint (L. II. de Ponto 7, 47.):

„Artibus ingenuis quaesita est gloria multis“

Bizonyára neki is kijut ebből egykoron úgy, hogy azért érdemes tírni az ideiglenes nélkülözést. Azért Propertiusával így buzdul ő bajos állapotában is:

„Magnum iter ascendo; sed dat mihi gloria vires

Non iuvat ex facili lecta corona iugo.

(Prop. L. 4. eleg. 10. 4.)

Mit mond aztán az élet fanyar prózája a költői hevület lehűtésére: — az ismét más kérdés. — Erre feleljenek az odább felmerülő tények.

¹⁾ Az idő vesztegetésnek e bántó érzete kirí utóbbi levelének im ezen exordiumából: „Homini nihil agenti ita omne tempus elabi, ita celeriter, ita sine taedio equidem nunquam credidisset ulli hominum narranti. Nunc ipse experior. Oritur et iam subito iterum nox est. Quid igitur facimus? Dico nihil. Sed hoc secundum me dictum est. Nam ego multa nihil voco, quae multi pro magnis et solidis habent. Nosti pleraque. Sed de his alias.“

V. Révai ismét Bécsben, aztán Gréchen 1782—3.

1. Nyomós oknál fogva kívántam a Lóoson és Hédervártt kelt levelek tartalmát minél teljesebben közzé tenni.¹⁾ Nemcsak ottani viszonyainak s lelki mozzanatainak adja az eleven képét, hanem élesen átvilágít szellemi tevékenységének későbbi folyamatára is.

Bizonyára jelentősen irodalmi érdekűek e levelei. Belőlők tűnedeznek élénk már némi tanuságok, egyrészt az akkori tudományos munkásság egyes előkelő tényezőivel való érintkezéseiről; másrészt azt is eleve sejthetjük, mikép nővi ki magát azon hazafias szándéka, mely egyelőre csak verses gyűjtemény kiadására vállalkozott volt, már is mindegyre mélyebben és szélesebb alapon vizsgálódó nyelvészeti s irodalomtörténeti buvárkodássá.

Faludi műveinek zaklatva sürgetett s egymás után előkerülő részletei mindinkább fölingerlik, sőt egész a türelmetlenségig fokozzák hő vágyát azoknak mentől teljesebb összegyűjtetésére. E mellett a régi nyelvemlékek némely becses példányai szintűgy növelik lelkesedését arra, hogy azoknak beható tanulmányozása s egybevetése által léptenként tovább nyomúljon be a magyar nyelv történeti fejlődésének belsőbb titkaiba.

Mintegy szemlélni véljük örömét, melylyel Paintnernek azt jelzi, hogy ama nagy aratáshoz, melyet eddig tőn, naponként járul valamivel s hogy így reméli folyton növeszthetni garmadait.²⁾

Már ezeknek előleges tanulmányozása is mintegy telhetetlen mohósággal ösztönözi őt az ilyfélék gyűjteményének mennél dúsbabbá szaporítására, hogy aztán a „bő aratás“ eszközlendette nagy garmadákából nem csak hathatós tanuságot mutasson elő a ma-

¹⁾ I. IV. fej. 71—82. l.

²⁾ „Ego quotidie aliquid ad illam meam magnam messem adicio. Jam crescent cumuli.“ Így írt arról már a Lóoson kelt máj. 12-diki levelében.

gyar nyelvnek s irodalomnak folytonos művelődése által igazolt kulturai jogosultságáról, hanem egyszersmind annak további képezésére irányt adandó elveket is tüntessen föl, meg a nemzeti szellem termékenyítését is eszközölje a multak productumainak illetékes méltatásával.

2. Valóban érdekes megfigyelnünk ezek nyomán s már e kezdeményekből is, mint sarjad föl lelkében s izmosul azon észlelő irányzat, mely ezután egy negyed századi küzdelmes munkássággal vivandja ki nyelvtudományi buvárlatainak elévülhetlen koszorúit. Az idézett leveleiből látható igyekezete mutatja, hogy az a versgyűjtemény kiadásának előbbi tervét már is tetemesen túlhaladja s mint látni fogjuk, időnkint mind nagyobb mérvet igyekszik ölteni e szándéka. Róla bizalmas körökben nem sokára olykép nyilatkozik, mint a nemzet szellemi productumait minél teljesebben felölelni s minél kellőbben méltatni kívánó igyekezetről,¹⁾ habár eleve is eléggé sejtette annak számtalan akadályait s olyas nehézségeit, melyek még kedvező körülmények közt is csak évek során át folytatandó munkássággal győzhetőek le.

Ez okból méltán aggodalmas lehetett tünődése már az előkészület iránt. Nem csekély töprengésbe kerülhetett csak az irányelvek megállapítása is.

Annak dacára, hogy a források és segédeszközök nagy hiányát érezte, már előleges tájékozottsága alapján is oly észlelésekhez fogott, melyeknek egyes nyomai láttatják, hogy az eddig tudomásul vehetett magyar nyelvemlékek egybevetése azonnal a magyar nyelv történeti fejlődésének nyomozására ösztönzé elméjét.

Ily tárgyú elmélekedések a vidéken kétségkívül gyakran igen zokon éreztették vele azon kellékek hiányát, melyek ama szép szándéka kiviteléhez szükségesek. — Ezért az elejénte oly igen megkedvelt békés helyzet derítő hatása mindinkább halaványult. A csöndélet nyugalma nem sokára untatónak mutatkozott. Fájó érzetet keltezt a gondolat, hogy oly sok becses órát kell hazafias nagy célzatának elszünetelnie. Mennyi közhasznú teendőre lehetne azokat értékesítenie Bécs könyvtáraiban s tanultjai között! Mert hisz olyasokra, miket ő kinyomozni, megfejteni, sőt teljesen megvilágítani óhajt, nem juttat el csupán a szorgalmas kutatás, hanem e mellett a tanultakkal való élénk közlekedés is fölöttebb kívánatos arra.

3. A miket már az előbbieken említettem hősünk szellemi érintkezéseiről s főleg a miket ő maga oly melegen vall különösen a Sárváry Ferenczel Veszprémben folytatott ifjúkori tudományos

¹⁾ Ilykép közlé irodalmi célzatát Gyarmathi Sámuellel Pozsonyban. S így értesíti ez arról R. Ráday Gedeont 1784. jan. 13-án s márc. 17-én k. leveleiben. (Ezek a dunamelléki helv. h. superintendentia birtokába jutott Ráday-féle könyvtárban vannak. Másolatukat Bartók Géza szívességéből használtom.)

társalgásáról ¹⁾, abból eléggé kitetszik, mennyire érezte ő értékét az olynemű szellemi érintkezésnek, minőnek előnyös befolyását például Planche Gustave a „Les amitiés littéraires“ című tanulmányos értekezésében oly szépen ecseteli. ²⁾

Nem csodálható, ha ilyféle gondolatok végre hatályosabban is fölriasztják hősünk lelkét az egyhangu vidéki élet esendjéből s mintegy ellenállhatlan ösztönnel zaklatják arra, hogy ama szellemi tetszettségnek nézett állapotból kibontakozva, oda térjen vissza, hol—úgy szólva—percenként tovább haladhat nagy célzatai felé.

Mintegy ilyenféle lelki állapotnak még talán csak enyhe kifejezését adja az aug. 20. kelt levél, melyben a jövőjéről való gondoskodást is érinti ugyan, de erősebben nyomatékolja a „patriotisticum propositum“ késletetése miatti kedvetlenségét.

Midőn levelét e fájdalmas sohajjal fejezi be: „Barátom! mennyire akadályoztatom s mennyire visszatartatom hazafias feltételemtől! — és ez engem inkább a városba hí vissza,“—ezzel eléggé érezteti ekkori hangulatát.

Rövid idő múlva csakugyan úgy is tőn, a mint itt már előre sejteté.

Mire az év enyhébb része letelt, jóformán megelégte az idylli állapotot. — Kipihenten, megújult erővel s munkavágygyal kívánczozott vissza a bécsi tudományos világba oly sovár vágygyal, hogy e mellett a jövőről való gondoskodás, úgy látszik, nem is igen aggasztotta valami érzékenyen, a mint hogy nem is igrkezett annak biztosítására határozottabb lépéseket tenni, főgondja lévén ezennel, hogy ama nagy horderejű irodalmi vállalatnak menél sikeresebb valóstítása végett szükséges tanulmányokhoz lászson, melyeknek valóban sokból álló voltát annál inkább érzé, minél behatóbban fontolóra vette feladatát.

4. Bécsbe visszatérte után az imént említett érdekeknél fogva még sokkal élénkebbé válhatott szellemi közlekedése azon baráti körrel, melynek egyes tagjait a vidékről írt levelekben oly szívélyesen üdvözölgeté. De írásbeli tanúságok hiányában erről nem szó-laltathatunk oly körülményes adatokat, mint vidéki tartózkodásáról. Lényeges tárgyait azonban többnyire sejthetjük már a főntebb jelzettekéből.

Azokért, a miknek zokon érezte hiányát a vidéken, most bizonyára még sűrűbben zaklatódzék barátainál, kiváltképen Paintnernél.

Kétségtívül a „hazafias szándék“ követelte tanulmányok vet-ték igénybe egész elméjét. Az ezek végett kellő források és segéd-eszközök felkutatása képezhette gondjainak legfőbb tárgyát. Mintegy

¹⁾ L. „Révai M élete“ I. k. 136. l.

²⁾ L. „Portraits litteraires par Gustave Planche, Paris 1855.“ II, 271—300 l.

égető szomjjal óhajtott olyasokból minél többre szert tenni, sőt minden újabb járulék még inkább növelte kielégíthetlen vágyát.¹⁾

Tudni való dolog, hogy célja végett a gyűjteményes kiadásra való anyag szaporítása mellett a régibb és újabb nyelvek s irodalmak ismeretébe is szükséges volt mentől mélyebben behatolnia s ily ismeretek szerzése végett alapos útmutatóktól minél biztosabb tájékozást szereznie.

Ezért Denis terjedelmes ismeretköréhez több ízben kellett folyamodnia, Paintnerrel pedig a hazai művelődés és irodalomtörténet forrásai végett a bizodalmas eszmecesterét szorgalmasan folytatnia s ennek ügyes közvetítése által mennél szélesebbé alakítania azon tudományos ismeretséget, melyet feladatára nézve lehetőleg dúis eredménynyel hasznosíthasson.

Ily érdeken a jeles tanultságú Nagy Jeromos és Hebeler Jakab szintén készségesen jártak kezére; amaz polyhistor ismereteivel,²⁾ ez pedig görög és magyar nyelvbeli s irodalmi képzettségével.³⁾

5. Hő buzgalommal folytatott tanulmányai szép eredménynyel vitték volna már itt nagy feladatának sikeres megoldhatása felé; de e serénykedése mellett nem eléggé arányosan igyekezett gondoskodni anyagi helyzetének biztosításáról.

Nem csak további jövőjére nézve tévesztette szem elől azon viszonyok ápolását, melyek a nehezebb napjaiban szükségrendő gyámolítottatás igényeire jogosíthatták, hanem meglehetősen költői gondatlansággal tette túl magát a közelebbi biztosítékok követelményein is. — Ismét csak holmi alaptalan reményekben s kétértelmű kijelentésekben bizakodott. — Azt képzelte, hogy az oly nagy hazafiúi buzgalom majd csak meghozza sikerét s anyagi tekintetben is legalább nem hagyja cserben.⁴⁾

Igy aztán nem csodálható, hogy oly viszásság állott be ismét sorsában, minőt e két évről keltezett versezetei jeleznek, úgy mint melyek többé-kevésőbbé keserű panaszokat vallanak viszontagságos helyzetéről.⁵⁾

Miből állók voltak különösen e csak is általán panaszolt viszontagságai, azt tőle nem tudhatjuk meg. Még bensőbb barátai-

1) Ő maga is „mohó kény“-nek (szenvedélynek) nevezi e kutatási kedvtelését. Így például a „régí magyar írásmódról“ szóló kézírati értekezésének 17. lapján Aradi János pozsonyi kanonoknak iránta való szívességét dicsérvén, ezt írja: „egváb ritkaságokkal is önként kedvezett mohó s kény em nek.“

2) Erről szép tanuságot tesznek Stróbl György jegyzetei a kegy. r. váci lev.tár.

3) Hebeler J. előbb a Theresianumban a magyar s görög nyelvet tanítá.

4) 1785. jul. 11-én k. levelében így ír Benkőhöz: „jó, hogy mi a hazaszeretéstől mintegy megrészegedvén, nem is érezzük a teher súlyát.“ (L. „Benkő József élete s munkái gr. Mikó Imrétől Pest 1867.“ 65. l.) Ez ide vágólag is mond valamit.

5) L. „Latina“ 170. l. s. „Elegyes Versei“ 75. l.

hoz írt leveleiből sem világlik az ki elégségesen. S így ezekre nézve kénytelenek vagyunk egyéb tanúságokra támaszkodni, melyek egyelőre tán visszatetszőkül ötlenek élénk, de később a tényadatokból eléggé nyomós igazolást nyerendnek. Hogy is kívánhatnánk önérzetteljes hősünk fiatal büszkeségétől már most holmi „nostro- rum causa malorum nos sumus“-féle önvádoló nyilatkozatokat? Mennyivel könnyebben esik ilyesminél a mostoha sors vádolása s mások okolása!

Jövőjét illetőleg azon két alternatíva közül, melyet az aug. 20. levelében mintegy habozva említ, ¹⁾ egyik felé sem látszott hajlani. Sőt egyébként sem igen gondoskodott jövőre való ellátásáról. Pedig ily szándékkal hagyta ott Viczayékát, legalább így gyaníttatják idéztük szavai. — Azonban erős önérzetessége függetlenül kívánt sorsával rendelkezni. Csakhogy ezt aztán valóban oly fonákul intézte, hogy számításai többnyire balul ütöttek ki. Ennek már eddig is három jelentékeny esetben láttuk tanúságát. A gr. Károlyi Antal pártfogásának elejtése, a Pálffyék és Viczayék házától bármikép indokolt, de valóban hamarkodva történt eltávozása nem csak egyéni érdekeinek nem volt előnyére, hanem azon ügynek sem, melynek lendítésére pedig kiváltképen a főbb rendűeket óhajtotta megnyerni. ²⁾

Habár a Paintnerhez írt bizalmas leveleiben igyekszik me- tegetni elhírtelenkedett lépéseit, de saját védekező szavaiból is eléggé kiérezhető, hogy utólag még is zokon esett neki különösen nevelői állásainak oly hamaros odahagyása. ³⁾ Hisz utóbb is megszo- rult állapotában ismét és ismét csak ilyesre adta fejét. Helyzet- változtatásaival valóban nem sikerült állapotát valami különösen javítania.

6. Jelentős dolog, hogy Viczayéktól elköltözte után már jó- akarói s barátai sem igen mertek arra vállalkozni, hogy valamely nagybíró házba nevelőül ajánlgassák, habár emígy minden hivatali állás nélküli állapotában nem ritkán rájuk is nehezedett anyagi szűkölködéseinek fedezése.

Paintnernek valamint később, úgy már ekkor is leginkább az volt volna baráti óhajta, hogy Révai a Theresianumba igyekez- zék bejutni tanárnak; de ennek valószínűsítésére nem igen mutatko- zott valami biztató kilátás. Azon intézetbeli működésre gondos meg- fontolással szokták megválogatni az egyéneket.

Bécsben a főbb rendűek informatíói, ha nem közvetlenül, leg- alább közvetve ekkor is sokat nyomtak a latban. Meg egyébként is mindig számosan voltak ott a figyelő közegek, melyek a csekélyesb

¹⁾ „Perditis pulcherrimis annis in hac cura paedagogiali quo ego confu- giam? ad Ordinem ne? an ad Regem? Providendum mihi est.“

²⁾ Utóbbi leveleiből eléggé ki fog világítani efféle igyekvése.

³⁾ Ezekről odább még lesz említés.

dolgokról is igen körülményes fölvilágosításokat tudtak az intéző kö-
röknek beszolgáltatni.

E szerint Révainak, ki mint láttuk, már Nagyváradról Bécsbe költöztekor pensio vagy tán csak remuneratio kéressel köszöntött be fensőbb helyen, de onnét elég szárazan elutasított, ¹⁾ az után pedig két ízben megkisértett nevelői működésével amúgy hamarosan szakított, valóban ott nem igen mosolyoghatott a szerencse.

Hazafias célzatú terveivel s igyekvéseivel sem igen sikerült neki sympathiákat hódítania.

Vajjon oly szemmel látta-e hősünk kedvezőtlen körülményeinek okát, mint a minővel a realisabb gondolkodásúak látták? Ideális célzatai sokkal inkább elfoglalták elméjét, semhogy a prózai élet zordon valóságát olykép szemlélhesse. — Vajmi sok bajnak lett ez forrásává egész élete folytán át! Pedig nem hiányoztak oly jóakarói, kik erre őszintén figyelmeztették, valamint arra is, hogy „male cuncta ministrat impetus,“ mint Statius mondja. ²⁾

A Viczay háztól elköltözés után Paintner sem igen merte már Révai ügyét valami föltetsző melegséggel ajánlgatni. Hisz ő más oldalról vett értesítésekből is tudta a már két ízben oda hagyott nevelőség történetét.

7. A viszonyok ily állása következtében ő is, mint theresianumi jó barátai közül némelyek, gyöngéden arra igyekeztek Révait rábírni, hogy legalább egyelőre mérsékelvén irodalmi munkásságát, térjen vissza szerzeti testületéhez s előjárói bizalmát megnyerve, azok által igyekezzék oly állásra szert tenni, melyen leginkább értékesítheti jeles tehetségeit, ők pedig addig is rajta lesznek, hogy tudományos céljaiban lehetőleg elősegítsék. ³⁾

De e tanácslátást hősünk azzal utasította vissza, hogy ezt nem teheti azon üldöztetések miatt, melyeket övéitől szenvednie kellett. ⁴⁾

Hogy miből állók lehettek ezen üldözések, soha sem részletezte. Azokból, miket annak idején ily panaszaikra vonatkozólag szorgalmas nyomozás következtében fölemlítettem, ⁵⁾ a figyelmes olvasó tudhatja, hányadán áll evvel a dolog valósága. A továbbiakból még bővebben értesülend erről.

Mint a föntebb idézett levelekből láttuk, főnökéhez, Orosz Zsigmondhoz még is irogatott olykor, de nem azért, hogy tőle a rend tanintézeteiben valamely tisztas alkalmaztatást kérjen, hanem inkább, hogy fogyatkozásaiban gyámolítást nyerjen „hazafias szándékainak

¹⁾ L. Figyelő XI. 295. l.

²⁾ Statius Thebaid. 10. 704.

³⁾ Ezeket Paintner több ízben részletesen elbeszélte a kegyesrendieknek, kikkel mint rátóti prépost s később mint főigazgató bizalmasabban társalgott. — Odább még emlékezni fogunk rólok.

⁴⁾ L. „Révai M. élete“ I. 36. l.

⁵⁾ U. o. 264. l.

előmozdítottatására. S kérelmei nem voltak épen sikertelenek, habár a szűkös állapotú főnöktől tetemesebb segélyezés épen nem telhetett az akkori mostoha viszonyok közt. ¹⁾

Midőn Hédervártt sejté, hogy a Viczay családnál sem maradhat állandóan, némileg töprengve jelzi a Paintnerhez írt leveleiben, hogy főnökétől, nem tudja miért, már Bécsből távozta óta nem kapott levelet.

A főnöki levél elmaradásának okát sokkal könnyebb eltalálni, mint azt, hogy miért tépelődik ő e miatt. — Azonban többféle körülmény figyelmes egybevetése, meg egyes mellékes, de számba vehető adat emezt is meglehetősen megsejteti. ²⁾

Orosz Zsigmond oly kegyes szívű főnök vala, ki mint valódi „jó pásztor“ minden áldozatra kész volt övéért, példás szeretettel igyekezett a tévedezőket is megnyerni s kifogyhatatlan türelme mellett jótékonyssággal is iparkodott buzdításait nyomatékolni oly mérvben, hogy e miatt némelyek szinte túlságosnak tarták kegyességét. ³⁾

Révait is bizonyára nem csupán „atyai szelid ösztönzéseivel s kegyes lágyan ejtett, de még is szívre ható szavaival ébreszté föl újra“ ⁴⁾ s indítá kegyeletesebb érzésekre, hanem még inkább tettele éreztetett jótékonyssággal enyhítette „már tőle is irtózni kezdett idegenkedését.“ Sejtethető ez némileg hősünk e nyilatkozatából is:

„Gyámolom, édes Atyám voltál pedig, a te szerelmed
Sok jeleket nyilván ad vala, hogy te szeretsz.“ ⁵⁾

Mások tanúságaiból pedig nyomósabban is kiviláglik az. ⁶⁾

8. Minő megnyerő szívéllyességgel szokta Orosz Zsigmond atyai kedvéseit tanusítani, arról egyebek közt érdekes bizonyosságul szolgálnak Hájos Gáspárhoz 1776—82. írt levelei. ⁷⁾ — Ezekből látható az is, hogy mily tapintatos gyöngédséggel méltatta ő egyéb üdvös törekvések mellett az irodalmi célzatú munkásságot is, különösen

¹⁾ Katsor Keresztély rendtörténeti jegyzetei- s Nécsey Jeromos közléseiből.

²⁾ U. a.

³⁾ „Peccantes paterna potius caritate, quam herili potestate, atque imperio corripibat. Nullius autem rei aequae facilius obliviscébatur, atque iniuriarum. Scimus quicumque cum eo paullo familiaris viximus, multos, a quibus ipse pro summis beneficiis summas iniurias retulerat, cum eos sine ulla molestia arbitrato suo posset ulcisci, novis postea beneficiis auctos ab eo, et cumulatos fuisse.“ (L. Horányi „Oratio in exequiis Sig. Orosz 1782.“ 14. l.).

⁴⁾ L. „Elegyes Versei“ 87. l.

⁵⁾ U. o.

⁶⁾ Különösen Katsor Keresztély rendtörténeti jegyzeteiből s Nécsey Jeromosnak Hannulik közlése nyomán adott értesítéseiből.

⁷⁾ Róla mint Révai tanáráról főntebb már több ízben volt említés (I. I. k. II. VI. fejezet.) Ez idő tájban irogatá össze Hájos huzamos időn át folytatott nyelvbúvárlata eredményeit főleg a „Speculum linguae Scythico-hungaricae“ címmel jelzett munkájában, melynek azonban csak egy vaskos ívrétű kötete maradt fenn. Orosz Zs. valóban érdekes figyelemmel és szíves adományokkal is méltatá igyekvéseit.

pedig a hazai nyelv s nemzeti művelődés ildomos előmozdítására törekvést.

Valóban sajnálható, hogy sem Orosznak Révaihoz írott, sem ennek ő hozzá intézett levelei nem maradtak fenn. Nagyon érdekesek volnának azok az itt szóban forgó kérdés teljesebb megvilágítására.

Révai Hédervártt jun. 22. s aug. 20. Paintnerhez írt leveleiben mintegy töprengve említvén, hogy főnökétől egy pár hónap óta nem kapott levelet, föltetszően nyomósítja azt, a mit főntebb idézett verse is jelez.

Érkezett-e aztán hozzá Bécsbe visszatérte után levél Orosztól, azt nem lelem följegyezve.

A nemes lelkű főnököt ekkoron súlyos szenvedései mind közelebb vivék már a földi élettől való elváláshoz, mely 1782. október 11-én történt Váczon, hova betegsége dacára ép azért kívánt vitetni, hogy ott a rendtagok gyűlésén főnöki tisztét a közakarattal választandó utódra átruhásván, utolszor intézze övéihez atyái szeretetszavait. Már csak alig gyöngéd jeladásokkal tehette azt.

Horányi Elek legott a temetés után mondott róla a rend képviselőihez intézett méltó emlékbeszédet,¹⁾ melynek egyszerűen nemes szövege oly kifejezést adja a benső kegyeletnek, mint a hogy az a szép lelkű elhúnythoz leginkább illett.

Szintígy szólnak róla a följegyzések mindenütt, ahol kedves emlékét övéi beigtatni kívánták.²⁾

¹⁾ L. 1782. Magyar Hirmondó 669. l.

²⁾ Ezek közül érdemesnek találok itt közölni életpályájának vázlatát úgy, a mint az a kegyesrend elhúnytainak életrajzát tartalmazó könyvben olvasható: „P. Sigismundus Orosz ab Angelo Custode, Patria Giralthisensis, Comitatus Abaujváriensis, nobili e Domo ortus, praeclarae vitae specimina in adolescentia dedit, Humanioribus Litteris Pesthi praecipue sub nostra disciplina absolutis, omnibus ab ingenii praestantia et virtutum cultu commendatus, maioris perfectionis studio Institutum Nostrum amplexus est Prividiae Anno 1733. Exacto omnium integritate Tirocinio, quantus olim futurus erat, in altiorum disciplinarum studio ingenii praestantia, in docendo industria constanti, ac charitate testatus est. Praeter Humaniores Litteras Nitriae praecipue, ac Pesthini summa laude traditas, Philosophiae cursum Vacii, dein per multos annos Debrecini Theologicae disciplinas Nostris praelegit, et praeclaros in his scientiis viros Provinciae paravit. Anno 1754. Rector Debreinensis renunciatus cum Domus gubernio Theologiae, et Sacrorum Canonum doctrinam multos annos sociavit. Ad Comitia Generalia (Romam) bis Vocalis accessit. Anno dein 1766. Provincialis renunciatus est, eamque ad obitum usque suum per tria, et quod excurrit, lustra, ob mansuetudinem, paternam caritatem, maturum in rebus administrandis iudicium, Provinciae votis semper confirmatus, rexit. Inclaruit jam antea virtutum ejus fama omnibus Regni Ordinibus, eorumque sibi amorem, ac laudes gesto singulari moderatione Praesidis munere, conciliavit. At Deus, qui virtutem eius patientia etiam exercere voluit, atque illius singulare dare exemplar, gravissimis eum morbis, ad augendam meritorum coronam affligi permisit. Luxato enim Anno 1775. nocturno casu pede, irreperabile vitium in incedendo contraxit; cum tamen summa hac molestia prohiberi non posset, quin muneri insisteret

9. E nem lényegtelen körülményeket tárgyunk érdekében kellett itt megemlítnem.

Orosz Zsigmondnak 16 éven át köz-elismeréssel folytatott kormányzata idejébe esik hősünknek a rend kebelében folyt képezetési időszaka. Ehhez való viszonyának kellőbb ismerhetése végett illőnek véltém azon férfúnak ismertetését, ki őt a rend kebelébe befogadta s abban célszerű művelődését közvetve és közvetlenül is oly jelentékenyen előmozdította, hogy ennek elismerését hősünk is elég nyomósan vallja, mint az már az eddig érintettekből is kitetszett. Ily nyilatkozatai annál inkább figyelembe vehetők, mert ilyesek némi önvádolásába kerültek, a mi tőle nem könnyen telt. De tette ezt, habár részint akaratlanul, részint oly tökéletlenül, hogy valóban sajnálhatjuk is érte. — A következőkben lesz alkalmunk ezt közelebről szemügyre vehetni.

1782. kelt magyar alagyáinak harmadika ¹⁾ feliratával arra mutat, hogy Révai avval a boldogult főnök kimultakor keblében támadt fájdalmas érzéseknek akart kifejezést adni s a jó és bölcs atya emlékének hálás kegyelettel kívánt adózni. — Azonban a tartalom dissonans részletei vajmi kevés részben felelnek meg a címzetnek, mely azt jelzi, hogy ezen alagyát „főtisztelendő s nagy nevezetű Orosz Zsigmond atyának, a kegyes oskolák' szerzetes rendjek bölts és nagy mértékletességű elől járójának halálakor Bétsbenn 1782.“ írta.

E fölirata szerint itt volna helyén azt egészben méltatnunk, hogy abból ekkori viszonyainak közelebbi ismertetésére szolgálható vonásokat állítsunk össze. De eléggé nyomós adatok szerint ennek elütő részletei csak későbbi meghasonlottságából értelmezhetők némileg. Oly szertelen kedélyháborgásra, minőt ebben egyes kifakadásai tanúsítanak, bármily vékony mentséget sem meríthet a kiméletes bíráló ekkori viszonyaiból. Későbbi viszontagságai által növelt elkeseredettsége legalább némi ürügyet láttat olyasra, habár akkor is inkább pathologice, semmint psychologice indokolható az.

Valóban terhesebben esnék rovására, ha ezt az összhangzatlan tartalmú alagyát egészben ekkori keletűként tekintenők. — Egyéb-

suo, et trans-tibiscanas Domos visitandas susciperet, everso iterum in ten-bris ad Karolinum curru, brachium dextrum ita affixit, ut usum ejus penitus amitteret nulla Medicorum opera restituendum. Solatium hac in calamitate coepit spectata Ecclesia honoribus S. Patris Nostri ab Excellmo Fundatore Nostro D. Comite Antonio Károlyi excitata. Confirmatis dein, non reparatis viribus Pesthum redux, cum gravari iterum, non leniri malum intellegeret, obtenta ab Excelso Consilio Comitiorum habendorum facultate, pro Praeside Provinciae deligendo Vacium ad diem 10.am Octobris Anni 1782. ea indixit, quo, Deo ita ordinante, ut in medio florum suorum, quibus tamdiu praefuit, animam ei redderet, aegre devectus est 4. Octobris . . . 11-a placidissime expiravit a. aetatis 67. Virtutum eius memoriam celebravit P. Alexius Horányi.“ (Liber Suffragiorum 1782.)

¹⁾ L. „Elegyes Versei“ 85. l.

ként is nem annyira abból háramlik rá megrovás, hogy azt így írta meg, hanem hogy így tette közzé.

Az odábbi eseményeiről szólandó adatok nagyon arra mutatnak, hogy az alapgondolattól tetemesen eltérő részleteket kevésül a kiadás előtt (történt pedig ez 1787.) szúrta közbe. — Ilyesmit több más verszeteivel tett, még a nyomtatásban már kiadottakkal is. ¹⁾

10. A mennyiben ez az egyöntetűség hiányát nagyon is felöltőleg láttató alagya főbb részében ez alkalomra szól, legyen annyiban itt is aránylag jelezve az imént érintetteknek némi előleges bizonyítékául. Meglehetősen érezteti az egésznek disharmoniáját már e bekezdésével is :

„Szinte, mikor fejemet más szörnyű károk is érik,
 Akkor vesztelek el téged is, édes Atyám!
 Már nem is érzem egyéb bajamat, nagy fájdalom érlel;
 Bár legyen érzésem, jaj! tsak ez egynek elég.
 El nyomatom : mi öreg tseppekkal el ázik az artzám :
 A sűrű zokogás közbe szakasztja szavam'.
 Folyjatok, o keserű könyvek! s ti szálljatok arról :
 Hogy mi Atyát vesztek: o igen édes Atyát!
 Folyjatok! — Ám de lehet már bús panaszokra fakadnom :
 Engedd meg dúló fájdalom ezt az egyet.
 Édes Atyám! jaj! nem vagy már? már sírba le ástak?
 Hogy porrá rothadj, föld hideg öble emészt?
 Édes Atyám! oda vagy: ki szeret már gyermeke képen?
 Bús árván hagyatom több veszedelmek alá.

— — — — —

Édes megmentőm! hogy dúlva hegyembe szakadtak
 Majd minden részről a gonosz üldöztek.“ — —

E pathetikus bekezdés a fájdalomnak meglehetősen túlzott ecsetelésével s e mellett annak csakis a költő egyéni károsodásából merített indokolásával legott érezteti, hogy a mily önséges alapú a fájdalom, úgy szenvedélyő kifejezése sem eléggé meggyőző annak valódi mélységéről, sőt ellenben kételyt támaszt a fölött, vajon azok az ismételt „jaj“-szavak és sűrű zokogás, meg arcát „öreg cseppekkel áztató keserű könyvek“ ömledezhetnek-e a gyászolt férfiú iránti bennsőbb szeretetből, melyet iránta eddig még tudunkra nem igen tanusított.

Inkább olyasmire emlékeztetnek azok, mit egy francia író e vallomása mond: „Hélas! que nous sommes égoïstes! qu'en aimant les autres, nous n'aimons, que nous mêmes!“ — S ez bizony így nem valami költői magasztosságú érzés.

Orosz Zsigmondhoz az önfeláldozó szeretetű férfiúhoz képest ily gyászhangok nem épen mondhatók adaequate illetékeseeknek. Ám de még hagyján, hogy a költő alanyiassága itt is oly igen előtérbe

¹⁾ Nyilván való ez a „Magyar Alagya“ I. k. második kiadásából. (L. ezeket „Elegyes Versei“ I. könyvében.)

lépteti egyéni érdekét; hanem a mit odább mond ennek mintegy apologiája gyanánt, az már aztán sérti is a szép lelkű főnök emlékét. — S vajon mi az? — Hát bizony nem kevesebb, mint szidalmazása azon szerzetes rendnek, mely őt teljeskorúságáig fölnevelte. Főleg szeretetlenségről vádolja azon testületet, melyhez ő is tartozik s melynek Orosz Zsigmond 16 éven át volt köztiszteletben állott, szerető és szeretett főnöke.

Ez már aztán nem igen mondható összhangzatos hangulatnak.

11. Már az eddig előadottakból is eléggé tudhatja a figyelmes olvasó, hogy mennyibe vehetők ilyesféle invectivák különösen az ő részéről, kinek még eddig csak kevés része jutott a testület feladata terheiből, s még inkább csak a jövőbeli munkásság előkészületi palaestrajában kell vala edzenie türelmét a hivatási feladat nehézségeinek elviselésére. De szerfölötti érzékenykedése s önérzetessége miatt mint látszik, félreértette azt az előkészületi szellemi gymnastikát, az annyira szükséges „patientia“ gyakorlását.

Ezen alagyába bevegýtett kifakadásai szánandó felújulását láttatják azon kísértetes gondolatoknak, melyek Nagy-Károlyban 1775-ben háborgaták elméjét,¹⁾ azzal a különbséggel, hogy most még sokkal kevésbé indokolható ilyeseknek elpanaszlása. Hisz már őt év óta a testület kebelétől elváltan élvén rég feledhette azon sérelmeket, melyeket egyébként is önmaga okozott volt. Meghasonlottságának annál sajnosabb tanúságát adja ezzel, hogy a csak is egyesek részéről tapasztalhatott kellemetlenségek miatt az egész testületre hárítja méltatlan leszólását, és pedig olyképen, hogy azt későbbi nyilatkozataival önmaga is eléggé cáfolja.

Szenvedélyes kifakadásait, mint részéről is inkább csak általánosan ejtetteket, elég itt szintűgy általán érintenünk. — Az utóbb fölmerülendő tényadatok különben is okvetlenül szükségessé teendik, hogy ezekre tüzetesebben is reflectáljunk. Itt bajosan indokolható hysteron-proteron lenne előlegeznünk olyasokat, a mik odább a tényekből önként resultálnak. — A hősünk iránti kimélet is azt javallja, hogy a korviszonyok s egyéni viszontagságai gondos egybevetésével lehetőleg motiválni igyekezzünk erős szenvedélyének tulságos nyilvánulásait is, mivel hogy az más részt oly nagyszerű törekvéseknek lón kútforrása.

12. Annyit azonban mégis említhetünk már itt is, hogy hősünket valóban sajnálandó gyanakodásai bírták ily méltatlankodásra, melynek érvelését sajátképen sehol sem tudatja. Csak homályosan sejtethjük a szeretetlenségről, gyűlölségről s előljárói önkénykedésről szóló panaszaiból, hogy ez utóbbit különösen Szöllősy Jenőre értheti, míg amazt leginkább azokra vonatkozathatja, kiket — mint látni fogjuk — bizalmas leveleiben némi leszólással említ.

¹⁾ L. „Révai M. élete“ I. k. XIV. fejezet.

Igy találkozzunk a következőkben itt ott elejtett e lenszenves nyilatkozataival Horányi Elek, Benyák Bernát és Koppi Károly ellen, de csak is magán irataiban, míg ellenben közzétett irataiban a rend több tagja iránt méltó elismerését vallotta, mint az már az eddigiekből is eléggé kitetszhetett.

Ámde azok az általa névszerint megszólott rendtársak is épen olyanok, kik az ő közhasznú tevékenységükkel mind a rend kebelében, mind pedig azon kívül hazaszerte szép érdemeket szereztek s nem csekély elismerést is vívtak ki.

S ím e szerint mily könnyen rábizonyul, hogy épen egy vívású, azonos hazafiui törekvésű s erre nézve tőle tán csak lényegtelenekben eltérő rendtársainak némelyeit nem nézte jó szemmel, mint ennek már a Zimányi Lajos ellen irányzott elmékedésével Nagy-Károlyban is adta oly jeleit, melyek ha nem silány irigységre, úgy bizony olyatén aemulatióra mutatnak, minőt némely kiváló kortársak életrajzaiból s műveiből nem ritkán olvashatunk ki, minőt például Platon- és Xenophonról,¹⁾ Aristoteles- és Isokratésről²⁾ s akárhány más jeles egykorúról találunk említve.

Ilyesekből aztán a szeretetlenség elleni panasza könnyen visszatörölhető, annál is inkább, minthogy ép ezzel magáról adja annak tanuságát.

De ideges természetű hősünk efféle kedélybajjaival elfogulatlan életírójának még tetemesebben is meggyűl a baja.

Mennyi panasza lesz még neki ezentúl élte fogytáig! Azon Orcusba, melynek nyílásában³⁾ nagy-károlyi összezördülései s ízetlenségei miatt képzelte volt magát, még mélyebben is bele juttatják őt balságos viszonyai. — Valóban csak ezután jelennek meg neki ijesztőbben azon rémek, melyeket akkor inkább csak költői ábrándozásai tüntettek eléje.

Ezután mindinkább lesz alkalma Dante alvilági látványaira gondolni. Sőt már ezennel kezdhette elmékedéseit a fölött, a mit a nagy költő így kezd:

„Nel mezzo del cammin di nostra vita
Mi ritrovai per una selva oscura,
Chè la diritta via era smarrita.“⁴⁾

13. Valóban sajátságos, hogy kinek — mint a „magyar Eurydice“ leendő Orpheusának⁵⁾ — a nyelv- s irodalmi emlékek föl kutatása

1) „Plato vir summus et Xenophon haud expertes fuisse aemulationis creduntur: eo quod neuter alterius meminere unquam, cum multa uterque scripserit, clari praesertim et inter se noti.“ (Sabell, Libro VI. c. 9.)

2) „Aemulatio quoque exst. tit non parva inter Aristotelem et Isocratem oratorem.“ (V. Erasm, in Adagiis ex Ciceronis Orat.)

3) L. „Latina“ 57. l. „Venio de faucibus Orci
Lurida transvectus flumina pene Stygis.“

4) Dante „Inferno“ C. I. 1—3.

5) Így nevezi őt elmésen Mártonffy József azon szép epigrammájában, me-

végett oly sokat kellett a multak mély aknáiban fáradoznia, — ezen kívül még földszinti pályája is gyakran szinte olyas alagúti vándorlássá válik, hogy némileg a mesés hősök alvilági kóborlásaira látszik emlékeztetni.

Okozta pedig ezt leginkább azon fölöttébb nagymérvű szenvedélyessége, mely egyrészt ideális irányban oly magas törekvésekre ösztönöz, de másrészt a reális világban mindinkább megférhetlenné keseríté ingerlékeny természetét úgy, hogy epéskedése majdnem szakadatlan surlódásokba bonyolítja.

Növelte ezt kiváltképen némely vérmes reményeiből eredt csalódásai által erősült gyanakodása, mely folyton fokozódván, sok félreértést s ennek nyomán számos összeütközést idézett elő életében. Már ezentúl mindinkább előtérbe látandjuk ezt nyomulni.

Hányszor rémlenek neki minden oldalról fölmerülő üldözetek, melyeknek a még oly szorgalmasan nyomozó kutatás sem bírja fölfedezni okait, sem jelentkezéseiknek bizonyítékait.

Így történt most is, hogy előbb nyert tisztos állásainak az ő szertelenkedése által okozott elejtését vagy kérelmezéseinek sikertől való elűttetését bármi egyébnek később volt betudni, mint épen a valódi oknak.

Alig kételkedhetünk azon, hogy gyanakodása leginkább rendtársaira fogta azt, hogy anomal állapotában annyi visszautasítást kénytelen tapasztalni. Szint' azért hiszi azt is, hogy a rend kebelébe visszatérést javasoló barátai is inkább szűkkeblűségből vagy célzatainak méltatására nem képes korlátoltságból igyekeznek őt a visszahódolásra bírni, holott ezt már ekkor az ő büszkesége szerfölötti megalázkodásnak tartja.

Ilyesek miatt történhetett, hogy ez év fogytán vagy az 1783. elején Bécsből,¹⁾ hol egyébként sem mutatkozott remény valami alkalmas positiót foglalhatni, csakugyan elköltözött s úgy látszik Paintner iránti nehezteléssel, mert a levelezés, mely köztök imént oly melegséggel s oly vonzó szívéllyességgel foly vala, elég huzamos ideig szünetelt.

14. Csak az 1783-ban kelt versezetei tudatják, hogy Bécsből Grécbe tette át lakását,²⁾ valamint azt is, hogy ott eleinte jól érezte magát. — Erről és munkálkodási szándékáról nyilatkozik különösen a Kreskai Imréhez³⁾ írt alagyában, kinek még 1778-ban hozzá intézett rimes versezetére csak most érkezik rá válaszolni.⁴⁾

lyet a „Magyar Hirmondó“ 1784. 13. levelében (számában) közlött. (l. 105. l.) Erről annak idején még lesz említés.

1) Bécsből elköltöztének idejét határozottan nem tudatják adataink.

2) Hogy mikor s mily különös motívumoknál fogva történt ez, arról bizonyos adatok nem szólnak.

3) „Kreskai Imre, első remete szent Pál rendén lévő szerzetes áldozó pap, a pesti monostorbann lévő könyv háznak gondviselője.“

4) „Későn válaszolok, mert későn érkezem arra,
Sok szélvicszek után most telik egyszor időm.

Alkalmassint azt jelenti ez, hogy Grébe érkeztekor eleinte még nem lévén olykép elhelyezkedve, hogy legott hozzá foghasson azon komolyabb tanulmányok folytatásához, melyeket még a Viczayéknál laktakor kezdett volt, egyelőre némi verselgetési kedvtelésének engedi át elméjét, mely az új helyzetben meglehetősen üdülést nyert s még nem vala elfoglalva sem új aggodalmakkal sorsa iránt, sem újabbi eszmecserékre alkalmat nyújtó baráti érintkezésekkel, és az imént jelzett oknál fogva tán arra sem igen érezte magát indíttatva, hogy a bécsi baráti körnek irogasson.¹⁾ — Így jut azon gondolatra, hogy bizony valahára nagyon is illő volna már a jó Kreskainak is válaszolni²⁾ arra a terjedelmes versezetre, melylyel ez magyar alagyáinak 1778. történt közrebocsátásakor költői fellépését oly melegen üdvözölte volt;³⁾ mellékesen holmi egyéb is volna vele közölni való.

Megereszti tehát magyar distichonokba már mind könnyebben fűződő gondolatait, még pedig olykép, hogy elég gördülékenyen folyó párversei élénkségekkel is bizonyítják azt, a mit sorsának jobbra fordultáról jelez.⁴⁾

Ebből látjuk egyszersmind, hogy minő munkássággal szándékozik itt foglalkozni, t. i. a magyar költők irodalmi ismertetéséhez kellő tanulmányokkal.⁵⁾

Ily előzmények után fog ahhoz, a mit Kreskainak a rímes versek előnyét dicsérő költői epistolájára akar válaszolni. Elmésen s könnyedén szállongó distichonokban zöngedez a Gyöngyösi példája nyomán indult s rímes verselés által híre jutott magyar költőkről, alig sejtetve, hogy ez gyöngéd ironiával célozgatás Kreskainak azon magasztalására, melylyel azokat túlozva dicsőíté a Révaihoz írt verses üdvözlésben. Hadd lássuk ezt mutatványban:

„Majd elrémítesz, mikor a Nagy Lelkeket írod
 És elevenséggel mintegy előmbe rakod.
 Mint tele hold' fényét felhők közt Gyöngyösi Boldog
 Árnyékát magasan látta lebegni szemem.

O! mi tsodálatosan rendelte ki Isten az égből,
 Hogy kerek e' földön semmi sem állja helyét.“ (L. „Elegyes

Versei“ 89. l.)

¹⁾ A Paintnerhez intézett levelei közt egy sincs az 1783. évből; de Horváthon kívül másokhoz szóló levele sem található ez évről.

²⁾ „Itt egyszer neked is felelek már Kreskai Imre!
 S tudd, rólam mi nemű vélekedésnek eredj.“

³⁾ L. „Révai Miklós Elegyes Versei“ 233—40. l.

⁴⁾ „Már most szebbre derült napom édesb, lelkem is újul,
 Kezdet munkáját újra dologba veszi.“

⁵⁾ „Érte vagyok, míglen tart benne, hogy el ne szalaszszam:
 Másként szép tze'lom félre maradna megint.

És már vajha az ég el emelné meszsze határra

El késésennek bús akadékos okát:

Még én is eletet szolgálom drága Hazámat,

'S míg Költő seregét tiszta világra hozom.“

Ott tsapdozta arany szárnyát szép híre Murálynak,
 Es villogva Kémény' nagy neve közbe repült.
 Újabb fényre jutott példája Kariklia szűznek.
 Ott ragyogott köztök, 's néki köszönte, hogy él.
 Ő pedig el nézván követőit, kedves örömmel
 El telt, 's gyullasztott ősztone újra tüzet,
 A' viszi fel, mint sas keselyőt, amaz érdemes Ortzit,
 Kit szép verseiért a' Haza égig emelt.
 Bár hadi dandárnál fegyvert visel, arra tekintvén,
 Ottan is ilyly versnek Bartsai szerzi betsit.
 Bessenyeink e' példa utánn éneklí szerentsés
 Tóllal, mit Pópbann emberi elme tsodál.
 Így ír többeket is szabad észszel, 's ír nemes izzel,
 Mit kezd már jobban benne követni Hazánk.
 'S több más Nagy Lelkek lépnek kérkedve nyomokba:
 Kiknek zöld koszorú már köti homlokokat."

Ezek után Kreskainak is ily magasztalással viszonozza hozzá
 1778. küldött applaususát:

„O! mi ditsősséggel magad is seregökbe jutottál:
 A' Szent Árnýéknak kedve telése ki nagy.
 Vídult artzáján az örömmek gyöngyei folytak:
 A' mint ámulatan áll vala verseiden.
 Mert mi velős, melyly szívre ható éjtése szavadnak:
 Melyly szabad, és kellő szép folyamata gyagon.
 Végre nyakaaba borult, tsókolt melylyére soritván:
 'S e' közt Lelkéből melyly sokat önte beléd.
 Szent erejét érzetted: azért követése tovább is
 Forr benned, 's tüzesebb nyommal utánna sietsz."

És jóváhagyván azok nyomán haladását, viszont tőle is azt kívánja, hogy az ő irányának követését szintén méltányolja: mert ő azt nemes oknál fogva teszi, t. i. a magyar nyelv azon jelességének bizonyítása végett, hogy az prosodia tekintetében előnyvel bír a nyugati nyelvek fölött:

„Menj! de Barátodnak, mért hogy más úton el indúlt,
 Engedj, mert ezzel nem vagyok ellenetek.
 Mint ha meg útalnám az előbbi tsapástokat, el higyd,
 Hogy nem azért tészem: más nemes okra találsz.
 Emlegeted magad is: meg akadtan.k a' Görög úton
 A' ki mívelt Anglus, Frantzia, Német, Olasz.
 Ám ugyan ez mi ditső dolog a' mi drága Hazánknek:
 Nem de gvalázóink' nyelvök alábbra esik?
 Bár mint próbálják, ha ugyan tsak verset akarnak,
 Kéntenül páros végezetekbe kötik.
 Ám de nem olyly nyelvünk, édes folyamata külömböz:
 Kellemetes könnyű minden ugrásra szavunk.
 Boldog Költőink így kettős kényvel eléglik
 Szívünket, 's nyújtnak többes öröme okot.
 Irigyelje tehát, hogy bírunk ilylyen erővel,
 A szükült Anglus, Frantzia, Német, Olasz."

15. Így büszkélkedvén nyelvünknek a nyugati művelt nyelvek fölötti előnyével, melyet ama haladott nemzetek is megirigyelhet-

nek, azt óhajtja, hogy mindkét irány nyerjen nálunk lelkes művelőket; de őt hajlama a görög-római versidomokat használó félhez vonzza, s örvend rajta, hogy a nemzet már kedveli is ezt az ókori classikusok metruma szerinti verselést; mert ezzel is emelte nyelvének becsét.

„Légyenek embereink, kik amottan költsenek ébren

Páros végzéssel régi tsapások után.

Légyenek olyanok is, kik most újabbra virágzó

Nyelvünkét karokon hangos időkre vegyék!

Itt legyek én! ide vonz kényem, haza népemet áldom:

Hogy már nyelvének többre emelte betsit.

Már tetszik neki is, noha zengedezése szokatlan, ¹⁾

Am de ugyan még is tsak gyönyörűen esik.“²⁾

Itt fölemlíti a görög-római metrumban magyarul verselő jelesebbeket:

„Első Molnárunk, fél támasztója Karunknak,

Melylyet Szilveszter kezd vala hajdan időn.³⁾

Lábal utánna sereg könyvekkel, s homloka kötve,

Híre' dits ségét látja Baróti Szabó.

Vagynak ugyan, kik sértegetik rontotta Magyarság'

Helytelen elfordúlt ejtegetése miatt.

Mint mikor a Fő Hertzegnek szépségeit írván

Kérdi tovább: b e l s ő d í s z e i t í r j a k i l e ?

Még egy pár példát érintvén Baróti Szabó Dávid efféle nyelv-sértő verseiből,⁴⁾ nyomban így apostrophál:

„Mesterség! te nyakas tsoda szer! mit győtröd az embert?

S ejtetsz annyi velős észszel is annyi hibát? ...“

— — — — —
Boldog az! a ki erőt vévén nem rontja beszédje'

Ép díszét, sőt még kellemetesbre talál.“

Jelzi tehát ezennel már a kényesebb ízlésnek azon igényét is, mely a szorosabb formákba fűzött versekben sem tűri a nyelv törvényeinek sértését, sőt annak épségben tartása mellett még kellető csínt és szépséget is követel a verselésben. A nyelvnek abnormis kezelését szigorúan megrovandónak tartja, habár úgy látja, hogy afféle kinövésnek még a „könnyebb módon szálló“ rimelők-nél is lehettek, sőt u. m. a példakép követett Gyöngyösinél is elég hiba fordul elő, minőt azonnal föl is hoz. — Azonban Horatiusnak ismeretes versével tart ó is:

¹⁾ Kreskainak e verseire vonatkozik:

„Tzélja szándékodnak díszes, és ártatlan,

De zengedezése lantodnak szokatlan.“

²⁾ Habár Kreskai szoros törvénynek tartja is azt a magyarra nézve, mondván:

„Új Görög letzkét adsz versbenn foglalásnak,

Bár szoros törvény ez a Magyar szállásnak.“

³⁾ Az ehhez függesztett jegyzetben Szilveszternek saját nyilatkozatával is érvel ebbeli elsőségét nálunk.

⁴⁾ Ez még csak gyöngéd kezdeménye azon utóbb élesebbé vált kritikai támadásnak, melyet Szabó Dávid ellen nyilvánított. (I. „Elegyes Versei“ 133. l.)

„— ubi plura nitent in carmine, non ego paucis
Offendar maculis.“ — (de Arte poet. 351—2.)

E szerint a minél kevesebb hibával verselő is hadd „szedje munkája drága gyümölcsét.“ — Ez után tovább sorolja föl a régi metrumban magyarul verselőket, kiemelve különösen Rajnust, s mellette magát is:

És te, szerentsébb Költő Társ, Kőszögi Földnek
Boldog fénye, te is melyly jutalomra sietsz.
Mert mi magasra lebegsz, melyly könnyű szárnyan emeled
Fel magadat, versed bő folyamása mi szép.
V é l ű n k f e l t e h e t ő S z e r z ő n k m é g g y e n g e K a r u n k b a n n
N i n t s e n, a k á r k e s e r ű n b ű s A l a g y á k r a f a k a d j.
Nintsen, akár feljebb emeledj lant dalnak eredvén:
Nintsen, akár enyelegj gyenge Katullus után.
'S nem léssen, tsak már hamarább add közre mit írtál,
'Voltér' Henriását, menynevei ritka királyt.
Rajnisom! örvendek neked is, népünknek is, ilylyen
Ritka való kintsén, 's nyelv mivelése javán.

Ez után Gyöngyösi Jánost, a leoninusos distichonokban verse-
lőt érdemén túl méltatja, valamint Tóth Farkas barátját is, így
szólván erről:

„Itt vagy, Tót Farkas! szép híred meszsze világra
Szállván sok nagyokat tiszteletedre hozott.
Hogy Molnárnak öröm napját bútsúztatod, ottan
Tetszik, szép kobozod' hangja mi nagyra mehet.
Többen is indulnak seregünkbe fel érni naponként,
Kiknek majd koszorút fűzni fog a' nagy idő.“

Végül Kreskait is seregükbe édesgeti, mondván:

„Kreskai! már látom, te is itt, ha közünkbe jövendesz,
Mennyi ditsőséggel fel leled oszlopodat.
Mert kedved lehet erre, talám próbáltad is 'mmár:
O! tsak azért, hogy még új dolog, abba ne hagyd...“

16. Ime hosszú (82 distichonból álló) válasza mint üdült kedé-
lyének s vidult elméjének szüleménye, ismét arra mutat, hogy —
mint Nyitrán tette volt,¹⁾ — ily állapotban fokozódott lelkesült-
ségével másokra is hatni igyekszik s főleg azon van, hogy a ma-
gyar nyelv s hazai művelődés érdekében a nemzeti költészetnek
classikus irányú művelésére buzdítsa különösen azokat, kik arra a
classikusok alapján nyert képzetetésöknél fogva is hivatják. S ör-
vendve tapasztalja, hogy a nemzet értelmisége már mindinkább
biztató elismeréssel fogadja ezt az irányt, mely az ó remekek köl-
tészeti formáinak használata mellett tartalmilag is azok elévülhet-
len becsű példányainak követésére lelkesítend.

Ezért áldja nemzetét, hogy ezzel nyelvének „már is többre
emelte betsit.“

¹⁾ L. Révai M. élete I. k. XVI. fejezet. 310—12. l.

Ez oknál fogva szít ő oly buzgón a classikai irányhoz, meg toborz is arra, különösen az iskola férfiaiit buzdítván az ahhoz való szegődésre, míg e mellett amaszt, a népiesebb irányt is mily igen méltányolja, ¹⁾ sőt mint látandjuk némileg részéről is cultiválja. ²⁾

Jelezve van ezen elmefuttatásszerű alagyában legalább némi indiciuma annak is, hogy mennyire igyekszik már hősünk ellenőrködni a magyar nyelv épsége s természeti törvényei mellett. Látatja egyszersmind a helyes ízlés és kritikai ítélet érdekében élesbedő figyelmét, mely mindinkább oda céloz, hogy a valódilag művészi fokra emelendő költészet a formai szabályosság mellett tartalmilag is megfeleljen a művészeti feladatnak.

Ilyes irányzatát egyelőre csak alkalmilag érinti még e figyelemre méltó epistolájában. Odább mind nyomósabban látandjuk őt arra igyekezni.

17. E levelének írása után, mihelyest tehetette, hozzá fogott a gyűjteményes kiadás tárgyát illető tanulmányaihoz, különösen a régibb magyar irodalmi művek olyatén tanulmányozáshoz, a milyen a nyelvemlékek bírálatos értelmezéséhez szükséges.

Ilyen foglalkozásának jelentős tanuságát látjuk azon kézirati hagyatékában, mely e címmel: „Ertekezés a régi magyar írásmódról“ a m. n. Muzeumban lelhető. ³⁾

Ezen értekezést a régi magyar nyelvemlékek s irodalmi művek tanulmányozása közben ez időtt írta (mint a szövegből is kitétszik 1783.) ⁴⁾ leginkább annak kimutatása végett, hogy nyelvünk ős idők óta sem ment át oly tetemes változásokon, minőket a nyelvemlékek s régibb irodalmi művek különböző írásmódja gyaníttat. Csak a bőttik használatában tapasztalható ingadozás okozta az ily látszatot, melyet növelt különösen az, hogy a leírás s utóbb a nyomtatás is többnyire idegen nyelvűek által történt. Ha az ilyenek által tétovázva alkalmazott írásjegyeknek kulcsát föl-leljük, úgy véli Révai, azonnal kiderül, hogy nyelvünk századokon át oly épen föntartotta magát, hogy sokkal közelebb áll népünk élő nyelve akár ahhoz is, mely a legrégtbb nyelvemlékekben szól, semmint a kevésbbé tájékozott észlelők vélik. ⁵⁾

Ennek kimutatása végett rendre vizsgálja a latinból kölcsönzött, meg a sajátos magyar hangok kifejezésére pótlólag alkalma-

¹⁾ Orczy Lőrinc és Barcsay Ábrahám verseinek kiadásával 1787. és —89.

²⁾ I. „Elegyes versci“ közti „énekeit.“

³⁾ M. n. Muzeum MS. Sec. XVIII. a. 1783. Fol. Hung. 614

⁴⁾ Abban a 17. lapon a régi halotti beszédre vonatkozólag ezt írja: „magam ohajtottam az eredet írást meg látni. Tsak a múlt (1782.) esztendőben lehetett szerentsém hozzá. Főtisztelendő Aradi János akkorbéli Posoni Kanonok Úr, azon Egyház Konyvtárának Gondviselője, meg értvén szándékomat, legottan igen szivesen fogadott, s nem csak ezzel, hanem egyéb ritkaságokkal is önként kedvezett mohós kényemnek.“

⁵⁾ L. u. o. 15. 16. 26 l.

zott bötűket, a mint azok időnként különbözőleg fordulnak elő a nyelvemlékekben s utóbb a nyomtatott művekben is.

Az 54 + 6 ívrét lapra terjedő, gondosan írt és kalligraphi ügyességét is jelentősen bizonyító füzetnek további tartalma azonban még jóval érdekesebb, a mennyiben t. i. az a már eddig kezéhez jutott régi nyelvemlékeknek behatóbb értelmezéséhez is hozzá fog (15—30. l.) még pedig olykép, hogy ebből már előre láttatja a mélyen észlelő grammatikust, ki — noha az azon kori nézetek szerint főleg a héberhez viszonyítva a magyar nyelvet is mint „napkeletit“ — már a ragokban is eleven ízeket ismer föl s így a nyelvet apróbb részeiben is élő organismusként tekinti. ¹⁾

Habár még ez élénk sejtelve távol van is az olynemű meggyőződéstől, mely tudományosan képes számot adni erős hiedelme indokairól, de már így is jelentősen mutatja azon tájékozódást, mely szívós küzdelemre készíti a végett, hogy az előtte fölmerülő fontos kérdéseket megoldhassa. — Ex ungue leonem. — Érdekesen láttatja ez a leendő nagy nyelvtudós genetikus fejlődésének már is figyelmet igénylő mozzanatát.

Erről tehát mint ilyenről még több mondani valónk is lesz. Egyelőre csak annyit érintek itt róla, hogy a föntebbi célzatra nézve a legrégebb nyelvemlék, a halotti beszéd részletes értelmezése után mutatványul 9 strophát idéz az „Emlékezzünk régiekről“ kezdetű énekből, mely Cornides révén Praytól került kezéhez. ²⁾ Továbbá „Sz. Margit életének magyar leírásából“, aztán Pesti Gábor meséiből, s ugyanennek „Uj testamentum“-ából, és Silvester Jánosnak „Uj testamentum“-ába igtatott magyar distichonjaiból, meg a 16. 17. s 18. századi magyar irodalom jelentősb termékeiből, főleg a fönnt jelzett írásmódbeli különbözetek kimutatása végett.

Ezekből valóban érdekesen tetszik ki az is, hogy mily széles körű ismeretre tőn már szert ez irányban s mily észlelő figyelemmel tanulmányozza vala ekkor a magyar nyelv s irodalom történeti fejlődését, hogy azt egykoron szerves mivolta szerint ismeresse nemzetével.

Egyelőre elég legyen ennyivel jelezniünk ez újabb stadiumát.

18. Ily irányú igyekvése, úgy látszik, Gréczben ismét szertelen serénykedésre sarkalta úgy annyira, hogy a télen át erejében megfogyatkozva tavaszkor már kénytelen volt üdülést keresni.

Gyaníttatja ezt azon szelid andalgású alagyája, melyet a tarcsai savanyú forrásnál írt s 1783. évről datált. Ebben a tavasz kellemes jelenségeinek részletezése után magáról így búsong:

„Tsak nekem itt egyedül, o! tsak nekem árva szegénynek,
A bús aggodalom szívem epszteve öli.

¹⁾ Leginkább kitészik ez az „isemucut“ szónak értelmezését tárgyaló jegyzetéből. (L. 17. l.)

²⁾ L. Révai M. „Elegyes Versei“ 273. l.

Hervadozik képem ki kelet természete ellen:

El fogyok, újulást nem veszen élet erőm.

Itt vagy e már? érez testem bomlása, keservem!

El törölje, Halál! 's el viszel úgy e tehát?

Nyílnak már örök életnek szép ajtai, látom:

'S ott benn jobb ki kelet jobb örömünkre derül.'¹⁾

Helyzeti viszonyairól egyébként körülményes ismertetést nem juttatnak az itt meggyérült adatok.

Horvát István jegyzetei ez évre vonatkozólag azt mondják, hogy „Grétzben Batthyany Fülöp grófnál nevelő volt.“²⁾ Ugyanezt leljük a rend hivatalos könyvébe is bejegyezve, és pedig az „interimalis“ (ideiglenes) jelzővel.³⁾ És valóban nagyon is ideiglenes, vagy is igen rövid ideig tartó lehetett e harmadik nevelőködése: mert Horváth Mihálynak május hó 2. hozzá válaszul szóló leveléből már ismét panaszos állapotát gyaníthatni, még inkább a július 11. s 25. kelt vizasztaló soraiból.⁴⁾

A gr. Batthyányi Fülöpnél viselt nevelői hivatal még jóval rövidebb tartamú lehetett, mint a loósi és hédervári. Csakhamar ismét független állapotba szabadítá magát, mely azonban az önfenntartás súlyos gondjaival nehezült rá. Ezek enyhítése végett ismét barátaihoz fordult. Fölkereste levelével rendje főnökét Conradi Norbertet is.⁵⁾

Horváth Mihálynak máj. 2-án kelt leveléből látjuk, hogy ennek meghatóan panaszolta el Conradi idegenségét.⁶⁾ Miből álló lehetett ez, gyaníthatjuk, — nem abból, hogy tisztos alkalmazást nem nyerhet tőle. Amolyan segélyezés pedig a testülettől évek óta elkülönült, és visszatérni vonakodó, ha még oly jeles tehetségű egyén számára bizony épen nem telhetett akkor, midőn a rend a mindegyre mostohábbá vált viszonyok miatt egyébként is napról napra súlyosabb állapotba jutott.⁷⁾

Ily független helyzete tehát szintén nem sokára tarthatlanná vált. Mindinkább nyomasztóbbá lett állapota ismét hivatali állás keresésére ösztönzé. — E végett Horváth Mihályhoz ekkoron sűrűbben menesztett levelei egyikében hivatalos bizonyítványt kért nagyváradi működéséről, melyet ez olykép állított ki számára, hogy az

1) L. „Elegyes Versei“ 98—9. l. „Alagya a kikeletről a tartasai savanyú viznél 1783.“

2) L. M. n. Muzéum kvtarában: Fol. Hung. 353. Nr. 1. a.

3) A Rulla Maior szerint: „interimalis praefectus apud Philippum Batthyányi Graecii.“

4) Horváth Mihály e leveleit részleg közölte Révai M. „Elegyes Versei“ kötetében l. 249—255. l

5) Ugyanaz, kit Révai mint nyitrai főnökét s oktatóját méltó elismeréssel tisztel meg több helyütt a „Latina“ című könyvében. (L. 4. 58. l.)

6) L. „Elegyes Versei“ 251. l.

7) E mostoha viszonyokról számos tanúságot tartalmaznak a rendtörténeti adatok, különösen Kacsor K. és Lihan Paulin jegyzetei stb.

minél ajánlóbb okmányul szolgáljon. ¹⁾ Minő állás elnyerése végett kívánta azt, nincs jelezve, csak kedvezőtlen állapotát vehetni ki nagyváradi kebelbarátja válaszaiból, melyeknek utóbbi ketteje arról értesít, hogy az 1783. év utolsó havában Révai már a pozsonyi magyar újság írására vállalkozott.

Hogy mikép vált meg az eleinte megkedvelt Grécztől, azt majd elmondja maga a következő évi leveleiben.

19. Az imént jelzett viszontagságos állapotot érezteti azon latin elegiájában is, melyet ez év derekán írt Nagy Jeromoshoz, ki őt arra kérte, hogy írjon latin üdvözlő versezetet gr. Széchenyi Ferencnek báni helytartóvá beigtatása ünnepéjére. Az iránta több rendbeli szívességek által lekötelező rendtárshoz a kívánt latin adplausust elküldvén, az azt kísérő elegiában így szól Nagy Jeromoshoz ekkori sorsáról :²⁾

„Num bene tu memor es, quod poscis, Amice! sereni
Esse animi et vacui pectoris illud opus?
Et nescis, quibus, heu! fortunae fluctibus actum
Me gravis exanimet corde pavente dolor?
Sollicitis plenum curis, et fata timentem
Deteriora, nihil me nisi fletus habet;
Tu me laeta tamen canere, adplausumque parere,
Vis ipsum nimius svasor ad Illyrium.
At, mihi si quidquam licet aegra pangere mente,
Tristia nunc certe me cecinisse iuvat.
Adde, quod et Latium iubeas me sumere plectrum,
Peius ut hoc valeam carmen hiare sono.
Dedidici, studio cultos licet ante fideli,
Hos ego iam numeros, et repetisse piget.
Alter amor, siquid mea sors cecinisse maligna
Me sinit, in patriam me trahit usque lyram.“

Ily költői mentegetődzés dacára még is sikerültnek mondható latin elegiát készített a már akkor nagy reményekre jogosító Széchenyi Ferenc tiszteletére.

A hazafiúi érdemekben oly kimagaslóvá vált férfiú iránt érdeklődő kegyelet jó néven veendi, ha némi mutatványt idézek abból, hogy mikép zengett Révai latin lyrája már akkor Széchenyi Ferenc azon jelességeiről, melyek ifjú korát díszíték:

„Hic populo in medio, plausus hic inter ovantes
Devehitur niveis currus eburnus equis.
Quae decora, o! quales circum videt illa decenti
Virtutes cultu, quas videt illa Deas!
Illic Cura Deum, Pietasque, assedit et illic
Assiduus purae Relligionis Amor.“

¹⁾ L. „Elegyes Versei“ után közölve 252. l. és Kardos Adorján i. m. 204. l.

²⁾ Révai e két latin elegiájának ekkori keltét tanúsítja az, hogy gr. Széchenyi Ferencnek báni helytartóvá kineveztetése 1783. aug. 17-ről datáltatik. (L. Nagy Iván „M. O. családai“ X. 524. l. — Kerékgyártó Árpád „Magyarország emléknepjai“ (Budapest 1882.) 705. l.

Integritas animi est illic, et Candor apertus,
 Innocuusque Pudor, santaque Sobrietas.
 Illic durorum Patientia lenta laborum,
 Immota et Gravitas, magnanimusque Vigor.
 Et rarum decus, hic media Prudentia surgens
 Aetate, ut sanctas iam nitet alba comas.
 Junctaque Justitiae miro Nitemus nexu,
 O! lateri ante alias ut prope nixa pio est.
 Quis Vir is est? coelone venit delapsus ab alto?
 Hic honor, hae comites inde venire probant.“

A magas reményeket keltett grófnak ily előlegezett elogiun-
 má t szépen indokolja az, hogy azokat a költő a fényes család nagy
 elődeinek hagyományos erényeiből ¹⁾ sarjasztja ki akkép, hogy meg-
 jelenítvén a nagy Széchenyi Györgyöt, általa buzdíttatja a jeles
 unokát, hogy legyen ő nemzetségének újabb fénynyel ragyogó csila-
 laga s nemzetének oszlopa:

„Non mea me fallunt adflatum numine visa,
 Et bene praesagis Vatibus astra patent.
 Adfuit aetherea de sede Georgius ille,
 Ille, huius Generis, Pannoniaeque decus.
 Cuius dulce tibi nomen non pectore labi
 Effusa in miseros tot benefacta sinent:
 — — — — —
 Atque sua insignem inprimis virtute nepotem
 Intuitus fari sic mihi visus erat.
 Macte animo! haeredem sic te virtutis avitae,
 Sic columen Generi te iuvat esse tuo.
 Adfer opem, moestaeque para solatia genti,
 Est haec auspiciis non inhonora tuis.
 In partem te magnorum venisse laborum
 Laeta, vides, ut spes erigat illa suas. — —“

Midón ezt később a „Latina“ című könyvében ismét kiadta,
 a hozzá függesztett jegyzetben ott is jelzi ekkori viszontagságos
 állapotát. „Scripsi — u. m. — hunc Adplausum, ut e superiore Ele-
 gia patet, hortatu Patris Hieronymi Nagy, Juniorum Comitum Fes-
 tetits morum studiorumque Praefecti, cum prorsus tristibus
 iactabar fortunae fluctibus.“

És ezzel hősünk latin lyrája, melytől — mint föntebb mondja
 (a Nagy Jeromoshoz írt elegiában), — már is idegenkedni kezdett,
 egy egész lustrumra elhallgatott, hogy ezentúl elméjének minden gond-
 ját s erejét egészen a magyar irodalomra fordítsa.

¹⁾ L. „Latina“ 104. l. hol a jegyzetben ezt mondja: „Inter illas animi do-
 tes, quibus est hic Comes insigniter conspicuus, princeps est, et ab omnibus
 maxime celebrata haereditaria illa, huicque illustri genti propria et do-
 mesticus virtus, rara nempe animi bonitas et mira clementia. Ex hac domo om-
 nium beneficentissimum adduco... Georgium Szetsenyium...“, ki — u. m. —
 5,000,000 forintnál többre menő jótékony adakozást tön.

VI. Révai ujságíró Pozsonyban 1784.

1. Nem szerkesztője, hanem valóban szó szerinti értelményben írója annak az akkoron még csak egyedüli magyar ujságnak, melyet, — mint e nemben elsőt — Rát Mátyás létesített volt Mária Terézia uralkodásának utolsó évében és három éven át céltudatos buzgalommal s tapintattal irogatott.

Ennek a korviszonyokhoz képest fölöttébb fontos missiójú első magyar ujságnak sorsa Rát M. visszavonulta után már mindinkább hanyatlás felé hajlott. — Utódának alistáli és padányi Mátyus Péternek gyarló kezelése alatt e közlöny mintegy fordított viszonyban halad vala azon komoly igényekkel szemben, melyek fokozódásával aránylag kellett volna emelkednie.¹⁾ — A helyett, hogy a hazai művelődés lényegesebb mozzanatainak illetékesebb méltatása s a jóra való képességeknek ildomos buzdítása által a nemzeti szellem fejlődését fokenként lendíteni igyekezett volna, Mátyus P. eléggé teljesíteni vélte feladatát azzal, hogy a hazai eseményekről nyert tudósításokat együgyűen közölte, a külföldi dolgokról pedig a bécsi lapokból vett kivonatokkal töltögette sovány tartalmú leveleit.

Az egyetlen magyar lapnak illetően ellapultsága a hazafiak pártoló részvételét mindegyre alább apasztá. Váltóinak (előfizetőinek) száma 200-ra szállt le, holott ez Rát M. idejében 500-ra emelkedett volt.

A sorvadásban sinlődő „Magyar Hirmondó“-nak tehát e szerint 1783. év vége felé már hathatós életmentőre volt szüksége. — S ilyenül ajánlák most Paczkónak némely buzgóbb hazafiak, kik az ébresztési feladatú magyar ujság sorsa iránt céltudatos aggodalommal tűnődtek, különösen Révait, arra gondolva, hogy őt Rát Mátyás is leginkább kívánta volt utódául.

¹⁾ A „Magyar Hirmondó“-nak 1780. elején történt megindításáról s tovább i folyamatáról, különösen Rát Mátyás trienniuma alatt, érdekes ismertetést adott idősb Szinnyei József a Rát Mátyás életrajzában. (L. Figyelő VIII. k.)

Kétségkívül Révait is erős indokokkal sürgeték most szorult körülményei arra, hogy a mult évben nyert kinalatot Pozsonyban lakó barátainak ¹⁾ közvetítése által fölélesztesse.

Főntebb említők, ²⁾ hogy némi lépések is történtek a mult évben a végett, hogy Rátnek visszaléptekor Révai legyen nyomban utóda, de ezek — ki tudja, mily ok miatt — sikert nem eredményezhettek. Pedig Révait irodalmi célzatai akkor is eléggé ösztönözhatték arra, hogy Rát kinalatát legott készségesen elfogadja. Miért történt mégis, hogy azt akkor mellőzte, midőn közvetlenül kezdője kezeiből s jobb állapotban vehette volna át a „Hirmondót“: e kérdésre adataink nem nyújtnak kielégítő fölvilágosítást. Külső körülményeknek bajosan tudható be Révai vonakodása, ki akkor is, mint most önakaratólag intézkedett, nem véve tekintetbe a rendi szabályzatot. Belsőbbi viszonyait akkoriból nem tájrák élénk saját nyilatkozatai. Csak későbbi leveleiből gyaníthatunk azokra nézve is holmit. Tényleg azt tanúsítja, hogy a neki ajánlott ujságírás helyett inkább vállalkozott ismét házi nevelőségre. ³⁾

Még egy harmadik próbálkozásnak szükségét is érezte-e a végett, hogy némely konok hiedelméből teljesen kiábránduljon? Ha igen, a Gréczenben tapasztalt viszontagságok hathatósan eszközölték ezt.

Legalább egy időre nagyon megeléghette ezek után a nagyúri házakban való nevelősködést, valamint a főrendűek körében való forgolódást is, melyet leginkább hazafias célzata érdekében vélt szükségesnek. Sikertelen kísérletei azon meggyőződésre juttatták, hogy így magán úton nem igen vívhat ki elégséges biztatást az oly nagy részvétet igénylő ügynek kivitelére.

2. Több tekintetben erősen sürgető érvek ösztönzék Révait az ismételten kinalkozó alkalomnak felkarolására. — Hisz ím a némely buzgóbb hazafiak részéről önként nyilatkozó bizalom mintegy felhívás arra, hogy most már mint ujságíró nyilvános úton bátran indítsa meg a hathatós b actióra készítő agitatót, egyelőre ugyan inkább a gyűjteményes kiadás javára, aztán majd e mellett a nyelv-művelő s tudományos társaság létesítésére is. — Mindkét célzatnak érdekében jelentékeny előkészületi tanulmányokat is tőn már utóbbi időben.

A szellemi indok mellé nem csekély nyomatékul járult inséges állapota, mely miatt már egyébként is mindegyre növekedett aggodalma, hogy mikép üthetné helyre tetemesen megrongált finansziális ügyét.

Horváth Mihálynak Révaihoz 1783. írt levelei ⁴⁾ mutatják,

¹⁾ Ezekkel a következőkben lesz alkalmunk megismerkedni

²⁾ L. I. fej. 37. §. 36. l.

³⁾ L. V. fej. 18. §. 102. l.

⁴⁾ Ott van ilyen a m. nemz. Muzeum kéziratárában (l. Révai M. „Commercium epistolicum“ Vol. II. — Ezekből némi kivonatot Révai közzé is tett

hogy sanyarúvá vált állapotában valamely (nem szerzetes intézet-beli) tanári állomás elnyerése végett is tett ekkoron lépéseket, de — úgy látszik — siker nélkül; sőt Horváth kívánatára hajlandó lett volna már Nagy-Váradra is visszatérni. Ilyesmit gyaníttat különösen Horváth Mihálynak július 11-én (1783) kelt levele, melyben ez a nagy-váradai tanintézetben megüresedő tanszékeket említvén, Révait ügyének sürgetésére biztatja.¹⁾

Szintén Horváth Mihálynak jul. 25-én hozzá írt leveléből azt látjuk, hogy hősünk ez idétt élenken sürgölődék valamely állomás elnyeréséért. Egyre mást írta leveleit Horváthhoz is.²⁾

Ily folyamódásai indokolása végett kért Horváth Mihálytól hivatalos bizonyítványt is, melyet ez lehetőleg kedvező ajánlattal állított ki részére³⁾ jul. 25-én. De — mint látszik, — e kísérletei nem igen kecsegtethették valami kedvező kilátással.⁴⁾

Efféle mostoha körülmények közt tehát csakugyan készetve érezhette magát arra, hogy az „ujságirató“ Paczkónak ajánlatát örömezt elfogadja, mintegy mentő csónakul tekintvén az avval való megkínáltatást.

S miért ne hitethette volna el vele vérmes képzelődése azt is, hogy az általa élenkebb lendületnek indítandó „Magyar Hir-

az „Elegyes Versei“ kötetében (l. 249—255. l.) Az itt alább következő részletek közül az 1. s 4. jegyzetbelieket nem közlöttem.

¹⁾ „Mi nálunk — u. m. — így vagyon a dolog: Vas Budára kívánkozik, de eddig semmit se hallottam, elér-e tzieljät. — Te közelebb levén Pozsonyhoz és Bétshez hamarébb megérted, kire fordul a kotzka. Akkor sürgessed dolgodat, a mennyire rajtat áll, úgy tartsad, mintha kezdedben volna. Azt is tudtadra adom, hogy Szluha Pozsonyba vágyódik s igen biztatja magát, hogy oda rendeltetik. — Ez második üres helyt hagyina. . . . Ilyen állapotban vannak itten az iskolák. Szivemből örvendezek, ha hozzánk visszajövedesz. Tsak Bétsben jól munkálkodgyál, azután a mi fő Directorunknál. Az is meglehet, hogy a Budai Commissio után valami változások történének. Ébren légy, hogy az alkalmatosságot kezdedből ki ne szalaszszad.“ — (Ezen alkalmasint gymnasiumi tanárok elki-vánkozása mellett még egy nemzeti iskolai tanító eltávozásáról is értesíti őt.)

²⁾ Látszik ez Horváth M. jul. 25-én kelt leveléből, melyet így kezd: „Az első leveldre mindjárt válaszoltam: a második leveledet harmadik érte, melylyet mai napon vettem, melylyre is mai napon felelek, hogy szerentsédnek legkisebb rövidséget, vagy tartoztatást ne tegyek.“ (L. „Elegyes Versei“ k. 252. l.)

³⁾ L. u. o. és Fényfalvi Kardos Adorján i. m. 204. l.

⁴⁾ Bécsi barátai részéről valószínűleg jóval előbb is értesült Révai azon válságos viszonyokról s aggasztó bizonytalanságokról, melyeket Horváth M. neki utóbb dec. 20-án kelt levelében jelez, azt írván egyebek közt, hogy a jövőre nézve „minden felül fekete felhők mutogatják magokat.“ és hogy „a temérdek változások között — u. m. — nem reménlhettem, hogy a mi akademiánk fenn maradjon, ennél is kevesebbet, hogy törvényneel szaporíttasson. De még is tsak úgy gondolom, hogy alig maradunk valami tsapás nélkül. Akármí következék, szivemet ki nem mozdítja helyéből. . . A konviktusunk búban bánatban tölti az ünnepeket, mivel nintsen maradása. A Bóltselkedő Professorok félnek, hogy ujjonan concursusra ne szoruljanak.“ . . . Ilyen constellatiók vajmi igen lehangolhatták hősünknek a tanári állomások végetti sürgölődését.

mondó“ jövedelmileg is eredményezhet annyit, a mennyivel nem csak adósságait tisztázhatja le, hanem mentől előbb hozzáfoghat a gyűjteményes kiadáshoz is, mely aztán még inkább jó karba hozhatja pénzügyi fogyatkozását?

Igy történik, hogy míg Horváth M. barátja tétovázva búsul az iránt, hogy mikép segítsen Révai kétes helyzetén, ő az oda nyújtott alkalmat készséggel megragadja s azonnal fölcsap ujságírónak, egyelőre nem igen véve számba, hogy attól némely komoly megfontolásra méltó tekintetek riaszthatják vissza ép e nagyon is válságossá alakuló időszakban, midőn II. József mindegyre merészebb lépésekkel nyomul előre kitzűzött szándékainak valószínűsítése végett, melyek a hazafias érzelmeket hovatovább élesbedő ellenszenvre ingerlék.

Hősünk az ő költőies jóhíszeműségében úgy hitte, hogy ilyesek dacára is sikerül neki eszélyesen eltalálni azon expedienseket, melyek hazafias célzatai javára igyekvését hathatósan elősegíthetik. Mintha a virgiliusi „Tu ne cede malis: sed contra audentior ito“¹⁾ féle jelszó bátorítását érezte volna keblében, meglepően humoros hangulattal eredt neki a fölöttébb kényes feladatú vállalatnak.

Dec. 26-án azt írja neki Horváth Mihály, hogy három levelét azért hagyta felelet nélkül, mert Révai „állapotáról nem értekezhetett.“ (kivel s miért? azt nem jelzi, de gyanítható, hogy valamelyik tanári állás kieszközlése végett) és hogy ezért igen is búsult, főképen a Révai mostoha sorsa iránti bizonytalanság miatt.²⁾ Azonban negyedik leveléből látván, hogy mire határozta el magát, az ellen nem tesz kifogást, sőt úgy látszik a részéről is igen válságosoknak nézett körülményekhez képest helyesli is, habár mégis jobban szerette volna őt Nagyváradra visszanyerni.³⁾ Igéri, hogy a „Magyar Hírmondó“-t buzgón fogja terjeszteni Nagy-Váradon és szívének háláját még egyébként is tetteleg kívánja Révaival éreztetni.⁴⁾

Dec. 30-án kelt levelében már nézeteit is tudatja Révai ujságírásáról.⁵⁾ Ez nyomósítja azt, a mi a „Hírmondó“ 1783. decem-

¹⁾ Virgil, Aeneis VI. 95.

²⁾ „Ne neheztelj, Kedves Barátom! hogy negyedik leveledre felelek. Mert ha állapotodról értekezhettem volna, felelet nélkül egyiket sem hagytam volna. Sőt igen is búsultam, nem tsak azért, hogy nem írhatok, hanem főképen, hogy mostoha sorsodnak szerentsés ki meneteléről függőben voltam.“

³⁾ „Most immár tudom, mibenn nyugodtál meg. Mit mondjak? Inkább akar-nám, ha vélem lehetnél. Én ha akaratodat, és hajlandóságodat értem, veled együtt azon leszek, hogy kívánságomnak eleget tegyek.“ (L. „Elegyes Versei“ 252. l.)

⁴⁾ „A' Magyar Ujságokat szeretettel tetézett köszönettel fogadjom, mely-lyeknek Városunkban való terjesztésében minden móddal igyekezni fogok. Ezen kívül szívemnek hozzád való hál' adatosságáról bizonyossá tészték, nem is aka-rom, hogy levelemnek, hanem inkább tselekedetemnek adjál hitelt.“ (u. o.)

⁵⁾ „Az Ujság írásáról igazán ki fejtem ítéletemet. Némek úgy tetszik, a' mire Ráth Mátyás későn jutott, te mindjárt elején el' érted. És ha, mint kez-detted, úgy folytatod munkádat, reménylem, hogy őtet messze felül haladod.“

beri számaiból is meglehetősen kitetszik, hogy Révai már e hó derekán beállott volt az újságírás műhelyébe, hogy a jövő évre fölűdülendő Hirmondónak már előre némi izleltetőjét adja.

A Hirmondónak Mátyus kezelése alatti hanyatlásáról is szól e levelében Horváth,¹⁾ úgy színtén azon reményt is jelzi, melyet Révai annak jövőbeli fölvirágoztatása iránt keltett.²⁾

Egyéb adatok hiányában ezekből derül elénk némi megvilágítás hősünk akkori kétes állapotára, midőn a Hirmondó írására vállalkozott. — De tán amúgy sem érdektelen ezek főlemlítése azon baráti viszonynak közelebbi ismertetése tekintetéből, melyről Révai több ízben oly meleg ömlengéssel emlékezik.³⁾

3. Újságírói szerepléséhez jutván, velős okoknál fogva szükségesnek látom e működését olykép mutatni be, hogy róla lehetőleg alapos felfogást szerezhessen a figyelmes olvasó, vagy legalább minél biztosabb tájékozást nyerhessen azon különböző nézetek iránt, melyek hősünk e téren folyt rövid idei tevékenységéről nyilatkoztak.

E végett legalkalmasabbnak véltem őt magát szólaltatni mindazokról, a mikre nézve lényegesebb észrevételek merültek fel iránta. — Révainak szellemi alakulása tekintetéből is indokolt lehet ez, meg a magyar újságírás zsengéjének küzdelmes serdülését illetőleg is mondhat valamit.

Irányzatának kifejezését legelőbb is azon programmszerű nyilatkozatában látjuk, melyet 1783. dec. 6-ról datálva küldött szét. Ennek címe: „A' Magyar Hirmondónak a' következő 1784 esztendőbeli folytatása iránt való Elő Tudósítás.“ — Szövege pedig a Hirmondó tartalmát illetőleg így szól:

„Patzkó Ágoston Ferentz Úr, Pozsonyi Könyv nyomtató, és áros, a' jövő 1784 esztendővel is folytatni fogja a' Magyar Hirmondónak íratását: és ugyan olyly szorgalommal neki készül munkájának: hogy azt azon virágzó, és kellő állapotra hozhassa, a melylyben vólt első kezdője, 's írója, ama' tudós, és nagy nevezetű Ráth Mátyás Úr alatt.

Mire nézve először is eme' hír közlő Leveleknek megíratások végett ugyanazzal a' Férfiúval tette szövetségét, kit el bútsúzásakor, már ez előtt egy esztendővel, maga kívánt, és ajánlott vólt neki Ráth Mátyás. Ez a jó Hazafi olyly forrón viseltetett nemzeté-

1) „Az igen jól történt, hogy az előbbeni abba hagyta. Mert úgy megúnták őtet, mind Magyarságára, mint a' közlött dolgokra nézve, hogy rövid idő mulván igen kevesen lettek volna, kik a' Magyar Hir mondót váltották volna.“

2) „A' te Magyarságod igen helyes, azért kellemetes. Azok is igen tetzenek, a mikről értelmesen tudósítasz. Hát ha még ezekhez veted a' Magyar Verseket, és Gyűjteményeket, melylyeket én igen óhajtok, és várton várok, el hiszem, egész országunkat nagy örömmel telylyesited, magadnak pedig halhatatlan nevet szeresz. Él, és szeresz.“ (L. ezeket közölve az „Elegyes Versei“ kötetében 249—255. l.)

3) L. „Elegyes Versei“ 100. 104. 249. l. és „Latina“ 80. l.

hez: hogy a' mikoron már, más élet rendre el lévén hivatva, azt a ditsóul elkezdett dolgot maga tovább nem folytathatta: olyanra kívánta szállatni, a ki hasonló iparkodással szaggatna a' köz haszonra, következendő képen utánna is fen tartaná a' Magyar Hírmondónak betsit, és érdemét.

Mert, hiszem, nem kétségeskedik már a' Magyar eme' Leveleknek meszsze terjeszkedő hasznokról. Hiszem, látta már, mit nem lel ezeknek, bár mulató félben is, és tsak idő töltő forgatások közben, és ha nem tsoportosan is, ám ugyan osztva, hintve: látta, mi nyereséges lelemények hozatnak elő, hol a' majorságnak, hol a' kereskedésnek elő mozdíttatására; mi ritka látatok az áldott természetnek közelebről való megesmértetésére; mi különös esetek az erköltsnek józanabb oktatására; mi gyönyörű elme szülemények az íznek finomabb ki míveltetésére. És mind e' közt mitsoda édes érzés hat által a lágyabb szíveken! Ki nagy öröm, abból a' némű képen való gyermekségből meg lett velős ember korra élemedni: ha ugyan tsak igaz az, a' mit Tzitzeró mond: hogy, nem tudni, a mik körülünk történnek, annyi, mint szüntelenül időtlen gyermek korban maradni! Végre azután nem telylyes gyönyörűség e, mind ezekről született nyelvünkön értekezhetni? Látni annak ez által is gyarapodását? látni ebben is, hogy akár-minek is meg fejtetésére mi alkalmas, mi bőséges, mi hathatós? Tsak ez egyért is, Nemes Haza! méltó előtted kegyesebb tekintetre ez a' Magyar Hírmondó, ha ugyan tsak szereted anyá nyelvedet.

Lám a' Frantzia mi igen kedvelli a magájét: nem tsak otthon, egyező akarattal, s erővel, épít, szépít rajta; hanem, hogy már ugy ejtsem ki felettébb való buzgóságát, szinte apostola nyelvének. Jár, kél véle meszsze országokban, még pedig nem kevés sanyarúságokat is el tűr érette, bé férkezik minden fő helyekre, minden képen kellett, gyökeresen bé ülteti. Anynyira is vitte dolgát, hogy majd tsak nem az egész világ mintegy búbjáoltatott már nem tsak egyedül Frantzúl szóllani, hanem Frantzúl vélekedni is. élni is.

És mi igen fel lelte annak foganatosabb módját! Mind olylyast adott elő nyelvén, a' mi kellő érzéssel illeti, a' mi ragadja az embert: a' külömb féle, rész szerint nagy hasznú, rész szerint gyönyörködtető, ritka tudományokat, a' szívekre ható írásokat. Ezeknek erejük, és édességök, a' természet szerint tudományra vágyódó embert mikor már egyszer el foglalták: a melyly nyelven érzette ezeket, úgy hitte azután telylyes erősen, hogy tsak az az egy nyelv azoknak tettében való meg fejthető eszközök. Így tehát tsak egyedül azon tetszett szóllani, a' vólt az egy menynei nyelv. És mivel hogy olyly gyarló az ember, hogy a' mikor gondolkodik is, valami nyelven kellessék gondolkodnia: mitsoda dolog tehát, ha ezzel a minden úntalan való nyelv gyakorlással végre Frantzúl vélekedik is, úgy vélekedve azután Frantzúl is él?

A' minek hogy azután sok helytelen következési voltak, mint tsak az is (most itt nem is említvén a' jámborabb erköltsnek siralmas meg vesztegetődését) hogy mindenütt a' született haza nyelv gyalázatosan meg vettetett; mintha illetlen 's durva faragatlan volna minden felségesebb dologra; először is a' szomszéd Németek közül támadott sok olyly jeles férű, kinek gymra meg nem emészthette ezt a' boszszús falatot.¹⁾ Mintegy egyszerre fel lázasztotta egymást, és tsak kitsiny idő telve a' Németnek is anynyira emelkedett haza nyelve, hogy nagysága alkalmas homályt vethet már a' Frantziának. Ez a' példa fel gyullasztotta tsak hamar azután még az Oroszoknak is fagyottabb szívöket nyelvöknek betsültetésére. Tsak forró igaz szeretet kell hozzá, azonnal ki tetszik azután, mire nem emelkedhetik akármí nyelv is.

A' vagy te lehetnél e' már, Kedves Magyar Nemzetem! olyly érzékenytelen, hogy ne szeretnéd haza nyelvedet? hogy se ne örülnél, se ne kedveznél azon anynyi képen munkálódó gondos gyermekidnek? Hányan vagynak, a' kik erre a' ditsó pályára már meg futamodtanak? Ha ugyan nem is vihetik szinte anynyira, hogy országodnak határain kívül is tsodálják nyelvedet: a' vagy nem eléggé vídülhatsz tsak ezen egyen is, hogy leg alább hazád fiaival született nyelveden értekezhatsz minden némű dologokról? Noha ugyan még arra az el terjedésre sints meg szegve telylyességgel reménységed. Vagyon egy jól vélekedő hazád' fia, a' ki ugyan itt már tavál kívánta színre bocsátani nyomos fel tételeit egy Magyar Nyelv mivelő Társaságnak fel állíttatása végett. Vajha tsak már olvashatnád is! Ott mutatja annak is tér útját, hogyan kaphassanak valaha szomszédjaid is nyelveden.

Ezek között eme' szép foglalatossággal fáradozik a' Magyar Hírmondó is. Mert ugyan meszszebb vetvén határát, a' mint az előtt Ráth Mátyás is mindenekre ki terjeszkedett: anynyival is inkább, hogy, tsak ez egy Hírmondó lévén nálunk, mindegyike gyanánt esik, valamenynyi ama' sok féle fen írások alatt majd mind anynyi különös nemekről szöll a' külső nemzeteknél: a' vagy nem elébb kellett e' ő is nyilván nyelvedet, mikor enynyi féle különös dologokról Magyarúl szölland véled?

És ha már azon kívül minden kitelhető igyekezettel érte vagyon, hogy kedved is telhessék benne: valylyon nem kérheti e' viszont tőled is, hogy kedvezz iparkodásának, hogy segítsd előbbre Leveleit, mind azzal, hogy örömebb elfogadjad, mind pedig hogy a' hazabéli dolgoknak gyakortább való meg küldetésekkel gazdagítsad? A' mi a' külföldi állapotat illeti, tett már róla, hogy annak nem tsak szűkít ne érezzük, hanem még a' javából válogathassunk,

¹⁾ Ilyen volt kiváltképen Lessing.

és ugyan azon újontában. Lésznek elég felesen ébresztő vidám mulatságink is. És ez eddig az új Irónak ajánlása.“

Ezután az előfizetésnek 10 forintra fölemeltetése szükségét avval indokolja, hogy „Felsőbb Végezés“ szerint a' Magyar Hírmondó Levelektől esztendőtt által négy egész forint fizetendő a' Posta számára, melynek ketteje a' Kints tartó helynek jár, de a' melyly a' három esztendő alatt különös kegyelemből nem vétetett meg a' Váltókon, a' kettőt pedig a' Posta Fő Tisztség szedi fáradságáért,“ ugymint a' beborítás-, leragasztás- és tovább bocsátásért . . .

„Egyéb aránt, noha ugyan az Iró, és a' Nyomtató' számára esztendőtt által tsak hat forint esik most is, mind azon által azt fogadják mind a' ketten a Váltó Uraknak: hogy, ama' gondosabb íratáson kívül, a' melylyről leg először tétetett említés, gyakorta jelesebb Toldalékok is fognak a Hírmondó Levelekhez függesztetni: a' mivel is rész szerint kedveskedni kívánnak, rész szerint azt a' költséget is ki pótolni, a' menyinyivel többet kell már fizetni, hogy sem a menyinyi vólt ez előtt a' váltás ára.“

4. Ezen „Elő Tudósítás“ még december elején hozatott forgalomba; e hó vége felé pedig „Az Újesztendőre Való Beköszöntőt“ küldözgette szét, melyben sajtáságosan humoros hangon enyelegve sejteti a lap újévi irányzatát, s aztán közbe komolyabb hangon szólva előre jelzi további célzatát is a magyar versgyűjtemény kiadását illetőleg.

Mindkét tekintetből helyén lesz azt is némi csekély kihagyással egészben ide igtatni, különösen mint oly szellemi productumát, mely ismét újabb oldalról tünteti elénk Révai képességét.

„Uj Esztendőre való. — Igen az elején: — de azután egyébb is.“

„Te első napja az áldott esztendőnek! mosolyogva pillants reám! éleszsz, és ébreszsz, ha tsak lehet, az egész esztendőre vidámabb leleményekkel, a' melylyek le szedegethessék a' fergeteges homloknak szomorú komor rántzait. Ha megínt vissza térsz, énekel foglak üdvözleni — nem olylyannal, mint, mikor rosdás torokkal, száját egy arasznyira meg tátotta szomjús falusi mester, rekegősen elrikóltja magát — meg ne ijedj előre! nem olylyannal — hanem, a' milylyent hajdan, ama' méz ajakú, ama' hatytyú szavú, szelíd Anákreon, édesen énekelgetett.

Rajta! már érzem a hevesebb íhletést. Sokkal inkább gerjeszt ez engem', hogy sem Liéus' szent itala: melylytől a Költők olyly sokszor, olyly igen tüzesednek, a' mint magok mondják: quo me, Bacche! rapis? — noha ugyan bizony többire nékik is a' halhatatlan szájok tsak zöld mázos tsuporból is szűken hörpöget — noha sokszor ők is szomjúságokat tsak azon egy forrásból együtt oltják az egész négy lábú barom világgal. —

Rajta! mert ez ám a' forróság. Éledett tüzes részetskék fel pattognak már fagy hidege fel engedett testemből: egészen gőzölőbe vagyon már lelketeském' kunynyójának meg hevült fedele. Rajtam már az író paroxismus. Igen is, ő nagysága vagyon már itt: az a felséges író mohóság: kinek sok szép fen dolgú munkákat köszönhet a világ — de sok szenyynes alatsony firválásokat is. — Igen, nem tagadhatni, ő vagyon itt. Irnom kell, hamar tollat ide! tollat! E mai napon lévő furtsa szemlélesimet írom.“

Itt a „Január uramnak Jánustól vett nevével elméskedik, „attól a hajdanábann vólt híres nevezetes János Deáktól (vette u. m. nevét) kinek elől is, hától is artzája volt.“

„No! jó dolog, hogy most már többé nem módi két artzával járni. Mert nézze tsak az ember, egygyel is menynyi a baj. Az óta, hogy fürtösen, haját porozva, képét mázolvva, homlokát fényesítve jár, kél, enyeleg, hivalkodik mind a' két nem — meg nem állhatom — kivált hogy a fiú sereg is olyly el aszszonyosodva gondosan majmoskodik — meg nem állhatom — utánnok kiáltom, talám használ még, egy Hazáját szerető, 's hadi dandárok között is a' tudományoknak anya nyelvén áldozó, Igaz Magyarnek gyönyörű, és érdeklő verseit — talám használ még:

Ó szegény Úrriak! kik azt gondoljátok,
Hogy boldogtalan vólt üstökös atyátok:
És imádván tzifra poros fejetekeket,
Hivságra költitek minden pénzetekeket:
Hová visz vakságtok? ó ti szabad majmok! (Barcsay.)

Édes B...! bizony tsak nem hallják igaz Magyar szívből szakadott intésedet a' maszlagosak — az óta tehát, hogy szavamat ne felejtsem, ej! mi sok idő telik belé tsak egy artzával is! Ebédig alig végezhetik. A' másik artzát már dél utánn kellenék ékesgetni: 's így az egész Isten áldotta nap tsak tükörbe való nézdegelés vólna. Jó a tükör, jó! — de jobb az olyan, melyly az embernek lelki motskát is, híven, igazán, nem hizelkedve, nem hazudva, azon való létébenn meg mutogatná.

Puf neki! első Január' napjának szemlélésétől félre tsapni üstökre, tükörre, patvarra. — De Uraimék! még nagyobbat is tudok ám én ugrani. Nézze tsak Kegyelmetek: ihol azonnal a probája: fel reppenek egész a' levegőbe, még pedig Montgolfier Uramnak égi kotsija nélkül — de tsak képzésemmel — ejnye! majd kisebbséget tettem vólna betsületes nevébenn.

Húj! be tenger kívánások lebegnek ide fent: nem férnek el a föld színén, mind fel kapaszkodnak. Söprőkkkel a sok szoba leányok: moslék dézsával a' konyha mosogatók: tűz lapáttal a kementze fűtők: ostorral a kotsisok: — — — — —
— — Bezzeg! tenger itt mind a kitsiny, mind a közép, mind pedig a' fen fokon valóktól a' sok különböző kívánás. Sok jó is va-

gyon benne; de nagyobbada roszt, helytelen, gonosz, vétkes, kár-
hozatra való. Nem tűrhetem. Azért is, a' menynyire lehet, én is
éneknek eredvén, vissza kívánom. Le szállok: halljátok tehát már,
Jó Földiek!

Ehe! ehe! várj még!
Előbb köhöntek:
A' torkom is ég,
Előbb hörpentek:
Mert sokat fáradtam
Magas reptembenn,
Fültem és izzadtam
Heves beszéltembenn.

Most tsak még így kezdem
Régi pengőre:
Jobbat ígértem,
De tsak jövőre;
Ihol már sipolok,
E' sem bodza fa
Halljad, mit kívánok,
'S ne puffadj; tsak tréfa.

A Prokátoroknak
Semmi pereket:
Az Orvosoknak
Semmi beteget:
Temetőn állóknak
Semmi ásatót:
Szomjú Kántoroknak
Semmi bútsúztatót.

Kényőken hízóknak
Sovány abrakot!
A' Kotzkásoknak
Mindég tsak vakot:
Az Iszákosoknak
Tsak vizes korsót:
A' morgó banyáknak
Egyszer már koporsót.

Ember meg szólóknak
Meg némult nyelvet:
A' Kajánoknak
Meg vakúlt szemet:
A fősvény dúsoknak
Szorúlt inséget:
Hamis Kálmároknak
Mindég veszteséget.

Az árendásoknak
Vagy a mint híják,
A' vér szopóknak,
Mert azt is szíják,
Átkozom földjökre
Ragyát, 's jég esőt,
Dögöt göbolyókra,
És meddő esztenőöt.

De tsak mind magoknak,
Hogy kedvők múljék.
'S betsit jószágnak
Felylyebb ne verjék,
Kótya vetés árát
Meg ne nagyítsák:
Az Úr földét, várát,
Többé ne pusztítsák.

Gyülöltem sereggel
De mit vesződöm?
Itt még öklökkel
Jól megverődöm,
Jobb lesz, tovább megyek
A' Jimborokhoz,
Innét által kelek
A' Kegyesb Urakhoz.

Ezeknek mit mondjak?
Számát nem látom:
Hogy bátran járjak,
Egy útját tudom:
Kívánok szívemből
Anynyi ezer jót,
Anynyit én lelkemből,
És pedig állandót:

A menynyit hazudnak
Az Újság Irók:
'S menynyit álmodnak
A' Vers koholók:
Mi sok kevélykedik
Költson ruhában;
Mi sok hízelkedik
A' nagy Udvarokbann.

Ilylen te-rem-tet-te! tehát még így is? — De így is bizony
én, 's amúgy is. Hiszem, lám! magammal sem bánok igen meg
kímélve. Tsak halkal! halkal! mind jó végből vagyon ám ez. Hallja
tsak Nagyságtok, Kegyelmetek.

A' Kegyes Isten, mikor eme' veszendő agyag darabot, ezt az én testemet olyly nemesen öszsze alkotta: mert hálá légyen néki ingyen adományiért, sem nem épen ijesztő rút a képem, sem nem betegeskedőn meg bomlott mozgó hajlékom: akkor tehát ő igen tsodálatos élesztő szent erőt lehellett beléje. Az egy telylyes lán-golás bennem a' tudományokra, de kivált képen a' Magyarságra. Erre jó régóta buzgom már, akár Deákúl tanuljak: akár Németet, akár Frantziát forgassak: akár Olaszba, akár Anglusba, akár a' rég-ten virágjokbann vólt Görögökbe bé kukantsak: mindenünnétt tsak haza térek, 's ej! ej! Istenem! mért nem irunk már mi is így? az a sűrű fel sohajtozásom reája. Akadok azutánn itt is, amott is, ha-szonló szikrákkal már előttem is igen gyakorta meg lobbant villám-lásokra: 's megint jobban neki hevülök, és már mind azon parázs tüzen pörzsölődik szívem feles kívánságától.

Mit vólt mit tennem? Ihol, hogy ilyly viszketős kényemet, féke meg eresztve, jobban tölthessem: mert, meg kell vallanom nyavalyámat, ez olyly nagy erőt vett rajtam, hogy miatta alég is vagyok egyéb-re alkalmazatos, alég is vehetik, kivált ha erőltetnek, egyébütt hasznomat: ihol tehát, a' hol természetem' hajlandósága utánn látszatósbann szolgálhatom a' köz jót, én bizony ide ülék az Újság író poltzra, olyly szándékkal, hogy annak érdemét maga-sabbra emeljem, mivel hogy egészen az anya nyelvnek művelésére akarom fordítani. Nekem nem elég tsak egyedül akár hogyan is híreket firkálnom: hanem ugyan egy Újság Írónak személye alatt tsak még is el játszom alakosan.

El nyargalok szabadjábann, valamerre terül tsak előttem a széles világ: meg járok eget, poklot; de még is a földet fő képen; mert e'hezz leg közelebb is, leg könnyebben is férkezhetünk. 'S nem tsak a természetieken fogok megállapodni; hanem még a fenyítékes erkölts oktatóknak is komor szabású oskolájokba bé pil-lantok; de tsak futólag, hogy valamit ne rontsanak jó kedvembenn. Mert igen síkos a' feddésre ez a' kemény nép: holott többire ma-gok azok a kép mutatók, ama' régi Deák versként:

Qui Curios simulant, et Bacchanalia vivunt, (Juvenal. Sat. II. 3.)

Tsak szóval, szem előtt, sanyarú életre sohajtnak;

'S mást szóll kényeokrői a' zabolátlan homály.

Épen úgy esik itt is, valamint hogy a' vargáknak sints soha jó lábbeliek. De be falom szavamat, hiszem, másba kezdettem.

Azutánn tehát haza érkezhén, az egyéb Újságokon kívül: vagy, hiszem, ez is mind igen Újság léssen; úgy, a' mint jó óráim fogja magával hozni:

Mert nem mindég nevet a' vak ló,

'S nem mindég fog szikrát a' tapló:

a' mit szerte szélylyel láttam, hallottam, tapasztaltam, szép igaz

Magyarba öltöttem, hol kurta mentésen, hol tsákósan, hol bundásan: és többire hasát fogta katzagósan: de sokszor juhász kapottsal is tsípösen.

A Jó Urak, ha meg is sértődnek rajta, el engedik, azt mondván reája: tsak egy Újság író mondja, 's nagy hahotával még tapsolnak is néki. Azonbann pedig az én lelkem örülni fog alattombann, hogy tzélját éri. A' Böltselkedést, már egyszer édes anya nyelvén szállítva, itt azután lassanként karjai közé szorosabban fogadja az én Édes Magyarom, 's öszsze tsókolószik véle amúgy jó egyenes Magyar Szívességgel. O! be édes nyájasság ez. — Már előre is olvadozik a' lelkem gyönyörűségében, mint forró nyáron az írók vaj. Hiszem, lám a' Szent Böltseség nem mind azon szomorú kép: mosolyogva is szöll.

Igy kedveltette meg magát a' mostanság szebb karbann ülő nemzetekkel, le is ereszkedve, játszódvá, 's nem pedig mindég fenynyen jártatva, és még idegen szón, rettegető méltóságát. Egyedül azok a' felfuvalkodottak, kik írígylük annak a' községhez is le bocsátkozó közletését, kik tsak magok akarnak Böltseknek tartatni, azok harsogtatják oly ijesztőre, magábann szelíden, és nyájasan mozgó ajakit. Szőlő hegyre ezekkel a' vázokkal! ott rettentsék inkább a' seregélyeket, nem pedig itt a Böltseségre mohón kívánczozó Hazánk fiait. Enyelegve is tehát, és Magyarúl enyelegve, mind szabadabb gyermekei, Édes Szent Anyánknak le rántogatjuk el rejtett képéről takaró fátyolát: a' míg egészen le fedezhessük, hogy egyszer azután való létében láthassuk homályunkat telylyesen el oszlató artzáját.

Erre azután fel ébred sok vidámabb ész: és, ha meg is támad, tudom, úgy készül hozzá, hogy sava légyen, hogy nyájás édes-séggel elegyítse szikrázó gondolatit. Ki marad a paraszt goromba tzívódás. De ne is bátorkodjék közünkbe jönni: mert az olylyant mi is azonnal gorombául, a' mint ő kezdette, tovább igazítjuk.

Már is készíték egynek egy harmintz fontot nyomó lauff tzédltit, mint erköltsbenn meg vesztődött ros katonának, propter incorrigibilitatem: a' ki már négy esztendőttől óta irgalmatlanul garázdálkodott Érdemes Prédétzessor Uraimon. Rövid nap mulva nyakába akasztom, eléggé elhallgattatott névvel, tsak magát illetve: ő meg érzi; mi pedig katzagunk. El futhat az után véle, ha szinte Fetz Marókóba is. Épen semmit se veszünk véle. Mert, azon kívül, hogy szörnyű ostoba gorombaságú, még a száját se tudja jó Magyarúl tátani.

Az alatt valamit nyerek abból a tsendesebből, ékesebből, nyájasabból, bár engem illessen is, mind közre botsátom, s azzal azután, hogy ide alkalmaztassam, egy ilylyen penna tsatát előttem is buzgóan kívánó Jeles Hazáfnak verseit:

Fel lármázza pennánk perelő Hazánkat,
Mutatjuk Földünknek szép Magyarágunkat. (Bessenyei Gy.)

Ihol tehát ilyen tarka színbe öltözködve mind ezért garázdálkodom. Sok Nagy Fő tettette már magát bolondnak nemes okból: mért ne követhetném én is ebbenn példájokat?

Ilyen szándékom lévén, valahol tudhattam, hogy Nagyobb betsülőji vagynak a' Haza nyelvnek: bátor ugyan magok még nem kívánták Hír mondó Leveleinket: én azonban a nyakokra küldöm. Ezeknek a' Hazájokat igazán szerető Jó Uraknak derék dolog esztendőtt által az Isten meg áldotta jó zatskóból tiz forintotskát ki pendíteni, kivált az ilyen szép dolognak előbbre való mozdíttatása' kedvéért!

Küldök a' Főbb Oskoláknak is: Buda Pestre, Egerbe, Zág-rábba, Nagy Váradra, Kolosvárrá, Enyedre, Debretzenbe, Sáros Patakra: mint hogy, a mint mondja egy, én is tudom kitsoda, buzgó Hazafi, Magyarország fen írású serkentő levele' vége felé, itt azok a' frizérozatlan fejű Filosofusok tudnak Magyarúl, s egyéb képen is. Ugyan azon mondja ezt is: a közönséges dolgot közérővel kell fogni; mert külbömbenn hijábann erőszakoskodunk. (Bessenyei Gy.)

Én valamit kapok, mind ide fordítom. Ha ki többet is akar küldeni egyenesen Személyemnek, tsak bátran tegye, 's hallja, mibe fogom, ide szánt pénzét bé verni, hogy még unokája is örömmel láthassa annak bő interesét. Ihol én vagyok az, a' ki a' Magyar Vers Gyűjteménybenn fáradozom. Meszsze vittem már a dolgot, és pedig mitsoda szép készülettel! Vagnak Poétáink, vagnak, hálá Istennek; de még sem elégségesek az egész Költményességnek tettébbenn való meg esmértetésére: még sem tudjuk tulajdonabbúl meg külbömböztetve: mitsoda a' Pásztor Költés, a Mesés Költés, a Lantos Költés, a Vitéz férfiúi, az Oktató, a' Játzó. Nints még mind ezekbenn kényesebben kimiveltetett íz érzésünk. Hogy egy úttal ebbenn is telylyesebb világot gyűjtsak: ihol Magyarra fordítottam külbömb féle ide szolgáló darabokat, a' melyeket azután közbe közbe fogok vegetetni, úgy mint Rolén, Fontanelle, Battó, Voltér, 's más többeknek írásaikból. Igaz! Voltér nevén meg nem kell ütközni: mert ő nem mindég tévelyeg. Költ inknek életök' folyását is helyén helyén bé iktatom. Méltó is őket jobban esmérni. És ez mind olyly gyönyörű, hogy valakinek tsak mutatom, azonnal meg telik örömmel, és sürgeti mennél elébb való ki nyomtatását. Úgy ám! de én nem akarnám ezt az olyly különös készülletet akár hogyan is, olyly szurkosan, közre botsátani, mint eddig bántanak még leg jobb Költőinkkel is. Nem érdemelt volna e ama' Halhatatlan Nagy Gyöngyösi is egyszer már valaha szebb, és ébresztőbb köntöst, hogy most a' többiről ne szólljak? Igy azonnal a kényesebb kezek is inkább forgatnák, kiket már széltébbenn

hosszabann ragad a' Frantzia szem fény vesztés ilyen fortélylyal is. Mert mind papírosa, mind betűje szebb sokszor tsak hitványságokbann is. Én erről is gondolkozom; de nintsen még elég ilyen reá. — (értik az Urak, mitsoda az, mikor az ember a' hüvelykét a' másik uján jártatja). Rajta azért, segítsen Nagyságtok, Kegyelmetek, itt is, amott is. Ha keveset is adnak egyen, nálam tsak ugyan többre gyűl öszsze, hogy azután bátrabban kezddhetem munkámat. Sok apró rakást tsinál.

Jelentém még akkor, hogy leg először ki hírlettetem eme' szándékomat,¹⁾ ki adott eredet képen erre a' szép gondolatra alkalmatosságot. A Dunán túl még az a' Faludi vólt a leg jobb Költő. És, a' mi legszebb benne, el is enyeleg versében, de tanít is édesen, jámbor érzésre fel indítva. Talám épen a' kandalónál pipázva olvassa Kegyelmetek ezeket. No! tehát még a' pipázás se légyen lelki oktatás nélkül. Minek előtte egészen kiadjam a' többivel Faludit is, ihol hallják az Urak már előre egy darabját a' pipáról. El dalolom, míg odébb illantok.

Itt befejezésül közli Faludi „énekét a pipáról,“²⁾ hogy a dohányfüstöt élvezőkben is gerjeszsen kedvet egyelőre legalább Faludi iránt, kit leginkább óhajtott megkedveltetni s mint verses gyűjteménye gyöngyét első sorban igyekezett közrebocsátani.

5. A mily elmésen szólaltatja komoly célzatú előrajzát, oly élelmesen indítja meg annak terjesztését hazaszerte. Megküldi azt mindenüvé, a hol a hazafias érzelmeknek némi jeleit sejtette, sőt föltette magában, hogy Hirmondójával előfizetés nélkül is megkínálja mindazokat, kikről föltehető, hogy azt, mint a hazai nyelvnek becsülői visszautasítani nem fogják.

Föltetszően élénk írásmódjával és az élelmes szétküldözés által is tanusított szemességével szokatlan figyelmet keltett a Magyar Hirmondónak ujonnan nyert írója. — Vajon ki légyen e fürge elméjű új író? kérdezgeték kíváncsian azok, kiknek a Hirmondóban névtelenül már ismételve is említett³⁾ versgyűjtő ki-létéről még nem volt tudomásuk. — Az ebből rá ismerőkben pedig legott fokozódni kezdett az érdeklődés újságírói vállalkozása iránt is.

Olykép mint Horváth Mihály, többen is élénk tetszéssel fogadták programját s beköszöntőjét. — Némelyek azonnal levelezői készségeket is felajánlották, mások buzgó terjesztésre ígérkeztek.

Az efféle rokon érzelmeket valló levelek ből egy pár irodalmi érdekűt nem lesz tán fölösleges ide igtatnom. — Ilyen mindjárt a Rájnis Józsefé, ki Győrött január 9-én kelt meleg soraiban örömet jelenti a föltött, hogy Révai oly „jó poltzra ült“ s tudatja, hogy

¹⁾ L. 1782-ki „Magyar Hirmondó“ 33—38. l.

²⁾ L. Faludi F. „Költeményes Maradványi közrebotsátotta Révai M. Győrött 1785. 85. l. és Pozsony 1787.“ 67. l.

³⁾ L. 1782. „Magyar Hirmondó“ 33. 266. és 753. l.

sok igaz magyar, kikkel ő Révai „Hirmondó“-ja zsengejét közlöt, dicséri szép igyekezetét; s hogy megszólja is találkozott ugyan az előkelők közt, de ő ezt azonnal megtorolta.

Ime Rajnis levele a m. n. Muzeumban lévő eredetiből átírva: ¹⁾ „Barátom! Sok szomorú esetek között, a melyek téged is, engem is üldöztek, ne nehezted, hogy Hápkokratessé lettem. Néked köszönöm, hogy mély keserűségében elszenderedett lelkemet valamennyire fel ébresztetted, tudtomra adván ama foglalatosságodat, a mely majd beteg erszényedet meg orvosolja. Oh! bár csak szárnyát szeghetnők e' jó szerentsének, hogy el ne röpülhessen! Ez ugyan már valahára örvendetes hír, főképen reám nézve, a kinek szívét Révai egészen elfoglalta. Édes Ötsém! Bizony jó poltzra ültél. Sok igaz Magyarok, a' kikkel Hirmondó leveleidnek zsengejét közlöttem, ditsérik szép igyekezetedet. Tsak egynehányan, (a kik közül nem utolsó Keltz Prépost Úr) ellened morgolódnak, hogy Szerzetes Pap lévén magadat illy dologba avattad. De, kérlek, evvel ne gondoldj. Lám könyvetskéimről is olly itéletet tett az említett (Prépost) úr, hogy jobbak volnának ha Ritmusokat foglalnának magokba. Bizony későn talált érkezni imez (arany lántzos kereszt) Úr, mikor az igaz itéletnek erejét, s az emberségnek kintseit osztották. Az okáért ötöt tsak most nem régen ellened, 's ellenem való oktalan, és gombomba beszédjéért ime' Ritmussal meg korpáztam.“

S itt közli vele azokat az „Intés“ című drasztikus ritmusokat, melyek eléggé igazolják, hogy Kazinczy Ferenc csakugyan nem ok nélkül jellemezte őt e találó vonással: „a zsiros szájú Rajnis gázolója azoknak, kiket nem szerete.“ ²⁾

„Most minthogy sürgető dolgaim' sokasága több időt nem enged, tsak röviden felelek leveledre. — Új börtüidet (egynehány Keltz-féle emberektől meg-válva) többire mindnyájan ditsérik; ezeket ajánló könyvetskédet egynehányszor által olvasván, egy kis papirosra fel jegyeztem itéletemet: öt nap mulva bizonyos alkalmatosságom léssen, mellyel ezen gyönyörű munkádat ³⁾ kezedhez fogom szolgáltatni. Él! Légy egészséges, szerentsés! és szeress. Rájnis József m. p. Nagy Győrben 1784. Boldog-Asszony hav. 9. napján.“

6. De még melegebb rokonszenvezést fejez ki Benkő József levele a távoli székely földről, ki a Magyar Hirmondó 1784. jan. 3-án megjelent első számának átolvasása után tüstént neki hevült a hazafias érzelmű ömlengésnek, melyet ilykép nyilatkoztatott Révaihoz febr. 12-én kelt levelében:

„A nagy érdemű és széles tudományú Magyar Hirmondónak tetézett mértékkel kíván számtalan jókat Benkő József, a' Közép

¹⁾ L. *Commercium epistolicum Révai*, Vol. I.

²⁾ L. Kazinczy F. „Pályám emlékezete“ kiadta Abafi Lajos, 324. l.

³⁾ Révainak a „régí magyar írásmódról“ szóló értekezése ez, melyről főntebb volt szó; (l. 110. l.)

Ajtai Prédikátor. — Uram! hát így e? Ha így folytatod a' Magyar Hazától sokat érdemlő hivatalodat, reménlhetjük anyai nyelvünknek álomba indúlt állapotjából való fel serkenését. O Magyar égneк tsillagai! mosolyogjatok ennek a' szíves igyekezetnek! Örvendeztetett engemet a' méltó dítséretű Ráth Mátyás Úrnak nyelvünk gyalulása körül való mozdulatja; szeretnem kellett Mattus Úrnak a' hozz kötetett folytatását, olyly igen, a' mint féltem a' Magyar hírelő Leveleknek félbenn szakaszkodásoktól: most pedig már emelkedvén emelkedem, és tsak nem Montgolfiér' levegő szekerébe ülve repdesek, örömmel szemlélvén a' Magyar Újság Levelek' író póltzára olyly véggel lett ülésedet, hogy hazai nyelvünknek tovább való fejtegetésébenn, és ki szeresítésébenn izadozz. O Mindenható! ez igyekezetbenn nyújtsad szerelmedet meg kortosulásra hajlott Nemzetemhez! kívált, ha én is, székely lévén, Magyar Nemzetbéli vagyok.

Mi némű futó az emberi elme! hogy nékem, ezelőtt két órával, Fijam jöve világra, észre sem vettem pennám járását, hogy ő úgy ír, mint szokása jó esmérősokhöz, és jó Uraimhozz írnia. Barátságosan! — Én tégedet talám érdemes Nevedről igazán nem esmérlek; esmérlek pedig tudománybéli Nevedről, mint Magyar Vers Gyűjteménynek Szerzőjét: mert kértem vólt barátságosan Ráth Urat, hogy téged', mint ilylen Gyűjteménynek Dajkáját, velem meg esmértetni ne sajnállana; de füle mellett el botsátotta e'béli kérésemet, vagy feledékenységből, vagy a' mit inkább hiszek, véle közlött akaratódból. Ha szereteted hajlandó lészen hozzám: méltóztassál magadat velem eredetedről, és állapotodról egyenesen meg esmértetni.

Kedves Jó Uram! magas értelmű elmédet, tsak legelső levél' fele is az első Újság Levélnek, eléggé meg esmértette az értelmesekekkel: a' hol az időről és örökké valóságról kevés ígéekkel olyly sok dolgokat hathatósan ki festesz.

Hát Magyarságod kinek ne tetszenék? Haljon meg az a' Magyar, a' ki ennek szíve telve nem örvend. — — — Ha kedvedet találom, anynyi levelet írok, a' menynyi tisztelettel vagyok hív szolgád. Közép Ajtán. Bőjt'elő h. 12. n. 1784.)

7. De az ily biztató javallások s meleg üdvözlések közben csak hamar nyilatkoztak a megszólások is. — Olyanféle megjegyzés, minőt Rájnis jelez Győrből, a hazának más pontjairól is jutott Révai tudomására és pedig nem csak közvetve, hanem közvetlenebbül is. — Némely figyelmeztető alkalmasint közelebből is indokolta kifogását az iránt, hogy egy szerzetes rendi férfiú vállalkozzék szabadékölt újságírásra akkor, midőn a „kalapos király“, mint Anyos nevezi II.

¹⁾ Habár ezt Révai, mint dicséretére szolgáló nyilatkozatot, már 1787. közzé tette (l. „Elegyes versei“ 255—7 l.), az itt szóban forgó ügy eléggé megokolja ide igtatását, különösen a kettejük közt ezennel megeredt szellemi viszony jelzése végett is helyén lesz ez itt.

Józsefet,¹⁾ oly visszatérthatlan elhatározottsággal folytatá egyházellenes irányzatát s ezt egyelőre a szerzetes intézmények bontogatásában láttatá vala legfelölőbb módon.²⁾

Csakugyan sajátágos jelenségül tűnhetett az föl némely mérvadó, különösen egyházi főbb körökben, hogy ily feszült viszonyok közt³⁾ épen szerzetes egyén vállalkozzék oly ujságlapok írására, melyekben, mint a felség engedelmével⁴⁾ közrejutókban, csak is minden bírálati észrevétel nélkül közölhetők az autokratikus szellemű nyilt parancsok, s bármily rendeletek, melyek ekkoron az egyházi ügyek folytonos bolygatásai mellett már egyéb hazai intézmények ellenében is mindegyre sérelmesebbekké váltak.⁵⁾ Ily kényes körülmények közt bizony több oldalról nézhették gyanus szemmel hősünk bátor vállalkozását.

Révai — „előtudósítása“ és beköszöntője szerint — főleg a hazai nyelv ápolása s művelése iránti buzgalmat kívánja ugyan élesztetni, de hogyan teendi azt a szerzetes író, kit hivatása szerénységre utal, mintegy a fejedelmi célzat ellenében? — Hisz már ekkoron eléggé gyanítható vala a német nyelvnek hivatalivá tétele iránti szándék.

Nem egy előkelő elmét indított efféle tünődés arra, hogy a Hirmondó új programmját s ízeletetőjét mennél élesebb bírálattal boncolgassa. S voltak, kik ez utóbbiban ily vizsgálattal holmi gyanus indiciumait észlelék a hajlamnak ama korszellemhez, mely mindegyre merészebben törekvék szakítani a történeti multtal s fokozódó ellenkezést fejtvé ki a társadalmi s állami hagyományos fogalmakkal szemben, átalakítási s ujonnan alkotási szenvedélyét főleg a multak emlékeinek kiméletlen rombolásával indítá meg.

Az itt csak gyöngéden érintett viszonyok nagyon alkalmasak valának a gyanukeltésre. És az érzékenyebbek a humoros beköszöntőnek nem egy bátor kifejezésében már eleve is némi csiráit

¹⁾ L. Ballagi Aladár, „A m. k. testőrség története“ 105. l.

²⁾ Il. Józsefnek e nemű intézkedései eléggé ismeretesek a korát tárgyaló történelmi művekből. Hazai történelmünk compendiumai is meglehetősen fölemlíték azokat. Igy völd. Horváth Mihály „A Magyarok története rövid előadásban, Pest, 1858.“ IV. R. 3. §. „Az egyházi és nevelési ügy körüli úitások.“

³⁾ U. o. jelezve van a hangulat is, melyet efféle újítások kelteettek, t. i. hogy „e rendeletek mind az egyházi férfiak, mind a vallásosabb világiak részéről számos panasza adtak okot.“ V. ö. Fraknói V. „Magy. Nemz. története III. 340. l. — Egyebütt pedig részletes adatok is bőven illusztrálják azt.

⁴⁾ A „Magyar Hirmondó“ mindegyik számának címe fölött ez áll: „A Római Tsászári, és Apostoli Királyi Felségnek különös engedelmével.“

⁵⁾ L. Horváth M. u. o. 4. §. „Mialatt József a vallási s nevelési ügyeket rendezte, más részről az ország polgári s alkotmányos állapotjára nézve is ropant újításokat kezdett meg. . . . 1784-től kezdve József oly parancsokat bocsátott ki egymás után, melyek az alkotmányt, nemzetiséget s a nemesség jogait lényegökben megtámadták.“ — V. ö. Fraknói V. i. m. 341. l.

vélték rejteni azon áramlatnak, melyet a francia bölcselek s német illuminatusok mindegyre fenyegetőbben szítogattak.

8. Az a könnyűded hang, melyvel Révai Hirmondójának kapóságot kívánt szerezni, emlékeztetni látszott a francia irodalom olyas productumaira, melyekben a vonzó írásmód nyájaskodása közre sok maró elem vala vegyítve. Találkoztak, kik Révai játssi humorából is azt érezték kiríni, hogy ő a „ridendo dicere verum“ ürügye alatt bátran gyürkőzik neki az olyféle gúnyorolásnak, mely az ostromlandó bűnök feddéséből könnyelműen átvetemülhet a kiméletet igénylő dolgok ostromoztatására is. — Előtudósításában érinti ugyan az elfranciásodás káros hatását, mintha valamely részben Lessing szelleme szállta volna meg; — és a nemzetiségre, sőt azzal az erkölcsiségre nézve is hangsúlyozza az ellene küzdés szükségét: de beköszöntőjében még is olyasmit sejtet, hogy más korban tán akaratlannul is könnyen terelhet arra, a mitől óvni ígérkezik.

Ugyanis „az új esztendőre valónak“ stílje meglepő élénkségével, még a franciáskodó magyar írókénál is inkább hasonlít a franciák szellemes causerie-jéhez, mely gyakran derült mosolylyal annyi kaustikus gúnyt szórt a komoly kegyeletet igénylő eszmék feldúlása végett. S így több helyütt keltett az balsejtelmet.

Efféle gyanu nem kevésben elegyült ama rokonszenves üdvözlések közé, melyek más részt mintegy kellemesen üdítő tavaszi fuvalom lengedezését érezték Révai vidor hangú beköszöntésében. — Az elmésség s könnyűded modor nagyon kapóra jött volt a francia ízlés terjedése következtében nem csak a németeknél, hanem nálunk is már a Mária Terézia korszak folytán. S Révai a társadalmi élet különböző köreiben megfordulta után leginkább ily modorral vélte tetszetősbbe tehetni ujságírását, meg e mellett a tárgy változtatóságával is, melyet szintén bőven ígér.

Azért ül ő „az ujságíró polera oly szándékkal, hogy annak érdemét magasabbra emelje“ s azon „látszatosabban szolgálhassa a közjót“. Sőt ily célja érdekében kész az alakos szerepére és nem idegenkedik még csörgő sapka föltevésétől sem, ¹⁾ csak hogy ő is segíthesse „a szent Böltsesség elrejtettét képéről lerántogatni taktaró fátyolát, — hogy egyszer azután a magyar nemzet is való létében láthassa annak homályát teljesen eloszlató artzáját.“

Ily buzgalmi készsége, a korszellem nyelvén hangoztatva, a mily rokonszenvet kelthetett egy részt, úgy nem kevés félreértést támasztott más részt.

Az érintett viszonyokból elképzelhető, miféle nézetek nyilatkozhattak hősünknek ily szellemű föllépése iránt jobbról is balról is. — A kedvezőbbeket Révai mintegy dicséreti okmányokként örö-

¹⁾ „Ihol tehát ilyen tarka színbe öltözködve mind ezért garázdálkodom. Sok Nagy Fő tetette már magát bolondnak nemes okból: mért ne követhetném én is ebben példájokat?“ (I. főtebb „Uj esztendőre való.“ 117. 1.)

mest közli,¹⁾ míg az ellenzőkről csak általán ejti leszólását. Azonban érezhető, hogy ezek sem voltak rá hatás nélkül.

Hirmondójának figyelmes áttekintéséből láthatni, hogy a „laudatur ab his, culpatur ab illis“-féle véleménykülönbségnek vegyest nyilatkozása egyrészt biztató, másrészt mérséklő befolyást gyakorolt rá s ezekből némi közép irányt vón működése, mely a gyanakodók aggodalmát is jó formán megnyugtatta. — Előfizetőinek s levelezőinek közelebbi ismerete mindinkább tájékozta őt az iránt, hogy mily módon lesz alkalmasabb olvasóihoz szólania.

9. Lássuk legalább nagyjából, mikép jár el vállalt feladata megoldásában.

Észrevehetőleg tartózkodik a kényesebb dolgok feszegetésétől, akár a politika, akár az egyház-ügy körébe tartozók azok; nem mintha nem tudna behatóbban is hozzájuk szólni, hanem a viszonyokhoz képest ő is azon elvet látta biztosabbnak, melyet Rát Mátyás ismételve említett mentekezésül, hogy nem tanácsos mindent hirdetni, a miről tudomásunk vagyon.²⁾ E tekintetben a censura is gondoskodott arról, hogy a korlátokon túl ne igen száguldozhasson valami féktelen módon.

Lehető tárgyilagossággal igyekszik elmondani honosainak a köztudomásra való dolgokat, úgy a külföldi, mint a hazai eseményekről; de főképen azokra tereli a figyelmet, melyek az elmék helyes fölvilágosítására, az érzelmeik nemesbítésére alkalmasan szolgálnak. Leginkább a társadalom közép osztályainak művelődésére kíván hatni. Olykor az alsóbb réteg nyelvén s valóban népiesen szól, tán arra célozva, hogy azon olvasói, kiknek a köznépi oktatása jutott feladatul, mintegy olyan nyelven terjeszszék tovább az alsóbb nép javára hasznosíthatókat. — A babonás hiedelmektől tisztítani iparkodik a köznépi elméjét s azt alkalmassá fejleszteni arra, hogy a természeti tüneményeket a tudomány alaposabb megfejtései szerint foghassa föl.³⁾ A napi események közt kiváltképen szereti kiemelni az emberszeretet példáit. — Tartalmi szintűgy mint nyelvezeti tekintetben Hirmondója a néplapok színvonalánál nem igen emelkedik fölebb. S ezt szándékosan intézte így.

A főbb rendűiek iránt nem látta szükségesnek különös figyelemmel lenni. Hisz azok úgy is legtöbbszörre külföldi lapokból s nagyobb irodalmi művekből meríték időszerű ismereteiket a világ állapotáról s a tudományos és egyéb művelődési mozgalmakról; a

1) L. főntebb Rájnis és Benkő József levelét s Horváth Mihály biztatását és odább Mártonfi József levelét.

2) „Mert nem lehet, nem tanácsos, nem illő, nem is szabad mindent kimondani, nem hogy írásban hirdetni.“ — Ezt írja Rát Mátyás a M. Hirmondó programjában 1779. — és ismétli leléptekor 1782. utolsó (101.) Levelében.

3) Így például a hold változásainak értelmezésével, a léghajó ismertetésével st. efl. l. 1784. M. Hirmondó 36. 53. 94. 160—168. l.

hazai ügyekre nézve pedig magán úton igyekeztek jóval behatóbban értesülni, mint a hogy azokat a Hirmondóban lehetett volna tárgyalni.

Élénk figyelmet fordított Révai különösen a hazai irodalom terén fölmerült jelenségekre.¹⁾ örömmel jelezte, ha valahonnét tudósítást kapott valamely hasznos hazai találmányról,²⁾ vagy oly nemű mozgalomról, mely a hazai művelődés némi lendítésére látszott célozni:³⁾ meleg szavakkal s buzdító kifejezésekkel adta azt elő, olykor szinte áradozó részletezéssel tárgyalta.

10. Ujságírói működésének némileg közelebbi megismerhetése végett hadd álljon itt annak egyes részletek általi bemutatása:

1784. január 3-án kelt első számát az idővel való takarékoságról szóló rövid vereszet nyitja meg.⁴⁾ Ezután a „magyar hazánkból, közönséget illető dolog“ cím alatt komáromi tudósítást ad az ot-tani hajóhíd létesítéséről. Továbbá „tudománybeli dolog“ cím alatt Spaits István budai tanár földabroszát ismerteti élénken humoros bevezetéssel, melyből mint ilyenből szintén érdemes lesz itt mutatványul néhány sort idéznünk. — Im mily elmés célzattal fog ahhoz:

„Mit nem érdemel a' Magyarságtól az a' Halhatatlan Író, ki többi fendolgyú nagyságos munkái között a' Filo s o f u s V í g j á t é k o t is szerzette, épen úgy, milylen a' Magyarnek az ő tulajdona, az az, igaz Magyarúl, mind nyelvére, mind szívére, mind külsőjére, mind belsőjére nézve?

Ebbenn a' Filo s o f u s b a n n derék ember Pontyi ő Kéme.⁵⁾ Halljuk tsak itt is, amott is, egynehány közbe szállásit. A' Török, és Persa háború' dolgán igen aggódik. „Arra mennek la, az izé vize felé, minek is híják? a' Nilus folyó' vize felé, arra egyenesen le osztán Per-siának stb.

. Quid rides? mutato nomine de te
Fabula narratur. (Horat. Sat. I. I. 69.)

De még rólad is ám, Jó Sógor! a' ki igen úgy tudod Pontyi-ként a' Föld' le íratását. — Jól tselekszik hát, valakik tsak érte vagynak minden kitelhető szorgalommal, hogy ezt a' Tudományt, a' G y e o g r a f i á t, köztünk is meszszebbre terjeszszék. Vagyon a' kül földinek mind idegen földi, mind otthoni, és pedig régi, közép idő kori, és újabb Föld le íratása is. Forgatja, nézdegeli, 's azért

¹⁾ L. u. o. 38, 45, 63, 83, 95, 200, 1.

²⁾ L. u. o. 144, 146, 1.

³⁾ L. u. o. 35, 158, 242, 1.

⁴⁾ L. „Elegv. Versei“ 143. l. Ez a sapphói méretű 3 versszak oly figyelmet keltett Benkő Józsefben, hogy azt fölöttébb való méltatással említi föl idézett levelében.

⁵⁾ A mult századi irodalom ismerőin kívül mások is tudhatják, minő érdekes alak az a Pontyi. Bessenvei Györgynek „Filosofusa“ nem régiben ismét fölélesztetett a nemzeti színpadon.

tudja jobban, hol jár, s melylyik földön, mikor beszéll. Igen is jól esik, hogy belső Hazánkat is, nem csak Vármegyékre, hanem egyébként is fel osztva, előnkbe rakogatják már Hazánkat szebb világra vezető Mestereink.“

Ily célzatos bevezetés után részletesen ismerteti a Spaits István budai főgymn. költészettanár készítette mappát, mely „a tudományoknak Mária Terézia alatt el rendeltetett állapotjokat mutatja, mely gyönyörűséges munkának — u. m. — tsak már rézre való metszetését kívánnám mennél előbb.“ Aztán így folytatja buzdítását:

„De minek ez a tarka abrosz? hiszem, most megint más képen vagyon az Oskoláknak állapotjuk. No! ilyen kérdést nem tanácsos a Tanúltabbak előtt támasztani: mert azonnal, nem tudom, mi alatsonyat vélnek felőlünk. Valylyon nem örömet tudjuk-e mi is a multakat? és nem fáj e szívünknek, ha a valóra nem jöhötünk? Jobban gazdálkodjunk mi a mi unokáinknak, mint mi nekünk a mi őseink. Hadd tudja, hadd lássa sorra ilyly rajzolon is a jövő század is, hogy miként volt nálunk a Tudomány állapotja mind Mária Terézia alatt, mind pedig Második József alatt. Idővel változik a világ állapotja: más környűl állások kelnek elő, és így más rendeléseket is kívánnak. Mennél több a régiből ilylyennek a példája, egyikét a másikkal egybe vetve, annál többet tanul későbbi nyomunk a jövőre. Mert ugyan ezért kell a Történeteket tanulni. A Történet Tanulásának pedig, a mint a Tanúltak igazán mondják, két világitó szeme gyanánt vagyon a Föld le iratása, és az Idő számozás (Geographia et Chronologia): ezek nélkül homálybann vakoskodunk. — Vagyon tehát betse Spaits Uram munkájának erre is tekintve . . .“

Egyúttal fölemlíti, hogy két év előtt Purulics András, Bétsben a m. n. testőrző seregnél mathesist tanító szintén készített ilyen országg abroszt „tsak Püspökségekre fel osztva.“

Aztán az „egyéb hírek“ címe alatt említi, hogy „Buda Városának Választottjai felmentenek Bétsbe meg hálálni a Felséges Fejedelemnek atyai kegyességét, hogy olyly virágzóba akarja fővárosunkat hozatni: azt is azután különösen, hogy az utólszor múlt dögletnek idejekor az udvartól költsön adatott 58,000 forint segedelmet kegyesen elengedte“ és hogy ezért a budai polgárok hála érzeteket azzal akarják bizonyítani, hogy „a Felséges Fejedelemnek örök ditső emlékezetűl oszlopot szándékoznak támasztani.“

Végül a máramaros-szigeti földindulást és gr. Révai Antal nyitrai püspök halálát röviden jelentvén, a „külföldi hírek“ rovata alatt II. Józsefnek Florentiába érkezését s Rómába szándékozását említi, meg hogy „már igen közel jár Montgolfier repdeső alkotványának próbálgatása ¹⁾ t. i. Bécsben készül ahhoz Ingenkauzen orvos.

¹⁾ Ezen akkoron a tudomány nagy vívományának tekintett találmányt több ízben szerepelteti a M. Hírmondóban fontos themaként.

11. Ilyen tartalmú és szerkezetű volt Révai Hirmondójának első száma. De az itt elősorolt rovatokat a következő számokban (szerint: levelekben) nem igen tartja meg kiszabott renddel. — Hol a „külföldi hírek,“ hol a „hazabeli dolgok“ állnak előbb a hetenként kétszer egy-egy félvéven megjelenő Hirmondóban. Hol ezek, hol amazok túlnyomó mennyiségűek. Van oly száma, mely csupán külföldi dolgokról szól. Ilyen p. a 4.-ik szám, melynek már elején ily fölíráttal tudatja összes tartalmát: „Mind kül földi hírek.“ Máskor ellenben csupán hazai dolgokat közöl. Így jelzi ezt a 14. és 27. szám elején: „Ma mind a Magyar Hazából.“

A szerint a hogy levelezőitől tudósításokat vagy más minél előbb közölni kívánt dolgozatokat vón, többé kevésbé alakítva igekezezt azokat legott közzé tenni, hogy levelezőinek kedvét éleszige. Hazai tudósítások hiányában pedig többet böngészett a külföldi hírekből, olykor valamely hasznos tudni valót fejteget népszerű előadással, még ábrákkal is illusztrálván azt. Így péld. a 20. számnak két harmadrészét tölti be „a hold és nap fogyatkozása“ tárgyalásával, népies nyelven adván azt elő, előre jelezvén a címben: „a mint a köznép hiszi, az utánn a mint vagon valójában is.“ És ezt a végen így indokolja:

„Nagyságtok! Kegyelmetek! — Hogyan? mért töltöm ilyen-nel a papírost? Meg vallom igazán, azért is, hogy nincs mit írnom: mert a világszerte való jég szorulás és ár vizek miatt semmi újságokat se vehetünk: azután pedig azért is, hogy a mostani hold fogyatkozása alkalmatosságával kedvem jött tanítani is. Váltó Uraink, 's Aszszonyaink igen különbözök. Nem mind tekintett belylyebb a Bölcselkedés Udvarába. Ezeknek kedvökért kötelességem néha így is írnom, kivált valahányszor reméllem, hogy nagyot ronthatok a megelőzött bal ítéletekbenn, a vén aszszony regékben, melyekért nemzetünknek bizony még alkalmas nagy részét katzagja a tanultabb világ.“

Máskor is volt úgy, hogy egy és más alkalommal kedve jött tanítani. Ily didaktikus hajlamának engedve tanítóként értelmezi a léggömb fölemelkedésének physikai okát, és rajzolatban is kimutatva adja annak szemléltető felfogását.¹⁾ Minthogy Montgolfier találmánya akkor oly igen foglalkoztatá a tanultabb elméket, róla a *Hirmondóban is több ízben fordul elő említés.*²⁾

12. Révai elég alkalmas felfogással bírt arról, hogy miképen lehetne s kellene az ilyféle újságlapokat élénk változatosság által érdekessé s közhasznúvá tenni. Azonban meglátszik rajta, hogy a kellőhöz képest nagy hiányát sinli az arra való módnak. Még is tesz, a mennyit az adott viszonyok közt tehet. Figyelmet fordít

¹⁾ U. „Magyar Hirmondó“ 36. l.

²⁾ U. o. 10. 35. 40. 53. 94. 139. 181. 280. l.

a gazdaság, kereskedés, s egyéb iparkodás és közművelődés ügyeire, ¹⁾ a mennyiben ezekről szóló adatokhoz férhet. Kiváltképen szem előtt tartja pedig a polgárisodás lényegesebb kellékeit, az erkölcsi nemesbülés igényeit. Az eseményekből legörömebb vonja ki azon tanulságokat, melyekkel emberszeretet-, könyörületesség-, s közérdekű törekvésre buzdíthat. ²⁾ Föltetszően érezteti azon óhaját, hogy ama kornak humanizmust s philanthropizmust hangoztató jelszavai hazánkban valósággá váljanak. Az erkölcsi romlás ellenében dicséri a természeti ép erkölcsöket, a falusi jámborságot: ³⁾ — olykor felszólal a vallásosság ápolása érdekében is. ⁴⁾

A tudományos művelődés ajánlására is fölhasználja alkalmait, majd egyes közbe szőtt megjegyzéssel, majd némely kiadott művek ismertetésével is. ⁵⁾ E célból kelt ajánlái olykor ömledezőbbek, semmint hogy bírálati méltatásul tekinthetők. Ő mint ébresztő s buzdító nem igen alkalmazhatott azon időben kritikai mértéket. Az írók számának növelését s e végett az olvasóknak is gyarapítását látta szükségesnek. Ezért nem fukar a dicsérésben. Hogy lehetne az különösen a baráti szívességek iránt? — Így emeli ki dicsérve Paintner barátja kiadványát, a gr. Zamagna költői művét, ⁶⁾ így a Young éjszakáinak magyarra fordítását, ⁷⁾ kiváltképen pedig oly műveket, melyek a magyarság szellemi értékének emelésére szolgálnak, mint p. Dugonics András „Betű számvetését.“ Ennek bemutatását így kezdi: „Ihol megint egy tsodát támasztó mérészkedés! Bezzeg! mit fog erre mondani az olylyan Monszó, a ki azt viltatja erős elvéltében, hogy a mester szavak, tudomány szavak Magyarul ki nem ejtődhetők . . .“ ⁸⁾

13. Igérete szerint gondja volt arra is, hogy kedvderítőt is adjon olvasóinak. Ilyen különösen a dohány-füstölők megnyerésére szolgáló enyelgés, a mely a dohány illatot költőileg magasztalja. ⁹⁾ Néha versekkel is kedveskedik, ¹⁰⁾ vagy apróbb curiosumok közlésé-

¹⁾ U. o. 78. 98. 109. 190. 242. 253. l.

²⁾ U. o. 64. 90. 102. 151. 171. 198. 220. 249. l.

³⁾ U. o. 123. 139. 180. 206. l.

⁴⁾ U. o. 100. 158. 174. l.

⁵⁾ U. o. 14. 95. 98. 130. 182. l.

⁶⁾ U. o. 217. l.

⁷⁾ U. o. 200. l. „Nagyságos példája a fordításnak“ „magyar Tzitzerónk által.“

⁸⁾ U. o. 62. l.

⁹⁾ E cikket Bánóczy (l. Révai élete s munkái 114. l.) Révai eredetijeként közli s dicséri, holott Révai saját bemutatása szerint az csak fordítmánya (l. 1784. M. Hirmondó 111. l.)

¹⁰⁾ Tőle van az első számbeli sapphói méretű 3 strophás verszetten kívül a „jámbor falusi leány“ (l. M. Hirmondó 123. l.) — Ugyanaz, melyet mint Blumauer után készültet közöl az „Elegyes Versei“ közt. (l. 164—170. l.) A Hirmondóban sem Blumauer, sem fordítója nevét nem említve, erkölcsi intés előre bocsátásával adja azt, mentorilag óván „a fiatal szép nemet, a magyar nemességnek gyenge virágját, mely távol a városoktól nevededik, hogy érzelke-

vel. Azon van, hogy a komolyabb tárgyakat is lehetőleg tetszetős, könnyűded módon adja elő.

A kemény tél, nagy havazások s utóbb a vízáradások szélében sok veszélyt okozván, többször szolgáltatott tárgyat, de másrészt e bajok tetemesen gátolván a közlekedést, miattok gyérebben kaphatott oly érdekesebb hazai tudósításokat, melyek az oly igen kívánatos változatosságot elősegíthették volna. Ez okból ha bármilyenekhez juthatott, készséggel közlé teljesebben is és lehetőleg érdekesíté megtoldva egyes hazafias célzatú megjegyzésekkel. — Ily tudósítói, habár névtelenül vagy alig a kezdő bőtüvel jelezve adja közleményeiket, a mennyiben stíljökből felismerhetők, leginkább az akkori irodalmi férfiak közül valók. Így vélünk ráismerhetni Péczeli Józsufre a Komáromból, Barcsayra a Bécsből, Benkő Józsefre és Gyöngyösi Jánosra az Erdélyből vett tudósításokban.¹⁾ — Szatmárból és Máramarosból ottani rendtársaitól kaphatta tudósításait.

Mennyire rajta volt, hogy levelezőinek számát mind inkább növelje, kitetszik abból, hogy olykor némely gyöngébb közleményeiket sem mellőzte, nehogy a közeledőket elidegenítse.²⁾ Észrevehető ily kimélete egy egy kifogásolható, vagy egyébként hosszú lébe föleresztett s költőileg színezett, de alig valószínű történetkéi közlésében.

14. Arra nézve, hogy minő modorban közölt némely kényes természetű dolgokat, főlemlíthető itt, a mit a 28. szám „hazabeli hírek“ rovatában olvasunk a szent koronának Bécsbe felszállíttatásáról, melynek leírása után befejezésül ezeket mondja: „Nevezetes az, hogy ezen Pompa dél előtt való kezdetébenn sütős meleg idő levén, dél utánra bé borula az ég, és azon szem pillantásba, midőn a' kapú alól szinte ki indulna a' kotsi, egy hathatós meny dörgésű roppanás leve, a' melyly talám leg első is vala ez esztendőbe. Ezt pedig sűrű zápor követé; még a városonn is — — —.“

Vajon ez a három gondolatjel nem censurai törlést vagy valamely keserűen magába fojtott gondolatot jelent-e?

Nem alaptalan gyanút gerjeszthet ez, hogy az a hazafiúi érzelmeiket mélyen megszorító rendelet³⁾ jelentős indító okul szol-

nyen szívére vévén ártatlan társa panasztát, őrizze meg a vidéki egyszerűséggel tiszta erkölcsseit s iparkodjék otthon édes anyja mellett magát jó gazdasszonyná képezni. — Aztán közöl erre vonatkozólag amolyan példát ábrázoló költeményt Barcsaytól (l. „Erköltés változtatása“ 140—3. l.) Továbbá magyar leoninuosokat Gyöngyösi- és Csebi Pogány Ferentől, meg alexandrineket Péczelitől.

1) Péczeli, Barcsay és Gyöngyösi levelezéseit versközleményeikből is gyaníthatni, Benkőt pedig ígérete és Révainak rá vonatkozó megjegyzéséből.

2) L. M. Hirmondó 238. l. A Vezzerits Dávid komáromi alsó iskola igazgatója halálára írt versezet kiadását az ő itéletére bízza az ismeretlen beküldő „én pedig — u. m. — magamnak az ítélő bírói hatalmat venni nem merém hanem egyedül tsak kívánságát telyesítém, nehogy sok érdemes levelezőimet, akaratyokat nem telyesítvén, magamtól elidegenitém.“

3) L. Horváth Mihály „A Magyarok története rövid előadásban.“ Pest,

gálhatott arra, hogy hősünk az ujságírói műhelytől mennél előbb bucsút vegyen, hol egyébként is hamar megeléghette a polyphe-mosi kedvtelést, mint Paczkó uramnak, az „ujságiratónak“ mesterlegénye.

De hisz Révai utóbb más okát emlegeti annak, hogy miért vált ő el a Hirmondó írásától. Igen, csak hogy azon megszólásoknak, melyek azt papi és szerzetesi állásával össze nem férhetőnek mondták, mélyebb indokát nem említi, t. i. azt, hogy ily viszonyok közt a magyar clerus komolyabb tagjai már mindinkább megütközni kezdettek azon, hogy a josephinistikus iránynak papi, sőt szerzetesi egyén ujságírással mintegy jogosultságát hirdesse.

15. Abból, hogy II. József a magyar koronát önkényűleg Pozsonyból Bécsbe szállíttatta és a császári kincstárba egyéb koronái mellé letétetni rendelte, ¹⁾ nem ok nélkül következtették a belátóbb hazafiak, hogy e megdőbentő jeladást egymás után fogják követni a magyar alkotmány eltörlésére törekvő lépések. A fejedelem merész intézkedései bőven igazolák aggodalmaikat. Valóban zokon eshetett az elkeserült hazafias érzéseknek az is, hogy az egyetlen magyar ujságban ily nyomott hangulatnak kifejezését nem lehet adni, sőt azokat a sérelmes rendeleteket csak is olyképp lehet abban közzé tenni, mint a nemzet által jó néven vetteket. ²⁾

Hogyan növekedhetett volna így a hazafias részvét a M. Hir-

1858. 387. l. „Miatán e rendelet végrehajtása a helytartó-tanáctól a megyéknek tudtára adatott, leírhatlan szomorúság, s a jövődméni miatt mély aggodalom szállotta meg a magyarok lelkét; a vármegyék azonnal gyűléseket tartottak, s felirataikban kérték ő felségét, hogy ne csak küldje vissza nemzeti kincsöket, hanem avval magát mennél előbb koronáztassa is meg.“

¹⁾ L. Horváth Mihály i. m. 387. l. — A rendelet ugyan ezzel az incisummal van enyhítve: „addig is, míg annak jobb helylyét tanályák, Bétsbe fel szállítsák“ (l. 1784. M. Hirmondó 235. l. — és Horváth M. u. o.); — de ez nem enyhíthette a bizalmatlanság bal sejtelmeit.

²⁾ Példa erre azonkívül, a mit a korona Bécsbe szállításáról föntebb idéztünk, az is, a mit az utána nyomban következő april 17-diki számnak mindjárt első lapján közöl a M. Hirmondó: „annak fölemlítése, — u. m. — hogy menydörgések és zápor esők közt lön a Koronának meg-indulása, ez a történet alkalma tosságot ada egy Versszerzőnek e' néhány vers koholására:

Cum recipit Moyses binas in monte tabellas,
Horridus aethereo personat axe fragor.
Cum Joseph recipit te Sacra Corona Viennam,
Fulminat, et mites praecipitantur aquae.
Ille docet leges venerandas iste Coronam,
Nempe: sit ut Rex vult, ut volüere Dii.“

Alig hihető, hogy ezt örömezt közölte volna Révai, ki 1790-ben a korona visszahozatását oly hő lelkesültséggel üdvözlé. — De lehettek, kik a versek „koholójának“ is őt gyaníták. — Hány ily apró incidens járulhatott abhoz, hogy mindinkább elkedvetlenedjék ez állásától!

mondó iránt, ¹⁾ melynek iratója ²⁾ üzéri számításból inkább a hódoló érzelmek ápolásával kívánta a lap folytathatását biztosítani, semmint amúgy elejteni.

E szerint Révai csak hazafias érzelmének gyanuba ejtésével ragaszkodhatott volna tovább is az ujságírói polchoz. Igen valószínű, hogy az ily feszültté vált viszonyok némi surlódásokba is belevittek a heves fermészeti irodalmi hajnokot. Hol nem jutott ő ilyenekbe?! — ³⁾

A M. Hirmondó ápril havi számaiban észrevehető lankadás és néhutt a Révai stíljétől eltérő nyelvezet s írásmód láttatja, ⁴⁾ hogy már ekkor időnként más valaki működött az ujságírói műhelyben. ⁵⁾

Május hó 1-jén pedig a 33-dik számot megírván s azt a „Pozsonyban felbocsáttatott repülő golyóbisról szólló rövid tudósítással“ bezárván, felhagyott az ujságírói működéssel, melyet egy évharmaddal ezelőtt oly élénk kedvvel karolt fel. —

Alkalmasint e megválás is valahogy hevenyészve történhetett. Sem ő nem vesz bucsút olvasótól, sem az „Ujságírató“ Paczkó nem említi a történet változást.

Egyébként sem találjuk Révai nevét főlemlítve a „M. Hirmondó“-ban az ő működése folytán, még csak neve kezdő bőttűjével sem jelzi, a mit abban írt. Annýira névtelenül s mintegy színfalak mögött folyt vala e tevékenysége. Fölléptét csakis stíljéből s a versgyűjtemény kiadására vonatkozó nyilatkozatából ismerhetjük föl. Visszléptének idejét pedig Barczafalvi Szabó Dávidnak, Révai utódának a Hirmondótól jun. 30. történet bucsúvétele tudatja határozottabban. ⁶⁾

¹⁾ Hogy levelezői mindinkább fogytanak, kitetszik Barczafalvi Szabó Dávidnak a M. Hirmondó május 15-diki száma végén felszólló kérelméből: „Tagadhatatlan az, — u. m. — hogy a hiteles és rendes Tudósítások s Correspondenztziák, a Lelke az Ujság Írásnak; meg volt ez mind addig, míg ezen Ujság írást, ennek érdemes kezdője T. Ráth Uram folytatta, de ez az ólta egy ne hán y kezeken által menván, napról napra a Tudósítások úgy megriktáltak, hogy már most, noha külső Országi hírekkel bővölködünk is, de Hazánkat illetőket nagy későre idegen Hirmondó Levelekből kelletik ki szednünk, a mellyeknek hiteles voltáért jól nem álhatunk; kénszeritek, és kérek azért minden ígaz hazafiakat hogy . . .“ —

²⁾ Így nevezi Paczkót Révai is l. 1784. M. Hirmondó 116. l.

³⁾ Nagyváradon sem lehetett ilyesek nélkül. Kazinczy Ferenc említi róla a „Pályám emlékezete“ c. művében (l. Abafi Lajos kiadásában 54. l.) hogy ott mint „professor az académiá egyik osztályában . . . examene alatt előjárója ellen is kipattana.“ Ez épen akkor történet, midőn Kazinczy Nagyváradon először találkozott vele.

⁴⁾ Például: a „hejyibe, homájjából“ st. efféle írásmód.

⁵⁾ Ez okból némely ekkori kifogásalható közleménye a Hirmondónak kevésbbé eshetik Révai rovására.

⁶⁾ L. 1784 M. Hirmondó 415. l. „Mint ezen Magyar Hirmondó Leveleknek az idei 34-dik Levéltől fogva maig való írója — u. m. — a Magyar Hazától engedelmet kérek, ha vagy Ujságaimmal vagy Magyarásgommal mindeneknek kedvét nem tölthetem“

Azonban levelezői s azok, kik egyéb dolgozatokkal segítették, szintén inkább akartak incognitóban rejleni. — Pedig a „világosság“ fénykoraként emlegettetik ez a korszak, — s mégis oly félénk óvatossággal nyilatkoznak a gondolkodó szellemek.

Hősünknek föltett szándékaihoz képest nagyon rövid volt ez az ujságírói pálya, melyhez kezdetben vérmes hazafiúi reményeket fűzött ugyan, de ezek valósítását a kedvezéstelen körülmények tetemesen akadályozák. — Ilyesek miatt nem csak hogy a tudományos társaság ügyét nem említette a Hírmondóban, hanem a versgyűjtés és kiadás iránti szándékának előmozdítására sem buzdított.

Mégis eredményezett e működés neki a hazai nyelv s irodalom barátai részéről oly figyelmet, sőt vonzalmat is, mely utóbb becses részvétellel segíté elő szellemi törekvéseit.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

VII. Révai törekvései a nemzeti művelődés érdekében 1784.

1. Figyelemre méltó adatokból láthatni, hogy Révai ujságírói tevékenysége mellett ama hazafias szándékait is folyton szem előtt tartá, melyek által a nemzeti művelődést hathatósabb lendítéssel kívánta előmozdítani.

E célzata javára némely igen becses szellemi viszonyokhoz juttatta őt az ujságírói polc.

Már eleve különös figyelmet vont magára annak kijelentésével, hogy ő az, „a ki a Magyar Versgyűjteményben fараdozik,“ és hogy ezt az ujságírás mellett is folytatni szándékozik, sőt már a kiadáshoz is hozzá akar fogni.

Kétszeres érdeklődést keltett föllépése iránt e nyilatkozata azon honfiakban, kik már Rát Mátyás kiemelő dicséréte nyomán örvendetes reményeket fűztek a név szerint még nem nevezett, de a Hirmondóban ismételve fölemlített „Versgyűjtő“ hazafias vállalkozásához. — Olykép, mint előbb Benkő József tette volt, most már többen is kíváncsian tudakozódtak sajátképi kiléte és mivolta felől, nem csak közelebbiek, hanem távolabbiak is. — Némelyek személyesen keresték föl, mások levél által, vagy bizalmasaitól kívántak róla körülményesebben értesülni.

2. Pozsony városa akkoron élénk közlekedési pont vala, meg egyébként is jelentékeny telepét képezte a hazai értelmiségnek. Már az 1536-ki országgyűlésen Magyarország fővárosának kiáltatott ki, aztán koronázási helylyé és a szent korona őrhelyévé emeltetve s kiváltságok által elősegítetve leküzdött súlyos viszontagságai után mind jelentősebbé vált;¹⁾ — Mária Terézia uralkodása folytán pedig mint a királyi kamara és helytartó tanács székhelye nem csekély lendületet nyert közművelődési tekintetben is. Számos előkelő

¹⁾ L. Fényes Elek „Magyarország geographiai szótára.“ Pest. 1851. III. 256 —8. 1.

nemes és nyugdíjas államhivatalnok választotta lakhelyül e gyönyörű fekvésű várost.

E műveltebb társadalmú város lakossága közt az elnémetesítő viszonyok dacára is találtak oly buzgó hazafiak, kik érdeklődéssel figyelének a nemzeti érzelmeket ápoló egyetlen magyar újságra, s most különösen szemmel tarták, hogy minő szellem organumává igyekszik az fejlődni e válságos körülmények között; minthogy az ottani német újság nagy előnyei miatt fölöttebb bajos vala annak küzdelme már csak azért is, hogy magát fenntarthassa, holott a nemzeti viszszahatás érdekében mindinkább gyarapodása vala kívánatos.

Az ellenkező irányzatok fokozódásánál fogva természetesen nem csak a hazafias, hanem az ellenféli részről is mindegyre szemesebbé vált a figyelem az iránt, hogy ki és mily közreműködő erőkkkel istápolva száll abban síkra a nemzeti szellem biztatása végett.

Ezen antagonismus miatt egyszersmind hovatovább kényesebbé lett a magyar Hirmondó írójának feladata. — Elképzeltető, hogy Révainak hatályos programja és bátor beköszöntője minő hangulatot kelthetett a különböző érületű két oldalon. — Innét az egyrészről rokonszenves érdeklődés, más részről a különféle ürügyekkel érvelt ellenzés, — vagy mint Révai mondja, üldözés, melynek fondorkodásai őt magát is tévedésbe ejtették, azok ellen szítogatván benne gyanakodást, kik jóakarólag figyelmeztették helyzeti körülményeire.¹⁾

3. A lelkesebb hazafiakban legott azon reményt támasztotta az új évre szóló beköszöntő, hogy az abban nyilatkozó szellem szilárd kitartással hathatósan lendítheti a még sokban szunnyadozó nemzeti érzelmeket. — S ezért igyekeztek azt buzdítással is erősíteni, míg a kételkedők előbb biztos tudomást kívántak szerezni az iránt, hogy valójában mi remélhető a felötlően bátor föllépésű új írótól.

Im ennek egyik tanúsága mindjárt az itt említendőekben:

Ráday Gedeon Pozsonyban tanuló fiainak (Pál- és Gedeonnak) nevelőjét, Gyarmathi Sámuelt bízta meg, hogy őt körülményesen tudósítsa a magyar Hirmondó írójáról. — Gyarmathi saját vonzalmánál fogva is rajta volt, hogy Révaival bizalmas viszonyba juthasson, s így Rádayt is alaposabban értesíthesse. Már 1784. jan. 13-án írt levelében ekkép szól róla: ²⁾

„Révai, a' ki ez előtt a' Magyar Poéták ki adását munkába vette, most valójába hozzá fogott és még ebbe az esztendőbe ki fogja az első részt adni, igen szép editioba, mint a' La Fontaine Frantzia Fabulái. Ez az Úr kezdette írni a' Magyar Újságokat is, azokból tapasztalja Nagyságod a' gustusát, 's te-

¹⁾ Nem egy adatból meglehetősen ki fog ez világítani a következőekben.

²⁾ Gyarmathi leveleit Bartók Géza főntebb említett (l. „Révai M. élete.“ II. k. 84. l.) másolata szerint idézem.

hettségét. Ha ez az Úr tzelját el érheti egy jeles igyekezetében; az egész magyar nemzetnek nagy ditsőségére fog szolgálni, Nagyságod pedig különösen, nagyon fog örvendeni — rajta. Mint-hogy gyakran megyek ezen érdemes Úrhoz, a' Napokba említé, hogy Nagyságodat fogja alázatosan kérni, hogy a' Magyar Poéták litteraria historiájában valami segítséggel méltóztatnék lenni, mivel minden Poéta munkája elibe életit is röviden le akarja írni. Ebbe pedig tudja, hogy a' Magyar Hazába senkitől nagyobb segítséget nem várhat mint Nagyságodtól.¹⁾

Tehát viszont Révai is szívesen vette a művelt lelkű s iránta érdeklődő Gyarmathi Sámuel gyakori látogatását, kapván az alkalmon, hogy általa Rádayhoz is jobban hozzá férhet holmi kívánatos adatoknak megnyerése végett. — Már eleve is tudatá e szándékát.

Ily társalgás közben érdekes eszme-cserét is folytathatott Gyarmathival, ki orvosi tanulmányait Bécsben végezvén már külföldön is szettekinített volt tudományos tapasztalatok gyűjtése végett.

Révai hazafias buzgalmánál s ismeretes izgató természeténél fogva²⁾ kétségkívül nem mulasztá el őt a magyar irodalommal való foglalkozásra is lelkesíteni. S a mint a következmény mutatja, biztatása és szíves közlékenysége nem volt sikertelen.³⁾ Alkalmasint e lelkesítő társalgásnak eredménye lett Gyarmathinak azon iparkodása, melylyel ekkoron még gyakorlatlan magyar tollát annyira művelte, hogy utóbb magyar nyelvtan írására is vállalkozott,⁴⁾ sőt aztán Göttingában az összehasonlító nyelvtudománnyal is foglalkozván, a magyar és finn nyelvek rokonságáról írt művével 1799. külföldön is figyelmet keltett.⁵⁾

4. Gyarmathi jelentése Révairól még inkább fokozta Ráday Ge-

¹⁾ Érdekes adat ez arra nézve, hogy Révai már ekkor oly véleményben volt Ráday Gedeonról, mint ahogy őt Toldy F. ismerteti. (l. „Magyar költők élete“ I. 254. l.) „Ráday — u. m. — nem csak magának gyűjtött: könyvtára nyitva állt minden közel és távol lakó tudósnak; s levelezései mutatják, miszerint ő tanácssal, értesítésekkel, sőt jótéteményeivel is a tudományos szellem s irodalmi törekvések ápolására a hazában azon időt, midőn sem köz könyvtár, sem irodalmi közegek, egyesületek és középpont nem léteztek, nem keveset tett.“

²⁾ L. „Révai M. élete“ I. k. XVI. fejt. 12—15. §.

³⁾ Ennek eredményéül tekinthető az is, a mit Gyarmathi Sámuelről a Ferenczy Jakab írta életrajzban olvasunk, hogy Pozsonyban dolgozott a Révai szerkesztette „Hirmondóba“. (l. Ferenczy Jakab s Danielik József „Magyar írók. Életrajz gyűjt. Pest 1856“ 172. l.)

⁴⁾ „Az ujságban olvasván, hogy Görög Dömötör a legjobb magyar nyelvtan készítőjének 50 db arany tűzött ki jutalmul: Déván laktában munkához fogott; s már 1791. el is készíté azt, de csak 1791. adta ki Kolosvárt „Magyar nyelvmester“ cím alatt.“ (l. Ferenczy Jakab u. o.)

⁵⁾ Göttingában készíté el ezen munkáját: „Affinitas Linguae Hungaricae cum linguis fennicae originis grammaticae demonstrata“ (Göttinga 1799.) melyért az ottani t. társaság tagjává választatott és Europa szerte híressé vált.“ (l. Ferenczy Jakab u. o.)

deon érdeklődését; részletesebben kívánt értesülni arról, hogy in specie mikép terveli Révai a szándékolt gyűjteményes kiadást.

E kívánságát Gyarmathi 1784. márc. 17. kelt levelében ekkép igyekezett kielégíteni:

„Révai Úrral közlém a' Nagyságod tudósítását, a mellyen az az Úr igen nagyonn örvendett is, és ígérte, hogy felelni fog reá, mihelyt mostani bajos üldöztetésiből ki hatolhat; addig pedig én helyette a' Nagyságod levelébe említett pontokra így felelek: 1. Minden verseket ki akar nyomtattatni, a' mit tsak megtalálhat, ha szintén Gyöngyösi érdemű Poeta nem volt is a' Szerzőjök. — 2. Mind ujjakat, mind régieket. — 3. Mind nagy, mind kitsin munkákat. — 4. Nem lesz tekintet a' verseknek tsak szépségére, sem arra, hogy Magyarországi történeteket tart e' magába vagy nem?

Egy szóval ez mintegy Corpus Poetarum omnium Hungariae fogna lenni. Már ebből jó rendit lehet gyanítani, hogy mit lehessen várni e' munkából. Akar pedig minden Poétának munkája elibe egy dissertatiót tenni, a' mellyben az ő életét, verseinek nemét, és annak a' más nyelvekben való hasonlatosságára készített verseket, meg fogja említeni. Minek előtte pedig e' ki jönne, akar egy nagy Dissertatiót kiadni, mellybe a' Magyar nyelvnek sok rendbéli orthographiáját, és régebbi dialectussait meg mutogattya, és olly sok nevezetes dolgokat fog abba ki adni, hogy minden valaki Anya nyelvét érdeme szerént betsülly, nagy örömmel fogja olvasni azt a munkát.“

5. E szerint tehát Révai ez idétt már a magyar költői műveknek lehetőleg teljes kiadását akarta eszközölni; és mily értelmező bemutatással kívánt alaposabb felfogást és megszívelletést szerezni a magyar irodalom költői termékeinek, sőt régebbi emlékeinek is, melyeknek fölélesztését szintén tervébe foglalta volt!

Hazafias célzatát nem csekély mérvűnek mutatja már csak az is, hogy a „Corpus Poetarum omnium Hungariae“ kiadásának eszméjét igyekezett megvalósítani, habár ennek kivitelét akkoron oly sok mostoha körülmény lehetetlenné tette. — Komolyan számba véve azt, hogy mily gyöngén folyt az efféle törekvés nálunk még Révai után is egész az újabb időkig, bajnokunkat ily irányadása is korszaki jelenségül tünteti elénk a nemzeti élet ama válságos idejéből.

Hősünk „bajos üldöztetését“ is említi Gyarmathi és pedig olykép, mintha az késleltetné őt azon levél megírásában, melyet Rádayhoz szándékozik intézni feleletkép a tőle közvetve nyert tudósításra. — Mit érthetett az alatt? Kétségkívül azt, a mit Révai utóbb is emleget, hogy az ujságírás miatt üldöztetett. Hogy s mikép, mely részről s mennyiben történhetett ilyesmi? Erről odább szólandunk. Itt elég csupán annyiban vennünk tudomásul, a mennyi-

ben azt Révai ekkoron a Rádayhoz írt szándékolt levele halasztásának mentségeül amúgy közbevetőleg érintette. — Különben Gyarmathi alkalmasint körülményesebben értesítette volna arról Rádayt, ki mint levelezései mutatják, ¹⁾ az irodalmi ügyek csekélyebb körülményei iránt is oly élénken érdeklődék.

6. Következményeit tekintve még jóval jelentősebb tanúsága tűnik élénk a Révai iránt ez idétt támadt hazafiúi érdeklődésnek azon megtisztelő levélben, melylyel Mártonfi József február hó elején köszöntött be hozzá. Egyszersmind verseiből is küldött neki egy párt izlettetőül s reményt gerjesztett benne még több iránt is.

Oly igen fölvillanyozta e kellemes meglepetés Révait, hogy nem csak az író levelének egy részét, a küldött versekkel együtt, közölte legott a Hirmondóban, hanem címzeténél fogva mintegy rámutatva a rejleni kívánó Mártonfira, őt lelkesült magasztalásával — önvallomása szerint is — meglehetősen „elárulta.“

Valóban becses zsengeje ez azon érdekes szellemi viszonynak, ²⁾ mely Révai és Mártonfi József — az utóbb erdélyi püspökségre emeltetett — szellemes férfiú közt oly jelentős bizalommal fűződék hő-sünk végső percéig és neki inséges állapotában oly nemesen szívélyes jótékonyssággal gyümölcsözőtt. — Ez okból is annyira irodalmi becsű jelenség ez, hogy lehetlen ide nem csatolnom úgy, a mint az az 1784-évi Hirmondó február 14-iki számában megjelent.

„Kedves Barátom! — — — A' szívnek, és szándéknak egyenlősége könnyen barátságot fűz az emberek között. Első leveledet olvasván, ³⁾ repülésidet látván, lantodat hallván, meg erősedém régen jelentetett szándékombann. Egész munkádat kívánom olvasni — — — Hazámba viszzatérvén, Pozsonbann kötelességet tészem, és többet is szóllok a dologról. De hogy most is épen ne hallgassak — — — Mindent meg győz a' fáradhatatlanság, és talám már is helyesebben mondhatom —

Régi setétségnek rettentő háza' keblében

Rab vagy ugyan még te ő Magyar Euriditze!

De bízzál, ki veszen lantjának gyenge szavával

R * * * Orfeusunk, tsak tova viszza ne nézz.

¹⁾ Ráday Geceon levelezése többnyire a helv. hitvallásúak budapesti főiskolája könyvtárában van. Azokból jelentékeny mennyiséget másolt le Bartók Géza és szívesen engedett át használatomra addig is, míg ő tervezett művében teljesebben ismertetendi. — Toldy F. „Magyar irodalmi berke“ I. kötetének „Péceti Napjai“ című részében pedig a Rádayhoz írt számos levelek hol egészben, hol kivonva, találtak. (k. i.) (L. Toldy „Magyar költők élete.“ Pest, 1870 I. k. 254. l.)

²⁾ Mártonfiról azon biographiai vázlatban, melyet Danielik József „Életrajzgyűjteményében“ közöl, azt olvassuk, hogy már 1772—3. midőn Mártonfi mint a Jézustársaság tagja „Budán az ékesszólás tanításával foglalkozék, — szövőddött közte és Révai M. közt azon meghitt barátság, mely ez utóbbinak haláláig mindig a legszebben díszlett.“ (L. „Magyar írók Pest. 1858.“ 192. l.) — Azonban erre nézve kételyt támaszt a megokoló adatok hiánya.

³⁾ T. i. a Magyar Hirmondó 1784-diki folyamának „új esztendőre való“ beköszöntőjét, melyet főntebb közöltünk. (L. „Révai M. élete.“ II. k. 112. l.)

A' mit hírdető leveledbenn említesz a' Böltseég' és Erkölts' nyájás tekintetéről, 's barátságos társalkodásáról, épen szájam' izén vagyon. Ideje már egyszer nálunk is az ilyen gondolatnak. Katona szív ugyan a Magyar szív; de, hiszem, Pallás szűz is, fegyveres is. — — — Igaz jó Barátod M *** Béts. 2. Febr. 1784.*

7. E fölöttébb megörvendezettő nyilatkozatot s biztatást Révai úgy, mint itt van közölve, — a levél író és a maga nevét is csak a kezdő bötűvel jelezve, — tette közzé a M. Hirmondóban, s részéről a következő viszonzást csatolta ahhoz:

„Fő tisztelendő Úr! Nagyságos Királyi Tanácsos! Azoknak tetszeni, 's kedvező ítéletöket meg nyerni, a' kik magok is Fők, és nagyságos tekintetűek, valójábann nem kitsiny vigasztalás, és kimondhatatlan ösztön az újlag való iparkodásra. Képezheted, ezzel is menynyire buzdúltam fel pálya futásomra. Hanem, kérlek, nem pazarló-e szereteted a' felettébb való dítséretbenn? Nagyságos ugyan tzelom meg esmérem magam is, olyyan is bennem a' nemes indulat, hogy mindég felséges dolgokra szagगतok; de meg vallom igazán, ha szinte el is érem azt valaha, a' mit nyomozok, ezt a' nagy dítséretet meg nem érdemelem. A' nagyságosan ragyogó nap, meg telvén feles fényyel, a' holddal is közli világát. Valylyon nem úgy tselekeszel e? Tulajdon a' te érdemid azok a' te dítséretid, a' melylyeket reám épen nem kímilve rakogatsz. Azért is el árulom reám verő sűgáridat, megint magamtól tovább terjesztve a' Magyar földre. Te vagy a' nap, és én elég szerentsés lések, ha tsak holdod lehetek. A' vagy nem a' nap' fénye ragyog-e ezekben a' darabokban? Először is a' hol rövideden gyönyörű világban elő adod azt az Uri Aszszonyaságot, a' ki mindenbenn fő, a' mit a' természet, szerentse, és szorgalom egy olyan személynek adhat, a' Szebb Tudományokban is, kivált a' Kép írásbann.

Látni itt a' szókat, nem hallani, lehet:

Olyly élő munkákat ez Uri kéz tchet,
O! ha le írhatná maga erköltseit,
Eszét, okosságát, szívének kintseit!
Nem vólna e' földön mása azon képnek,
Példája lehetne az Aszszonyi Népnék.

Azutánn a' hol amaz Uri Kertbenn a' Dafné' Képének, és a' Kép faragónak dítséretére valóbann ékesen vilámlott szép elméd' ragyogványá.

Látja Fébus egy út végen
Dafné't Dóri' kertébenn:
Tsudálkozik, hogy, mint régen,
Nem fut el ijedtébenn,
Közel járúl, lobban szíve,
Tsókra készül a' szája;
Megöleli, 's hát a' híve
Tsak Veróni' munkája.

8. Mártonfi magyar lantjának e megnyerő termékeit három év múlva ismét kiadta Révai az ő „Elegyes Versei“ kötetében, még pedig a szerző nevét is kitéve s magasztalólag kiemelve. Im mily commentáló sorokkal mutatta be azokat:

„Euriditze’ neve alatt — u. m. — a’ magyar Nyelvet értette ezen Nagyságos Úr, ki akkor egész Erdélységben a’ nemzeti Oskolákat vezérlette, most, érdemei által fel emeltetvén, ugyan Erdélyben az Ország Kormányozásnál Tanácsos Úr. Többeket is írt nékem, ugyan akkori, de máskori levelében is, melylyekkel szüntelen ébreszgetett, ’s bátorított, hogy iparkodásaiman keresztül járó akadályaimat nagy szívvel győzzem. Ezeket a Verseket, melylyek nékem igen is érdemem felett hízelkednek, és még két más Darabotskákat, melylyeket én ezen Nagyságos Férfiútól vón, mindjárt akkor, különös és ritka szépségéért a’ Magyar Hirmondó által közlöttem a’ Hazával, Tisztelendő Zimányi Lajos István is, Nevezetes Deák Vers szerző a’ Kegyes Oskolák Szerzetes Rendjeken, ¹⁾ ugyan azon okból Deákra fordította igen ékes versekben.“

S itt közbe igtatja ezeket is Zimányinak 1784. kiadott latin verseiből. ²⁾ Végül pedig e méltó óhajtását csatolja ahhoz:

„Vajha ez a’ Nagyságos Férfiú maga is érezné gyönyörű versének édességét, mint mások érzik, hogy ne rejtegetné el a’ Világ elől, a’ mit már készített! vajha az a’ fényes hivatal, melylyet visel, anynyi időt engedne néki, hogy néha néha érkezése telhetnék többekre is!“ ³⁾

Bár hatott volna Mártonfira Révainak ezen óhajtása. A főntebbi három zamatos versezete eléggé szóló tanuság arról, hogy mi telhetett tőle a szépirodalmi téren is.

Méltán sajnálhatjuk, hogy az oly lelkesen buzdító, sőt áldozatkészséggel is ösztönző Mártonfit az ő szépirodalmi képességének a nyilvánosság előtti föltüntetése még inkább tartózkodóbbá tette annyira, hogy ilyféle elme-szüleményeit aztán még bizalmasaival sem igen közölte. — Jóval később, már mint püspök, e tartózkodásának okát is tudatja Révaival a hozzá 1799-ben írt levelében, t. i. hogy verseinek neve nyilvánításával történt közzé-tétele miatt neki is volt mit szenvednie. ⁴⁾

Ilyesminek tudható be, hogy különösen ifjabb korában írt

¹⁾ Ugyanaz, kiről ezen életrajz I. kötetében több ízben történt említés, a Révaihoz való viszonyát illetőleg különösen a XV. fejezetben. Ime már is mily nemesen cáfolja Zimányi Révainak 9 év előtti balvéleményét. Továbbad még nyomósabban is teendi azt.

²⁾ L. „Stephani Ludovici Zimányi C. R. Schol. Piar. Carminum Libri IV. Vacii. 1784.“ L. II, Epigr. 40. 97. 98.

³⁾ L. „Révai M. Elegyes Versei“ 257—60. l.

⁴⁾ E levelét részben kiadta Guzmics Izidor a „Révai M. pályája“ függelékében (l. 1830. Tud. Gyűjtemény II. k. 40—2. l.)

költői művei, köztök 7 magyar színjátéka, —¹⁾ alkalmasint még Budán az iskolai ifjúság számára készített színművek, — nem csak hogy kiadatlanul maradtak, hanem talán végkép el is vesztek.²⁾ Pedig az oly szép elmének s oly hazafias léleknek³⁾ mint Mártonfi József, ifjúkori productumai is valóban becses szellemi hagyatékok, sőt jelentős tanuságul volnának tekinthetők ma is, különösen mint a Mária Terézia-kori magyar színmű-irodalomnak némi mutatványai.

9. Mily élénken foglalkozott Révai ekkor a magyar tudományos társaság létesítésének eszméjével, habár a M. Hirmondóban e mozgatójának jelét nem érezteti is, arról meglehetősen értesülünk a Paintnerhez szóló 1784. febr. 7.-ki leveléből, melynek némi kocó-dást jelező tartalma már ez ügyben is holmi túlhevességgel tett kísérleteire vonatkozik.

E szerint tehát Révai ezen év kezdetén az ujságírás mellett már a magyar tud. társaság ügyében is meg akarta indítani a mozgalmat, még pedig oly kezdeményezéssel, melyet körültekintőbb bizalmasai nem helyeselhettek. Ezért Paintner vállalta magára a megfeddést. — Figyelemre méltó, mint válaszol erre a heveskedő Révai.

Szóljon itt e végből írt levele egészben. S evel a másfél évi pausa után⁴⁾ újlag megered azon érdekes baráti közlekedés, mely már ismét mélyebb pillantásokat enged vetnünk bajnokunk belvilágába.

„Kintsem Édes Barátom! — Isten látja lelkemet, nem azért írtam, hogy meg sértselek. Hiszem jól tudom én azt, hogy senki sem hízelkedhetik azzal magának, mintha mindeneket minden környűl állásra nézve, kivált egy tekintettel által láthasson. Én az én részemről egyenesen meg vallom tsekélységemet. Mind azon által a' még is az emberi gyarlóság, hogy, míg a valóig érnek, kiki el vélte sze-

1) Névszerint felsorolják Mártonfi J. biographiai ismertetésében (l. Danielik József „Magyar írók.“ Pest. 1858. 198. l.)

2) U. o. az ismertető Mártonfi iratainak felsorolását ezzel fejezi be: „Munkáinak nevezetesebb része, úgy szintén lélekderítő predikatiói elvesztek“. — Azonban a szorgalmasabb buvárlatnak tán még is sikerülhet még holmit föllelni a jeles férfiúnak illetékesebb szellemi emlékeül, kiről több tekintetben oly jeles adatok szólnak, mint ez Stoeger János „Scriptores Prov. Austriacae Soc. Jesu Viennae. 1856“ c. művéből és Danielik József „Magyar írók 1858“ című életrajzi vázlatából is kitetszik. — Hogy ne érdemelne ily férfiú kegyetesebb emléket, ki Stoeger szerint, egyházi tekintetből is „omnibus veri Episcopi et viri apostolici munit ad amussim perfunctus piissime obiit —, 1815.“

3) Hazafias érzületének és maecenasi nagylelkűségének szép tanuságát láttatják már csak a Révaihoz írt levelei is, melyeket odább lesz alkalmunk közelebbről ismertetni.

4) Révainak Paintnerhez írt levelezése gyűjteményében (melyet a pannonhalmi könyvtárban létező eredetiből Méry Etel győri tanár másolt le a m. tud. akadémiai levéltár számára) a Hédervárról 1782. aug. 20. kelt levél után időrendi sorozatban ez következik. Lehet, hogy ezek közben is váltottak ők levelet, de azok nem maradtak fenn; rájuk vonatkozó említés sem igen vehető észre. Csak is az itt következő (febr. 7. k.) vall némi közelebbi praecedensre.

rínt állatását erősíti, 's többire olyly buzgón is, hogy hevesebb vetélkedésekben olylyat is ejtenek, a' min a' legjobb barát is meg indulhatna, ha azt nem tekéntené, hogy tsak vetekedő hevedességből történt, nem pedig fel tett sértő szándékból.

Édes Barátom! bizony így estek hibáim. Hiszem, ilyen buzgósággal magad is elrántottad elég kemény nyomosan író tolladat. De ti engem úgy meg támadhattok, a' mint akarjátok s a mint magával hozza buzgóságtok, nem bánom, akár jó melegen le forrázva, akár hidegen zápor jég esővel. Mind édesen esik nékem: először hogy töletek jó: azután, hogy sokat tanúlok is.

Én bizony szerentsésnek tartom magamat, hogy ezt is hozzá-
tok küldöttem leg is leg először. Lám! mi sokat jobbítottam már rajta: egészen más formába vagy on öntödvé: a' daganatos puffadozása leapadott, a' sértő szúrása megtompúlt, a' darabosa meg simúlt. Tekéntetes Uram Atyámnak pedig ezerszer meg ezerszer kell tsókolnom kezeit, hogy jobb útba vezetett. Kintsem Édes Miska Bátsim! kérek! ne haragudj reám! bocsásd meg, nem szívemnek, hanem hevedességemnek, meg gondolatlanságomnak vétékét!

A' mit mondasz, hogy Bétsben is Papok írják az Újságokat, ellen vetettem itt azt én is. De mit tehetsz róla, ha még azt is kárhoztatják. Az időtől kell várnom. Továbbá, ha az Isten meg segítene, Patzkóval is könnyű már el végezni a dolgot. Ó nem igen kap már ezen a Privilegiumon, minthogy ótsóbban nem akarja adni az Újságokat, a' Magyarok pedig sokallják, a' menynyire most föl verte, kivált tsak egy fél árkoskáért. Azt írogatják már sok részekről, ha tsak Paczkó alább szállana, 600 is volna a' Váltó. Most azonban még tsak 200. És ha én nem írnék, még anynyi se volna. Nekem mindenkitől 3 forintom járván a feléből, tehát 600 forintra megyek. Ebből kell pedig közel 200 forintot adni a' Külföldi Újságokra és a' mindennapi levelezésekre. A többi élelmemre, szállásomra, adóságom ki fizettetésére úgy el oszlik, hogy semmit se tehetek el. Azután, ha így se volna a Patzkó dolga: tsak ugyan szabad most akár kinek is Újságot írni. — Ha innét el üznek, én ugyan Bétsben Társaság nélkül is kéntelen fogok lenni tsak leg alább addig is írni, míg adóságimból ki vágom magamat.

Édesem! köz nyavalya az még rajtunk, hogy egyéb idegen nyelvekben üzvén a' tudományokat és mint egy elmerülvén benne: bár mi nagyra is terjeszkedjünk egyéb aránt: itt még sem vesszük anynyira észre, hogy kik, 's mi nagy Tudós Férfiak anya nyelvünkön mit írogatnak nálunk. Együtt voltunk Gróf Teleki Józsefnek tiszteletén: még nem tudad meg, mi felséges dolgokról írt ő már Magyar nyelven. Én örömmel olvastam már alkalmas részét, a' mi ki vagy on már nyomtatva. E' pedig akármi Frantzia Fő Íróval is vetekedhetik. Szakasztott olyly nagy Báró Ortzi Lőrincz is: Bartsai Ábrahám is, a' Toskanai Seregbenn Fő Strázsa

Mester: és más többek Hazánk Nagyjai közül, a kikről tudom, hogy az ilyen Társaságnak önként léznek Tagjaivá. Mert erről már alkalmas régóta hallottam beszédeiket. Csak hogy eddig a Fundust jól ki nem gondolták. A *Munifica Collatio*, jól mondd, magán egyedül tsekély: de jobb a *Novorum Fundus*, jobb a *Typographiae Fundus*. — A *Novorum Fundus*, bizonyos vagyok benne, hogy 600 forintra is fel megyen. A *Typographiae Fundus* menynyire terjed, alkalmasint észre vehetjük, látván, mi hamar, mi nagy házakat emelnek a' Könyv Nyomtatósok. Ezek tehát, és még más többek, nevezetesen Molnár János is, örömmest lennének *Membra Magnifica*. A *Membra Meritissima*, kik valami részt vennének a jövedelemből, azok is hála Istennek elegen volnának, úgy, hogy válogatni is lehet benne. Tudod, hogy a Magyaroknak kitsiny is elég, és ha betsületért ingyen is sokan írogatnak, mennél inkább, ha még valami bizonyos segedelmek is volna. Azután elejtenék úgy is csak nevedeknünk kellene. Tudod minden nagyoknak apró a kezdete. Azonbann a kezdethez is képest elég nagy már a' Magyarság: vagynak felesen is. Ihol ezekről is való bátor bizodalom. Azonbann nékem, kivált elejtenem a' kezdethez, elég csak két ember az Újság írásban való segédül, egyéb Társasoknak pedig vagy hat hét Ember. — Kintsem Édes Jó Barátom! kérlek ne neheztelj reám: ne vedd roszt neven, hogy most is írok. Én csak bízom még is, hogy valamire mehetünk, ha nem is a' Társaság neve alatt, leg alább másként. Azután, a miket találtam hevesebben írni egyebekről is, hiszem, köztünk volt csak írva. Vagyok Igazán szerető tisztelőd Révay. m. k. Poson. 7. Febr. 1784.

Igaz bizony! vévén a nyalább írásokat, ott nem lelém benne azt, a' mit szebben le írtam volt Instanzciónak. Ha Tekéntetes Uram Atyámnál vagyon, jó a dolog; csak más kézre ne jönnel! anynyival is inkább, hogy egészen más formába öntődik.“¹⁾

10. Révainak ily engesztelő levelét Paintner egy kellemesen meglepő ajándékkal viszonzotta, megküldvén neki irodalmi föllépésének zsengejét, mely épen ekkor került ki sajtó alól, — t. i. gr. Zamagna Bernát „*Navis aëria*“ című latin költői művét,²⁾ melyet Paintner helyesen latinul írt bevezetéssel, érdekes függeléssel³⁾ és jegyzetek-

¹⁾ E levél mutatja, minő számítással tanulmányozá már ekkor Révai a magyar tud. társaság létesítése eszközeit. Kár, hogy amaz előbbi levelelenyészett.

²⁾ Címe: „*Bernardi e Comit. de Zamagna Ragusini Navis aëria: Ad exemplar Romanum edidit, praefatus est, appendicesque adiecit Michael Paintner Ung. Sopron Presbyter. Viennae. 1784.*“

³⁾ A 26 lapra terjedő praeatio Zamagna irodalmi ismertetését és a léghajó föltalálásának története vázolatát tartalmazza; a 20 lapra terjedő „*appendix*“ tartalma pedig: 1. „*Series latinorum poematum didacticorum.*“ 2. „*Biographia Francisci Tertii de Lanis, S. J.*“ „ki már 1670. boscított közre oly művet, melyben a repülő bárka készítéséről ad oktatást“ (l. 1784. „*M. Hirmondó*“

kel megvilágítva bocsátott közre. Ezek mintegy fele részét teszik a könyvnek és sok becses irodalomtörténeti adatot tartalmazván természetesen emelik e kiadvány értékét.

Kétszeresen kedves vala most Révainak e barátságjel. Az élvezettel olvasott művet meleg érzellemmel írt sorokban mutatta be a M. Hirmondó olvasóinak az ápril 3-diki számban, dicsérettel emelvén ki mind a szerzőt,¹⁾ mind a kiadót.²⁾

Révai e művet tartalmának némi részletes ismertetésével épen korszerű jelenségül kívánta föltüntetni, mint olyant, melyben a kiadó egyszersmind olyast is mond, a mi a Montgolfier találmányát szertelenül dicsőítő s abból már szinte csodaszerű eredményeket is jövendőlgető ábrándozásoknak lehütésére vagy legalább némi mérseklésére szolgálhat.³⁾

Alkalmilag egy pár más hazai, — habár latinul író — tudósnak rokon tárgyú művét is főlemlíti Paintner jegyzeteiből, u. m. Horváth Jánosnak „Theoria globi aerostatici“ című Budán 1783. megjelent munkáját és Domin Ferenc Józsefnek „a csinált levegőnek származatjáról, természetéről és hasznairól készült tudós írását.“⁴⁾ Ezekre nézve, szintűgy mint Paintner,⁵⁾ ő is „különösen örvend a Magyar Hazának, hogy erre a mostani tsatára (tudományos ver-

40. l.) Paintnernek praefatiója s appendix-e láttatja, hogy kiváló szorgalmat fordított már eddig is a Jézus-társasági írók biographiáinak összegyűjtésére.

1) „Valaki tsak járatos — u. m. — a Deák szép Tudományokban, kell ezt a Szamányát esmérnie. A' Deák versekbenn olyly tiszta ékes, olyly édes, olyly szerentsés, hogy az arany időbéliekkel majd igen egybe vetetheiő.“ —

2) „A' Közre bocsátó pedig mi sokat olvasott Férfü légyen, mi széies tudományü, még olyly fiatal korral is, mivel harmintz esztendőknél tsak valamivel idősebb: eléggé mutatja mind az elő beszéd, mind pedig a' meg szerzések, és a' helylyel közzel bé iktattatott jegyzések is. Nagy reménységü Gyarakí Gróf Grasalkovits Urfinak a' Nevelője, melyly hivatalbann már több esztendőktől fogva mind a maga nevének különös ditsőségére jelesen foglalatoskodik, mind pedig a' Magyar Hazának jövő vigasztalására, hogy e' Nagyságos Urfibann egy ditső Oszlopot készít a' köz jónak támogatására (L. 1784. M. Hirmondó 217. l.)

3) „A' kik magokat bizatva azzal a' reménységgel híznak, hogy ez az égi hajózás a' tengeren való hajózásnál elébb való léssen még valaha: a' Közre bocsátó, mint egy tsípösen enyelegve, ezeknek igen azt láttatik mondani, méltán is, a' mit a' Magyar mond a' hívságos kívánságokra: s a j n á l o m, h o g y á l o m!“ (L. 1784. „M. Hirmondó“ 218. l.)

4) Címe: „Josephi Francisci Domin Dissertatio physica de aeris factitii generis, natura et utilitatibus. Jaurini. 1784.“

5) „De recentioribus quibusdam scriptoribus nihil aliud, quod adjiciam, habeo, quam magno me exillius gaudio, cum viderem, virum de patria nostra re litteraria tam praeclare meritum, Joannem Bapt. Horváth... primum apud nos fuisse, qui exactam globi aerostatici, ob inflammabilem, quo repletur, aerem in altum evolare soliti, Theoriam, typis commisit. Cuius vestigiis insistens, alter apud Jaurinenses Physices Doctor Josephus Domin, familiaris meus, Dissertationem de aeris factitii generis natura et redundantibus inde in vitam civilem utilitatibus propediem in lucem emissurus est.“ (L. Paintner i. m. XXV. l.) Domin pályatársa volt Paintnernek a szerzetben.

senyre) legottan annak is felébredtek Tudós Gyermekei a természetnek eme ritka titkos erejét kifejtegetni.“¹⁾

Révainak e magasztaló ismertetése Paintner latin kiadványáról meglehetősen érezteti, hogy iránta való baráti érzelmeit hathatósan fölvilanyozta ennek az irodalmi nyilvánosságra való kilépése és pedig olyasmivel, a mi az övével rokon nemű tanulmányának gyümölcse.

Ily törekvés irányuk érintkezéséről ézentúl több ízben lesz alkalmunk említést tehetni. — Ezért véltem helyén e jelenséget már itt érdeklődő figyelemmel közbe fűzhetni.

11. De a fentebbidézett levél tartalmát illetőleg még az is igen tekintetbe veendő, a mit annak derekán mond hősünk az ő ujságírói állapotáról. — Láthatni abból, hogy bizony az a hírmondói polc Pozsonyban nem igen teljesítette ama kecsgetető reményt, mely — Rajnis fentebb²⁾ idézett levele szerint — azzal is biztatta Révait, hogy az a jelentékeny szellemi hatáskör majd „beteg erszényét is megorvosolja,“³⁾ jövedelmileg is juttatván neki annyit, a mennyivel a gráci hátralékát is leróhassa.⁴⁾

Ily számítását valahogy nagyon átkeresztelte az a csapásos esztendő zordon telével, víz áradásaival s egyéb az ilyesekből következő szokott bajokkal,⁵⁾ melyek aztán a melegebb lelkesedést is nagyon gátolják óhajításainak valószínűsítésében.

Lám még február elején is csak 200 előfizetőjük volt és az inséges viszonyok miatt nem is igen nyilhatott kilátás arra, hogy e szám egyhamar tetemes növekedésre juthasson. Pártolói közül is többen sokallották a főlebb emelt árt, habár eléggé megokolta azt a program.

A 600, illetőleg — a külföldi újságokra és levelezésekre elköltendő 200 frt levonásával — csak is 400 forintnyi évi jutalék bizony vékony díj volt azért az újságírást.

Ez okból február elején már azon tünődik, hogy mikép lehetne állapotát javítani. — Habozása többféle tervzetek közt ingadoztatá elméjét a végett, hogy mit tevő legyen: vajon maga kezére folytassa-e Pozsonyban az újságírást; — hisz Paczkó nem igen kap már a Hirmondó privilegiumát, s meg különben is „szabad már — u. m. — akárcinek is újságot írni“; — vagy mivel Pozsonyban azt hány-

¹⁾ L. 1784. M. Hirmondó 218. l.

²⁾ L. Rajnis József 1784. jan. 9. k. lev. „Révai M. élete.“ II. k. 119. l.

³⁾ „Tudtomra adván ama foglalatossgodat, amelly majd beteg erszényedet megorvosolja. Óh! bár tsak szárnyát szeghetnők e jó szerentsének, hogy el ne röpülhessen! Ez ugyan már valahára örvendetes hír, főképen reám nézve, a kinek szívet Révai egészen elfoglalta. Édes Ötsém! Bizohy jó poltzra ültél.“ (l. Rajnis J. u. o.)

⁴⁾ Grácban tett adósságai miatt nem csak saját könyveit és iratait, hanem ezek közt egy pár kölcsönzött könyvet is kénytelen volt zálogban ott hagyni (l. Guzmics Izidor „Révai M. pályája“ 1830. Tud. Gyűjt. febr. k. 11. 14. l.)

⁵⁾ Efféléket több ízben említ Révai a M. Hirmondó 1784. téli leveleiben.

ják föl neki, hogy nem kath. paphoz, különösen nem szerzeteshez illő dolog az újságírás, tehát Bécsbe, hol ilyesmit kevésbé vonnak megrovás alá, tegye át újságróli műhelyét? Ott tán a „társaság“ létesítésével csatolhatná össze az újságírást, vagy a gyűjteményes kiadást. Sőt úgy rémlik előtte, hogy még a „társaság“ létrejövése nélkül is kénytelen lesz ő Bécsben valami írói vállalatot megindítani s azzal foglalkozni „legalább csak addig is, míg adósságaiból kivágja magát.“

E tusakodó gondolkodás fináléja mutatja, hogy tünődésében kiválólag szerepelt a Bécsbe visszakivánczolás. Sokkal alkalmasabb positiót vélt ő ott elfoglalhatni a „patrioticum propositum“ (hazafias célzat) valósíthatására. Mert ezt most már annyira megérettnek érezte lelkében, hogy a kiviteler való törekvést bármily akadályok dacára is megkísérlendőnek hitte.

12. Ama körülmények, melyek imént egyelőre csak mintegy rügyekben kezdtek jelentkezni, a következő hóban már mind inkább kifejeledezének. — Oly ingerlékeny létére hogy maradhatott volna hő-sünk surlódások nélkül e valóban kényes viszonyok között? — Már a tavasz kezdete táján az érdeklődőbb bizalmasok mindinkább rebesgeték Pozsonyban, hogy a M. Hirmondó írója tovább száll a fecskék jöttére. Paczkó más íróról gondoskodék. A többi közt Gyarmathit is megkinálta. Látni való ez a b. Rádayhoz 1784 ápril 29. k. levele íme sorairól:

„A' Révai Úr reám szólható Újság írása még mind eddig is tsak álom, és valósággá nem vált, 's talám azzá sem válik, hanem ha a' dolgok igen nevezetes változást szenvednek. Mert Révai Úr, ha Posaiba nem írhat, Bécsbe is akarja fojtatni az újság írást, 's ha ez meg álhat, ugy majd két újság író is támadna, és meg válnék, mi lenne belőlle.“

Még világosabban kitetszik az Gyarmathinak szintén Rádayhoz írt későbbi (1784. jun. 24. k.) leveléből: „Nékem — u. m. — a mint minapi levelembé is említém, jó szívvel által adta volna az újság írást (Paczkó, kit ugyanott „fősvény s orosz német“-nek nevez) de hosszás, és megért fontolások után által látám, hogy ez igen hamar mulandó haszon lezend, és az én tzelommal nagyonn ellenkező.“

És ez meglehetősen éles világot vet a „M. Hirmondó“ ekkori viszonyaira. Azt tudva, mily távol áll vala Gyarmathi ekkoron különösen a magyar tollforgatás dolgában Révaitól,¹⁾ elgondolhatjuk, hogy Paczkó, kit csupán üzleti szempontból érdekel a Hirmondó ügye, még így sem valami különös belátással bírt a lap értékének emelése iránt.

¹⁾ A b. Ráday Gedeonhoz írt levelei, — melyeknek több darabját nézegettem át az itt szóban forgó ügyek érdekében, — ekkoron valóban még gyöngye magyar stílusának mutatják őt.

És ím még Gyarmathi sem volt megnyerhető a Hirmondó írására. Pedig már akkor való félben vala nevelői állásától, a mint hogy avval kevés idő mulva föl is hagyott.¹⁾

13. Hogy Révai megválása a Hirmondótól az érintett előzmények dacára is valahogy hamarosan történhetett, azt Gyarmathinak ápril 29-diki levele is láttatja: mert ím e gyakori látogatója még ekkor sem tud arról bizonyosabbat, holott Révai már május 1-jén befejezi ujságírói szerepét.

Mint látszik, szokása szerint gyorsan végzett Paczkóval is és azonnal útnak eredt. Hová? Ismét Bécsbe. Mi végett? Szerencsét próbálni. Mivel? Irodalmi vállalattal. — Fő célja ugyan ama hazafias szándék megvalósítása, de annak eszközölhetése végett szükségesnek látja, hogy előbb valami biztos helyzetre tehesen ott szert.

Annyira megszállotta már az agitatori hév, hogy ellenállhatlanul ragadta őt bárminek megkísértésére, a mivel legalább csak valamit is tehet a magyar nyelv és nemzeti művelődés iránti buzgalom fölélesztése végett.

Hisz oly nyomasztó aggodalom nehezült már ekkor a hazafi keblekre azok miatt, a mik a magyar alkotmányosság rovására történtek, s a mik annak nyomában várhatók, hogy azok bizony még a Révaiénál kevésbbé lángoló honfi érzelmeket sem igen engedheték nyugodni. Az a május 6-kán kiadandó rendelet előre vetette bús árnyékát. — Hogy ne esett volna annak hatása zokon nyelv-bajnokunkra?

Míg mások töprengnek, tanakodnak, addig a heves Révai tenni akar, lendíteni és pedig olyasmit, a mi a mostoha viszonyokkal szemben aránylag mérkőzzék. A német nyelvnek kötelezővő igtatásával egyidejűleg kívánta a magyar nyelv-művelő társaság életbeléptetését Int az idő: gondolá magában. Proximus ardet Ucalegon.²⁾ Tenni kell mentül előbb, — nehogy késő legyen s a jövő súlyos ítélettel kárhoztassa a mulasztást.

¹⁾ Látható ez a b. Rádayhoz aug. hó 21. írt leveléből, hol már utóda iránt gondoskodik.

²⁾ Virgil. Aen. II. 311.

VIII. Révai föllépése a magy. tudós társaság ügyében.

1. Kit illet legjogosabban az érdem, hogy a magyar tudós társaság eszméjét a múlt században megpöndítette, vagy annak óhajlását hangosabban szólaltatta?

E kérdés, mely fölött némi szelid vita is támadt egy évtizeddel ezelőtt,¹⁾ kevésbé fontos annál, hogy ki lépett föl s küzdött annak létesítéseért legerélyesebben. — S ez megérdemli, hogy érette egy két pillantást vessünk a multba.

A félszázaddal ez előtt létrejött magyar tudományos akadémia évkönyveinek elsőjét legott az ő keletkezte történetének vázolatával nyitja meg. Ezt előzőleg az író praegnans mozzanatok érintésével villan át nemzeti nyelvünk több századi viszontagságain. S ezeknek nagyjából tömörített képe olykép láttatja a magyar nyelv sorsát, mint a hogy azt az akadémia címerén szemlélhető symbolum is igen jelentősen alakítva tünteti elő. — Vészterhes fellegettorlatok mögül csak gyéren átszűrődött sugarak jelzik azon gyönged erút, mely a több százados ború után végre fölhajnallott.

Huzamos és fölötte súlyos megpróbáltatásai sem nyomhatták el teljesen a nemzet kegyeletét őseinek hősies nyelve iránt; de annak biztosítobb megóvása végett mégis vajmi későn kezdett nálunk nyilatkozni az olyféle vágy, hogy a serényebb törekvésű nemzetek példája szerint hazai nyelven és pedig a szellemi munkások szervezett működésével hathatósabban lendíttessék előbbre a nemzeti művelődés.

2. Ilyenféle haladásnak már jóval régebben fényes nyomait s gazdag sikerét is láttaták a kedvezőbb sorsú és szemesebb nyugati nemzetek. — Az olasz már a középkori művelődésnek nagyszerű eredményeivel büszkélkedhetett, midőn az úgynevezett renaissance-

¹⁾ L. Toldy F. „Az akadémiai eszme Magyarországon Bessenyei előtt.“ Toldy F. Összegyűjtött munkái 1873. VII. k. 359. l.

korszaka feltűnt és hazai vívományait az elesett Byzanc szellemi örökségével is gyarapították nagyjai (a Mediciek). Innét főleg éjszak felé is min! erősebb sugarakkal lövelt odább a megújulásra törekvő szellem.

Legtöbbnyire Olaszországból szerzett kulturai elemekből növekedett azon művelődési lendület is, mely nálunk a mohácsi vész előtt jelenősebben föltűnedezett, s főleg a varázsfényű Mátvás-korszakban nyilvánult föltetszőbben. De a mily hevenyészett vala ez, oly gyorsan szét is foszlott. Adáz viszontagságok hosszú gyászszal borították el tündér emlékeit

Azon innen Európa jobb helyzetűi nemzeteit is nagy válság zaklatta Átalakulási küzdelmeik közben mindinkább kibontakozván a régebbi cultura formáiból, élő nyelvöket emelék az újabb irányú művelődés közegévé, azt igtaták közügyivé. Így folytatótt nemzetibb szellemi fejlődésök gyorsabb sikerrel.

Efféle törekvésnek sanyarú helyzetű hazánkban, az „elkeseredett és megszagga tott“ Magyarországbán,¹⁾ csak gyéressebb jelenségei tűnedezhettek föl. — Aztán meg a hevesebb sűrűgésnek eredt 18. században már a lezajlott hosszú harcok után oly bágyasztó aléltságba süllyede nemzetünk, hogy időnkint hallatott kínos feljajdulásaikkal is alig riaszthatták föl az eszmélőbb hazafiak. Bús panaszokkal inték a nemzeti palladium iránti szent tartozásra különösen Czwittinger Dávid (1711), Spangár András (1734), Ribiny János (1751). Mások pedig az irodalmi műveikben halkabban éreztetett Vesta-lánggal melengeték föl az elfásult kebleket. E tekintetben Faludít is méltán illeti a hálás elismerés. Művei kiváltképen eszméltető és szellemképező hatásúak valának.

Mily serény haladás foly vala már ekkor a korábban megindult nemzeteknél! — A tudomány művelői több rendbeli társulatokba szövetkezve művelék hazai nyelvöket s az által dús sikerrel terjeszték az ismereteket.²⁾

Midőn nálunk Bod Péter 1760-ban a tudós társaság létrehozása iránti jámbor óhajtását nyilvánítja,³⁾ a délnyugottól éjszak-kelet felé

1) „Regnum hoc afflictum a lacerum,“ mint az 1591-ki országgyűlés I. cikke nevezi. (L. Magy. tud. társaság évk. I. k. 16. l.)

2) „Olasz földön 1683-ig, — midőn hazánk végre a török hatalom alól föl szabadulhatott, — már öt tudós társaság állott fel.“ — Az Academie française 1620. eredett. Több francia városban is keletkeztek tudományos társulatok a 17. s 18. században. — A németek már a 17. század első negyedében alkottak több rendbeli szellemművelő társulatokat. — (L. Magy. tud. társaság évk. I. k. 11. 17. l.) Nálunk pedig a „Sodalitas literaria Ungarorum“ után, — mely all. Lajos alatti ernyedés közben véggkép felbomlott, — két századon át ilyenmő társulásnak semmi nyoma többé.“ (Toldy Fer. „Az akadémiai eszme Magyarországon Besenyői előtt.“ L. Toldy F. Össz. munkái. VII. k. 354. l.)

3) „Az Isten vítzekedő Anyaszentegyházának a jelenvaló üdög sok változásának Historiája“ című művében mondja Bod Péter, hogy „igen jó volna tudós emberekből álló Magyar Társaságot a magyar nyelv-

hatalmas lépésekkel előre nyomuló szellemi törekvés ekkoron már Pétervárott is létesített olyatén tudományos akadémiát, mely a nemzeti szellemnek hathatós emelését eszközölje. ¹⁾

3. Ilyes előzményekre emlékeztet vissza a magyar tud. akadémia évkönyveinek legelsője mindjárt kezdetén. — Döbrentei Gábor a m. t. társaság első titoknokja nyomatékosan igyekezett ezeket kiemelni s oly hatályosan kívánta ama történeti visszapillantásaiban feltüntetni nemzeti nyelvünk ár-apályszerű viszontagságait, hogy a szerföltre magvasság hajhászása néhutt az érthetőség rovására esett. ²⁾

De a hol már idább jöve a magyar tud. akadémia keletkeztetésére célzó mozgalmat tárgyalja, annak főbb vonásaiból is eléggé igazoltnak láthatjuk azt, a mit Révai önérzetesen nyilvánít a magyar tudós társaság létrehozása végetti törekvéseiről, hogy ő ez ügyben a többi közt kiválóan erélyes buzgalmat fejtett ki. ³⁾

Meglehetősen nyomósítja ezt Toldy F. is, ki irodalomtörténeti félszázados búvárlatai folytán a m. tud. társaság felállítása előzményeit jóval behatóbb vizsgálódással nyomozta. ⁴⁾

Azon hó keblű szellemi triariusok közt, kik a nemzeti nyelv ügyéért s annak sikeresebb művelését előmozdítandó tudós társaság létesítéseért a mult században kiváltképen megalkultek, valódi primipilusként tűnik élénk Révai a Döbrentei vázolta történeti visszapillantásokból is. — Ezek szerint is Ribiny óhajtása csak sejteti,

nek ékesgetésére, mint más Nemzetekben vagyon, felállítani.“ (l. u. o. 21. l.) E kívánságának ad kifejezést már 1756-ban is a Rádayhoz szept. 20-án írt levelében: „Mintogy — u. m. — a magyar nyelv erősen kezdett megromlani a mi időnkben, jó volna annak ékesítésére és megerősítésére valami jót csinálni a’ más Nemzeteknek példájok szerint: 1) Jó volna valami literata societast fel állítani, mellynek tagjai Magyarországnak és Erdélynek minden részeiből lennének.“ (Bartók Géza másolata a Ráday-féle levelezésből. — U. ezt közölte Toldy i. h. Össz. munkái VII. 358—o. l.)

¹⁾ L. Magyar tud. társaság évk. l. k. 18.

²⁾ Döbrentei sajtáságosan tömörített, sokban különködő s néhutt annyira csigázott magyarsággal adja azt elő, hogy az erőteljesség negélyezése miatt nyelvezete nem csak a kellett báj nélkül szűkölködik, hanem olykor a kellett világosságban is fukarkodik, s e helyett többször mintegy szándékosan homályba burkolódik. — Mennyivel célszerűbb lett volna azt a mentől inkább megszívleltetendő emlékiratot lehetőleg megnyerő stytlel s mennél megérthetőbben tárnai a nemzet elé! — Azóta Toldy Ferenc több rendbeli iratai deríték föl világosabban a m. tudós társaság keletkezésének történetét különösen az „Egyetemes magyar Encyclopaedia“ II. kötetében 1860.

³⁾ „Hanc saltem laudem nemo mihi, nisi egregie impudens, inficiatum ierit: me in Societate Hungarica ad promovendum Sermonem Patrium erigenda, iam dudum, et praeceteris acriter enisum fuisse. (L. „Latina“ 124. l.)

⁴⁾ Főntebb idézett művében így szól róla Toldy, Bessenyei indítványának s alaprajzának említése után: „Ezt vette aztán kezébe az actio terére először fellépett hatalmas mozgató Révai Miklós, és eszközölte, hogy az országgyűlési és kormányászéki tanácskozás tárgya lett.“ (L. Toldy „az akadémiai eszme Magyarországon.“ Toldy F. Össz. munk. VII. 360. l.)

Bod Péternek 1760. közlött nyilatkozata pedig csak is jámbor kívánatkép említi föl a magyar tudós társaságot. ¹⁾

Bessenyei György már annak alaprajza fogalmazását is megkísérli s melegen ajánlja „egy magyar társaság iránt való jámbor, szándékát;“ ²⁾ de nem körvonalozza határozottan annak tervezetét, nem fejt ki eléggé a módokat, melyekkel az eszmének megvalósítása eszközölhető. ³⁾

Révai azonban nemcsak erélyes mozzgatásra vállalkozik annak megvalósítása végett, hanem a létesítés módjait is beható számítással nyomozza s kutatja az eszközöket annak célszerű s mentül előbbi létesítésére, sőt bemutatja az arra alkalmashaknak ismert tényezőket. S így rámutat az azonnal életbe léptethető intézet élő szerveire is, melyek a szentesítő akarat által legott tevékeny tesztületté alakulhatnak össze.

4. Hősünk már jóval előbb kezdés huzamos időn át folytatá is ily irányzatú ténykedését, előbb csak bizalmas körökben, midőn aztán végre nyiltabb agitatiót indít úgy, hogy ismételt bátor föllépései őt méltán az eszmének legkiválóbb bajnokául tüntetik elénk, ki nem csak előzőit haladta meg ez ügy határozottabb sürgetésével és szívósabb kitartású küzdelmével, hanem lehetőleg alapos számítású tervrajzával oly javaslati példányt állított elő, mely az akadémia létesültéig még az övé után megjelent több rendbeli tervezetek közt is különös figyelembe vételt vívott ki. ⁴⁾

De Révai munkálata is csak a későbbi föllépésekor bemutatott tervezetében juthatott — huzamos tanulmányai következtében — az eszmét teljesebben kifejtő elaboratum értékére. Mint olyanról majd annak idején szólhatunk kissé részletesebben. Itt annak csupán előzményeit jelezzük egyelőre.

Épen nem kevesbíti hősünknek e tekintetben tanusított buzgalma érdemét azon nyilatkozata, hogy 1784-ben ekkori tervének

1) „Csak elhangzott Ribiny' ohajtása, hogy az Ország hatalmasai bár jutalmakat tennének fel, melyek a' természet gazdagította, de szükség törte nagy elméket magyar nyelv feldíszítésére ingerlenék, a miben tudós Társaság magvát is láthatjuk. Csak így lett pusztá szóvá Bod Péternek az iránt már nyílt kívánsága 1760.“ (L. Magyar tud. társaság évk. I. k. 20. l.)

2) „Bessenyei, mint egészen a' franczia literatura' tanítványa, annak akadémiaján csüggött, s lőn első, ki magyar tudós Társaságról már bővebb eszképet készíté a' Haza Rendeihez 1781-ben, csak hogy kézírata akkor, egy ígére-tét nem teljesítő miatt nyomtatlan maradt. Majd a' máskép kerekedett időbe pillantott s vissza vonult; híven mégis, hogy vetése nem sziklára hullá.“ (L. u. o. 26. l.)

3) Bessenyei terve vázlatát l. Toldy Fer. az „Egyetemes magy. Encyclopaedia“ II. köt. 17. l.

4) „1826. febr. 21-én a' kinevezett választottság — által kezdette nézni a' Vay Ábrahám feltette előrajzot, mely a Révaié és az 1791-beli Országgyűlés eleibe adotté nyomán készült.“ (L. Magyar tud. társ. évk. I. k. 49. l.)

fölterjesztésére őt Bessenyei indítványa bátorította föl.¹⁾ Sőt növeli azt az is, hogy ő közvetítette az „egy magyar társaság iránt való jámbor szándék“-nak 1790-ben történt kiadását,²⁾ melyet Bessenyei György már 1781-ben írt meg,³⁾ de nyilvánosságra a könyvnyomtató önzése s aztán némely egyéb akadályok miatt nem juttathatott.⁴⁾ Révait pedig a sokkal súlyosabb akadályok sem riasztották vissza e célzatú igyekvéseitől.

Mindez nem arra mutat, mintha Révait a tudós társaság létrehozása végetti sűrűsésre csak is Bessenyei György buzdítása gerjesztette volna. Sokkal inkább ered annak forrása az ő saját kebléből. Lángoló hazafiságának hatalmas impulzusa készítette őt arra.

Révai lelkében már élte tavaszán serdülésnek eredtek volt azon honfi-érzelmeik, melyekből egyéb hazafias célszavak közt idővel a tudós társaság létrehívásának eszméje is felsarjadott. Ugyanazon csirából fejlődött ez, mely már szegedi tanuló korában a Csanád romjai fölött búsongó elegiát adta volt zsengejeül. S ez óta mintegy hatványszerűleg fokozódván keblében a honszeretet, úgy anynyira áthatá egész lényét, hogy a kor változatos igényeihez képest mindannyiszor erős ösztönzését érzé mind arra, a mivel a nemzeti művelődés és a haza felvirágoztatása elősegítésére bármely irányban valami üdvös tevékenységgel vélt járulhatni.

5. Visszaemlékezve azokra, a miket főntebb Révainak ifjabbkori tanulmányairól lehetőleg körülményesen tárgyaltam, ismerheti a figyelmes olvasó, hogy mily érintkezések által jutott ő már ifjú korában valamint a haza fényesebb multjának, úgy a műveltebb nemzetek újkori nagy törekvéseinek meglehetősen alapos tudásához.

Hősünk már Szegeden tanultakor élénk érdeklődéssel vőn tudomást különösen az olaszországi kulturai törekvésekről.⁵⁾ Jelentékeny gyarapulást nyert illetén ismereteiben Tatán,⁶⁾ Veszprémben, Nagy-Károlyban s Nyitrán⁷⁾ egyebek közt arról is, hogy a műveltebb nemzeteknél mi némű szellemi szövetkezések eszközlik a tudományban, művészetekben, s különösen anyanyelvők kiművelésé-

¹⁾ „ — ut quaedam poneret initia erigendae sensim aliquantulae Societatis Hungaricae: cuius Planum, Besseniano a n i m a t u s P r o j e c t o, exhibit iam anno 1784. . . (L. „Candidati erigendae eruditae Societatis Hung. Jaurini. 1791.“ 84. l.)

²⁾ Még pedig oly nemes önzetlenséggel és gyöngéd elismeréssel Bessenyei iránt, mely kiválóan föltetszik: hősünk jellemének megnyerőbb vonásai közt. (L. a „Jámbor szándék“ 1790-iki előbeszédét. 3. és 6. l.)

³⁾ L. „Jámbor szándék“ 15. l.

⁴⁾ U. o. 12. l. — Bessenyei azonban a magyar t. társaság létesítése iránt óhajtságának nyilvános kifejezését adta némileg 1778. a „Magyarország“ című rópiratában és 1779. a „Holmi“ ban.

⁵⁾ L. Révai M. élete. I. k. 47. l.

⁶⁾ Valero Jakab és Dományi Márk közlékenységéből. (L. u. o. 124 s. köv. 11.)

⁷⁾ L. u. o. az illető fejezetekben. Nyitrán kiváltképen a Rómában tanult és sokoldalú képzettségű Conradi Norberttől.

ben való nagy haladásukat. Ezek tudtával régi óhajtása volt az, hogy vajha a magyar értelmiség is olykép növelhetné célszerűbb gyarapodását.

Jóllehet Bessenyeinél majdnem évtizeddel későbbi, s kevésbbé kényelmes alkalmá jutott arra, hogy Bécsben az európai cultura eredményeiről közelebbi tudomást szerezhessen; de ezeknek felfogására jóval mélyebb alapú előkészültséggel bírt ő rendszeresebb iskolai képeztetésénél fogva,¹⁾ mely — habár távolabbról, s elvontabb képletekben — meglehetősen sejteté vele a század művelődési nagy mozgalmait.

A mily erős hajlamát láttatá már a Bollával, aztán Sárváryval, utóbb Simonchitztal²⁾ s más irodalmi hajlamú kortársakkal folytatott eszmecsere³⁾ az „amitiés littéraires“-féle szövetkezésre, a szerint az ő hazafias cselekvésvágya dús sikerrel érvényesíthette volna azt később a hazai irodalom javára, ha kiváltképen heves természetén több mérséklettel s türelemmel sikerül diadalmaskodnia. Mennyivel könnyebben jutott volna így oly helyzetbe, hol a viszonyok s a körülmények is kedvezőbbekké leendettek afféle tevékenységre, mely a szellemi erők összébb-hozását célozá! — Ez már az eddigi említettekől is jó formán kitetszik.

Révai az ő kiváló tehetségeinél s több oldalú képesültségénél fogva bizonyára nagy előnyökkel bírt arra nézve, hogy kortársai között a szellemi téren koryphaeusként szerepelhessen s irányt adva a nemzeti művelődés tényezőit szervezkedő csatlakozásra indítsa s így időjártával az irodalmi aspiratiokat mindinkább központosulásra gerjesztvén, általok a magyar tudományos társaság eszméjét — még a mostoha viszonyok dacára is — lehetőleg közelebb juttassa a megvalósuláshoz.

6. Ilyenféle hivatásának érzetét sejteti ő már azon törekvésével is, melylyel lehetőleg korán igyekezett tért foglalni az előharcosok között. Hazafias ügyszeretete mellett élénk diesszomja is zaklatta arra.⁴⁾

Annak tudata, hogy mit tesznek Bécsben a testőrök, már ezeknek föllépte óta hathatósan izgatá becsvágyát. Bessenyei Györgynek mindegyre népszerűbben hangoztatott hírneve themistokleszi nyugtalansággal háborítá ifjú álmait. Vetélyvágya őt Molnár irányzatának felkarolására gerjeszté. A classikus irányú költészettel, a ma-

¹⁾ Bessenyeit autodidaktikus tanulmányai bármily feszült szorgalma dacára sem juttathatták oly alapos tanultságra, minő Révaié volt. Innét a franciás szellem iránti nagy hódolata, mert leginkább a francia irodalom rév n jutott ismereteinek birtokába, melyek azonban többnyire a francia encyclopaedismus fölületességén tévedeztek. Meglátszik ez különösen az ő philosophálásán.

²⁾ Révai M. élete I. k. V—VIII. fejezet.

³⁾ U. o. XV.—XVII. fejezet.

⁴⁾ U. o. 328—334. l. — „A Magyar alagyká“ I. k. végén így nyilatkoztatja ezt: „A fő költőknek koszorús seregekbe igyekszem“

thesis¹⁾ és physika, sőt a philosophia magyarításával,²⁾ majd történelmi búvárkodással³⁾ s egyéb komoly irányú munkálatokkal óhajtott azzal szemben versenyre szállni.

E szerint egyrészt az ó-remek irodalom formáit és szellemét követve, másrészt a rendszeresebb tudományossággal s az alapvető tudományzások magyar szóltatásával az iskolázottabb műveltség felé célozva, főleg az iskola férfinak csatlakozását kívánta megnyerni, míg a franciás irodalmi irány ama kor divata szerint inkább sekélyebb-szerű tudományos encyclopaedismusával s könnyűdebb modorú művészeti dilettantismusával tetszelgett.

7. De az 1777-ben fölmerült új aera még mohóbbá, mondhatni rohamosabbá fokozta hősünk tevékenységi szomját. Azonban a sok oldalról kínálkozó teendők közül előbb azokhoz fogott, melyek leg-sürgetősebbeknek látszottak. Buzdítási szándékkal „magyar alagyi”-nak közrebocsátását sietteté. Aztán legott a magyar tankönyvek készítésére nyert fölhívásnak engedett. — Említők, mily feszült szorgalommal munkált eme nagyfontosságúnak tartott feladat végett, míg attól a balkörülmények el nem idegenítették.⁴⁾ Kedvezőbb viszonyok közt bizonyára fontos szolgálatot vala teendő a magyar tankönyvirodalomnak.

Telve volt ő is azon fényes reményekkel, melyek ekkoron a hazafias érzelmeket oly szép kilátással kecsegteték, hogy az országos közoktatás ügyének szervezése s főleg az egyetemnek a hazaszívébe visszazállítása már majd egymás után elő fogja idézni az oly intézmények létrehozását, melyek Budán a dicsóított emlékü Mátyás-korszakot támasztandják föl, még pedig az új idő szellemének igénye szerint már a magyar nyelvnek tudományos közeggé emeltetésével, a mi a nemzeti művelődésnek gyors emelkedését fogja előidézni.

Az olcsó reményeknek s jóhiszemű képzelődésnek magyarjaink akkor sem voltak szűkében. — Tán még hívékenyebben várták az oly hosszas ború után azon derengést, mely még század mulva is vajmi nehéz vajadás és küzdelmek után csak fogas verőfényvel mosolyg ránk! — Oly időben, midőn az illuminatus hiszékenység a Montgolfier találmányától is oly csoda eredményeket várt,⁵⁾ miért ne gerjeszthetett volna valamivel előbb a reménykedő hazafiakban is egy-egy fényesen kilövellő kegyesugár oly derült jövőre való ki-

¹⁾ Révai M. élete 302. l.

²⁾ U. o. 251. l.

³⁾ U. o. 160. 312. 341. l.

⁴⁾ U. o. XVII. fejezet.

⁵⁾ Erről a M. Hirmondó is több helyütt sajtóságosan ábrándos hiedelmeket említ. — Gyarmathi Sámuel is, ki szintén rá adta magát Pozsonyban a lég-gömb-föleregetésre, a bécsiek olyasféle hiedelmét említi a Rádayhoz írt egyik levelében (1784. márc. 26.), mintha tán e jeles találmány még megfejtését adhatná egyebek közt a Krisztus menybemenetelének is.

látást, minőre a dicsőített multakra borult két százados gyász után oly igen jogosultnak hitte a nemzetet a jobbak kegyelele!

8. Azonban a nemzeti megújódással, regenerációval biztató változat enyhe kikeletként sarjasztá fel a hazafiúi vágyakat s reményeket. És a vérmesebb honfiak nagyon közeledőnek látták az időt, mely a magyar nemzetet fölvirágozásra juttatja. Az eszmélőbbek pedig arra is gondoltak, hogy tehát már tetteleg is hozzá kellene fogni az eszme valóstításához, különösen hogy a hazai művelődésnek központjává válendő ikervárosban a jelesebb elméknek legott szövetségzők kellene azon eszményt lehetőleg megtestesítendő célra.

Ily hangulatnak némi tanújele az is, hogy még ama szerény füzetke is, mely szintén akkor (1777) „A Bessenyei György társasága” címmel jelent meg, mintegy jeladányként tekintetett arra, hogy a magyar nyelv művelése érdekében mentül előbb csatlakozzanak az alkalmas tényezők oly egyesületek alkotására, melyek a nemzeti szellemet hathatósabban éleszszék: — a mint hogy meg is eredt a végett némi csöndes mozgalom.

Pedig bizony abban a verses és prózai elmfuttatásokat tartalmazó (103 lapnyi) könyvecskében alig villan fel itt-ott egy-két erősebb szikrája az olyasmire tüzelő szellemnek.¹⁾ Azzal is inkább csak egymást buzdítják e Minerva-tisztelő hadfiak, különösen Bessenyei György és Barcsay Ábrahám; főleg pedig a vezérökül tisztelt Orczy Lőrinc iránti kegyeletöknek adják abban tanuságát.²⁾ —

¹⁾ Ilyenül vehető például az, a mit a 13. és 14. l. „B. Gy. a B. O. árnyékának, mely körülte lebeg, és a melytül sűgároltatik” című verszetében mond im e soraiiban:

„Nevéd nagy Hazánkban, már halhatatlan lész;
Ez az, a mit érted barátságunk meg tész;
Énekeln fogunk érdemes létedrűl,
Had' tudjanak mások emberi szivedrűl.
Lármázza fel pennánk perelő Hazánkat,
Mutassuk földűnknek szép magyarságunkat;
Tanűlyiák nyelvűnket országunk fiai,
S légyenek Nemzetek érdemes tagjai.
A míg e világba szűllyel mozoghatunk
Szűntelen dolgozván, éreztessűk magunk.

Élly légyen jutalma érdemes lelkednek!
Borostvűn koszorűt adunk ősz fejednek,
Mellyel e világot ismèrni tanűltad,
S örök Istenedet elégge tsudáltad.”

Aztán az, a mit Barcsay 1772. márc. 24-én „pataji kunyhójából” Bessenyeihez (l. u. o. 19—22. l.) írt verszetében mond; meg a mit Bessenyei „a Haza szerettetirűl” analogva említi (l. 100. l.)

²⁾ Így Bessenyei a főntebb idézett verseiben, aztán a 17—19. lapon Barcsayhoz intézett levelében, melyet így kezd: „Meddig kel még, barátom, Generális B. Orczi után loposkodnunk, hogy el rejtett munkájit kezűből ki-lophaszuk, s nyomtatás alá adhassuk? Olvastad munkáját, tudom, meljet versekben a szabadságrűl írt, hol született nyelvének s elméjének mélységét, nyájasságát

Orczynak (1772. jan. 10-én kelt) verses válasza is Bessenyeihez, mindjárt legelől és (1773. ápr. 25-én kelt) levele ugyanahhoz szintén csak gyöngén jelez holmi buzditásfélét.¹⁾ Amazok pedig baráti érzelmeikről s világnézeteikről andalognak saját modoruk szerint.²⁾ Különösen Bessenyei páros alexandrinekben és prózában adja mutatóanyagát érzelmi s gondolati világának; emennek kiváltképpen a „Futó darabok“ címe alatti elmélkedéseiben, melyek egy és más eszme fölött tünődő s bölcelet-tanulmányi reminiscenciáit tükröző elmefuttatásaiban a reflexio iránti túlnyomó hajlamát látatják. — Mutatóanyagul Báróczy Sándortól is van benne egy páros alexandrinekben írt kissé érzélgős versezet. (l. 67. l.)³⁾

Inkább csak címével, vagy csak is annyiban kelthetett e könyvecske érdeklődőbb figyelmet, a mennyiben irodalmunk e jeles bajnokai — Toldy F. vélete szerint — „mint költők először itt léptek a közönség elé.“⁴⁾ Egyébként már évek óta olyanokul ismerte a hazafias értelmiség e lelkes testőröket, mint a kik nemcsak a fejedelmi udvarban díszelgnek, hanem egyszersmind hazájok díszére váló levették, a nemzeti szellem ébresztői, a magyar nyelv őrei és bajnokai, kik nemes buzgalommal sugározthatják be a hazába a honfi érzelmek melegét s a korszerű művelődés élesztését, valamint kifelé is jelentékenyen tündököltetik a nemzeti szellem föléledezésének jeleit, a magyar büszkeség nemesebb zománcát.

olj szép méltósággal adja elő. . . Meg-botsáthatlan bűn volna Minerva ellen egy oljan magyar Músának nemzetünkben ismétlenül meg-halni, ki . . . Mond-meg barátom annak az ész tengernek vagy Nilusnak, hogy öntson ki már egyszer árkából, s tegye termékenyebbé a magyar Egyiptomot.“ — Barcsay pedig 1774. ápril végén Bessenyeihez írt verseiben így zengedez:

„Had' hallják Sajjának tudós Nemzetei,
Minket is szívelnék Párnássus Szüzei.

— — — — —
Mennyünk Tarna felé Orczy kunyhójába
Gyönyörű Nimfáknak múlató Házába;
Emellyük vállunkra Gráziák gazdáját,
Vi:yük, mint Aeneas atyát s fíjatskáját;
Emellyük fel ötet Magyarok láttára,
Hogy figyelmezzenek menyei szavára.“ (l. u. o. 26. l.)

¹⁾ Például 1772. jan. 10-én kelt verses válasza végén: „Még fentartom — u. m. Orczy — reménységemet, hogy a jelenvaló idő is honnan onnan egy Gyöngyösit elől vet, ki a hazánk nyelvét szeretőknek Párnassus hegyére utat mutat.“ (l. g. 1)

²⁾ Erről elég részletes jellemzést ad Toldy F. illető ismertetéseiben, s Ballagi Aladár („A m. kir. testőrség tört. különös tekintettel irod. működésére.“ Budapest, 1878). — Bessenyeiről külön Závodszy Károly (Pest. 1872.)

³⁾ Közben két latin versezet is P. Szluha Demetertől Bessenyeihez.

⁴⁾ Toldy F. „Magyar költők élete.“ (Pest, 1870.) I. k. 165. l. ezt jegyzi róla: „A Bessenyei Gy. Társasága, Bécs, 1777. k8r., egy kis gyűjtelék saját, úgy Orczy, Barcsay és Báróczy verseiből, kik mint költők először itt léptek a közönség elibe.“ — Toldynak ezen állítása azonban csak némi módosítással jogadható el.

Bessenyei neve már drámai s didaktikai kísérletei következtében¹⁾ jó hangzású vala a hazafias körökben. Orczyt pedig jobbára csak kéziratban keringő zamatos és kedélyesen bölcselő költeményeiből ismerte a hazai értelmiség.²⁾ Versezeteikkel itt léptek ki e kör tagjai jelentősebben és pedig együttesen. S így e mutatványként fogadott füzet azon reményt gerjeszté, hogy az a „Bessenyei Gy. társasága“ cím alatt folytatva annak egyéb műveit is egymás után hozandja napvilágra.

9. Az idő jelenségei által keltett hangulat okozhatta, hogy a csöndes parázból gyöngén kivillanó szikrák is meglehetősen gyújtó hatásúak lettek. „A Bessenyei Gy. társasága“ mintegy jellegként kezdett szerte szállongni a tanultabb magyar körökben. Némi leg buzdított is az oly igen kívánatosá váló szellemi csoportosulásra, habár nem szült is ez irányban oly szövetezéseket, mint a minők például a németek közt már a 17-ik század derekán a „Palmen-Orden“, „Blumen-Orden“, „Schwanen-Orden“, „Tannen-Gesellschaft“ s több efféle társulatokban oly élénken nyilatkoztak.

Nálunk a keletről s nyugatról bőven beözönlött veszedelmek nemcsak az egykori feltörekvés eredményeit dúlták föl, hanem az újból való alkotáshoz kellő erőt is igen hosszú időre részint kimerítették, részint elbénítták. — Huzamos ernyedség következett a sokáig túlesigázott erőfeszítésre, mely a szellemi életre valóságot is nagyon elzsisbasztá.

Nem hiányoztak ugyan a mult században sem annak hathatós élesztői, de a balviszonyok fölös akadályokkal ellenezték hő óhajtaik jelentősb sikerét. Közben-közben oly kísérletek is jelentkeztek, melyek a hazai tudományosság tetemesb lendítése végett a szellemi tényezők szervezkedését sürgeték;³⁾ de sok mostoha körülmény állta ilyes szándék kivitelének útját, még akkor is, ha az nem egyenesen a nemzeti nyelven való művelődést kívánta céljául kitűzni.⁴⁾

¹⁾ Toldy F. u. o. — Ballagi A. i. m. — Závodszyk Károly i. m.

²⁾ L. Toldy F. u. o. 173. l. „Versei kéziratban forogtak a hazafiak között, és csak gr. Barkóczy Ferenc egri püspök, utóbb esztergami érsek barátságos sürgetésére készítette azokat a szerény férfiú 1763 körül sajtó alá, de az érsek közbejött halálával ismét nyomtatatlanul maradván, végre Révai Miklós nyerte ki tőle, s ekkor is névtelenül ily címmel adta ki Pozsonyban 1787: *Költeményes Holmi egy nagyságos elmetől.* — Katona István írja Orczyról (Hist. Crit. R. Hung. Tom. XXI. old. XL. p. 718.) hogy a „Méhes kert“ című könyvet, mely Egerben 1760 nyomtatott, Orczy L. írta és „mint látszik“ az 1761. u. o. kiadatott „Mátra hegyei között mulatozó Nympháknak énekét, melyet Barkóczy Ferencnek mondának“ (Eger, 1761.) — Ballagi Aladár pedig ezt is határozottan Orczyénak tartja (i. A m. k. testőrség tört. 48. l.)

³⁾ L. Toldy F. „Az akadémiai eszme Magyarországon Bessenyei előtt.“ (Toldy Összegyűjtött munkái VII. k.)

⁴⁾ U. o. 363. l. különösen a pozsonyi „tudós társaság“-ra vonatkozólag írja Toldy, hogy „némelyek előítéletei“ e szép intézetet, kerekén másfél évi

10. Mind ennek dacára oly jelentékeny szellemi buzgalom nyomait tüntetik már elő a mult századból csak az eddigelé ismertetett tanúságok is, ¹⁾ hogy valóban még sem sújtható az a „hanyatlás korának“ elnevezett időszak ²⁾ sem oly nagyon terhes váddal, mint a minővel a fölületes vizsgálat azt amúgy könnyedén elítélé. ³⁾

Azonban az a szörványosan feltűnedezett, de sokképen elszige-telt buzgalom, bármily élénk jeleit adta is csatlakozási törekvésé-nek, jelentősebb szövetkezést még akkor sem bírt kifejteni, midőn a nemzeti irodalom néhutt már hatalmasan emelgeté szárnyait.

Az ország középpontján, — hová már mindinkább visszazállot-tak a hazai múzák, melyek a hosszú zajlongás időszaka folytán a felsőbb széleken lettek volt némi menedéket, — tehát a haza szí-veben kellett volna legott az új aera földerültekor az ily törekvés-nek hathatósabban nyilvánulnia. Nem is mulasztották ott el — mint már említettem, — ⁴⁾ a hazai értelmiség egyes kiválóbbjai az ez iránti sóvár vágyuknak kifejezését adni, de — ki tudja, hányféle akadály miatt — nem juthatott igyekvésök zöld ágra!

Az a csöndes működésű irodalmi barátság, melyet Pesten leg-inkább Horányinak már 1770. óta szítogató buzdításai frigesítet-tek valahogy némi egyesületté, 1777-ben szintén hajlandó volt „a Bessenyei Gy. társasága“ név alatt tágabb körűvé terjeszkedni. Utóbb a „hazafiú magyar társaság“ név alatt kívánt már 1779-ben felsőbb szentesítést nyerni s így biztosítva nyilvánosabban is működni. E végett tiszteletből egyik „titkos“-ává (secretariusává) Bessenyei Györ-gyöt választotta meg, Orczy Lőrincet pedig elnökévé. ⁵⁾ De ezek, úgy látszik, a nem kedvező constellatiók miatt nem igen vállal-koztak arra, hogy az ügyet határozottan kezökbe vegyék. ⁶⁾

fennállása után, megszüntették.“ — Szintígy említi ezt már Horányi is. (L. Memoria Hungarorum III. 56q. l.) V. ö. Wallaszky (Conspetus Reip. Litt. in Hung. 2-od kiadás. Buda. 1808, 403. l.)

¹⁾ Már Sándor Istvánnak 1803. Győrött kiadott „Magyar könyvesház“-a, mely csakis a magyar nyomtatványokat sorolja elő, a nemzeti irodalom mult századi mozgalmairól figyelemre méltó tanúságot mutat fel. Az ez óta folyt nyomozás pedig e tekintetben is vizsgálatóbb eredményt láttat (l. ifj. Szinnyi József „Irodalmunk története 1711—1772.“) — Tekintetbe véve a latin s egyéb nyelven írt műveket is, jelentékeny szellemi életet tükröz hazánk mult századi irodalmi termése, melyre méltán fordítanak már mindegyre élénkebb figyelmet történetíróink.

²⁾ Az iménti években megeredt szorgalmasabb bűvárlat már is meglehe-tősen cáfolja ezt. Mult századi hazai történetünk okmányainak behatóbb nyo-mozása az akkori viszonyok teljesebb felderítésével még az elmaradás okait is nyomósabban fogja érvelhetni.

³⁾ Ilyesminek némely példáját már ezen életraiz I. kötetében említette-n, különösen a XI. fejezetében. (L. 208. l.)

⁴⁾ L. Révai M. élete II. k. 14. l.

⁵⁾ U. o. 15. l.

⁶⁾ Bessenyei viszonyát a pesti társasággal csak az látszik némileg jelezni hogy négy művét, melyek — mint Toldy írja — „a censura által eltiltattak,

11. A kire azon új aerának hajnalhasadta (1777) legvillanyozódban hatott, az kétségkívül Révai volt, ki ennél fogva amaz igénytelen jeladást is legélenkebben fogadta. Bármely más buzgó hazafinál jóval több ébresztő hatást érzett ő ki abból a „Bessenyei társasága“ című szerény könyvecskéből is. Bizonyára azért, mivel az olyasmit jelezett, a mi az ő lelkében már régóta és sokkal fokozottabb mérvben forrong vala.

Hazafias lángjának akkori fellobogását már említők az azon évben írt versei s az idétti levelei ismertetésében. ¹⁾ Kiváló tanúságát adta annak azon rohamos sűrűgése is, melylyel Bécsből hazajöttékor (1777. vége felé) legott magyar alagyaának kiadásához fogott. ²⁾ Ezekben egyszersmind tüzelő buzdításának bizonyosságát is kívánta feltüntetni.

E föllépési sietsége eléggé érezteti vetélyvágyát, mely Molnárhoz írt leveleinek tartalmából még inkább kitetszik. ³⁾ Azon volt, hogy már első fölléptével is mutasson föl rokon irányú irodalmi szövetségeket. Nevét különösen Molnáréhoz fűződve kívánta bemutatni, ⁴⁾ valamint a testőrök az övéket Orczyéhoz fűzték volt. A Molnár válaszában késedelme miatt kissé hátráltatott kiadását több pótlékkal is megtoldá, hogy a magyar alagyaák I. könyvébe még inkább belefoglaltan tűnjék föl a Molnárhoz való szellemi viszonya, ⁵⁾ kit ő Orczyjaként igyekszik magasztalni.

Révai ime költői zsengeiben valósággal több élesztő elem van a szellemi tényezők társasítására nézve is, mint „a Bessenyei György társasága“ című füzetkében; csakhogy ennek írói ismertebb nevek varázsával kelthettek gerjesztőbb hatást. Azonban Révai kilépése is szerzett neki azonnal rokonérzelmű társakat, különösen azok közül, kiket irányzata számára megnyerni főképen óhajtott. ⁶⁾ De bizton számíthatott még többekre is.

Nem rajta mult, hogy Nagyváradon élénkebben nem folytathatta agitatioját. Ottani terhes elfoglaltsága gátolta abban, de önvallomása szerint főképen ily tevékenységnek akadálytalanabbul üzhetése végett hagyta oda nagyváradi állomását. ⁷⁾

Nagyon szeretett volna ő akkoron Molnár és Tóth Farkas kö-

(kéziratban) 1778. ekkeseredett lélekkel a pálosok pesti könyvtárában tette le; ¹⁾ (l. Toldy F. „Magyar költők élete.“ Pest, 1870. I. k. 106. l.) alkalmasint azért, mivel ott tartotta üléseit a pesti „magyar társaság“ (l. Révai M. élete II, 1-ső fejezet 19. §.) s így azokat ott kettős gondozás által vélte biztosítani. — Azonban később azok Pápara jutottak, hol Toldynak 1839. sikerült őket fölfedeznie (l. Toldy F. u. o.) — Orczyt pedig némely különös tekintetek tarthatták vissza az élénkebb részvétől, melyekről másutt lesz alkalmam holmit fölemlíthetni.

¹⁾ L. Révai M. élete I k. XVI. XVII. fejezet.

²⁾ U. o. XVII. fejt. 8. §.

³⁾ U. o. 9. 16. §.

⁴⁾ U. o. 13. §.

⁵⁾ U. o. 16. §.

⁶⁾ L. „Planum erigendae erud. Soc. Hung.“ 84. l. — „Latina“ 125. l.

zelébe jutni s főleg Budán ezek kartársává lenni, hogy a haza szívében jelentkező fölpezsdülést irodalmi tevékenységével s egyéb-kénti mozgatásával mindegyre élénkebb lüktetésnek indítsa. ¹⁾ Azon szép remény is biztatta, hogy úgy majd igyekvéseinek elismertetése következtében mentül előbb egyetemi tanszékre jutva még inkább valószínűbbé hazafias szándékát, s azon sóvár vágyát is, hogy ő hangoztathassa legelsőbben magyarul a fensőbb tudományokat ²⁾ valamely díszes tanszékről, de egyúttal az irodalmi törekvésekre is jelentősebben érvényesíthesse befolyását.

Ily óhajta nem sikerülhetvén, Bécs felé fordult, hol a testörök által kivívott eredmények nyomán még hathatósabb sikerrel vélt működni, ha a magyar főbbek jobbait sikerül megnyernie.

12. 1778-ban már Bessenyei is nyilatkozni kezdett felszólalni a magyar irodalom lendítése érdekében. „Magyarság“ című röpiratában azon óhajta ad kifejezést, hogy bár ez úgy az egyetem mellett nyerne tüzetesebb fölkaroltatását olyképen, hogy ott egy osztály alkotná a magyar irodalom emelésére. „A Budai nagy Universitásnak — u. m. — miért nem lehetne olyan Magyarokat magához kaptatni, tsak becsületből, fizetés nélkül, kik hazájok nyelvét tudják? Uj szöveget jó volna osztani tsinálni, hol meghatározatnának az új magyar szók. Az Universitás magára vehetné a jó Magyar könyveknek megvizsgálását, kinyomatását.“ ³⁾ 1779-ben pedig „A Holmi“-ban (I. 242. l.) már önállón képzel egy ily testületet „Ha a nemzet akarja, — u. m. a 242. l. — fundálhat egy Magyar Társaságot, mely néki mindég magyarul írnia! Be dicsőséges dolog lenne!“ — Ennek fölemlítése után Toldy F. Bessenyeinek ily hő magasztalására gyulad: „Senki nálánál egy nemzeti irodalom horderejét tisztábban, határozottabban nem fogta föl.“ — Toldynak e meleg elismerése ⁴⁾ azonban kissé túlhajtottnak látszik, ha kellőképen tekintetbe vesszük Révainak már eddig is eléggé világosan nyilatkozott felfogását a nemzeti irodalomról.

Bessenyeinek „Magyarság“-a és „Holmi“-ja is Révaira hatott legélénkebben. ⁵⁾ Azzal biztatta ez s mintegy delejezte az ő buzgal-

¹⁾ L. Révai M. élete I. k. XVII. fejezet 9. §.

²⁾ U. o. XII. fejt. 14. §. 251. l. — E tekintetben Benyák Bernát rendtársának hazafias buzgalmán kívánt túltenni.

³⁾ S legott felsorol néhány író, kiket az egyetem magyarra fordíttathatna (Cicerot, Epiktetést, Senecát, Rollint, Millotot, Hübnerst stb.) „Hadd lehetne — u. m. — Magyarul is tanulni. — — Lehetne az efféle dologban esméretséget tartani a Sáros-Pataki Collegiummal is, mert azok a frizérozatlan fejű Philosophusok tudnak Magyarul s egyébképen is a közönséges dolgot köz erővel kell fogni, mert különben híjában erőszakoskodunk . . .“ (L. Tud. Gyűjtemény 1826. I. 9. l.)

⁴⁾ L. „Egyetemes magy. Encyclopaedia“ II. k. 16. l.

⁵⁾ Mennyire megszívlelte ezek tartalmát, eléggé észrevehető az 1784. „Hirmondó“ beköszöntőjében is.

mát, hogy ily hang-adások már majd mentől előbb megérlelik az eszmét. — Alkalmassint jelentékeny befolyásúak voltak azok hősünknek azon elhatározására is, hogy Nagyváradtól búcsút véve, Bécsbe költözésre szánta el magát a végett, hogy ott gyakorlati tevékenységgel segítse elő a Bessenyei által hangoztatott hazafias óhajtsáknak megvalósítását.

Otlétekor pedig csakhamar tudomást vett arról, hogy Bessenyei 1781-ben „Egy Magyar Társaság iránt való Jámbor Szándék“-a kiadásával akarja az eszmének megtestesítését sürgetni, az ország főrendeihez kívánván azt különösen szólaltatni.

Révainak mozgatása Bécsben (1781—2) inkább magán érintkezések útján folyt igyekvés vala, hogy előbb kipuhatolván, vajon mily biztos alapon sürgethető ez ügy, azután alkalmasabb tervadással léphessen föl.

Ámde helyzetének egyremásra változtatása is mutatja, hogy az ügy végetti benevolentiae captatiója nem lehetett szerencsés a főbbeknél. — Nyugtalan természete s mint látók, barátai részéről is megrótt hirtelenkedő buzgalma miatt kevés részben tapasztalható kívánt eredményt. ¹⁾ Aztán később az ujságírói polcot sem lelte oly alkalmasnak ama hazafias szándék végetti nyilvános izgatásra, mint a hogy azt eleve reménylette volt. S még a vérmes kilátású beköszöntő hangjának jóval alább szállításával sem bírt ott huzamosabb időn át jelentősb befolyást gyakorolni.

13. Midőn a körülmények sajátságos alakulása őt 1784-ben arra unszolta, hogy ismét Bécs felé forduljon valamely alkalmasabb positio végett, Bessenyei akkortáiban érezte magát arra indítatva, hogy a sokáig lakott és két évtizeden át eléggé megszokott, sőt meg is kedvelt Bécstől végképen megváljék. ²⁾

Talán ez az incidens is biztatta hősünket, hogy az irányadóvá emelkedett Bessenyei távoztával leginkább rá néz e nemzeti fontosságú szerep s hogy ő e végett okvetlenül szükséges tényező ott a magyarság érdekében, különösen ekkor, midőn a mindegyre nagyobb visszatetszést gerjesztő centralizálási intézkedések a magyar nyelv s irodalom ügyének megóvására sokkal sürgetőbbek. Úgy hitte, hogy arra már a hazafias elkeseredés mindegyre fogékonyabbá képezi a honfiak érzelmeit.

Hisz' a magyar koronának Bécsbe szállíttatása után nagyon megváltozott hazánkban a hangulat. Más színben kezdtek feltűnni a „szabadelvű“ uralkodó genialis reform-eszméi még azoknak is, kik előbb a franciás szabad gondolkodású fejedelemnek egyházellenes irányzatát ³⁾ jó néven vették, sőt eleinte örvendetes auspici-

¹⁾ Erről az odábbi leveleiben saját vallomása is szólalnd.

²⁾ L. Ballagi Aladár „A m. kir. testőrség tört.“ 117. l., az 1811-diki „Magyar Kurir“ (11. 50. 603. l.) nyomán.

³⁾ „II. József első újításai nem a politikai intézményeket, hanem a katho-

umként fogadták.¹⁾ — Alkotmányellenes szándékát immár világosan belátva, bírálóbb szemekkel tekintének szét s megdöbbenve vették észre, mily széles alapot vetett már eddig is célja kivitelére. Az 1773 óta fokonyként növesztett germanizálás²⁾ valóban nagy hódítást tett már hazánkban a különfélekep elaltatott nemzeti önérzet szunnyadozása folytán.

A nemzet előkelőbbjeinek példája nyomán a középrendiek is mindinkább elkorcsosodásnak eredtek.³⁾ Így könnyű szerrel s mind egyre bátrabban foglalhatott tért a fönnenről hathatósan előmozdított németesítés. Bő sikerrel folyt hódítása a társadalomban s irodalomban a kiváló nyereségül tekintett európaiasodás ürügye alatt, melyhez képest a csiszolatlan magyarság csak is ázsiai nyerseségnek tartatott. — Ez okból a német színjáték kapott lábra jelentősebb városainkban.⁴⁾ Magyar színjátékról, — melynek pedig a jezsuiták kiváltképen Faludi, Illei, Kereskényi és Kunics jelentékeny kezdeményeit adták volt, —⁵⁾ alig lehetett már valamit hallani.⁶⁾ S ez is eléggé rámutat arra, a mit egyéb tanúságok is vallanak, hogy már a középrend társalgása is mindegyre kevesbbé volt magyar.⁷⁾

Hogyan nyerhetett volna a társadalmi viszonyok ily alakulása folytán jelentékenyebb gyarapolást a magyar irodalom, mely az emelkedettebb műveltség- s tudományvágynak alig nyújthatott némi csekély tápot gyér s többnyire parlagias termékeiből? holott a nyugati irodalmak s köztök már a német is bő választékkal kínálkoztak.

Igy történhetett, hogy nyelvünkről hazánkban már 1782-ben e kérdést is bátran fölveheték a nemzetiség érzete fölé kerekedett kozmopolitikus áramlat: „Ist es dem allgemeinen Wohl der Wis-

lika egyházat támadták meg. Hatása alatt állott azon iránynak, mely főleg Franciaországban nyilatkozott nagy hatalommal, és a társadalmak újjáalakítására törekedvén, s legfőbb akadályát az egyházban látván, mely a szellemek fölött uralkodott, az ellen heves küzdelmet indított meg.“ (Fraknói (Frankl) V. „A magyar nemz. tört. Budapest. 1873.“ 338. l.)

1) Hogy mily magasztalást hangoztatott volt II. Józsefről előbb a többi közt Orczy Lőrinc is, erről már föntebb emlékeztünk. (L. Révai M. élete II. k. 1. fejt. 4. l.)

2) L. Magyar tud. társaság évk. I. k. 23. l.

3) U. o. 24. 25. l. — és Ányos Pál „A régi magyar viseletről (l. Ányos P. munkái. Bécs. 1798.“ 48—54. l.)

4) „Magyar nyelvű város egy sem nyitja színházat, 's Pozson és Pest, Kassa és Sopron német játékszínei pedig a külföldiek' miveire úgy hittak később nézőt, mint önnemzetük diadalára.“ — (Magy. t. társ. évk. I. 25. l.)

5) L. ifj. Szinyei J. „Irodalmunk története 1711—1772.“ 33—6. l.

6) „Trendel kapitány 1779-ben írta: Entwurf zu einem ungarischen Nationaltheater in einer Rede an das Vaterland, Pressburg. — S az intéz 1790-ig nem fogant meg.“ (L. Magy. tud. társ. évk. I. 25. l.)

7) U. o. 24. 25. l.

senschaftlichen nützlich, und dem Ruhme der ungarischen Nation zu-
träglich, wenn sie sich bestrebet, die ungarische Sprache zur Bū-
chersprache zu machen?“¹⁾

14. Hogy ne biztatta volna ily siker II. Józsefet arra, hogy a
birodalmi összpontosítás végett oly igen kívánta nyelvegység esz-
méjének megvalósítását fejedelmi rendelettel is bátran megparan-
csolja?²⁾

Irodalmi és társadalmi, tudományos és közművelődési elmá-
sultság alkalmasan elkészíté erre az utat. A latin tudományosság
tényezőinek mindinkább háttérbe tolásával a német tanultság em-
berei jutottak előtérbe. S ezek az ő nyelvöket igyekeztek érvénye-
síteni az európaias művelődés solidaritása végett.

Igy történt, hogy azok, kik különösen a komolyabb tudomá-
nyok művelését társulati összeműködés útján kívánták lendíteni, az
európai tudományossággal való kölcsönös viszony végett is inkább
valamelyik solidarisabb közeg használatát választák, mint a már
hazánkban sem igen kelendő magyar nyelvet.

A hazai művelődés ügyéért serényen buzgólkodó Windisch
Károly Pozsonyban újra meg újra kísérletet tőn ilyen tudományos
társulat létesítésé végett.³⁾

1784. Winterl J. J. egyetemi tanár is tett ily kísérletet Bu-
dán, német nyelven értekezendő természettudományi társaságot gyűjt-
vén össze (Wallaszky szerint: „Quarta coiverat Budae Societas
quaedam physicae et accessoriorum percolendorum caussa“.⁴⁾ Első
gyűlését márc. 13-án tartotta meg e társulat,⁵⁾ mely azonban rö-
vid életű lehetett, mert működésének csak is egy havi eredményét
adta ki júniusban.⁶⁾

¹⁾ L. „Ungr. Magazin von Windisch“ II. B. 1782. 260. l. — Magy. tud.
társ. évk. I. 25. l.

²⁾ Az 1811-diki Orsz.gyűlés 41. ülésén a magyar nyelvnek átalános hasz-
nálata ellen tett akadályokat panaszolván a rendek, azt vallják, hogy az egyko-
ron köznyelvül inkább használtatott magyar nyelv „non nisi in advertentia
nationis premi, ac constringi potuit. . . (l. M. tud. társ. évk. I. 25. l.)

³⁾ L. Wallaszky P. „Conspectus Reip. lit. in Hung. edit. alt. Budae 1808.“
403 s kőv. lapokon.

⁴⁾ Winterl János Jakab stájer származású, 1771—1802. hazánk egyetemén
a chemia és botanica professora, részint latin, részint német nyelven írt 28 mű-
vet adott ki. (L. Fejér György „Historia Academiae Scient. Pazmaniae ac M. Ther.
literaria. Budae. 1835.“ pag. 171.) Toldy F. „nagynevű vegyész“-nek mondja
őt. (Bp. Szemle 1875. VIII. 2. l.)

⁵⁾ L. „Johan. Jacobi Winterl Anrede an die versammleten Mitglieder der
Hungarischen gelehrten Gesellschaft am Tage ihrer ersten Versammlung den
13. März 1784.“ (kiadva a „Monatliche Früchte.“ füzetben.) (L. Wallaszky P. u. o.)

⁶⁾ L. „Monatliche Früchte einer gelehrten Gesellschaft in Ungarn. Brach-
monath 1784. Pest und Ofen.“ — Wallaszky P. jegyzi, hogy ezen 56 lapnyi
füzetnél több nem jött ki. (plura non prodierunt.) Ennek tartalmát felében a
főntebb jelzett megnyitó beszéd, felében pedig ily című értekezés teszi: „Die
electrische Materie chemisch geprüft.“ (p. 33—56.) (L. Wallaszky P. u. o. 405. l.)

Az imént érintett jelenségeket s áramlatokat tekintetbe véve nem láthatjuk felötlőnek, hogy az a pesti hazafiúi magyar társaság is már 1779-ben olyképp szervezkedett, hogy a komolyabb tudományosságának szélesebb alapon művelhetése s a külföldi tudományos világgal való viszonyosság végett mintegy nemzetközi irányzatot öltvén, tetemesb részben a latint használja közegül, a magyar nyelv s irodalom művelését pedig csak részben vállalja feladatául. ¹⁾

Az akkori szellemi állapotot jellemzi az is, hogy szintén 1784. (dec. 16.) Horányi Elek latin nyelven irandó hetilap szerkeszthetőségéért folyamodott. ²⁾

15. Nagyból véve s futó pillanattal tekintve mintegy ilyen vonásokban tűnik élénk hazánk száz év előtti szellemi állapota. — Ugy vélem, nem volt fölösleges ezt ennyiben jeleznem, azon törekvéssel szemben, melyet hősünk a specifice magyar nemzeti irodalom s művelődés érdekében tanusít vala.

Azokból, a miket Révai hazafias érzületének genetikus fejlődésére vonatkozólag a fentebbiekben körülményesen előadtam, elképzelheti a figyelmes olvasó, hogy minő hatással lehettek ő rá a korviszonyok efféle jelenségei. — Az ő hazafiúi eszményéhez képest alkalmasint neki esett leginkább zokon ilyeseket tapasztalnia. — De Révai nem azon bús vitézek fájából való, kik csak is passive keseregnek.

Benne az érzelem cselekvésre vágódik. Tenni s törekvésre buzdítani igyekszik ő, még pedig az erősen felhívó bajok ellen arányosan mérköző ellentörekvésre. Határozott akarata gyorsan, érelyesen, ha kell rögtönözve hozzáfog ahhoz, a mit elhalaszthatatlannak lát. Így tón ekkor is, midőn a német nyelvnek hivatalossá igtatása iránti rendelet előhíre rémként döbbsentette meg a hazafiakat.

Talán nem is egészen szakítva Paczkóval 1784. május elején fölsiet Bécsbe, hogy ott az állapotot élesebben szemügyre vegye, s ha lehet, ott némi állást foglalva azonnal hozzá lásson valami lendítőbb dologhoz.

Hatványozott mérvben eltelve azon érzelmekkel, melyeket ekkoron a felriasztott nemzeti önérzet gerjesztett volt a haza leghűbb fiaiban, hősünk mint a veszélylyel fenyegetett nemzeti nyelvnek vé-

¹⁾ L. erről fentebb (Révai M. élete II. k. I. fej. 10. §.)

²⁾ Folyamotványa a kegyes t. rendiek pesti levéltárában. Meg van az országos levéltárban is. Megadott rá az engedély is dec 20-án, mint ez látható az orsz. levéltárban levő 1786. 2568. sz. iratokból, melyeket a consilium az egyetemi tanácshoz ez ügyben intézett, jelentvén, hogy „ihm dieses vermöge der Press Freyheit gestattet wird, mit dem Bedeuten dass sich der Verfasser der gewöhnlichen Censur zu unterwerfen habe“ 1785. jan. 24. — Mily oknál fogva maradt el a folyóirat kiadása; nem találok följegyezve. Az engedély késedelme vagy talán az előfizetők elégtelensége miatt? Ugy látszik ebből is, hogy e hullámozó időszakban a tudományos célzatú kísérletek legtöbbszörre zátonyra jutottak hazánkban. Nem lehettek fogékony talajt zilált szellemű nemzetünknel?

delmére vállalkozó bajnok, teljesen odaadó buzgalommal fáradozik eszménye ügyében. Minden megtehetőt elkövet a „magyar nyelv művelő tudós társaság“ létesítése végett, melyet a haljóslatú viszonyokkal szemben okvetlenül szükségesnek vélt mentül előbb hathatósan szervezett működésnek indítani. Egyelőre főleg Bécsből kívánta folytatni a testőrök által keltett impulsust, hogy annál biztatóbb legyen az a hazabeli eszmélőkre, láttatván, hogy a honnét a nemzetiséget veszélyeztető intézkedések erednek, onnét támad a védelmi buzdítás is a magyarságra nyomasztóvá sulyosodó birodalmi központosítással szemben s onnét iparkodnak a nemzet jobbjai is viszont összpontosítani a magyar nyelv és művelődés emelésére törekvő erőket, kiváltképen az irodalmi tényezőket, — lehetőleg egyesítvén „azokat a több helyeken is nevek edző kisebb Társaságokat¹⁾ annak a nagy Hasznoknak mennél előbb való munkálkodására, melylyet az ilyen Társaságtól bizonyosabban várhat a Haza.“²⁾

Ezen önként vállalt fontos missió érdekében fölkeresi bizalmasan előbbi ismerőseit, bemutatja nekik kész s már átigazított tervezetét és a főbbekhez intézendő fölhívását. Elmegy mindazokhoz, kikről olyképp értesült, hogy a fontos ügy iránt jó szándékúak, vagy arra megnyerhetők,³⁾ különösen némely befolyásos előkelőkhöz.⁴⁾

16. Minthogy azonban e sürgelmének több lehangoló, semmint biztató eredményét tapasztalá: annyira vitte őt visszariaszthatlan buzgalma, hogy az ügyért folyamodó kérvényével személyesen kívánt az uralkodó előtt megjelenni.

E feltűnően bátor vállalkozása, mely közel egy századdal ez előtt történt, ma már alkalmasint csak adoma gyanánt emlegettetének, ha Révai nyomtatott műveiben nem hagyta volna fönn ennek valóban megtörténtéről szóló vallomását. A „Planum erigendae erud. Societatis“ című iratában⁵⁾ és a „Latina“ című könyve egyik jegyzetében⁶⁾ nyíltan vallja, hogy e bátor lépést is megtette a társaság:

¹⁾ Melyek, mint az imént említettekben látható, a magyar nyelv művelését nem valami jelentékenyen valának eszközzendők, még ha nagyobb mérvben erősödhetek volna is.

²⁾ L. „Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék“ „előljáró beszéde“ 15. l. Az itt jelzett érzelmeit s buzgalma indokait eléggé világosan tükrözik egyebek közt a „Planum erigendae erud. Soc. Hung.“ című művének előzményei is.

³⁾ Így tűnik elének ekkori sürgelme későbbi leveleiből, különösen a Paintnerhez írottakból. (l. odább 192 – 3. l.)

⁴⁾ L. „Jámbor Szándék“ előljáró beszéde 12. l. Későbbi leveleiben említi, hogy különösen igyekezett megnyerni Pászthory Sándort.

⁵⁾ L. 84. l. — Odább némi észrevételekkel közlendem e nyilatkozatát.

⁶⁾ L. 125. l. „**Eodem tempore**, (t. i. midőn a Hirmondó írására vállalkozott) anno nempe 1784. Bessenyeianae inhaerens Piae Designationi, exhibui ipsi adeo Augusto Imperatori Josepho Secundo quando a me et ego Imaginem Societatis Hungaricae.“

létesítése végett 1784-ben. Bár tüzetesebben is jelzette volna az időt, hogy mely hónapban történt ez. De ezt mások sem tudatják. Azonban a „Latina“ 125. lapján olvasható jegyzete az újságrói időszakában történtnek mondja e föllépését az „eodem tempore“ kifejezéssel. S így hozzátéve leginkább május hó első felében történtnek vehetjük azt. Mert hogy az 1784. év folytatás még utóbb is járt volna fönn Bécsben, arról adatunk sincs, meg utóbbi körülményei tekintetéből sem látszik az valószínűnek.

De az idő jelzésnél még érdeklőbb volna részletes és körülményes jegyzeteit bírunk arról, hogy mikép történt e megjelenése a császár előtt s mit nyert válaszul az eléje terjesztett kérelemre.¹⁾

Erre nézve Révaitól nyilvánosságra csak annyi került, hogy őt a fejedelem kegyesen fogadta.²⁾ De abból, a mit az ő magán közlése bizalmasaival tudatott, úgy látszik, hogy a kegyes fogadtatás meglehetősen ironikus lehetett.

Horvát István, Révainak kedvelt tanítványa kétség kívül tőle magától hallotta azt úgy, a mint alkalmilag az ő hallgatóinak nyilvánosan is elmondotta.

Hogy mikép adta azt elő Horvát István az ő hallgatóinak, a többi közt a veszprémi egyházmegye egyik jelese név szerint Petlanovics Mihály, jelenleg csehii plebános és kerületi alesperes oly élénken mondotta el nekem egy pár évvel ez előtt, hogy hiteles előadását méltán ide igthatónak véltem az érdeklődők kedvéért. Biztosabb idézhetés végett azonban imént írásbeli jegyzetét is kikértem az akkor elmondottakról s úgy látom, hogy a kértemre rögtön adott válasza szó szerint ugyan úgy adja azt elő, a mint akkor előszóval elmondotta. S minthogy szíves nyilatkozatának közzétételére is készséggel felhatalmaz, örömezt ígatom azt ide 1882. márc. 2-án kelt barátságos leveléből.

„1835-ben midőn b. e. Horvát István felejthetetlen tanárom volt a pesti egyetemen, egy nyilvános előadás alkalmával a hálás

¹⁾ Ily kíváncsiságnak kifejezést ad különösen Bánóczi József, (I. „Révai M. élete s munkái. Budapest, 1879.“ 124. l.) melyet a tovább következők végett nem lesz fölösleges itt szó szerint idéznem: „A fejedelem és a szerzetes találkozásáról nagyon kevés az adatunk. Azt sem tudjuk pontosan, mely hónapban esett meg. Érdekes volna pedig minden szót tudnunk, a melyet a két kiváló s annyiban rokon férfiú egymással váltott. Mindkettő heves, lánglelkű, erőszakos. Az egyiket azonban mérsékeltek a kisszerű viszonyok, — a másik korlátlan úr volt. Ha Révai születik a trónon, ép olyan lesz — de alighanem a nagy fejedelem utolsó önmegtartózkodása nélkül.“ — Azt a hatásosnak vélt képet adatok hiánya miatt nem színezhetvén ki, mint látszik, leginkább azért említi ilykép, hogy Révainak arról ejtett fukar nyilatkozatából is érvelje azt, a mit II. Józsefnek védelmére előbbi fejezetében mondott. Alap nélkül szűkolkodó apológiáját azonban a továbbiakban lesz alkalmunk valódi értékére leszállítani.

²⁾ L. „Planum erigendae erud. societatis“ 84. l. „A quo (Imperatore) id (planum) gratiose etiam exceptum est, uti conatus vere tendens ad augendam Publicam Felicitatem.“

visszaemlékezés egész gyönyörével említé, hogy a' nagy tudományú Révai annyira lángolt a' magyar nemzetiség ügyéért, miszerint ennek érdekében, jelesen egy magyar tudós társaság alapíthatása végett személyesen kérelmezett II. József császár előtt. Mely alkalommal a császár végig hallgatva a' kérelmező rövid előadását, szemeivel jól megmérte a' szép természetű férfiút, 's e kérdést intézte hozzá: „nem volna-e kedve katonává lenni? legottan Hadnagynek nevezi ki őt;“ mire Révai ezt felelé: „Felséges Császár én már katona vagyok a' szelid szerzetes rendben Jézus Krisztus zászlója alatt, azért katonaságot nem kérek, hanem előadott kérelmem elfogadásáért esedezem Császári Felségénél.“ Erre a császár röviden így válaszolt: „majd gondolkodom a dolog felett.“ — ¹⁾

Horvát István, Révainak bizalmasa ²⁾ tehát ilyképen mondotta el egyetemi hallgatóinak nyilvános előadás közben hősünk azon nevezetes föllépését, melyről Révai maga könnyen felfogható oknál fogva csak annyit említett föl nyilvánosan, hogy a császár kegyesen fogadta fölterjesztett tervét, mint valóban a közjóllét emelésére célzó igyekvést; de ezt az ügyet akkor egyeseknek ellentörekvése akadályozta. ³⁾

17. Bármiként történt legyen hősünk e bátor föllépése, tény az, hogy sikert nem eredményezett. A kegyes fogadtatás olyképp vehető, hogy Toldy kifejezése szerint, ⁴⁾ „a császár Révainak tervét s

¹⁾ A hü emlékező tehetségéről és a hazai történelem iránti meleg érdeklődéséről ismert tisztes egyházi férfiú e nyilatkozatát ekkép nyomósítja fontebbi sorai után: „A mit itt Horvát István után leírtam, oly igaz és hű előadás, a mint igaz az, hogy e lángbuzgalmú felejthetlen tanárnak tanítványa voltam.“

²⁾ L. „Horvát István néhány tudósításai Révai Miklósról.“ Magy. n. Muzzeum. 729. sz. a. (egy ívnyi jegyzetek, inkább csak némi előbeszéd töredéke.) Ebben elmondja, hogy a Révaival való ötödfél évi gyakori együttléte folytán sokszor kérdezgette őt életviszontagságairól s Révai neki, — minthogy általa kívánta megírtni biographiáját, — mindeneket híven elmondott, a mik életéről figyelmet érdemelhetnek. En pedig — u. m. Horvát — azokat jegyzőkönyvbe irogattam, hogy a feledékenység azoktól emlékezetemet meg ne foszthatná, sőt némely tárgyakat mesterséges ravaszsgal vele írásba is tétettem, hogy rólok annál bizonyosabban meggyőzhessem halamása után a Tudós Hazafiakat. Ezen jegyzések s iratok szerint a követhkezendőket közölhetem a Nagy Révaíró. — Ez után még elmondja, hogy egyelőre csak Kazinczynak azon nemes kivánságát akarja kielégíteni, melyet ez Révai kimulta után egy évvel nyilvánított volt születése évének bizonyosságra hozatala iránt. S erre nézve az 1749. hozza fel, melyet Horányinak akkoron kijött „Scriptores Schol. Piar.“ művéből vett át hibásan. „A többit — u. m. — kéntelen vagyok akkorra hagynom, midőn a kies mezőt a lármas várossal mostani tanító hivatalom után ismét felcserélhetem.“ — E szándéka azonban teljesületlen maradt. — „Néhány rövid jegyzései a Nagy Révaíró.,” melyek szintén a M. n. Muzzeumban vannak (fasc. 353. Fol. Hung. Nr. 1. a.), csak nagyon sovány adatokat nyújtnak magasztalt „Mestere“ életéről. — Ezekről még egyébűtt lesz említésünk.

³⁾ „Rem tamen hanc tunc privatorum molimine praepeditam... maiori resumsit ardore...“ jegyzi meg 1790-ben megújított törekvéseire vonatkozólag. (L. „Planum erigendae erud. (Soc. Hung.“ 84. l.)

⁴⁾ L. „Egyetemes magyar Encyclop.“ II. 18. l.

folyamodványát nyájában fogadta,“ s a mint az történni szokott az eszélyes nagyoknál, kétségkívül valami megnyugtatót is mondott rá. — De hogy a lépés sikerét magán egyének ellentörekvése akadályozhatta volna meg az önféjű II. József akarata ellen,¹⁾ ez iránt a viszonyok ismerői méltán kételkedhetnek.

Lehet, hogy Révaival úgy hitették el némelyek, kiknek tisztokban vagy érdekekben állott a fejedelemnek legjobb szándékait magasztalni akkor is, midőn a nemzetet búsító rendeletek fölöttébb nagy aggodalmakat keltettek az iránt. S miért nem lehetett volna hősünkkel olyasmit könnyen elhitetni afféle érveket használva, melyek rá eléggé hathatósak lehettek? Például azon főrendiek ellenzését említve, kik az ő személye iránt csakugyan nem valának jól hangolva, főleg azok, a kikkel mint nevelőnek kellemetlenségei voltak. — Ezek bizonyára nem tarták őt azon ügyben sem illetékes, sem alkalmas tényezőnek, sőt ellenben nagyon is zokon vehették az őket compromittáló föllépését.

Ezek aztán úgy értesítették róla a többieket is, mint az ő nézetök szerint sok galibát okozó, izgágás és hóbortos egyénről, ki többet árthat, semmint használhat ily merész fellépésével. Hisz Révai maga mondja, hogy Pászthory udvari tanácsos is mindig csak Viczay nézeteivel állott elő, „mikor a Társaság dolgát sürgette.“²⁾ És ugyanott panaszolja Paintnernek, mint vétenek azok a jó urak azzal, hogy egyoldalú értesítések nyomán elfogultan ítélnék. — Kiváltképen Viczayékról hitte erősen,³⁾ hogy azok ártottak neki legtöbbet s tettek leginkább akadályt szerencséjében, s hogy a Viczay-ház az oka mindazon bajnak, a mi őt érte Grécben s Pozsonyban. Ugy hiszi, hogy ezek híresztelték őt el szétében. S így igen valószínű, hogy az azok által keltett balhírek eredményül tekinté azt is, hogy a társaság végett tett lépései is sikertelenek lettek. Mert hisz nem kerülhette ki füleit az a felsőbb körökben szállongott vélemény, hogy ugyan hogyan is mer oly nagyfontosságú ügyben annyira merészen föllépni s izgatni egy a rendi szabályzatai körén kívül szédelő szerzetes, holott a végett az illetőbb előkelők sem tartják időszerűnek a föllépést. — Sem Orczy, sem

¹⁾ Bánóczi J. II. József iránti kegyeletből a főtebb érintett célzat végett jónak látta nagyon is nyomósítani Révainak „— privatorum molimine praepeditam“ szavait, melyeket így magyarítja: „De ezt az ügyet akkor egyeseknek rosszakaratú törekvése megakadályozta.“ S ez után nyomban így folytatja: „Tehát nem a fejedelem, hanem egyesek rosszakarata ódázta el ekkor a fontos ügyet — így vallja maga Révai. És ne higyjük, illemből vagy ildomoságból hártja csak másokra, mi valójában a császárt terhelné. Lesz alkalmuk látni, mily vakmerő nyíltsággal... panaszkodik ő...“ Olvasóimnak is lesz alkalmuk látni, mit tarthassanak mindezekről a tényeket hívebben tükröző adatok szerint.

²⁾ L. Odább közlendő levelét Paintnerhez (1785. május 25. Győrből.)

³⁾ U. o.

más a tekintélyesebbek közül nem vállalkozik arra, sőt Besseneyi inkább teljesen visszavonul a viszonyok ily alakulása miatt.

18. Annál inkább hihette azt Révai magán gyűlölet eredményének, mert föllépése csakugyan az ő körülményei iránti figyelmes tudakozódást vonta maga után, melynek következtében szép módjával oly utasítást kapott, hogy tartózkodván afféle nagyobb ügyekbe való avatkozástól, melyek hivatási körén kívül esnek, alkalmaztassa magát inkább rendi szabályzatához s térjen vissza szerzete kebelébe, melynek tagjául vallja magát.

Ezt az eredményt sem emlegette a nyilványra adott írásában. Csak úgy oldalvást szivárog az ki bizalmas leveleiből, melyekről odább lesz említés. — Ime már az itt nyomban következő levél is, melyet Bécsből távoztá után nem sokára ír Paintnernek, nem jelentéktelen megvilágítást adja azon peripetiának, meglepő fordulatnak, mely az oly forrón óhajtott terv sikerét dugába döntötte.

„Kedves Barátom! Bétsből Pozsonba költözködvén, ott hamar végeztem dolgaimat, hogy hosszadalmasabb ott létemmel megint fel ne ingereljem ellenem azt a nem embert. Hanem irtózom még is egyenesen haza menni. Győrött meg akadtam, Rajnislál tartózkodom, és a' Magyarságban dolgozom mind addig, a mig meg nem nyerem az engedelmet a' magától önként elővetődött Praefectus hivatalra. Úgy kértem, hogy ha emberi érzéssel bir P r.¹⁾ meg kell illetődnie, és meg nem tagadhatja engedelmét. Várom napról napra válaszát. Még Bétsből irtam Vitzay Grófnénak is. Egyenesen pénzt küldültem tőle. Szörnyű inségem vitt reá. Ha talánn valamit írt, vagy írand néked, kérek utasítsd utánnam. Most, hallom, Pozsonban vagyon. Faludiról igen nyughatatlan vagyok. Mihelyest valamben meg állapodhatom, annak kibotsáttatásához fogok, a' te javallásod szerint. El ne hagyj, mutasd magadat ezek utánn is Barátomnak. Rajnis köszönt. Örvend Ditső Szerző Nevednek,²⁾ s kíván többekre is erőt, és kedvet. Fiúi mély tisztelettel tsókolom kegyes kezeit T. Uram Atyámnak, 's Aszszony Anyámnak. Hugom Aszszonyt is tisztelem.³⁾ A Gróf Úrfiat is. — Vagyok Szerető Tiszte-lőd R. (m. k.) Győr 15. Majj 1784.

A Bécsben lakó Paintnerhez⁴⁾ írván e levelét, fölösleges do-

¹⁾ T. i. Provincialisom, ki ekkoron a jelsz tudományosságú Conradi Norbert vala, kit Révai a „Latina“ művében (l. 4. s 58. l.) ismételten hálás elismeréssel említ.

²⁾ Melyet Paintner e főntebb ismertetett Zamagna Bernát „Navis aeria“ című művének jegyzetes kiadásával vívott ki, Rajnist melegen érdekelte egykori rendtársának a Jézus-társaságra díszit hozó műve.

³⁾ A már főntebb említett Bisztriczey családot érti, melynek Bécsben létekor sok szívességeit tapasztalta volt.

⁴⁾ A levél külcíme: „A M. l'Abbé Michel de Paintner, Gouverneur du jeune Comte Grassalkovits. Dans l'Academie Theresienne,“ mutatja, hogy barátja még mindedig azon jelentékeny helyzetben vala, mely oly szétágazó ismeretségre nyújtott neki alkalmat.

log lett volna neki az ott vele imént történekről írni, melyeket élő szóval tudathatott vele, s melyekről a széles ismeretségi Paintner másképen is elég bőven értesült. Azonban e levél soraiban föl villantott egyes jelzéseiből némi hozzávetéssel jó formán kideríthető az ő viszonyainak s körülményeinek causalis nexusa.

19. Bécsből re infecta Pozsonyba tér vissza. Ott hamar végezi dolgait, nehogy huzamosb ott tartzkodásával **megint** fölingereljen maga ellen egy bizonyos valakit, a kit ellenszenvesen „nem embernek“ nevez. Vajon ki légyen ez? Kétségkívül hatalmas egyén. — Mert különben nem igen törődnek vele. Ugy látszik épen az, a ki miatt leginkább kénytelen volt az ujságrói polcot odahagyni. Alkalmasint abban is tényező ez, hogy Bécsből haza térésre intetett.

Hanem ő irtózik mégis egyenesen haza a menni. Hogyan értjük ezt? Hol az ő otthona ekkor? Hol lehetne az másutt, mint ott, a hova szabályszerűleg tartozik s hova ekkoron visszatérni kénytelenedik. Mert Bécsben tett bátor föllépése után figyelőbb vizsgálattal nyomoztatott kiléte s mivolta, valamint az is, hogy kikre támaszkodva, vagy kik által biztatva s vajon törvényes felsőbbbsége tudtával s engedelmével teszi-e ő azon mozgásokat? Minthogy pedig erre nézve legitimáló bizonyságok nélkül szűkölködék, amúgy tisztességes módon tudtára adatott, hogy felhagyván olyakkal, a mikre nincs elégséges megbízatása, térjen inkább rendeltetési feladatához.

De ilyesmire a fensőbb hatósági intésen kívül a sanyarú viszonyok is eléggé kényszerítő módon utalák őt. Semmi kilátás sem mutatkozott arra, hogy Bécsben önfenntartását biztosító állásra tehessen szert. Ottani barátai sem ígérkezhetek anyagi foglalkozásainak további fölsegélésre. Nagy Jeromos az ő szíves pártolója már nem volt Bécsben.

Szorultságában még a vissza utazhatás végett is kölcsönzéshez folyamodik. Sajat vallomása szerint koldul ott is, a hova nem vezethette őt indokolt bizodalom. Ily körülmények közt — habár irtózva — ráfanyarodik a hazatérésre. De miért irtózva? — Mert ebben büszke önértetének nagy megaláztatását látja, hogy hét évi függetlenkedés után s oly magas feltételek s vállalatok elejtésével vissza térjen oda, honnét már annyira kiváltképpen érezte magát, s épen akkor, midőn erős meggyőződéssel azt hiszi, hogy csak is idő kérdése már a szerzetes intézményeknek minden kivétel nélküli felszólása. — Hisz a kor áramlatának minden jelenségei ilyesmit gyaníttatának ekkoron. Aztán meg hát ő bizony csak nagyon bízik¹⁾ a viszonyok ily alakulásában, hogy épen ezek miatt okvetlenül

1) 1784. febr. 7-én kelt levele végén is így írt Paintnerhez. „Én tsak bízom még is, hogy valamire mehetünk, ha nem is a Társaság neve alatt, leg alább másként. (L. föntebb idézve 141. l.)

létre kell jönnie annak a magyar nyelvművelő tudós társaságnak is, melyben aztán neki mint oly buzgó tényezőnek kétségkívül fontos szerep fog jutni. Ily reményben tehát azt vélte, hogy így vagy amúgy csakis ideiglenes állapotra kell magát elhatároznia.

20. Visszautaztában Győrön át vagy mellett kellvén elhaladnia, nem mulasztotta el Rájnis meglátogatását. És ez okozta, hogy — mint mondja — „Győrött meg akadt.“ A rokonkeblű költői barátot megindíták panasza, hő részvéte ott marasztalá. — Onnét ír főnökének engedélyért, hogy a magától önként elővetődött nevelői állomást az ő helybenhagyásával elfoglalhassa. Erősen hiszi, hogy megindító sorainak elolvasása után azt nem tagadhatja meg tőle s napról napra várja a kedvező választ. — Aligba gyanítá, hogy éppen ez nem teljesítheti kívánatát és pedig fennsőbb meghagyások miatt nem. Mert hisz lám eme saját levele is tár fel arra adatokat, a mikről őt többen vádolák, hogy testületétől elkülönülve másoknak okoz alkalmatlanságot.¹⁾

A mit Paintnernek itt bizalmasan említ „szörnyű inségéről,“ mely őt Bécsben létekor arra vitte, hogy Viczay grófnétól „pénzt kolduljon“, az arra mutat, hogy szorultsága miatt más ismerősök szívességét is igénybe vette s alkalmasint ily körülményei is tetelesen lohaszták az iránta való bizalmat. Talán arról is terjedezett köztök a hír, hogy még gréci adósságait sem róttá le.²⁾

Ilyenféle fogvatkozások könnyen okoznak elhírhesztést. Egyházi körökbe s különösen főbbrendűek által az egyházi hatóságok tudomására juttatva átállást, sőt komoly aggodalmat s nehezteletést támasztanak.

Nem csodálható tehát, hogy hősünket e részről olykor figyelmeztetés érte olyasokért s bár kiméletes módon, időnként arra intetett, hogy tartózkodjék övéit compromittálni, sőt felhagyva anomál állapotával térjen inkább vissza illető testületéhez, hol nem lesz kénytelen annyira sanyarogni.

Az egyházi fennsőbbség efféle intelmeinek tudatásával többnyire a közelebbi rendtársak bizattak meg.³⁾ Így Pozsonyban az ott magán nevelőkül alkalmazottaknak, Bécsben pedig leginkább a Theresianumban működőknek juttott feladatul őt gyöngéden figyelmeztetni. Közbenjárásuk azonban nemcsak sikertelen volt, hanem még azon gyanút is növelte benne, mintha az irigységből történnék részokról az ő magas célzatainak meggátolása végett.⁴⁾

Némileg kivételesnek mondható eddig a „jó Ege bácsi“⁵⁾

¹⁾ Erről hivatalos jelentést is szólaltatunk odább.

²⁾ Erről egy odább közlendő levelében saját vallomása szóland.

³⁾ Ilyes eljárásnak egyik példáját hivatalos minőségű okirat nyomán fogom ismertetni a következő fejezetek egyikében.

⁴⁾ Ily balvélemény szülte kifakadásaival még lesz találkozásunk.

⁵⁾ Ege Sándor ekkor Pozsonyban volt nevelő Illésházy grófnál, róla emlékeztünk már ezen életrajz I. kötetében. (I. 74. 88. l.)

közvetítése, ki leginkább hozzáférhetett Pozsonyban s ki most is meglehetősen hatott rá azon megnyugtató biztatásaival, hogy a rend kebelébe visszatérve szintén folytathatja irodalmi törekvéseit, valamint teszik azt némely mások is; — sőt magasabb tudományos aspirációja is alkalmasabban érhet célt, akár a rend jelesebb intézeteiben, akár egyébütt is az által, ha rendi előljáróinak ajánlásával hathatósabban elősegítve, idővel egyetemi vagy valamely akadémiai tanszékre juthat olykép, mint előbb Dugonics és Perczel, utóbb pedig Peer Jakab s mások. Legalább úgy látszott, hogy megszívlelte egykori rajztanítójának rábeszélését arra nézve, a mire egyébként is kettős nagy indok sürgeté.

Azonban mennyire nem mélyen hatotta meg őt mindez, annak tanúságát látatja nyomban már az is, hogy „hazatértében oly könnyen ott akad Győrött.”

21. Meglehet, hogy már út közben is megfogyatkozott visszatérési szándéka, Rájnis szíves fogadása pedig csakhamar eloszlatta azt. E meleg keblű költői kartárs már az ezen év elején (jan. 9. 1784.) írt levelében ¹⁾ úgy nyilatkozott neki, hogy az ő „szívét Révai egészen elfoglalta.” Most tehát alkalma lévén, tetteg is igyekezett azt bebizonyítani, habár az ő sorsa is éppen ez évben búsítóan elkomorodott. ²⁾

Rájnis, kinek a magyarság iránti lelkesedése messze felülmulta anyagi tehetségeit, örömet marasztalá szellemi rokonát szerény hajlékában, hogy vele érdekes eszmecserét folytathasson közös célzatukról, a magyar irodalom lehetőleg emeléséről. Ő is úgy hitte, hogy óhajtasuk a magyar társaság létesítése iránt bármiképpen, de mégis csak sikerre jutand nem sok idő múlva és pedig annival is hamarább, minél buzgóbban folytatják ők egyesítendő törekvéseikkel s irodalmi munkásságukkal az eszmének terjesztését, kiváltképen a gyűjteményes kiadásnak mentül előbbi megkezdése s lehetőleg serény folytatása még gyorsabban elősegítendő céljok valószínűségét. E vállalatnak megindítására eléggé alkalmasnak látszott Győr, hol a mellett még valami más hivatali állás is módolható ki Révai számára; ideiglenesen pedig — úgy vélte hősünk, — eltenget ő valami csekélyes magán tanítói minőségben is. — Ebben meg is állapodtak.

Bajnokunk ugyan a föntebb érintett körülményekre gondolva egyelőre nem minden aggodalom nélkül tünődött a „h a z a m e n n i vagy n e m m e n n i” kérdés fölött, mely most ismét válságosan kockavető volt további sorsára. S alkalmasint meglehetősen belküzdelmet állott ki azon biviumon, mely valóban döntő befolyású választást állított eléje jövőjét illetőleg.

¹⁾ L. föntebb 119. l.

²⁾ L. „Rájnis J. emlékezete.” Tud. Gyűjtemény 1823. IX. 14. l. — Toldy F. „Magy. költők élete.” I. 224. l.

22. Méltán is hullámozhatott szíve férfias keblében, mint Homeros mondja hőseinek beltusájáról s kétes dolgaikban érzett habozásáról. ¹⁾ Azonban a győzelmet ezennel ismét ama túlnyomó hajlamának engedte oda, mely arra ösztönzé, hogy mentül önállóbb helyzetben lehetőleg függetlenül mozoghasson s mozgathasson hazafias szándékai végett. Hő vágyai nagyon biztató kilátással indokolták azt, meg hathatósan támogatta az ő vérmes reményeinek osztályosa Rájnis József is, a hasonló fajta temperamentumú s poetikus lelkületű bajtárs, ki csakhamar némi szerény conditiócskát is szerzett számára Bíró Farkas nevű vékony módú, de jó lelkű nemes embernél, ki több gyermeke oktatását szívesen bízta Révaira élmezés és némi csekély díjazás mellett. ²⁾

Miért ne fogadná el, — gondolá hősünk — jó lesz ez egy időre legalább ürügyül, hogy ideiglen is valami hivatalt látszassék viselni, míg majd felderül valami jobb szerencse. — Hisz Győrött maradnia több tekintetben fontos előnyű: a Bécshez való közelség, meg hogy helyben is van könyvnyomtató műhely, aztán hogy Rájnissal lehet, ki oly meleg érdeklődést tanúsít vala már eddig is iránta s elismerést működése iránt ³⁾ s kitől e szerint igen hasznos támogatás is várható a magyarság dolgában, meg a mi szintén igen fontos, hogy a Viczay-ház megtorlására ott a szomszédban bizonyíthatja be, mennyire nem volt igazuk, midőn őt tőlök elválta után rossz hírbe hozták széltében s különösen Győrött is. ⁴⁾ Elhátározta tehát, hogy ott várja be a kilátásba helyezett jobb fordulatot. Nem tévővázva az anyagi hiányok miatt, abban bízott, hogy a mesterség majd csak eltáplálja művését, mint a hogy azt a régiek közmondása tartja. — Hisz, ha kell az ő makacs természete sokat el tud tűrni, különösen jártas már az inséges állapot elviselésében. Angustam doctus pauperiem pati.

Egyelőre tehát itt ismét csak a véletlenre bízta magát, azt gondolván, hogy „fortuna fortes metuit, ignavos premit (Seneca Med.) meg hogy „meliora quam nos ipsa sors deliberat.“ ⁵⁾

S ezzel jövőjének kockája el volt vetve. Alea iacta est.

Ki mondhatná meg, miként alakultak volna viszonyai, ha ez útjában Győrött nem akad, hogy miként oldotta volna meg élete

¹⁾ Így péld. Achilleusról Iliad I. 189.

„— — Πηλείωνι δ' ἄχος γένετ', ἐν δέ οἱ ἦτορ
στήθεσσι λασίοισι διάνδιχα μερομήριζεν.“

²⁾ Erről odább közlendő levelében lesz említés.

³⁾ Tanúsítá ezt, midőn őt már Hédervártt fölkereste (l. fontebb „Révai M. élete“ II. r. IV. fej. 7. §.) és az imént érintett levelében.

⁴⁾ Erről odább közlendő levele közelebbről értesítend.

⁵⁾ Τραυτόματον ἡμῶν καλλίω βουλένεται (Ex Graec. Comic.)

feladatát s mikép teljesítette volna főleg irodalmi fontos hivatását: ha amúgy határoz s haza felé vett útját folytatja?

Nyugtalan természetét ismerve, méltán kételkedhetünk azon, hogy visszatérése állhatatossá edzette volna. De hogy imez elhatározásával mily hullámzó tengerre lökte sorsa naszadját: arról egy pár viszontagság- és szenvedésteljes évtizede változatos eseményeivel eléggé bő tanúságot nyújtand. — Azonban ő választá így, azt gondolván elszántában:

„Et quamcunque viam dederit fortuna sequamur.“¹⁾

¹⁾ Virg. Aen. X. 49.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

IX. Révai Győrött 1784.

1. Pozsonyból Pest felé tartó útjában hogyan mulaszthatta volna el a Rájnishoz való betérést? — Keble csordultig telve vala zajló érzelmekkel, melyeket sem magába nem fojthatott, sem széltében ki nem tárhatott. —¹⁾ Annál nagyobb szükségét érezte annak, hogy valamely meghitt társsal bizalmasan közölhesse azokat, minél inkább tartózkodnia kellett attól, hogy keserű kifakadásai nyilvánosságra jussanak. S ki lehetett volna sérült kedélyének ily állapotához képest alkalmasabb enyhítője, mint épen Rájnis, az iránta annyira lelkesült kartárs, a viszontagság edzette, rendíthetlen hazafias jellemű Rájnis? —

Messze földön keresve sem lelhetett volna ekkori hangulatának megfelelőbb rokonkebelt, mint a minő Rájnisé vala, kit egészen szíve szerintinek ismert föl. — Ugy hitte, neki beszélheti ki legbiztosabban s teljes mivolta szerint mindazt, a mi ekkor keblében sajog vala. — Ez az „egyenes lelkű, igazságszerető, emelkedett gondolkodású s a magyarsággért kiváltképen buzgó“²⁾ költőtárs előlegezett nyíltságával minden tartózkodás nélküli legbensőbb bizalmasságra hangolta őt már az első találkozás alkalmával. S midőn 1782. derekán a Pozsonyban bújárokodó Révait fölkereste, eléggé érezhető jelét adta annak, hogy őt nem csak „kedveli, hanem né-

¹⁾ Azon lelkes bizalom és magasztalás után, — melyet Révai II. Józsefnek előlegezve hangoztatott volt a „Magyar Alagyák I. k.“ (Nagy-Károly 1778.) 28 —9. l. és a Mária Teréziát dicsőítő latin parentatióia epilógusában (l. „Latina“ 173. l.) — egyébként sem igen lett volna rendén óvatosság nélkül kitirogatni azt, a mit ekkor iránta érzett. De meg a jövő tekintetéből sem tehetett ilyesmit. Ennek oka ki fog világlni a következőkből.

²⁾ Ilyen s efféle megnyerő jellemvonásait olvassuk a „Rájnis József emlékezete“ című biographiában (l. 1823. Tudományos Gyűjtemény IX. k. 33. l.) melyet Toldy F. mint Fejér Györgytől írottat kiváló kútfőül használt Rájnis ismertetésében (l. Toldy F. „Magyar költők élete“ Pest. 1870. I. 220. l.) A keszthelyi születésű Fejérnek eléggé módjában állott közelebből ismerhetni Rájnist, ki végső éveit Keszthelyen töltötte.

mileg bámulja is¹⁾ Aztán a Hirmondó írására vállalkozását is legott szerencse-kivánattal üdvözölte és a „Régi Magyar Írásmódról“ szóló értekezését oly meleg érdeklődéssel helyeselte.²⁾

Hogy ne tért volna ő most be útközben ily élénk rokon-szenvű sorsosához, ki viszontagságos állapotánál fogva is leginkább megérthette hősünk ekkori nyomott hangulatát? — Neki legméltóbban vélte elpanaszolhatni azt, a mi ekkor lelkét bántotta, t. i. hogy az oly szép remények, melyekben Rájnis is szívesen osztozott volt,³⁾ egyelőre füstbe mentek. Ugyanis nem csak a magyar tudós társaság létesítéséért tett lépései váltak sikertelenné, hanem ezen ügynek mozgatása végett szándékolt igyekevei elé továbbra is már szinte leküzdhetlen akadályok gördítettek. Sem Bécsben, sem Pozsonyban nem tehetett szert valamely állásra, melyben hazafias szándékának megvalósítására célzó irodalmi törekvéseit alkalmasan folytathassa. Sőt maradása sem lehetett tovább e két városban, miután fennsőbb intés által oda utasított, hogy vonuljon vissza a tüzetes feladat szabta határok közé.⁴⁾

A főntebb említettek tudatával elképzelhető, mennyire nem férhetett ez hősünk fejébe és szívébe, hogy azt az oly magasra tűzött célt amúgy kislelkűen, sőt — az ő nézete szerint — gyáván elejtse, ha még oly kedvezőtlenek is annak kivitelére a viszonyok.

2. Kedélyének ily állapotában nem csupán vigasztalóra volt szüksége, hanem főleg olyanra, kivel bátor szándékainak kivitele iránt értekezék.

E végett óhajtott ő tanakodni az erélyes akaratú irodalmi leventével különösen az iránt, hogy miképen lehetne a tiltó körülmények dacára is valamit lendíteni a veszélyeztetett magyarság érdekében.

Mindkettejök heves és makacs természetét ismerve elgondolhatjuk, hogy biz ők legott a „Tu ne cede malis, sed contra audentior ito“⁵⁾ jelmondatban egyeztek meg, mely szerint annál erélyesebben s kitartóbb ellenküzdelemmel kell folytatniok a hazafias munkát, minél nagyobb akadályok tornyosulnak annak ellenébe.

¹⁾ L. főntebb 79. l. — Hédervártt Paintnerhez 1782. jun. 30. írt levelében ezt így jelzi: „Scripsi nuper hic fuisse Posonii Rajnisium. Etiam ad me invisit, a mari me ab eo sensi, et etiam aliquantum suspici... agere se de his cum doctis Viris, in quo numero me etiam repositum cum laude magna...“

²⁾ L. Rájnis J. 1784. január 9. k. levelét főntebb 119. l.

³⁾ L. u. o.

⁴⁾ L. főntebb 167—8. l. — Így jelzik ezt azon értesítések, melyeket a Révai kortársaival érintkezett kegyesrendi-ktől nyertem, kiváltképen a Hannuliktól elég bőven értesült Nécsey Jeromoséi. Paintnertől is így hallották a vele érintkezettek.

⁵⁾ Virgil. Aen. VI. 95.

Oda kell törekedni, hogy a mostoha viszonyok jobbakká változzanak, tehát első sorban a hazai közszellem átalakítására kell minél buzgóbban működni. — De hogyan? mily eszközökkel? — Igen természetes, hogy a németiségnek fönnenről intézett terjesztése ellen a magyarság élesztésével, azon módon s oly eszközökkel, aminőket az adott viszonyok engednek.

E tekintetben eléggé tájékozók valának mind a koreszmék, mind az idő jelenségei. Amazok mindegyre erősebben hangoztaták a természetszerűség előnyösítését¹⁾ és a természetjog követelményeit.²⁾ S ilyesek érvényesítésére látszék irányozni³⁾ a merészen reformáló fejedelem is, ki teljesen a bölcselő század tanítványa vala,⁴⁾ sőt a felvilágosult kor egyik fejedelmi személyesítőjeül magasztaltott a szabad gondolkodók részéről.

Azonban az idő jelenségei azt is igen éreztették, hogy a természet törvényeinek olyatén önkényes értelmezése ellen mindinkább tiltakozni kezd az új eszmékkel zsendülésnek eredt faji sajátosság önérzete, mely a természetesség jogosultságánál fogva szintén követelél elismertetését. — Míg a serdültebb nemzeteket mind merészebb igényekre készítet a nyugati eszmeforrongás szerte-hatása, ébredésre kelté az a tespedőket s öntudatuk nyilatkoztatására izgatá a fejletlenebbeket is.⁵⁾

Miként a tél bilincseit oldó kikelet mozgásnak indítja langyos fuvalmaival a természet zsibbadt erőit, oly élesztő hatását érezteté már egy idő óta e vajudó korszak.

3. Miért ne hallatná ily föltámasztó, ily fölzaklató korban a magyar is az ő bensőbb lényegének kinyilatkozását? Sőt miért ne mutatná ki több századi történeti fejlődésének tanuságát, további létjogának bizonyítására, akkor, midőn ez oly elkeserítő módon vonatik kétségbe?⁶⁾

¹⁾ L. Weber György „A Világtörténet tankönyve. Pest. 1869.“ V. K. 81. l.

²⁾ L. Dr. W. Lustkandl „Die Josephinischen Ideen. Wien 1881.“ 5. l.

³⁾ L. U. o. — Marczali Henrik „Magyarország II. József korában.“ Bpest. 1882. l. 372. l. — Arneht Alfr. „Gesch. M. Theresias“ VII. 33. l.

⁴⁾ „In vollem Sinne Zögling des Zeitalters.“ — mondja róla Heeren. (l. Handbuch der Geschichte des europ. Staatensystems... Göttingen. 1819. 456. l.) — l. Szilágyi Fer. „a Germanizálás történelméből. II. József alatt. Budapest. 1876.“ 5. l. — V. ó. Marczali H. i. m. 385—389.

⁵⁾ L. Révai M. „Elő tudósítása“ az 1784.-ki Magyar Hirmondóhoz 2. l. „A Németek példája — u. m. — tsak hamar fel gyullasztotta még az Oroszoknak is fagyottabb szívókat nyelvöknek becsültetésére.“ Az 1784. „M. Hirmondó“ 187. s 255. l. török művelődési mozzanatokat is említ. — Sőt Skandinavia népei is mindinkább ébredtek. „La lingua finnica progredi nel secolo passato, alle imitazioni anteponendo le antichità patrie, e i costumi e sentimenti nazionali... Fin fra i Lapponi si stampano grammatiche, e libri ascetici e tecnici.“ (l. Cesare Cantu „Storia di cento anni. Firenze, 1855“ II. 512 — 5. l.) — V. ó. Schlosser F. C. Geschichte d. XVIII. Jahrhunderts. Heidelberg. 1843. III. B. II. Abth. 401. l.

⁶⁾ L. II. Józsefnek gr. Eszterházy Ferenc cancellárhoz 1784. ápril hó

Hisz nemcsak állami életének okmányai bizonyítják elég korán kezdett országultságát, hanem művelődési törekvéseinek egyéb emlékei is, habár ezek tetemes részben az európai civilizatiót védő háttörőse miatt a keleti barbárság dúlásainak vagy az ezzel szövetkezett hitújítás rombolásainak estek áldozatul.¹⁾

De föltámasztható még azok százados romjai alól is a szellem, mely a nemzet alkotó tevékenységének oly jelentős tanúságait adta.²⁾ Irodalmi becses emlékek szólnak arról, melyek hathatósan bizonyítják a magyarnak művelődési képességét.

Nem cáfolják-e ez idő szerint megjelenő elme-művek is eléggé nyomós érvekkel azon ráfogást, mintha nemzetünk nyelve nem volna alkalmas arra, hogy a tudományos műveltséget nálunk korszerűen tolmácsolja?³⁾

Távol legyen a magyar nemzettől azon gondtalanság, melyel ellenségeinek óhajtását segítné megvalósítani!⁴⁾ — Azért se teljesedjék azok vészjóslata, kik enyészete felé hanyatlását következtetik a huzamos mostoha sorsa miatti ernyedtségéből s a heterogen befolyások okozta korcsosodásából.

Önzó számítással s tán némi kárörömmel is készségesen jósolgatnak ilyesmit, különösen a „török átka emberek“ (rosz szomszédok.⁵⁾ De ím az újabbí áramlat folytán az ő bölcselő elméik is

végén intézett kéziratát, kiadva Szilágyi Fer. „A Germanizálás tört. II. József alatt“ című művében 7—9. l.

1) L. Révai M. „Latina“ 73. 94. 156. 159. 161. 164. l.

2) L. u. o. 75—79. 152. 157. 158. 159. 161. 166. 168. l. — V. ó. 1782. „M. Hirmondó“ 33—38. l.

3) L. „Révai M. Magyar Alagyk I. k. Előtudósítások.“ — V. ó. 1784-ki „Magyar Hirmondó“ 62—3. l. Dugonics András „Betű számvetésének“ bemutatása.

4) Ismeretes, mily szívtelenül javallotta a mult századi „nagy fölvilágosodásnak“ némely hirhedi fáklavivője (különösen Voltaire) Lengyelország földarabolását; szintűgy rendén levőnek találta akárhány „szabad gondolkodó“, sőt a kosmopolitikus humanismus érdekében kívánatosnak is vélte, hogy az ősi jogaihoz ragaszkodó magyar nemzetet is hasonló sors érje, a mint hogy azt már örömezt jóvendőlettek is. — Révainak Bécsben laktakor elég alkalma volt ilyesekről értesülhetni. S ez még inkább föltűztele hazafias buzgalmár.

5) Meglehető mennyiségben telt a németek számos tollvitézeitől e korban is az a szívesség, melyet nemzetünk iránt mostanában oly bőven tanusít különösen napi sajtójuk. — Azonban még is inkább csak a sekélyes fölvilágosodás apróbb szellemhőséből kerültek azok ki, mint a kimagaslóbb elmék sorából, — holmi csekély kivétellel. — Ugyanis a II. Józsefet magasztaló német szellemhősök közül (l. „Josephinische Ideen“ 23. l.) némi tekintetben Schlözer ejtett nemzetünk ellen holmi kifogásolható itéletet, — de tán kevesebbé a finn rokonságra vonatkozó irataiban (Nestor — Russische Annalen sat.) mint az erdélyi szászokról szólóokban, melyek azonban már későbbi keletűek. — Egyéb-iránt Schlosser. F. C. (I. i. m. 194 l.) Schlözer történetírását, hideg, száraz és némileg oroszoknak nevezi („gewissermaszen russische Art von Historie“), melynek azonban kritikai szempontból nem jelentéktelen hasznát érezi a történetírás. — Róla még egybűtt leszen emlékezésünk. Sajátosságoképen a Schlözerrel ellenes Herder, a „Stimmen der Völker“ költője, ki nem gyanusítható rossz akaratról vagy ellenszenvről, szintén baljóslatú hiedelmet vall nemzetünkről. (L.

mennyire kezdik már előnyösíteni a nemzeties irányt, a természet-szerű s önmivoltából fejlesztendő sajátos művelődést!) A hírneves német író, ki imént a kosmopolitikus humanismust dicsőíté²⁾ már a „népek szavatait“ hangoztatván szintén a nemzetek önértetét szitogatja.³⁾

Nem jeladások-e effélék arra, hogy a daliás multú magyar is illetékesen szólaltassa föl dicső elődeitől öröklött nemzeti szellemét?⁴⁾ — Itt ellenző, ott biztató jelenségek sűrgetik ily nyilatkozásra.

Hallatni kell tehát a magyarság jobb korabeli épebb szellemét s ezzel is hathatósabban ébresztteni vétkes szendergéséből s tevékeny eszméltre gerjesztteni a nemzet azon bódult részét, mely az imént lábrakapott korcosító szellem által megszédítve, mintegy vértagadó fajvedlésnek eredt, kényelmesnek találván azt, hogy idegen műveltség mázával kendőzködjék⁵⁾, semmint hogy az őseitől átöröklött mivoltát az új műveltség javával beoltva, valódibb s igazán sajátos művelődésre sarjaszsa fel.

Föl kell tehát támasztani a satnyulásnak indult s e miatt oly igen lealáztatott⁶⁾ nemzetnek egykori jobb szellemét, a mennyiben az a nyelv és irodalom fennmaradt emlékeiben rejlik. Ezeknek közrebocsátásával ki kell léptetni a valódi magyarság szellemi bajnokait s általok bizonyíttatni be a nemzet létjogát azon baltörékvések ellenében,⁷⁾ melyek mentül előbbi elenyésztesítésére irányulnak. —

Ideen zur Philosophie d. Gesch. d. Menschheit IV. Th. XVI. B. II. „Da sind sie — die Ungarn — jetzt unter Slawen, Deutschen, Wlachen und andern Völkern der geringere Theil der Landeseinwohner, und nach Jahrhunderten wird maa vielleicht ihre Sprache kaum finden.“

1) L. Weber György „Világtörténet tankönyve.“ Pest, 1869. V. k. 81. l. — V. ö. 1782.-ki „Magyar Hirmondó“, 34. l.

2) U. o. 84. l. „— a világpolgárság eszméje — u. m. Weber — Herder szerint magasabban áll, mint a patriotismus és korlátozó nemzetiség.“

3) L. Schmidt Julian „Gesch. d. Deutschen Literatur im XIX. Jahrh.“ Leipzig, 1856. I. 19. l. „Das Recht des natürlichen Seins empört sich gegen die Macht der Idee, und Herder scheut darin keine Consequenz. Es ist ein grausamer Frevel der sogenannten gebildeten Nationen, die Wilden cultiviren zu wollen. Nur was einem Volk eigenthümlich und ursprünglich ist, ist seine Bildung.“

4) L. 1782.-ki „Magyar Hirmondó“ 33.—38. l.

5) L. Révai M. „Magyar alagyk I. k. Nagy Károly. 1778.“ 21—2. l. — „Elegyes versei 19—21. l.“

6) Mily lealázónak látták a hazafiak nemzetünkre nézve a germanizálási rendszabályt, eléggé kitetszik a megyéknek az ellen tett fölterjesztéseikből, (I. „Collectio Ordinationum Imperatoris Josephi II. et Repraesentationum diversorum Regni Hungariae Comitatum, P. I. Diószegini. 1790—8.“ — Steph. Katona „Historia Critica“ T. XXI. Budae. 1810—8 pag. 378—393. — Fessler „Die Geschichten d. Ungern. X. Th. Leipzig 1825—8.“ S. 505—9. — Lényeges kivonásban I. Szilágyi Fer. „A germanizálás történelméből II. József alatt. Budapest. 1876.“ 24—28. l.)

7) A szatmármegyei fölterjesztés szerint a németesítés a nemzetet saját házájában hontalanná, idegenné tenné s a nemzet nyelvének elváltoztatásával szellemét is elváltoztatná. (I. Steph. Katona u. o. 390. l.)

4. Ilyféle eszmék forrongtak a két lángkeblű irodalmi hős elméjében, midőn II. József oly hajthatatlan vasakarattal igyekezett végrehajtani germanizáló rögeszméjét. ¹⁾

Mintegy drámai élénkséggel folyhattak ily célzatú tanakodásaik, melyek közben magasan föllobogó lelkesedéssel határozták el, hogy mentül előbb hozzá fognak a nagy baj ellenszeréhez, különösen a már oly égető szükségű irodalmi vállalathoz és hogy annak támogatására fölhíznak minden jóra való hazafit. — Hadd nyilatkozzék a magyarság szellemi termékeit pártoló részvétük hazafias tiltakozásként azon obligát vélemény ellen, melyet II. József némi hódolatos magyar tanácsosai által mondatott ki, ²⁾ a magyar nyelv rovására s összeolvasztó központosításának javára. —

Sok heves tanakodásra adott ekkor alkalmat országszerte a merész autokratornak „azon két intézvénye, melyek a kormányzás különböző ágaiban, jelesen a polgári ügyek körében megkísérlett rendszabályai közt legélesebb fájdalmat s keserűséget okoztak a magyar nemzetnek, t. i. sz. István koronájának a hazából Bécsbe fölvitele és a német nyelvnek a közigazgatásban kizárólag leendő használása.“ ³⁾ — Az ezek miatti ingerültség s felháborodás eléggé gyanítható a vármegyék felirataiból. ⁴⁾

¹⁾ L. Steph. Katona u. o. 382. l. — Szilágyi Fer. i. m. 16—18. l. „Az 1784. máj. 11. k. s a germanizálás végrehajtására vonatkozó királyi leirat lényeges kivonata.“ — „Haec — est — így végzi a monarcha e rendeletét — n o s t r a p o s i t i v a, et post maturam deliberationem — — concepta resolutio; ac ideo Nos nec per ullas in contrarium faciendas representationes a procurando eius ordinationis nostrae effectu dimoveri patiemur.“ — Ezért nevezi azt Szilágyi Fer. II. József „rögeszméjének“ (l. i. m. 4. l.)

²⁾ L. Szilágyi F. i. m. 5—6. l. „A szóhagyomány szerint — u. m. — miről jeles magyar történetírók (Horváth M. s Bocsor I.) munkáiban is említés van téve, a monarcha eleinte hajlandó volt, sőt nyilatkozott volna is, a latin helyébe a magyart állítani, de azt előkelő magyar tanácsosai ellenezték, mivel a magyar nyelv még fejletlen s oly kevésbé van kiképezve, valamint kellő szóbőséggel sem bír, hogy azt a közügyek folytatásában használni nem lehetne. E szóhagyomány ellenében — u. m. Szilágyi Ferenc — el nem vitázható historiai tény, hogy a magyar nyelv kiszorítására célzó rendszabály egyenesen II. József kezdeményezéséből eredt, ki azon intézvényének végrehajtására nézve már akkor, midőn azt kiadta, maga meg nem rendíthető és semmi ellenmondást nem tűrő, általában teljes meggyőződésében gyökerező, eltökélt akaratát világosan és félre nem érthetőleg nyilvánította.“ Nyomós tanuságul említi itt Szilágyi F. II. Józsefnek egy magyar mágnáshoz 1785. januárban intézett levelét. — Ebből Schlosser a köv. passust idézi: „Die deutsche Sprache ist Universalsprache meines Reichs; warum sollte ich die Gesetze und die öffentlichen Geschäfte in einer einzigen Provinz nach der Nationalsprache derselben tractiren lassen? Ich bin Kaiser des deutschen Reichs, demnach sind die übrigen Staaten, die ich besitze, Provinzen, die mit dem ganzen Staat in Vereinigung einen Körper bilden, wovon ich das Haupt bin.“ (l. Schlosser i. m. 401. l. — és „Briefe von Joseph II. als charakteristische Beiträge zur Lebens- und Staatsgeschichte dieses unvergesslichen Selbstherrschers. — zweite Auflage. Leipzig 1822.“ — 8. S. 76.)

³⁾ L. Szilágyi Fer. „A germanizálás történelméből II. József alatt.“ 3: 1.

⁴⁾ Nemzeti életünk e gyötrelmes időszakának emlékezte, mint az alább érín-

Mindezeknek erős argumentumai azonban alkalmasint hatványozott mérvben forrtak a magyarságért lángoló két hősnek agyá-

tendőkől is kitetszik, már annyira elmosódottnak látszik, hogy valóban szükségesnek tartom itt arra kissé közelebről reflectálni. — Halljuk róla a „Historia Criticá”: „Magnum animorum motum — u. m. Katona i. m. 378. l. — in regno decretum illud regium excitavit, quo condiscendae linguae Germanicae necessitas ita Hungaris imponitur: — És a decretum idézése után így folytatja: „Addunt ephemerides Vindob. mandatum (ad ann. 1784. p. 269.) ut l. Nov. huius anni in aulicis dicasteriis; proximo autem anno in comitatibus, ac demum tertio in tribunalibus regni rei huic initium detur. — Quae praeterea hoc in argumento praecipua sint; ex hoc Barsiensis provinciae responso patebit: „Non alias unquam maior animum nostrum occupavit dolor metusque, quam dum — intelleximus, SS Maiestatem V. — absolute velle: „ut deinceps cuncta, quemadmodum militaria, et provincialia, seu politica simul et iuridica regni Hung. partiumque huic adnexarum, nec non Magni-Principatus Transylvaniae negotia, Germanico idiomate pertractentur: ad officia quaevis — subiecta non alia, quam quae linguam Germanicam callent, applicentur: in ipsis regni comitiis usus linguae Germanicae introducatur: — — nullo tempore in tam duras condiciones adducta erat (Hungaria sub domo Austriaca): ut sive sacrae regni coronae e legalibus suis sedibus, citra regni praescitum translatio, seu coevae regno legalisque linguae Latinae et simul nationalis Hungaricae abolitio aliquando intentata fuisset.“ Szézt — u. m. — habár kijelentetik a rendeletet közlő helyt, t. leírásban, hogy Felsőged ama rendszabálya végrehajtásától semmi nemű fölterjesztések által magát visszatartatni nem engedí; még is minthogy . . stb.“ — Továbbá: „ — — novissimum hic et nunc, quod super omnibus nobis formidolosissimum est, introducendae nempe linguae Germanicae momentum pro obiecto demissarum precum nostrarum defigimus.“ S itt a latin nyelv használatának megokolása után így szól a barsi fölterjesztvény: „Jam autem, si vetus, consuetudinaria legalisque lingua Latina cessare; nova vero nobis externa Germanica induci deberet, edici non potest, quanta exinde rerum omnium et ipsius etiam status regni sequeretur convulsio.“ S végül minthogy Magyarország a német nyelv nélkül igazgatható a törvények igénye szerint; Bars vármegye a latin nyelvnek használatát a magyaréval együtt az addigi állapotban meghagyatni kéri. („in statu quo, una cum lingua Hungarica, permittere.“ l. St. Katona i. m. 390. l.) A szabolcsiak és a szatmáriak tagadják, hogy a latin nyelv a magyaroknál holt; él az a törvényekben, okmányokban, magán s közügyekben. „Orant igitur ne in dulcissima patria sua extorres, exsules et peregrini efficiantur, — ac ignotae linguae alligentur, — ne cum lingua mores et Spiritus nationis immutentur.“ — Ilyen s egyéb nyomós érvek folytán néhutt velős okokkal bizonyítják, hogy lehetetlen hazánkban a német nyelvet közigazgatási nyelvvül használni (l. u. o.) — E pár csipetnyi mutatóvány is meglehetősen sejtetheti, hogy valóban nem csekély forrongást keltett a hazafiak keblében az a németesítő parancs. Azt az e miatt keletkezett szellemi mozgalmat annál is inkább érdemes volna a mai nemzedék számára annak történeti jelentőségével arányos concret felfogással s körülményesebb tárgyalással megvilágítani, minél inkább járulnak már tudományos kitüntetéssel tekintélyesített művek is annak elhomályosításához. Pedig annak a történeti igazság szerinti előadásából sok üdvös tanulság meríthető apáink ildomos mérsékű, de mélyen érzett honszeretetéből, mely a viszonyokat bölcsen számba véve, a latin nyelvhez is nem ok nélkül ragaszkodott! Ma már a következmények is megokolják azt.

Az itt röviden érintettekől is láthatja a figyelmes olvasó, mily értékűek

ban, kiket nem kevés részben érintett volt ama kor rohamos szel-
leme is, mely a szenvedélyességnek mindinkább féket eresztett.¹⁾

Oly fontos érvű, oly mélyreható határozatot sehol sem eredményeztek azok az országos sérelmet panaszló tanakodások, mint a Rájnis szerény szobájában folyt discussiók. — Ezen heves eszmecserék főleg a körül forogtak, hogy miképen fogjon a két buzgó hazafi teljes odaadással az újra serdülésnek indult magyar irodalomnak olyatén termékenyítéséhez, mely a nemzeti érzelmeknek fölélesztését minél nagyobb mérvben s hathatósabban eszközölje. — Rájnis arra vállalkozott, hogy Róma legnagyobb hősköltőjének (Virgiliusnak) magyarul szólaltatásával,²⁾ Révai pedig, hogy a magyar költők minél teljesebb kiadásával száll ki a hazafias demonstrációra.

Hogy pedig ők, a nemzeti önérzet fölgerjesztésére készülők, ne csak szalmatűzfőle lelkesedés példáját adják, legott hozzá is láttak föltett szándékuk valószínűsítéséhez.

5. Így látjuk jelezve már Révai máj. 15-én kelt levelében, hogy ő addig is, míg főnökétől megjön az engedély a nevelői állás elfoglalására, Rájnisnál tartózkodva „dolgozik a magyarságban.“³⁾

Különös „nyughatatlanságát“ vallja Faludiért, mert annak kiadásával kívánja a nagyfontosságú vállalatot megindítani. Mihelyest — u. m. — valamiben megállapodhatik, azaz hogy valami biztos helyzetre tehet szert, azonnal Faludinak kibocsátásához akar fogni olykép,

Bánóczi Józsefnek II. Józsefről mentegetőleg szóló sorai (L. „Révai M. élete és munkái“ Bpest. 1879. 118—9 l.) Bánóczi mintegy bizonyos történeti adatul hozza föl ott ama kétes szóhagyományt a cancellaria (de melyik cancellaria?) válaszáról és rá mondja, hogy „a cancellariának is igaza volt“ valamint — Bánóczi szerint — II. Józsefnek is igaza volt.“ Sőt szerinte az „a germanizáló rendeletet“ kiadó II. József nem is volt germanizátor“ (l. u. o. 116. 411. l.) — Bánóczi koszorúzott művében többilyen fureszaságot találhatni. Mily más fogalmat méríthetett volna ezekről már csak Szilágyi F. többször idézett művéből is, hát még Katona István Hist. Criticájából! De ezekbe nem tekintve s csak úgy magából mérítve nagy bátran így szól tovább a 119. l. „Ne legyünk elfogultabbak magánál a kornál, melyet sajnálni meg nem szűnünk. Mert maga e kor nem félt e rendeletől, pontosabban szölvá: mélyen fájlalta az ország politikai függetlenségének mellőztetését, de **nemzetül** magát megtámadva nem érezte (!) Hadd szóljanak — u. m. — a tények.“ (Csakhogy bizony a tények vajmi másképen szólnak.) „Révai az újságíró a fejedelmi rendeletet lapja homlokán közli s e szavakat intézi azután olvasóihoz.“ (Pedig de hogy közli Révai; hisz ő már májushó elején megvált volt a M. Hirmondótól, mint ezt föntebb kimutattuk.) L. II. k. 6. fej. 15. §.

Ime e kis mutatóvány is mennyire bizonyítja, hogyan lehet ma már elbánni nálunk a történelmi tényekkel még koszorús művekben is, holott a hazai történelem nagyérdemű katonája iránt annyira megfogyatkozott a figyelem már a tudomány fölkejtjeiben is, unnt erről majd másutt lesz még alkalmam holmit fölemlíteni.

¹⁾ A német irodalom „Sturm und Drang“ „Starkgeisterci“ v. „Genie-periode“-ja ekkor dívott leginkább.

²⁾ L. „Rájnis J. emlékezete.“ 10. §. — Tud. Gyűjt. 1823. IX. 14. l.

³⁾ L. föntebb 167. l.

mint ahogy Paintner javallá.¹⁾ Ez lenne t. i. út-készítője arra, hogy aztán a többinek is kedvező fogadtatását eszközölje.

Bátor eltökélése mellett azonban némi szorongását is érezteti e levelében a Painterhez intézett íme felhívás: „El ne hagyj, mutasd magadat ezek után is Barátomnak!²⁾”

E szavak fontos elhatározását jelezzik, de sejtetik egyszersmind afféle aggodalmát is, hogy az alkalmasint olyatén sors bekövetkezését is vonhatja maga után, mely a kényes helyzetű Paintner barátságát könnyen visszariaszthatja, vagy legalább lassankint elidegenítheti. — Hősünk, — úgy látszik — el van tőkélve az ellenkezőbb körülményekkel való dacolásra is, — quidquid sors tulerit.

Mennyi ideig tarthatott Révainak e kétes állapota? Minő választ nyert főntebb említett kérelmező leveleire?³⁾ Milyen válasszal voltak rá kezdetben a győri viszonyok s meddig folytatott a Rájnisnál való tartózkodása? — Mindezekről határozott adatokat nem szólaltathatunk.

Alkalmasint rövid idő mulva hozzáfogott a magántanítói működéshez, melyet Rájnis szerzett neki Bíró Farkaséknál, hogy szükkölködéseit némi keresettel fődözze s hogy Győrött maradását ezzel is érvelve annál inkább megokolhassa. Írásbeli jóváhagyást azonban arra nem nyerhetett. Olyasmitől főnökét a fennsőbb helyekről kapott jeladások tartóztatták vissza. Pedig egyébként eléggé készséges lehetett arra, hogy az oly nyugtalan természetű rendtársnak e kívánatát teljesítse.

Tekintetbe véve a kétes és kényes viszonyokat, Conradi Norbert is alkalmasabb expediensnek találta a hallgatag elnézést. Hisz a visszahívásra intó utasítás különben is inkább csak úgy kéz alatt s kerülő úton jutott hozzá,⁴⁾ melyből azonban könnyen ki lehetett észlelni, hogy az főleg onnét ered, a honnét egyébként a leghathatósabb impulsus adatott a szerzetes rendi fegyelem fölbomlasztására.⁵⁾

6. Mily érzületű vala a százada bölcselméért oly igen lelkesült⁶⁾

¹⁾ L. főntebb 167. l.

²⁾ U. o.

³⁾ U. o.

⁴⁾ Így emlegeték ezt azok, kik a rend akkori elöljáróitól értesültek volt, különösen Hannulik, kinek közleményeit a már említettem Nécsey Jeromostól vettem tudomásul.

⁵⁾ II. József nemcsak hogy némely szerzetes testületeket teljesen fölosztatott, hanem a fennmaradtak szervezeti szabályzatát is lényeges változtatásokkal megbolygatván, tetemesen előmozdította a fegyelem lazulását. Erről odább közelebbi tanúságok szólandnak.

⁶⁾ „Seitdem ich den Thron bestiegen und das erste Diadem der Welt trage, habe ich die Philosophie zur Gesetzgeberin meines Reiches gemacht“ — hatte er im October 1781. an seinen Botschafter Cardinal Hrzan nach Rom geschrieben und verhielt sich darnach“ — mondja II. József-

monarcha, a szerzetesség irányában, bőven ismeretes dolog.¹⁾ — Mint ilyentől nem lett volna nehéz hősünknek más irányban valamely kedvezményt kinyernie, mintegy olyképen, a hogy az némely más élelmeskedőnek sikerült ekkoron.²⁾ S ahhoz képest, a mint iránta egyházügyi merész reformjaiért eleinte fölbuzdult vala, alkalmasint hajlandó is lett volna nyomasztó körülményei közt olyasmiről folytatni De az 1781. tapasztalt visszautasítás,³⁾ meg a császárnak utóbbad már nagyon is nemzetellenes irányzatú haladása mindinkább visszariasztá azon bizalmát, mely egyébként már inkább az állami, semmint egyházi felsőbbség kegyét látszott óhajtani. — Révainak azonban főleg hazafias céljai lebegtek szemei előtt. S ezekért legalább ideiglen függőben hagyta elhatározását azon dilemmára nézve, melyet már hédervári töprengéseiben fölemelt volt. — ⁴⁾

A kosmopolitikus bölcelet és — mint Szilágyi Ferenc említi — ⁵⁾ a „l'etat c'est moi“-féle „fölvilágosult despotismus“ elveit megszívlelt fejedelem pedig mily magas szánalommal nézhette az ő egységesítő rögeszméivel szemben holmi nemzeti ábrándokért rajongó szerzetest! — Menjen a kolostorba, ha nem kíván a „fölvilágosodás“ ügyének különben szolgálni, mint a monarchia erősbitésére okvetlenül szükséges germanizálás elleni szítogatással.

Ilyesmit gondolhatott az eltökélt szándékaihoz erősen ragaszkodó fejedelem, s hősünk célzataira nézve meglehetősen ironiával — inkább az egyházi s különösen szerzetes rendi felsőbbség által kívánta őt azoktól visszatereltetni.

7. A philosophuskodó autokratának, — kit a merész rendeletei által keltett fölháborodások sem igen látszottak alterálni, úgymint ki nem egyszer csak amúgy könnyedén odavetett gúnyoros megjegyzéssel, olykor pedig eléggé kaustikus sarcasmussal legyintette vissza az eléje terjesztett országos sérelmek elleni panaszokat is,⁶⁾ —

ről Lustkandl (l. „Josephinische Ideen“ 25. l. — Ugyane leveléből még jellemzőbb részleteket idéz Cantu C. (l. „Világtörténelem“ XIV. köt. 453. l.)

¹⁾ Ennek eléggé világos kifejezése olvasható a Hrzan cardinalishoz írt levelében (l. Cantu C. u. o.)

²⁾ Így például Fesslernek is, ki épen ez évben nyerte a lemergi egyetem theol. tanszékére kinevezését II. Józseftől. (l. „Rückblicke auf meine 70-jährige Pilgerschaft. Breslau, 1824.“ 178. l.) — Martinovicsot már 1783. oct. 17. nevezte ki ugyanoda a physika r. tanárává. (l. Fraknói „Martinovics összehesk.“ 40. l.)

³⁾ L. Révai M. élete II. k. 17. l.

⁴⁾ L. U. o. 81. l. „— — quo ego confugiam? ad Ordinem ne? an ad Regem?“ —

⁵⁾ I. „A germanizálás történelméből“ 5. l.

⁶⁾ Midőn april 7. a sz. koronát Bécsbe rendelte szállíttatni, a helyt. tanácsnak e miatti aggodalmait kifejező fölterjesztésre ezt írta: „Risum teneatis amici“ és a felküldést megparancsolta. (l. Kerékgyártó A. „M. O. Emléknappjai Bpest 1882.“ 195. l.) — Ilyenféléket ejt a németesítő parancs miatti panaszokra

valóban számba sem vehető csekélységnek látszhatott, még arra is gondolni, hogy a magyar tudományos társaságot kérelmező szerzetes visszautasíttatása is eredményezhet tán irodalmilag némi izgalmas akadémuskodást nagy célzata ellenében. De azért hadd álljon ez is félre az útból, s hatalmi szemintéssel jelezte hívei által, hogy egyházhatósági úton parancsoltassék vissza oda, a hová tartozik.

Ilyes procedurát máskor is követett sűrű rendeletei közben, hogy politikai displicentiáját a szintén hivatalnokaiként tekintett egyházi elöljárók¹⁾ által akarta éreztetni alattasaikkal, holott ezek irányában amazok tekintélyét az egyházi fegyelem fenntartására nézve egyébként tetemesen bénította.

Épen nem csodálható, hogy ily ok miatt viszont az egyházi hatóságok részéről is — különösen hazánkban²⁾ — az ő kívánságai, sőt olykor határozottabb rendeletei is, nem valami nagyon aggodalmas készséggel teljesítettek. Hisz az egyházi testületeket nem ritkán ejtették ez idétt tétovába a különböző oldalú befolyások, melyek olykor egymásba ütköző parancsokat is eredményeztek az állami hatóság részéről.³⁾

Szerfölött sűrű rendeletek egyébként is könnyen támasznak zavart és serénykedésre gerjesztés helyett inkább közönyösségre csüggesztenek, különösen ha jogosultságuk nem áll minden kétségen fölül. — II. József rendeleteinek számtalan sokasága⁴⁾ valóban nem csekély mérvben okozott olyast⁵⁾. — Ezen évben föltűnően nyilvánult

is. L. Szilágyi Fer. i. m. több helyütt, különösen a 23. l. a magyar s erd. udv. cancelláriának a germanizálási rendelet visszahúzása szükségét indokoló feliratára egyebek közt így nyilatkozik: „mivel most csupán a nyelv, s nem a dolog az, a miről kérdés van; én pedig nem vagyok az, ki a szappanbuborékot golyóbis gyanánt tekintsem.“

¹⁾ L. Brunner Sebastian „Die theologische Dienerschaft am Hofe Josephs II. Wien. 1868. — és „Mysterien der Aufklärung in Oesterreich 1770—1800.“

²⁾ U. o.

³⁾ U. o. és a követk. 4 s 5. jegyzetben idézettek.

⁴⁾ L. Constituta regia regnante Josepho II. pro Regno Hung. Viennae. 1789. — Az általános történelem írói is nyomosan említik e rendkívüli sűrűségét. (I. Cantu C. „Világtörténelem“ XIV. köt. 444. l. — U. a. „Storia di cento anni“ I. 138—9. l.) — Schlosser F. C. pedig így jelzi azt: „Die Veränderungen, welche der Kaiser vornahm und die unzähligen sich vielfach durchkreuzenden und nicht selten sich widersprechenden, aber immer wohlgemeinten Verordnungen Josephs aufzuzählen, gehört nicht zum Zwecke dieses Werks“ . . . S ezekért a II. Józsefről írt számos biographiákra utal, különösen Grosz-Hoffingerre. — (L. Schlosser „Geschichte des XVIII. Jahrhunderts. Heidelberg. 1843.“ III. B. II. Abth. 401—2. l.)

⁵⁾ L. Lányi Károly „Magyarföld egyháztörténetei. Austria-házi korszak. Pest. 1844.“ III. 5. l. „II. József kifáradni nem tudó munkássága — u. m. — ember-szeretete és népei boldogítására törv ügyekezete elismerést, méltánylást igényel. — Rendeleteinek alig van vége, hossza: s mégis valóság, miként a több az írás, mint a cselekvény: ellenben a feledhetlen Terézia anyakormányja alatt több a cselekvény, mint irat“,

alkotmányellenes irányzata fölöttébb lankasztotta a bizalmat jó szándékai iránt is.¹⁾ Parancsai, melyek olykor némi lényegtelen apróságokra is kiterjeszkedtek²⁾ mind kevesebb nyertek készséges végrehajtást az alkotmányos érzelműek részéről. S hogy a magyarországi clerus kevésbé volt iránta hódoló mint az osztrák,³⁾ annak oka főleg ebben sarkallik.⁴⁾

Ily visszás körülmények közt alig lehet felöltő, ha több mással együtt a Révaira vonatkozó indirect meghagyás sem eredményezett egyebet az egyszerű figyelmeztetésnél.

Azonban nem is lett volna — különösen az egyházi hatóság részéről — sem célszerű,⁵⁾ sem népszerű dolog vele épen ekkor némi szigorral éreztetni rendi kötelezettségét s a regularis disciplina igényeit, midőn az inkább politikai imputationál fogva kívántatott.

8. Ilyféle tekintetek miatt történhetett, hogy a nem is egyenes úton fölszólítottak az egyszerű megintés után hagyták őt magára, méltányolván azon óhaját, hogy Győrött félrevonultan holmi izgató szerepre úgy sem alkalmas helyzetében, békésen folytathassa az önkényt vállalt magán-nevelői foglalkozást.

És valóban nem is adta ő legalább egyelőre semmi olyasfélének föltetsző jelét, mintha vitorlát feszítve, a nyilvánosság zajló

mondja Katona. „Aztán legtöbb intézvényei gyakorta a szükséges előkészület, úttörés s egyengetés nélkül történvén, keblökben bírták az egykori dugába dőlés csiráját. — Jobb is az elég, mint a sok.“ (U. o. 5. l.)

¹⁾ Schlosser F. C. főntebb idézett műve 417. lapján így nyilatkozik erről: „Der Kaiser erregte gerade damals in Ungarn, wo man ohnehin fast zu einem förmlichen Aufstande bereit war, weil der Adel dort noch streitbar ist und viele Streitbare in seinem Dienste hat, durch offene Verletzung der Verfassung eine um so grössere Unzufriedenheit, als er den Bischöfen des Reichs ihre grossen Einkünfte schmälerte.“ — — S úgy hiszi Schlosser, hogy a papság ez oknál fogva támogatá a nemzetnek alkotmánya sérelmei miatti boszankodását. — — — „Die ungarische Geistlichkeit — u. m. — unterhielt daher den Unwillen der Nation über Verletzung der Verfassung, Verachtung der Krone, Krönung und Sprache durch jedes Mittel, das in ihren Händen war, und der Kaiser pflegte dann Willkühr zu üben, statt, wie er gewollt hatte, eine gesetzliche Ordnung einzuführen.“

²⁾ Ily szerfölköti gondoskodásai miatt „ll. Frigyes nevette e sekresty és királyt és azt mondta róla, hogy a tanulás vágyával nem egyesíti az okulás türelmét s hogy mindig az első lépést teszi a második után“ (l. Cantu C. „Világtörténelem XIV. köt. 453. l.) — Némi részletekkel is illusztrálja ezt a „Storia di cento anni“ I. k. 144. l. „Giuseppe tassò le spese de' funerali, prefisse l' orario per suonare le campane e tenere aperte le chiese: talchè Federico II. lo chiamava mio fratello sagristano, e soggiungeva che esso al desiderio d' imparare non univa la pazienza d'istruirsi.“

³⁾ L. Brunner Sebastian „Die theologische Dienerschaft am Hofe Joseph's II. Wien. 1868.“ 323. 422. 423. l.

⁴⁾ A magyar clerus alkotmányos érzületének elég bő tanúságát tüntetik elének hazai történelmünk lapjai. (l. Lányi Károly „Magyar kath. Clerus érdemei . . .“ Pozsony 1848. II. 117. l. — V. ö. Pauer J. „Az egyh. rend érdeme.“)

⁵⁾ Az odább említendők közül ki fog tetszeni, hogy a gyöngédben figyelmeztetések sem igen bírtak rá megnyerő hatást gyakorolni.

hullámaira készülne. Szorongató viszonyai úgyszólván mindenkép tartózkodásra utalák. Anyagi segélyforrásai mindinkább megszűkültek. Pedig még a gráci tartozással is hátralékban volt. Barátai részéről csak vékonyan szivároghatott némi segélyezés. Rájnis forró keble is mind kevesebbé melengethette.

Ezt is ekkor tájban érte sorsának azon szomorú fordulata, mely, mint Fejér György, az ő életírója mondja,¹⁾ „életének legragyogóbb kora (1774—84) letűntével immár napjának fellegekbe borulása vala: szíve szerint való hivatalától eltiltatván; irigy vádolóitól perbe idéztetvén a tudós világ színe előtt s egészségének is veszedelmes változásait szenvedvén.“²⁾

Rokonérzelmű költőtársának ily sanyarúvá vált állapota kétségkívül hősünkre is igen búsítólag hatott. Alkalmul szolgált ez annak tapasztalására is, hogy a „solamen miseris, socios habuisse malorum“ közmondásnak nem ok nélkül keletkezett ily variánsa: „Solamen miserum, socios habuisse malorum,“ annyival inkább, minthogy nem sokára fölös bajaihoz ráadásul még új csapás is járt, hogy a „nulla calamitas sola“ igazolását is tapasztalja.

9. 1784. év szept. 21-én³⁾ mult ki Horváth Mihály, a nagyváradi akadémia igazgatója, az ő buzgó pártolója s „legkedvesebb barátja.“

E szomorú eseményt Révai legsujtóbب veszteségeinek egyikeül jelzi, mely ép ekkoron igen zokon esett szívének. — Meghatóan érezeti ezt különösen azon gyászoló alagyája, melyet e leverő hír faksztott kebléből.⁴⁾ Így kesereg ennek kezdő soraiban:

„Bús lantom! hát gyászba borúlsz? boldogtalan eszköz!

Hát szomorú hanggal bús panaszomra felelsz?

Ah! oda Horvátom! jaj! mit veszt, a ki Barátját

Veszti el? érzem igen, szívem is érte szakad.

Érte szakad szívem, s keserű siralomnak eredvén,

Ezt az egyet zokogom holtomig én ez után.“ —

De nem csak a kimulta miatti elérzékenyedés ömledeztet szívéből Horváthja iránt különösen kegyeletes érzelmeket, hanem azonképp nyilatkozik róla utóbbi, sőt már előbbi dátumú irataiban is. —

Óly jelentősként tűnik föl ezekben az ő kölcsönös viszonyuk értéke

¹⁾ L. „Rájnis J. emlékezete.“ Tud. Gyűjt. 1823. IX. k. 14. l.

²⁾ Ezeknek fölemlítése után Fejér Rájnis önéletrajzából idézi e néhány sort állapotának iménti változtatóról: „Minekutánna pedig Felsőes Urunk II. József Császár az imént említett tisztiséget szükségtelenek tartotta, mivelhogy azok, kik a Fő iskolákban a Szent Tudományokat, a Törvényt, a Bölcselkedést tanulják, már elég üdösek, és okosak lévén, e gondviselés nélkül nem szűkölködnek; csak az Akadémiai Templom maradt gondviselésem alatt. Azólta, ámbár a súlyos betegségem miatt nagyon megerőtlenedtem, azon vagyok tellyes igyekezéssel, hogy a magyar nyelven irtt munkáimat csinósítgatván, és világra bocsátván, édes Hazámnak szolgáltyára kész hívségemet kinyilatkoztassam.“ (u. o.)

³⁾ L. Protocollum Gymnasii M. Varadinensis 140. l.

⁴⁾ L. Révai M. „elegyes versei“ Pozsony. 1787. 100—3. l.

és Horváth Mihálynak szellemi s jellemi becse, hogy a hősünk iránt élénkebben érdeklődő olvasóban már csak a „noscitur ex socio . . .” szerint is méltán keletkezhetik vágy, oly nemes léleknek közelebbi ismerésére, kinek Révai mint „legkedvesebb barátjának” emlékét többszörösen igyekezett maradandósítani, úgymint az elhunyt fölött kesergő gyászalagyaiban, egy előbbi latin elegiában¹⁾ és a leveleiből vett mutatványban²⁾

E végett lássuk előbb, miként tükrözi szellemi viszonyukat a szeretett férfiú elhunytát sirató alagya, melyet, mint ez évről datáltat, ekkori viszonyai tekintetéből is helyén lesz itt közelebbről szemügyre vennünk :

Vesztesége fölötti keservének rövid panaszlása után az erkölcsi alapú tiszta barátság előnyeit s boldogságát említvén, meleg apostrophe-vel emlékezik arra, hogy őt is ily indító ok fűzte együvé Horváthtal :

„Édesen emlékszem Horváthom! melyly tsodaképen
Lett egygyé szívünk jobb kötözések alatt,
Szent erköltseidet benned tündöklenni láttam,
S gyorsan el indúltam szép ragyogások után,
S hogy követőd lettem, mi hasonlót bennem is égő
Példád gerjesztett, s azt te nevelni sietsz.
Jósz közelebb ez okért, magadat már közlöd egészen!
S egygyé gyullasztott ottan az édes öröm.”

S ha kiváló lelki tulajdonai által annyira meghódítva, már éltében is példányaul igyekezett őt követni, kimulta után még buzgóbb szeretettel kíván példájára figyelni.

„Néztelek én buzgón, Nagy Férfiú! a mikor éltél :
S nagyságos példám a követésre valál.
Most, mikor el tűntél, már jobban nézlek ezentúl,
És érted jobban lángol előbbi tüzem.”

E növekvő szeretete mintegy hallani reményli továbbra is jeles barátjának hazafias szellemű biztatásait :

Ott hallom szavadat, mibe kezdjek, s drága Hazánknak
Azt mint adjam elő, a mi javára lehet.”

Mert Horváth meleg rokonszenvvel helyeselte volt hazafias vállalkozásait, annak dacára, hogy Révait azok miatt némely részről megszólás érte :

„Nagy Lélek! te is úgy tartád: a szerzetes élet,
És köz jó szeretés, hogy gyönyörűen egyez.
És melyly helytelenül buzgódtak az ellen is egyszer,
S kezdtek Révainak már le gyalázni nevét :
Tsak néhány alatsony lelkek, kiket ostoba sorsok
Nálunk olyly ragyogó karba, nem érdem, emelt.”³⁾

¹⁾ L. „Latina” 80—83. l.

²⁾ L. „Elegyes Versei” 240—255. l.

³⁾ Ez utóbbi versekben rejltő célzata az odább említendőkből érthető meg világosabban.

Különösen kiemeli, hogy Horváth javallotta a Hirmondó írására vállalkozását is, melyet ő utólag sem bánt meg:

„Hirmondót írtam: soha sem fogok érte pirúlni:
Bár motskát e rend' sepreje mondja reám. 1)
Fel szabadít Horváth, s vele józan része világnak:
A ki Hazánk hasznát avval is egybe köti.“

Horváth szelleme sugalmazását ezentúl is irányadóként szándékozik követni. Vezérlő geniusaként fogja őt tisztelni s a megdicsőítendő hazafiak közt kiváltképen magasztalni:

„Ott kérdem szavadat, fogok is hallgatni reája:
Szívem kétségbenn hogy ha habozni talál.
S bátor egész ország munkámat emelje fel égig:
Ugy veszem e temjént, hogy ha te súgni fogod.
Mellettem maradozz látatlan is, érzeni foglak:
S Örű Angyalomat benned imádni fogom.
Mellettem nézvén munkámat, titkon is örvendj,
S általad ébredvén, hagyd, vegyek újra erőt.
S a mikor érdemihez képest sok férfiat áldok,
Kik jártak búzgón a Haza haszna után:
Ott emelek fő kép neked oltárt, s menynyire győzőm,
Bé töltik végsű verseim oszlopodat.“

Némi költői túlzásait leszámítva kétségkívül érdekes nyilatkozatokat tartalmaz e verszet Révainak ez idétti kedélyállapotáról. Jellemzően kiváltképpen benne az ő alanyiasságának sajátossága. Ennél fogva kiválóan előtérbe nyomulnak a viszonyok behatásaival tusa-
kodó érzelmei, melyek közé néhány gyanakodó tépelődések is ve-
gyülnek.

10. A mit itt költői melegséggel — még a gyász hír hatása foly-
tán, — hangoztat az imént elhunyt Horváth Mihály iránti kegyelet-
érzetéről, annak kötetlen irányú sorokban is kifejezését adja három
év múlva az „Elegyes Verseinek“ kiadásában, hol a jeles barátság
emlékéül egymáshoz való viszonyukról szintén jellemző részleteket
közlött Horváthnak hozzá intézett leveleiből, ily előzménnyel mu-
tatván be azokat :²⁾

„Ditsőséges állapot olylan egy Férfiútól ditsértetni, a ki maga
is ditséretes. Mi nagy, mi felséges ditséretekkel magasztaltatott név
Horvát Mihály neve, tudja azt a Magyar Tudós Világ. ³⁾ Elég azt

1) Hogy merre vág e célzás éle, majd az odábbiakból sejtethető ki inkább. Eddig névszerint csak Kelcz János győri préposztól, Rájnisnak egykori rendtársáról, jelezte neki ez, (l. fentebb 119. l.) hogy a Hirmondó írása miatt őt megszólította. Névszerint ez után sem igen említ föl Révai ilyeseket.

2) „Elegyes versei“ 240. l.

3) Révainak ily kiemelő dicsérete okozhatta némileg azt, hogy az ő Horváth Mihályja utóbb összetévesztett egy másik szintén ez idétti hírneves tudós Horváth Mihálylyal, ki előbb a Jézus-társaságnak volt jeles tagja és 1810-ben mult ki mint grabai prépost. (l. Fejér György „Historia Academiae Scientiarum Pazmaniae . . . Budae 1835.“ 114. l. és Stoeger Joann. „Sriptores Soc. Jesu Prov. Austr. Viennae. 1856. 154. l.)

említenem, hogy a Nagy Váradi Királyi Fő Oskolának fel állítatásakor ő választatott annak Igazgatójává. De én ettől a Nagy Férfitől szerentsés voltam, nem csak dítsértetni,¹⁾ hanem még szeretettetni is, úgy szerettetni pedig, hogy telylyes életembenn még nálánál nem volt Kedvesebb Barátom. De el tűnt már, el ragadta az írғы halál. Meg síráttam egy Alagyal. ²⁾ — A miket ott emlegetek, bizonyíthatják hozzám küldetett Leveleinek tsak néhány Darabjaik is. ³⁾

Azonban ezen előzmény további soraiból az is kitetszik, hogy a baráti veszteség keservének enyhítésén kívül e levelek közlésével magát némileg védelmezni is kívánta „azok ellenében, kik — u. m. — eleget motskolták, hogy egyszer Hírmondót kezdett írni. Irt, nem szégyenli, s vajha tovább is írhatta volna! Mind így sohajtoznak más Jámborok is, kik tudják, mit akart ő ezen írással. ⁴⁾“

Szellemi viszonyuknak nem kevesbbé becses emlékeül tűnik elénk azon kellemes latin elegia is, melyet Révai Bécsből írt Horváthhoz 1781-ben, midőn ez őt arra buzdította, hogy Kollonich Lászlónak a váradi püspökségbe beigtatása ünnepélyére üdvözlő verseket írjon. — Készséggel teljesítette kívánatát, még pedig kétszerezesen is, t. i. nem csak latin lyráján, melyet már ekkor féltetett volt, hanem magyarul is. Amazt a Horváth Mihálynak, mint buzdítójának dedicatióképen írt latin elegiával együtt Bécsben nyomatta ki,⁵⁾ melynek lényeges tartalma ez :

Már eltökélette volt — u. m — magában, hogy az előbb oly hő kedvvel művelt latin verseléssel végkép föl hagy⁶⁾ s magát sokkal inkább a magyar költészetre szánja, midőn Horváth M. nyájas ösztönzése arra ismét visszahódítá.⁷⁾ Buzdítására ujalog elővette a már féltetett római lantot, melyet bár úgy sikerülne neki szólaltatnia, mint a hogy azt Horváth tudja hangoztatni,⁸⁾ akkor remélhetné,

1) Horváth Mihály fötényező volt abban is, hogy Révai az 1780-ban ujonnan keletkezett akadémiában a bölcséleti tanszékre jutott; magán ajánlásain kívül melegen fogalmazott hivatalos okmánynyal is kiemelte Révai dicséretes tulajdonait (l. „Elegyes Versei“ 252. l. — Kárdos Adorján i. m. 204. l.)

2) L. „Elegyes versei“ III. k. 9. alagya. 100. l.

3) U. o. 250—5. l.

4) U. o. 250. l.

5) Révai M. élete II. k. 1. fejezet, 26. l. — Latina“ 80. l.

6) „At mihi certa fuit iam mens, fastidia passum
Nunquam exire iterum lumen in Aonium :

Nec me cogit in hunc, ut nuper, gloria campum,
Et me Romanae iam piget illecebrae.“

7) „Is mihi tu fueris, qui somnum rumpis amicum,
Et blande admota me face sollicitas.

Vis fuit haec, penitusque mihi praecordia movit.“

8) „Magne Vir! et mihi profuerit, quod Musa sonantem
Te stupet ipsa aliquid dulcius ambrosia.

hogy Orpheus- vagy Amphionként varázsolna dalaival,¹⁾ avagy bizonyára a római „arcas“-ok közt tündöklenék magyar neve.²⁾ De gyöngébbnek érezvén magát, — u. m. — semhogy őt gyorsabban követhesse a magaslatra,³⁾ megelégteli, hogy neki (Horváthnak) a nagy érdeműnek bámulójaként⁴⁾ szentelje muzsája szüleményét, mely az ő buzdítására keletkezett.⁵⁾

11. E magasztalása arra mutat, hogy Horváthban egyéb jelessége mellett figyelemre méltó költői képességet is vett észre, mely annyival inkább fokozta iránta való vonzalmát.

Lehet, hogy Horváth Mihály az akkori iskolai képeztetés folytán megkedvelt latin classicusokból nem jelentéktelen verselési képességet is sajátított el, de ebbeli ügyességének jelét tudtomra nem hagyta fenn nyomtatott műben.⁶⁾ — Ilyest sem Révai nem említ föl határozottabban, sem azon adatok nem jeleznek, melyek Horváthról mint egyébként jelesen tudományos műveltségű és szép jellemű tanférfiúról több ízben hő kegyelettel szólnak. Különösen ilyenek: 1) a nagyváradi akadémia protocollumába (1776—1786) jegyzettek, melyek valóban nyomósan igazolják azt, a mit Révai oly kitüntető magasztalással említ kedves Horváthjáról;⁷⁾ — és 2) a ki-

Cum nova vel nuper tu Sponsae gaudia dicis
Ore ingenti, Elegis non bene dicta meis.“

1) „Tunc ego sperem iterum Thebanos cogere muros,
Atque iterum attonitas sistere blandus aquas.
Tunc videam circum motas adrepere silvas,
Et placide infernum conticuisse canem.“

2) „Aut certe, quando huc etiam penetravimus, Hunnum
Floreat ut Latia nomen in Arcadia:
Parrhasio in nemore, aeternam decerpere laurum
Dignus, honoratas laeter habere comas.“

3) „Hei! cur parca mihi vires natura negavit?
Ut te non lentus per iuga summa sequar.“

4) „Sed nimium est: potius, dum proemia tanta mereris,
Admiratorem me iuvat esse tuum.
Interea inscriptum hoc aliquod tibi munus habeto:
Quidquid id est, natum te stimulante fuit.“

5) Szintígy az Űrményi Józsefnek bihari főispánságba igtatása ünnepélyére készített magyar énekét is Horváth Mihály kérésére írta, (l. „Elegyes versei“ 160. l.) melybe egyszersmind iránta való kegyeletének emlínyét is gyöngéden belefűzte. (u. o. 164. l.)

6) Ha csak azok közt nincs tőle valami, a miket az 1782.-diki „Magyar Hírmondó“ 52. sz. az Űrményi József igtatási ünnepélyén kiosztott alkalmi iratok közt e cím alatt említ: „3. Plausus vario carminum genere ab Academia R. M. Varadinensi dati etc. (l. u. o. 410. l.)

7) Ez okért is, meg az akkori tanügy iránti tekintetből nem lesz érdektelen az általa 8 éven át vezérelt intézet jegyzőkönyvi elismerését szó szerint ide igtatnom, mely a 140. l. így parentál neki:

„Eodem anno 1784. 21.-ma Septembris et Scholas inferiores et vitam

váló érdemű tanférfiúnak Krausz Godefréd Lászlónak ily című műve: „A nagyvárad tanintézetekre vonatkozó történelmi és statisztikai adatok. Nagyvárad 1867.“¹⁾

clausit optime de hac Academia meritis Vir, Adm. Rdu., ac Clarissimus Dnus Michael Horváth AA. L. (itt csak így, de a 46. l. teljesen kiírva, tehát egyzersmind bölcslelettudor is) et SS. Theologiae Doctor, Episcopalis Consistorii Assessor, et R. hujus Academiae 8 annos Director; ob singularem, qua se infimis etiam impertivit, facilitatem: ob eximium, quo omnes sibi creditos est complexus, amorem: ob admirandam in omni fortuna vitae aequabilitatem, ob excellentem omnium pene scientiarum cognitionem: cum apud Juventutem Academicam; tum apud omnes D. Professores amorem vivos, atque reverentiam: mortuus desiderium sui, famamque consecutus sempiternam.“ I. Protocolium Consessuum Academiae Regiae Varadinensis (a. 1776—86.) pag. 140. — Szentígy szól róla e Protocolium a 128. lapon: „post fata . . . Michaelis Horváth, viri cum ad summa literarum nati, tum de Academia nostra quam optime meriti — —“ A főigazgató gr. Haller József pedig (l. u. o. 129. l.) ily kifejezését adja iránta való elismerésének: „Quanto dolore per mortem fati functi Localis Directoris, et Academiae Praesidis, Adm. Rdi. Dni. Michaelis Horváth affectus fuerim, ptae D. Vrae, quibus eximiae illius qualitates optime cognitae erant, facillime concipere poterunt. Magna certe hic moeror est, cum ejusdem mensuram excellentes fati functi tam animi, quam ingenii dotes constituant.“ — Az e levélre adott választ a tanári kar viszont így kezdi: „Communem, eumque acerbissimum omnium nostrum dolorem, quo virum longe praeclearissimum L. Directorem in opine extinctum prosequimur . . .“ (u. o. 131. l.) A 144—5. l. pedig említették az emlékére tartatot akademiái gyászünneplé, melyen róla ékes emlékbeszéddel parentált Józsa Gergely költészet tanár, Révai kedvelt barátja (l. „Elegyes versei 72. l.)

¹⁾ Ennek 77. lapján a Horváth M. kimultára vonatkozó jegyzetben így szól róla Krausz: „A tetteiben nemes, emlékében áldott férfiú, a második félévi vizsgálatok alkalmával az iskolában hirtelen rozslott lett, s többé fel sem gyógyult. Barátainak s az őt mélyen tisztelő nagy közönségnek méltó bánatára szeptember hónap közepén sírba tétetett.“ — Némileg ebből is sejtethető, hogy Krausz a fentebb idézett „protocolium“-ot nem használta föl e művének irásakor. Mert abból Horváth M. kimultáról is határozott dátumot idézett volna s működéséről is részletesebb adatokat tüntetett volna föl; holott emígy a tanári testületre vonatkozólag is a 16. lapon így szól: „abban 1777-től 179^{1/2}-ig milyen személyváltozások voltak? értesítvények hiánya miatt kifürkészmem nem lehetett.“ Pedig erről kellő eligazodást nyerhetett volna a protocolumból. Horváth Mihályról kütfő idézés nélkül ismételt (l. 76. 77. l.) említi, hogy „előbb jezuita rendbeli áldozár“ volt, mit a „Protocolium Consessuum“ sehol sem jelez. A Jézus-társaság 1773-ki Catalogusa szerint is téves állítás ez, úgymint melyben csak is azt a Horváth Mihályt látjuk, ki jóval utóbb t. i. 1810. mult ki, mint grabai prépost. (L. Stoeger János és Fejér György fentebb jelzett műveit). Lehet, hogy Krausz gondolomra vagy hibás kütfők nyomán evvel tévesztette össze század előtti hivatali elődét. Vagy talán ez a Horváth Mihály csak növendék tagja volt a Jézus társaságnak s abból még a felosztás előtt lépett ki? — A történeti hűség érdekében, úgy vélem, nem volt épen fölösleges ezt is fölemlítnem. — Még egy harmadik tudós Horváth Mihályja is volt a mult századi hazai tanügynek, ki 1752. mult ki. Róla mint a piarista rend egyik jeleséről l. Horányi „Scriptores Sch. Piar.“ és „Memoria Hungarorum.“ —

Krausznak e művéből annak megokolására is érves tanúság méríthető, a mit fentebb (l. l. k. 349—50. l.) Révai alkalmi versezeteire vonatkozólag; (Bárcóci leszólása ellenében) megjegyeztem. Így különösen, hogy a jó lelkű Szeңczy Ist-

E két becses kútfő, különösen a „*Protocollum Consessuum*,” ha annak idején nyerhetem, nem egy érdekes vonással járulhatott volna annak az emlékezetes nagyvárad trienniumnak s egyszersmind az ott akkoron új stadiumba lépett tanítási ügynek körülményesebb illusztrálásához. Most utólag már csak is helyén kívüli pótléklul említhető föl belőlök egy két adalék.¹⁾

Horváth Mihály szellemképe ezekből is olyanul tűnik elénk, hogy hősünknek főtebb jelzett lelki szövetezése kétségkívül jótékony világot derít iménti időszakára. Nyomosan igazoló érv áll elő abból arra nézve, hogy Révai valóban finom érzékkel bírt a szép lelkek s kiválóan nemes jellemek fölismerésére, meg kellő érzülettel is az azokat megillető becsülésre, különösen ha őket nem csak hazafias célzatai iránt elismerőknek, hanem beismert gyöngéi iránt is kiméleteseknek tapasztalhatta. Ezt pedig kiváltképen éreztette vele e bölcs barátja.

Azonban jöllehet, hogy kegyeletes vonzalmát főleg a Horváth szép lelki tulajdonai iránti szellemi érdeklődés gerjesztette szívében, mind e mellett még is férközött ahhoz utóbb némi kis számitás is. Meglehetősen sejthető ez a Károlyi Antalhoz 1780. aug. 11. intézett leveléből,²⁾ melyben habár gyöngéden, de félreismerhetlenül jelzi, hogy a Horváth Mihálynak általa nagyon óhajtott emeltetéséhez némi célzatos reményei is fűződtek. Alkalmasint bővebben kiteszenék ez Révainak hozzá írt leveleiből, ha valahogy előkerülhet-

ván kanonoknak megéneklése mily igen méltó kegyelet volt, erről I. Krausz i. m. 171—2. és 182. I. Szenczy I. áldozatos alapítványainak emlékéit.

¹⁾ Így olvasható abban a 42. l. hogy az 1780. dec. 9. tartott tanácskozásban a tanártestület Révait bízta meg a M. Teréziáról mondandó emlékbeszéd készítésével. „Deinde vero DD. Professoribus visum est, ut Academia singulariter exequias pro Munificentissima sua Matre celebret, et Orationem funebrem A. R. ac Cl. P. Nicolaus Révay a Matre Dei Clericus e Scholis Piiis, Facultatis Philosophicae Professor extraordinarius publice dicat, quum nullis Praelectionibus, aliisque scholasticis laboribus ceteroquin distraheretur; tempusque sufficiens ei esset sese parandi.“ — A 43. l. pedig az akadémia gyászünnepléyre vonatkozólag ez áll róla: „Inscriptiones autem faciendas et per Pictorem curandas P. Révai in se assumit.“ — A 46. l. az akadémiai tanárok sorában a 4. rendes tanár után így jelezte: „R. P. Nicolaus Révay a Matre Dei, Clericus Regularis e Scholis Piiis Professor Extraordinarius Praelectionum in Facultate Philosophica cum annua pensione consistente in 300 fl.“ — A philosophia rendes tanára és prodecanus facult. philos. volt Vass János n. váradi egyh. megyei pap. 700 for. évi díjjal, a többi rendes tanár 500—600 f. — E szerint Révai egyelőre csak inkább kiségitőül tekintetett. S ily bizonytalan helyzetének némely részéről — mint ezt ama protocollumi jegyzet is gyaníttja, — tán gyöngédtelenül is éreztetett viszonya miatt mondott le arról kevés idő múlva. Ezekből jelentősebben kiviláglik lemondásának azon indokolása, melyet a Károlyi Antalhoz 1781. jan. 10. k. levelében jelez. (I. I. k. 356. l.) Helyébe Keresztúry József, világi nevezetett ki, Révai elköltözésének idejét azonban e Protocollumban nem jeljük.

²⁾ L. Révai M. élete I. k. 355. l. —II. k. 1. fejezet, 10. l.

nének. S ez valóban kívánatos volna ezen érdekes szellemi viszonynak teljesebb földerítésére. ¹⁾

Révainak Horváth Mihályval folyt levelezése, a föntebb²⁾ idéztem 5 levele szerint, csakis az 1783. év másik felére esik, tehát a gráci viszontagságos állapota idejére. Az 1784-ből már nincs nyoma szellemi közlekedésöknek. Ekkor hősünk lelkét az újságírás gondjai mellett egészen elfoglalta irodalmi nagy vállalata s főleg a magyar tudós társaság létrehozása végetti sűrűgése. Ez utóbbi célzata érdekében ismét Paintnerje felé fordult melegebben, hogy őt minél buzgóbb s hathatósabb közvetítőül nyerje meg.

Mily fokozott hévvel forrt lelkében ezen kedvenc eszméje iránti buzgalma, különösen az 1784. év eleje óta: annak valóban érdekes tanuságául szolgál egy datum nélküli levele Paintnerhez, mely meglehetősen élénk világot vet hősünk ez ügybeli sürgölődéseire.

12. Mint igen jellemző s több tekintetből fontos okmány hadd álljon ez itt eredetije szerint egészben bemutatva:

„Amicissime! Svavissime! Tenerrime! — Qualem te novi, sensu tenero, a more in res Patrias ardentissimo, non potes non mihi quam vehementissime condolere, et conatus meos, pro Patria susceptos tanto fortius urgere, quanto sum fortuna indigniore. Transvola ad Patrem nostrum Dulcissimum: ibi incidēs in farraginem rerum, quae tuam etiam operam nimio opere expectant. Si Deus secundaverit motum nostrum: immortalis eris tu quoque, marmoream tibi erigam Statuam his ingentibus Litteris:

„**Clar. Michaeli Paintnero — Societatem — Culturae Linguae Hungaricae — Nascentem — Collato Opere — Omnique Fatigio — Feliciter Promoventi.**“

Azért is boszszújára reám agyarkodó szerentsémnek le nem tiportatom magamat, nemesen akarok felemelkedni. Sed quid ago? Latine, ut inepi, scribendum est. Ille **Divinus Hungarismus** me totum abripuit. Si qui criminati fuerint me iterum fortasse (ob Domum Vitzaianam, et cetera, quamquam mitiorem possent omnia habere excusationem,) tantum hac utere potius: me ad res aulicas esse ineptum, sauciatum **amore Patriae Linguae**, ignoscatur potius mihi, et hic promoveantur mei conatus, tum demum Patria videbit, quem me Civem sibi pepererit. Multa gratia va-

¹⁾ Valamint szíves elismeréssel jelzem itt, hogy a föntebbi adatokat Dr. Molnár Imre nagyváradi jogtanár készséges közlékenységének köszönhetem, ki fölkértemre legott ujjolag fölmutatta a már előbb is átvizsgált főiskolai levéltárt, úgy örömet reményelem, hogy buzgó úgyszeretetének tán sikerülni fog ama jeles tanintézetnek azon kori okmányai közt az itt érintettekhez még egyéb érdekes adatokat is lehetni.

²⁾ L. Révai M. élete II. k. VI. fej. 2. §.

les apud Cancellarium: ibi primum omnium adlabora, explica totam Instituti rationem. Transvola ad Bárótzium cum altero illo frusto, quod reperies esse adnexum. Da illi, Bartsaioque ad legendum solum, deinde recipias ad te pro tuis usibus, nam tua opera volo isthic uti, quousque Viennae futurus es. Bartsai etiam magnos hac in re potest motus facere: multa gratia valet. Est Maior in Toscano Regimine. Sed, per Deum, tamen omnia in silentio fiant. Societatis quidem nomen audiri potest; sed de Fundo taceatur, dum demum Consensum Regium obtineamus. Jam ego meum Patzkónem pulchre praevenirem. Laboretis, ut adveniente Caesare iam referri possit. Si succedit, iam initio Mensis Martii vellem rem imprimi, ac per totum Regnum dissipari. Nonne libenter curabis editionem? Debes facere, iam mittam sumtus.— Volo edi hoc triplici lingua, cum adnexo deinde Benigno Consensu Regio et mea aliqua vivida Invitatione, nimirum Hungarice, Gallice, Latine. Gallice propter nostros Magnates, qui vix sciunt Hungarice, Latine aequae parum. — Dico plerosque, non omnes. Hi hoc legendo, tamen aliquem ignem concipient, et nos juvabunt. Gallica exemplaria vellem 1000, Latina 2000, Hungarica 3000. Ad magnates omnibus tribus linguis mitterem, ad Nobiles praesertim Slavoniae accentuatos, Latine et Hungarice, ad alios solum Hungarice. — Mense Aprili abunde posset dissipari: ut deinde per Mensem Maium, Junium Protectores, Promotores conferant pecuniam Viennam ad Postae officium transmittendo. Tum demum incipiente Mense Julio transirem, et secundum Semestralium Cursum iam ibi inciperem cum Sociis. Ut primum praevideris felicem rei eventum, illico agas cum Domino Zolcher, ut in Gallicum quam clarissime, et quam cultissime transferat. Remunerationem habebit 12 Aureorum Bonum esset etiam Germanice habere 1000 exemplaria; sed Typographi intelligendo fortasse non imprimerent. Ceterum tuae hoc etiam committo dexteritati. Si tu verteris: iam habes Marmor Aeternum. Ego interim parabo Hungarice. Verum de his plura, ut se in decursu res obtulerit, frequentiore correspondentia, quam mihi. quaeso, nolis denegare **per amorem Patriae**, et quidquid sanctum est sub hoc amabili nomine. Incredibile est, quantum ego laborum nunc hoc stimulo urgente perficio. Ignoscas, quod nitidius scribere non potuerim, tempus ad hoc non habeo. Ama me. et Vale. Saluto tuum Comitellum quam amantissime: revereor Hebelorum: ille credo laetitia effusus exiliet, cum haec communicaveris. Quaeso et ille suam operam conferat. Révay.“

Ily hatványozott fokú vala hőszünk buzgalma a magyar tudós társaság ügye iránt az 1784. év elején. S avval aránylag magasztosult

reménye is. Ebből mérlegelhetni, minő lehetett lelki állapota a sikertelen eredmény után.

De e miatti keserősége csüggedés helyett erélyes kitartásra tüzelé hazafias törekvéseit még a fölösített bajok közt is.

X. Révai Győrött 1785.

1. Ugyanazon hatalmas ösztön, mely hősünket imént a magyar tudós társaság létrehozása végett oly szerfölötti sűrűsre tüzelte s melyet föntebb idézett levelében a „Divinus Hungarismus“ általi elragadtatásával jelzett,¹⁾ nem kevésbbé sarkalá őt most a gyűjteményes kiadásnak mentül előbbi megindítására.

Hogy ne érezte volna, mily nagy fának mozgatásához fogott? Hisz önvallomása szerint is oda céloza e szándékával, hogy általa az „**egész Hazát mozdulóba hozza.**“²⁾

Ilyesmire ekkoron csakugyan kínálkozott is az alkalom. Elégé biztató jelenségekből lehetett következtetni, hogy a nemzeti szellem élesztésére célzó vállalat most különösen kapóra juthat. A honfiak elkeserült hangulata növekvő fogékonyságot látszott ígérni arra, hogy a németesedésre kényszerítő rendeletek miatti fölháborodás — legalább ellenszenves tüntetésből — mindegyre hevültebb buzgalommal karolandja föl a nemzeti genius tolmácsait.

S hősünk eszélyessége bizonyára nagyon jól értette az életrevalóság e jelentős maximáját: „Addig kell a vasat verni, a míg tüzes.“ — Tette is ezt úgy, hogy bizonyára az ő helyzetéhez képest nem épen rajta mult, hogy az oly igen fölhívókká alakult viszonyok dacára sem szállhatott síkra jóval előbb a nemzeti szellem erősítésére oly kiváló fontosságú szándékának megvalósításával.

Késedelmének okait némileg elénk tárják odább közlendő

¹⁾ L. az 1784. elején Paintnerhez írt datum nélküli levelét a föntebbi fejezet végén. „Incredibile est, — u. m. ennek végsoraiban, — quantum ego laborum nunc hoc stimulo (amoris Patriae) urgente perficio.“ — És u. o. föntebb: „Ille Divinus Hungarismus me totum abripuit.“

²⁾ L. „Faludi Ferenc Költeményes Maradványi“ Révai M. kiadása. Győrött. 1786.“ — 15. l.

levelei. Jelentősen világítják meg ezek egyszersmind az ő eszményi célzatainak s realis körülményeinek ellenzetes viszonyát is, mely egyébként kevés kivétellel, úgy szólva egész pályája végéig kíséri, olykép, mintha az ennek lényeges tartozékául lett volna számára sorsolva. — Mert szinte fölfoghatatlan, miként szorong nem egyszer csak is megokolhatatlan makrancosságból oly nyomasztó állapotban, holott különben eléggé módjában állott jóval akadálytalanabb helyzetben alkalmasabban haladnia nemes célzatai felé.

2. De rá hagyva e sajátosságának az ő nézete szerinti mentegéseit,¹⁾ vetnénk tán itt is inkább egy két röpké visszapillantást ama nagy horderejű eszméjének, melylyel az egész hazát mozdulóba akarja hozni, mintegy genetikus fejlődésére.

Korán gerjedezett eszményies honszeretetének iker sarjadéka vala ez ama buzgalmával, mely a nemzeti művelődésnek hathatós lendítése végett a magyar tudós társaság létrehozásáért oly ernyedetlenül fáradoz vala. — Szintazon phasisok jelzik ennek fejlődését is.

Már költői zsengejének hazafias borongásában érezteté bajnokunk a fölötti tünődését, vajon remélhető-e, hogy a hazának hajdani díszei egykoron ismét kiemelkedjenek százados sírjaikból, megmentetvén ama sok szennytól, melyet rájuk a mostoha időszak borított.²⁾ — Serdülőbb korában pedig mind érzékenyebben nyilatkozik a fölötti merengése, vajon mi módon járulhatna ő leghasznosabban³⁾ nemzete azon tevékenységéhez, melylyel ennek az új időszak igényelte fölvirulásáért immár mentül serényebb küzdelemmel kellend vívnia.

Ily tetszomjas hazafiúi sóvárgásának megható kifejezését adja a Christovich Imre püspökhöz s Károlyi Antal grófhoz írt levelekben.⁴⁾

Már ekkoron magas sejtelmek tusakodtak volt keblében a honfi tiszt nagy missiója iránt s tépelődő epedéssel kutatta a szel-

¹⁾ Találkozik ilyen már az 1785. jan. 20-án kelt levelében is, melyet odább közlendünk.

²⁾ L. „Latina“ 13. l. a Csanád romjairól írt elegiában:

„Singula sic decora infaustis sunt mersa ruinis,
Et dudum indigno procubuere solo!

O Superi! est ne iterum haec olim spes ulla videndi,
Tollet et e bustis se Morisena suis?

Haccne dies olim veniet, nec inaniter opto?
Aut iacet aeternis obruta culminibus?”

³⁾ L. „Magyar Alagyák I. k.“ 29. l. a Molnárhoz írt alagyában:
„Hogy buzgok, s keresem nyughatatlan gonddal hazámnak
Hasznát, és annak vinni nagyobbra nevét.“

⁴⁾ L. Révai M. élete I. k. 340—2, — 354—7. l.

lemi munkásság terének ösvényeit, melyeken haladnia kelljen, hogy a forrón szeretett hazának javára minél üdvösebbet művelhessen.

Midőn az új aera bekövetkeztekor (1777.) oly lángoló buzgalommal sürgeté pályatársait a magyar irodalom parlagainak különböző irányban s minden kitelhető tevékenységgel való termékenyítésére:¹⁾ e lelkesítésében benn rejlék azon meggyőződése, hogy a nemzet szellemi kincseinek időszerű gyarapítása végett okvetlenül szükséges mentül teljesebben összegyűjtenie előbbi művelődése termékeit s annál is inkább föléleszteni, minél kártékonyabb befolyások korcsosítják újabb nemzedékét az elfajulásra.²⁾

Bécsben időztekor még inkább fokozódott ezen óhajtása ama sürgőleg tapasztalatával, melyet a haladottabb nemzetek példája nyomán a szomszéd németek is mind nagyobb mérvben fejtének ki.

Ekkor talán még csak sejteni kezdé, hogy hazájában ily fontos teendőre neki kellend vállalkoznia. — Sajátszerűen úgy hozták magokkal viszonylatai, hogy Faludi szellemének kellett e vállalkozási bátorságot benne hathatósabban föléleszteni.

Nagyváradon folyt serény munkálkodása nem kis mérvben járult az ily eszme érleléséhez, különösen az, mely a magyar nyelvtan készítése érdekében indult meg.

3. Révai már huzamos idő óta ismerte Faludinak nyomtatásban megjelent iratait. Azok némelyike (a „Nemes ember“ és „Nemes Asszony“) már a század derekán csakhamar ismételt kiadásban (1748. és 1749.) tétetvén közzé, mint igen korszerű művek³⁾ a nemesebb művelődésre törekvők kedvenc olvasmányai valának s erkölcsképző hatásuknál fogva az ifjú nemzedéknek mind tartalmi, mind nyelvezeti előnyeikért egyiránt ajánltatának. — 1771. nem csak ezeknek 3-ik kiadása jelent meg, hanem azonnal már „Nemes Úrfi“-ját is kiléptette Faludi a magyar olvasó közönség elé, meg az „Údvari ember“-t is befejezetten. — Ennek I. részét már szintén 1750-ben tette volt közzé.⁴⁾

E szerint hősünk az épületes művei által már évtizedek óta mind nagyobb kedveltetésben részesült Faludinak irodalmi becsére⁵⁾ jó formán figyelmes vala. — Meleg érdeklődését azonban jelentősen fokozá Faludinak kéziratban szerte szállongó költeményeiről szerzett tudomása s azon hír, hogy ama közkézen forgó kiadott műveken kívül, melyek sikerülten magyarított fordítások, több rendbeli ere-

¹⁾ U. o. 310–16. l.

²⁾ L. „Elegyes Versei“ 19. l.

³⁾ L. Faludi F. „Minden munkái.“ Kiadta Toldy F. Pest 1853. XII. l. „Faludi F. élete.“ (S ugyanez a „Magyar költők élete.“ I. k. 155. l.)

⁴⁾ U. o. XV. XVI. l.

⁵⁾ L. Faludi F. „Költeményes Maradványi.“ Révai M. kiadása. Győr, 1786. — 11. l., hol Faludinak irodalmi jelessége elismertetéséről így szól Révai: „... ékesen szölvő tolla miatt, ötet egyező akarattal köz néven Magyar Tzitzzerónak híják vala.“ (V. ö. Sajnovics Ján. „Demonst. Idioma Hung.“ 45. l.)

deti dolgozatai is vannak s köztük különösen a magyar nyelv bensőbb természetét nyomonzó tanulmányok is. ¹⁾

Révainak szerencsés nyelvérzékét ismerve elgondolhatjuk, mennyire hatványozhatták Faludi összes műveinek birtoka iránti vágyát azon tanulmányai, melyek a magyar nyelv mélyebb rejtekeibe való behatolásra irányultak.

Faludinak 1779. végén történt elhunytá után már a nemzet értelmesei részéről is mindegyre élénkebben nyilatkozott az az előbb is hallatott vágy, vajha mentül előbb nyilvánosságra juthatnának az ő becses kézirati hagyatékai, különösen az ő versei. ²⁾

Igen valószínű, hogy az ezek föl kutatása iránti vágy ³⁾ is szintén egyik ösztönzője vala Révainak arra, hogy a nagyváradi akadémiai tanszéktől megválva, ismét Bécsbe sietett föl.

Bécsi — különösen a theresianumbeli — ismeretsége útján alkalmasint nesztét vette volt annak, hogy ott sikeres nyomozásokat tehet azoknak részbeli fölfedezése végett, vagy legalább biztos tájékozást nyerhet a szanaszétt lévők összeszerzése iránt.

Ilyesmit gyanított az is, a mit ő utóbb Faludinak élete s munkái című biographiai vázlatában ⁴⁾ ekképen említ: „Majd tsak nem telyyes kedvem telt, hogy 1781. esztendőben Bétsbe fel mentem vala. Ott akadtam szerentsémre egy jókora papíros nyálábba. Azonnal el is tekéltettem eleget tenni, és pedig mennél elébb, annyira sok jeles óhajtásoknak. ⁵⁾

„De fen akadtott jó szándékom, akkor ugyan annyiból, hogy azt olyly siető hamar végbe nem vihetttem, mivel érzetttem, hogy még soknak lehetek híjával. A mint valójábann is az utánn szorgalmatos ki puhatolásim által ⁶⁾ még nyóltz Énekekre találtam. Talám több is lehet még valahol el rejtve.“

„Az alatt, míg várakozom, míg készülök, ihol, immár ez egyre fel bátorodván, más többre is ki szántam magamat. Itt gerjedeztem napról napra nagyobb buzgósággal arra a merész Munkára, hogy, egy telyyesebb Magyar Költeményes Gyűjtemény ki bortsáttatásának eredvén, az egész Hazát mozdulóba hozzam.“*)

¹⁾ L. u. o. 12—13. l. — (Sajnovics u. o. 5. l.)

²⁾ U. o. 14. l. „Valakit hallottam még Faludinak verseiről szóllani, mind azt óhajtotta, hogy azok egyszer már, valakitől egybe gyűjtetve, a Magyar Világgal közöltetnének. — — —“

³⁾ U. o. „Ugyan annyival is inkább felingereltetett kívánságom azoknak olyly igen meg dicsértetett szépségeket tulajdon tapasztalásommal is látni, és érzeni. Mert még addig tsak egy néhányhoz is alég férhettem.“

⁴⁾ L. Faludi F. Költeményes Maradványi. Győr, 1786. 7—18. l.

⁵⁾ *) U. o. 14. 15. l.

⁶⁾ A Paintnerhez írt levelekből már meglehetősen ismeretes, mily nyugtalan buzgódással sürgette Faludi irodalmi hagyatékának összegyűjtését. L. Révai élete II. k. IV. fejezet 6. 7. §.

4. Ím ilyképen szülemllett Révainak saját nyilatkozata szerint a Faludi szelleme iránti kegyeletéből egy teljesebb magyar költeményes gyűjtemény kiadásának terve!

Mint látók,¹⁾ már az 1782. év elején közhírré tétette Rát Mátyás által a „Vers-gyűjtemény“ kiadása iránti szándékát, nevének nyilvánításától egyelőre tartózkodva.²⁾ — Midőn a következő év végén a „Magyar Hirmondó“ írásához fogott, már közelebbről jelezte, habár nevének fölemlítése nélkül, hogy ugyan ő az, ki a „magyar vers-gyűjtemény“ kiadására vállalkozott.³⁾

Mily extensiv s intensiv mérvben szándékozott ezen tervét megvalósítani, e jelentéseiben meglehetősen sejteti ugyan, de határozottan még nem körvonalozza. Egyelőre inkább csak fölbuzdulást, vágyat s elősegítésre kellő részvétet akart az iránt gerjeszteni. Némi leg jellemzőbben tünik elének tervezete abból, a mit arra nézve Ráday Gedeonnal tudat Gyarmathi Sámuel által.⁴⁾

Elképzelhető, hogy szándékának ily nagy mérvű kivitele végett az akkori viszonyokkal szemben igen nehéz küzdelemre kellett magát elszánnia.

Habár nagyon is elérkezettnek látta az időt arra, hogy e fontos és élénkebb szellemi mozgalom előidézésére célzó vállalatot már mentül előbb megindítsa: még is inkább akart némi késedelemmel siker-biztosító kilépést tenni, semmint elhirtelenkedéssel az iránt már eleve kételyt támasztani.

Faludit az ő alapos rokonszenve igen eszélyesen választotta sorkezdőül. Ez illett be legalkalmasabban a ntesignanus-nak a fölléptetendő szellemi bajnokok elé, mint egyébként is a magyar irodalom előbbi „holdvilágos éjjeléből elé szürkülő új napot hirdető hajnalcsillag.“⁵⁾ — Faludi szelleme Janusként komoly arccal tekint vissza az eltűnt időkbe s ifjuló tekintettel néz a derengő jövőbe, — a multba, hogy abban az ujló irodalomnak talapját lelje, — a jövőbe, hogy ennek visszautasíthatlan igényeit előre látólag eleve kiészlelvén számára hasznosat alkothasson.

Igy alkotott ő valóban maradandó becsüt.⁶⁾

Hogy ezt hősünk oly illetékes becsléssel igyekezett kiemelni;

¹⁾ Révai M. élete. II. r. I. fej. 38. §.

²⁾ U. o. 37. §. — 1782. Magyar Hirmondó 38. l.

³⁾ U. o. VI. fejezet 4. §. Az 1784-ki „Magyar Hirmondó“ „Új esztendőre való“-jában, 14. l. „Ihol — u. m. — én vagyok az, ki a Magyar Vers Gyűjteményben fáradozom.“

⁴⁾ Gyarmathinak Rádayhoz 1784. jan. 13. és márc. 17. írt leveleit közzölve l. Révai M. élete II. r. VII. fej. 3 4 §. — Itt már olykép tudatja tervét Rádayval, hogy az „mintegy Corpus Poetarum omnium Hungariae fogna lenni“ még pedig aesthetikai s irodalomtörténeti bemutatással.

⁵⁾ Így jelzi Faludi epochalis föltűnését Toldy F. (l. „Magyar költők élete.“ Pest, 1870. I. 144. l. — s Faludi F. minden munkái. Pest, 1-53. X. l.)

⁶⁾ L. Faludi F. minden munkái. VII. l Toldy F. ajánlása.

szépen bizonyít arról, hogy mennyire rátermett vala azon nagyfontosságú feladatra, melyet imént oly hő lelkesültséggel felkarolt. A széplelkű Guzmics, hősünk buzgó tisztelője a „Révai pályáját“ ismertető értekezésében erre nézve különös elismeréssel emeli ki önzetlen fáradozásainak dicséretét,¹⁾ valamint azon korábbi buzgalma fölötti csodálkozását is, melylyel Révai több jeles kortársát lelkesíté a költészet művelésére.²⁾ aztán meg a magyar tudós társaság létesítése végett oly odaadó buzgalommal fáradozék.³⁾

5. A leendő nyelvbajnok, kit a nemes keblű s éles belátású Mártonfi József már ekkoron a magyar nyelv oly hathatós Orpheusául ismert föl, hogy azt „lantjának gyenge szavával is képes leendő új életre bővílni a régi setétségnek rabságából,“⁴⁾ most im a nemzet szellemi bajnokainak egész seregét akarja zordon temetőik alvilágából, vagyis inkább a feledés rejtekeiből elővarázsolni! —

Ilyesmire törekszik most Révai a magyar nyelvnek és szellemnek újra élesztése végett, a mennyire tőle telhetik az ő helyzeti körülményei közt. Azért a gyűjteményes kiadás igényelte előkészületek miatt félre tőn minden más, bármily kedvelt foglalkozást. — Pedig ilyes már több rendbeli volt, a mit szintén hazafiás célnak találva. — Egyebek közt csak kevéssel az előtt nyilvánosan is fölemlíté alkalmilag a M. Hirmondóban⁵⁾ azon kívánságát, hogy örömezt vállalkoznék a magyar heraldika kiadására, ha a magyar

¹⁾ Révainak Paintnerhez 1782. jun. 30-án írt levele e részleteit „Faludiana adurgeas velim. . . Quanta iactura linguae patriae, si hic pereat!“ (I. fűtebb közlőve IV. fejezet, 7. §.) idézven, így apostrophál arról Guzmics: (u. o. 8. l.) „Idegen munkát (más munkáját) így becsülni tudni, valamint szükséges, úgy ritka tulajdon a tanult világban.“ — (Szomorú ritkaság biz ez nemcsak Guzmics korára, hanem az idábbi időre nézve is, különösen az igazi értékű s közzőra üdvösen szolgáló munkákat illetőleg!)

²⁾ Különösen a Kreskaihoz intézett buzdítására vonatkozólag így sóhajt föl a jó Guzmics: „Boldog Isten! mennyivel tartozunk egy illy buzgó hazafinak? Az ő és társainak kised kezdetök mire vivé már is poeszistinket!“ (L. „Révai M. pályája“ 1830. Tud. Gyűjt. II. k. 10. l.)

³⁾ „Mennyi gondoskodás egy magános szegény embertől a közügy eránt!“ jegyzi meg a m. tudós társaság ügye iránti törekvéseiről (l. u. o. 14. l.)

⁴⁾ L. Révai élete. II. r. VII. fejezet, 6. §.

⁵⁾ L. 1784. „Magyar Hirmondó“ febr. 11. sz., melyben egy Zilahon lakó poétának leoninusokba fűzött és heraldikai allúsiokkal telt új évi óhajtásait s latin chronostichonát (II. Józsefről) közölven, ahhoz érdekes és szakismeretét tanúsító jegyzeteket csatol. Ezek után pedig így nyilatkozik: „A kik a (Heraldika) Tzimer Tudományban gyönyörködnek, úgy reméllem, hogy jó kedvvel veszik ezeket a Jegyzéseket. És vajha egyszer nálunk is kapósb vólna ez a gyönyörűséges Tudomány! Majd mindenik külső nemzet maga hazája nyelvén gazdagon vagyon már ebbenn is. Édes Hazám javára buzgó szeretetem annyira ébresztgett már engem: hogy, Bétsbenn lévén, Nemzetem kedvéért igyekeztem ennek a Tudománynak rövid Leíratását Magyarbann is elő adni. Fáradságom zsengeje tekkéletességre hozatnék: ha a Magyar Fő Rend, Szabad Nemesség, Tzimerreit való tétek szerint le írva, és nekem meg küldve, elébbre segítene jó szándékomban.“

nemesség, különösen a főrendi, ebbeli igyekezetét családi címereinek kezéhez juttatásával gyámoltani szíveskednék. — Az ő honfi buzgalma ezt is igen időszerűnek vélte, kétségkívül a végezt, hogy ez által sikeresebben ébreszthesse, különösen a főrendűekben, a nemzeti multak iránti érdeklődést s ezzel egyszerűsmind a hazai történelem, nyelv s irodalom iránti fölmelegülést.¹⁾

Midőn mint nevelőnek bő alkalmá volt az előkelő házak gyengeit kiismernie, azon meggyőződésre jutott, hogy ott még a hiúság legyezgetésével lehet leginkább valamire menni. — Se tapasztalatait sikerült is utóbb némi részben hasznosítnia irodalmi igyekvései javára. — Ezekről annak idején lesz alkalmunk megemlékezni. —

6. Most tehát mintegy ily irányt vőn hősünk eszményies célzatú feltörekvése. — Minő viszonyban aránylottak ehhez helyzeti körülményei: arról szóljanak saját bizalmas nyilatkozatai, különösen Paintnerhez írt levelei, melyek közt 6 darab lévén 1785-diki datumú, ezen évi viszontagságait kezdetétől végéig elég körülményesen tükörzik. — Ime mindjárt az első jan. 20-ról:

Tiszteendő Paintner Mihály Úrnak Legkedvesebb Jó akarójának, Révai M. — Szerencsés új esztendőzt kívánok. Kérlek azont kívánj nevemmel az egész Bisztricei Uri Háznak, a hová én a sok jótéteményekért örök háladatossággal tartozom. Mind eddig úgy megvontam magamat, hogy még tsak írni sem akartam Barátimnak. Azok a szörnyű sok esetek majd tsak nem egész érzékenytenné tettenek. Tudod nagyobbát, nem is tsodálkozhat, ha békétlen felháborodom. (Soha sem hihette volna az ember, hogy annak a szeleburdi Háznak igazságtalan hirtelenkedése annyit ártthasson. Az üldözött szinte még Gréztett is, Pozsonban is, és még a Társaságnak felállítatása dolgában is.) Ide érkezvén, olyly rútv nevetem találtam, olyly megmotskolva, hogy tsak eliszonyodtam bele. Azért is eltekéllettem itt maradni, hogy meg hazudtoljam szomszéd gyalázómat. Hála Istennek, itt igen jó helyen vagyok, betsületem az alatt napról napra nevedik. Tsendesség életem. Újra születődöm, újra nevedem, ha szinte későbbre is, valamely újabb szerentsére. Én telyles reménységgel vagyok, hogy előbbi szeretetedet akkor is felilem benned, és hajlandó léssesz újabb pártfogással előbbi jó szándékokat támogatni, melylyet a szerencsétlenség, a gonosz akarat, úgy felkevert. Ugy hizelkedem magamnak, hogy te engem mindéti azon egynek esmervén, a kinek elejétől fogva esmértél, valamint most a zivatarban szánakodásra méltónak itéltél, ugy az utánn segedelmedre is megint érdemesnek fogsz tartani. Mit hallasz Gréztből? Ott vagyon e még Barátod? Vajha tsak már

¹⁾ Egy pár dedicatioja elé főrendi címet is tűzött. Többet is szándékozott olyképen érdekesebbé tenni.

írásaimnak vissza szereztetésökre szert tehetnénk! Hiszem, azokkal mit nyér, ha ott tartóztatja? Az idegen könyvekből se tehet magának haszont: mert azokat tsakugyan vissza kell adnia minden Törvény Szék előtt. Ha nem vagyok terhedre, és még tehetsz valamit Barátod által, kérlek vesd meg egyszer közbe magadat, kivált Hebeler kedvéért, hogy ott ne veszzen ritka könyve. Meg küldöm igazán le irva mind az én könyveimet, mind pedig az idegeneket, melylyek még ott vagynak. Én a Jó Úrnak hogy adósa vagyok, nem tagadom: igyekeszem is meg fizetni; tsak jobb rendben léhessen állapotom. Onnét is elég bizonyos lehet, hogy meg nem akarom csalni, minthogy tőle is úgy vettem fel a pénzt, hogy eleget tegyek egyéb Hiteladóimnak. A Praenumeratio Faludi Verseire csakugyan meg nem lehet a szomorú környül állások miatt.

Pártfogót pedig hol kapok? Keltzet kezdette a Ditsóság tsiklandozni: de még sem bízhatok hozzá. Azonban érte lészek még is, talán tsak valamitskét is nyerek tőle. Budáról halljuk Országunknak leendő újabb felosztatását: de mást többeket is. Szegedről meg küldötték a Magyar nemesség meg fogatott Hóhérjának Arnyékképét, az ő egyik Társa képével: reménylem, hogy még Újságot küldök neked is. Mutogasd, a hol mutogathatód. Ha engedik foglalatosságid, vigasztalj válaszoddal és szerezess. — Győrött 1785. Boldog Aszszony havának 20.^a

7. E levél soraiból kirívó panaszai nem csak ekkori viszonyait jelzik közelebből, hanem az előbbi kellemetlenségeire is élesebb világot vetnek. „Szörnyű sok esetek“ emlékezete háborgatja kedélyét s azoknak okát mind a Viczay-háznak rója föl. Pedig abban eleinte oly jól érezte magát¹⁾ s attól mint látók, nem is örömezt vált meg, sőt holtiglan való eltartást kívánt kikötni a bevégezendett nevelés jutalmául.²⁾ — E kívánatának el nem fogadása látszott okul szolgálni az onnét való elválásra (1782. aug. végén.)³⁾ Azonban a grófné kegyességéhez még 1784-ben is bizalommal fordult segélyért.⁴⁾

Vajon mikép fokozódhatott a hangulat utólag oly ellenszenvessé? — Erre nincsenek részletesen fölvilágosító adataink. — Csodálkozva kérhetjük Homeros szavaival: „*Τὴς ἰῆρ στροφῶς θεῶν ἄοιδι ξυνήηκε* — — — — “ (Iliad. I. 8.)

De nincs, ki kérdésünkre kielégítő választ adjon. Ha hősünk az ő kedves Paintnerje ekkori leveleit oly gondosan megtartotta volna, mint ez az övéit, úgy azokból alkalmasint bővebben megvilágítva láthatnók e panaszos ügye körülményeit is szintúgy, mint több mást ez időszakából.

¹⁾ L. Révai M. élete. II. r. IV. fejezet. 2. §.

²⁾ U. o. 8. §.

³⁾ U. o. 9. §.

⁴⁾ U. o. a IX. fejezetben a Paintnerhez 1784. máj. 15. írt levele vallja ezt.

„Tudod nagyobbadát“ (t. i. ama „szörnyű esetek“ nagyobb részét) — írja Paintnernek a fõntebbi levélben, — már úgy mint a Bécsben történeteket. De az után még Grécben s Pozsonyban is nyomon kísérték õt a bajok, melyeket mind a Viczay-ház által okozotaknak vél; mert Gyõrött azt tapasztalja, hogy onnét forrásozik hírnevének kisebbitése s hitelének lerontása. S épen ennek a balhírnek megcáfólása végett akar õ azért is Gyõrött maradni.

Paintner valóban tudja is hõsünk bajos affairejeit s alkalmasint alaposabban, mint õ maga, kit indulatossága gyakran tett elfogulttá s gátolt a viszonyok objectiv felfogásában. Paintnernek, a nyugodtabb mérsékû s udvarias tartózkodású férfiúnak, széles ismeret-segínel s fensõbb köri összeköttetéseinél fogva¹⁾ bõ alkalma volt a tényleges viszonyokról jóval behatóbb felfogást szereznie. Ebbõl eredtek barátjához intézett mérsékllõ figyelmeztetései,²⁾ melyeket azonban ez nem csekély kárára gyakran nem foganatosított.

Révainak a Viczayék elleni gyanuja alkalmasint túlságosan exaggerált s leginkább az által keletkezett, hogy különösen Pászthory udvari tanácsos,³⁾ midõn Révai Bécsben a Tudós társaság ügyét sürgette, mindig avval állt elõ, a mit Viczay beszélt neki.⁴⁾ Erõsbitették ugyan azt egyéb értesülései is: de abba meglehetõs mennyiségû félreértés is vegyülhetett. A bécsi politikusok értettek ahhoz, hogy az udvarnál oly igen visszatetszõ ügynek elmellõztetése okát diplomatai simasággal másokra hárítsák.

A Viczay-ház részérõl történt ócsároltatása különösen azt a zokon eshetõ akadályt okozta neki most, hogy a miatt igen bajossá vált elõfizetésre való fõlhívást hirdetnie; mert a szomszéd Héder-várról Gyõrbe nagyon könnyen beszivárgott, különösen a pártolásra megnyerendõ papi körökbe, az a hitel-rontó hír, hogy Révai pénz dolgában nem megbízható ember, úgy mint ki adósságai miatt Grécben a kinyomatandó mûvek kéziratait, sõt a barátaitól használatra kölcsönzött könyveket is elzalogosította, s ezen adósságait mind eddig nem tisztázta. — (Hogy e hír nem merõ koholmányból eredt, azt levelei is vallják.)

Ezt pedig az õ heveskedése által megsértett grófi ház cselelédsége (talán tisztviselõ népsége) terjesztette leginkább. — Ezért írja Paintnernek, hogy „a praenumeratio Faludi verseire csakugyan meg nem lehet a szomorú környûllások miatt. Pártfogót pedig

¹⁾ Sejteti ezt levelezéseinek ép ez idõre vonatkozó jegyzéke, melyet Paintner a Révainak 1785. jun. 15. kelt levele külsejére jegyzett volt „Epistola-e“ cím alatt sajátkezûleg. A 22 név közt ott van a Viczayé is. Ebbõl azt következtethetni, hogy Paintner ez idétt is levelezett Viczayékkal. kikhez õ szerzte volt be Révait nevelõül 1782. (I. Révai M. élete. II. r. IV. fej, 1. §.)

²⁾ L. Révai M. élete. II. r. V. fej. 7. §. — VII. fej. 9. §.

³⁾ Pászthory Sándor udvari cancellariai referensrõl I. Kazinczy F. „Pályám emlékezete“ Abafi Lajos kiad. Budapest, 1879.

⁴⁾ L. odább a máj. 28. k. lev.

hol kapok?“ Kelez prépost — egykori jezuita — hajlandónak mutatkozott arra Faludi iránti tiszteletből; de úgy látszik, őt is megíngaták a balhírek.

8. Ilyenek valának hősünk constellatiói az 1785. év elején! — Mikép alakultak körülményei odább, arról hadd szóljon a máj. 28. szintén Paintnerhez írt íme levele:

„Kincsem Édes Barátom! — Mi ereje vagyok a viszontagságnak! In s é g e s állap o t o m ö l i b e n n e m a z t a n e m e s é r z é s t, melylytől élesztetvén a' leg szebb igyekezetekre gerjedeztem. Hasonló némelyly szendergéshez életem¹⁾: ha mi ösztön fel is ébreszt, csak kicsiny idő telve, megint álmomba merülök. Ihol eme' betegségem az oka, hogy leveledre is olyly igen későn válaszolok. Azt is azoknak köszönhetem, a' kik elmebeli tehetségemet tekintén, sajnállották el veszni erőmet és már elevebb indulóba hoztak. Rajnis már akkor Ácsott volt Esterházi Károlynál Udvari Káplány képest, mikor leveledet vettem. Hamar azután be jövén Gyórré, köszöntöttem neveddel, közlöttem is leveledet, és Faludi iránt való szorgalmadat. Ó azóta anynyira is vitte már a dolgot Majláttal, és több ti félétekkal,²⁾ hogy alkalmas segedelmet gyűjtének öszsze. Engem azért ezzel amúgy ébredtebben fel serkentének, hogy már, csak nem olyly könnyen aluszom el. Faludit nem sokára közre b o c s á t j u k. É n a' napokban már által is megyek Szombathelyre, hogy a többit is hozzá szerezzem, a' minek híjával vagyok. Leírtam ugyan már azt egyszer, de Grécett vagyok: onné pedig meg nem kaphatom³⁾. Nincs más mód benne: megint a kút főhöz kell mennem. Ne féltsd az irás módját: hiszem, olylyan betűk nincsenek is, a' milylyenekkel írok, azért nem úgy fog kinyomtatattni, csak nekem kedvem vagyok így magamnak írdogálni, hogy két betűt ne vessek egy helyett.⁴⁾

¹⁾ Irodalmi vállalatának meg nem indíthatása miatt mondja ezt, ki egyébként minden kitelhető serénységgel munkál vala a kiadandók összeállítása végett.

²⁾ Vagyis a jezuita rend egykori tagjaival. Ez a Majlát, kit itt említ, szintén a Jézus-társaság tagja volt, a rend feloszlatása után apát-kanonok Gyórról. Róla, mint több latin oratio (alkalmi beszéd) és latin vers írójáról l. Stoecker Joann. „Scriptores Soc. Jesu“ Viennae. 1856.“ 214. l. (hol hibásan Mallathnak íratik). Ezt a Majláth Antalt Bánóczy összetéveszti avval a Majláth Györgyvel, kit Révai 1779. Nagy-Károlyban neve napján magyar alagyával üdvözölven, mint ifjabb kortárst szintén magyar verselésre buzdított. (L. „Elegyes versei“ 41. l.) — Ez is 6 évig volt a jezuita rend tagja. Az eltöröltetés után a jogi pályára lépett, melyet a tolnai főispánsággal s personalisság méltóságával fejezett be † 1821 (L. életrajzát Thaisz Andrásztól 1821. Tud. Gyűjt. XI. k. 60–87. l.) E szerint nem áll, a mit Bánóczy a „Révai élete s munkái“ 130. l. mond, hogy „Majláth győri kanonok neki még Nagy-Váradról ismerőse, (l. Elegyes versek, 41–3 l.) gyűjtött azonban számára annyit, hogy teltet a Faludi kiadásra.“ (Révai csak is „alkalmas segedelmet“ említ.)

³⁾ a restantia miatt!

⁴⁾ Már az előbbi (jan. 20 k.) levelét is a kettős mássalhangzóknak egy bötűbe vont jegyeikkel írta úgy, a mint a „régí magyar írásmódról“ szóló (k. i.)

Ezt meg írom örömdre : mert tudom örülni fogsz, ha már szép színben, azzal a nagy készülettel, melylyet tőlem várhatsz, ki jó egyszer Faludi. Annak is fogsz örülni, hogy ez a munka engem olyly ébredt állapotba helyeztethet, hogy többé el ne szunynyadjak.

Irtam már Erdélybe is Benkőnek. Sajnálom, hogy mind azt nem közölhetem veled, a mit irtam. Denisről, és rólad olyly nyomosan, olyly érzékenyen írtam, a' mint mind kettőtök érdeme, és az én szeretetem rakogathatta tollamra a' szavakat. Benkő ugyan bizony kén-telen léssen veletek levelező társaságba állani, kivált veled, a' ki úgy buzgol a' Magyar Tudománybéli Történeteket szép, és rendezőbb világba hozni. Benkő is úgy panaszkodik, hogy Horányi itt inkább füstölgő homályt borított felébe, hogy sem világot. Kedveskedtem Benkőnek az enyéim kívül, a te munkáddal is

Itt én alkalmas jó állapotbann vagyok egyéb aránt, azaz, szegényül ugyan, de csendesesen még is, (csak hogy a' Viczay Háznak hirtelenkedése vétkét nem felejtethem. Olyly mocskot tett híremben, olyly akadályt szerencsémenn, egy szóval ő az oka, és az ő hirtelenkedése, valami szerencsétlenségem volt eddig, mind Gréczett, mind Pozsonban. Ha vagyon Isten, és igaz az az Isten, boszszúlatlan nem hagyja. De megínt háborodom. ¹⁾)

Nagyságos Pásztori Udvari Tanácsos Úr nagy kegyelemmel vagyon Faludi iránt. Tartsd meg abbann a' szép szándékban : (és azon kívül verd ki fejből azt, a mivel Viczay meg terhelte. Mert ő mindég csak Viczayval szállott ki, mikor a' Társaság dolgát is sürgettem. Pedig mi köze egész Viczay dolganak a' Társasághozz. — Istenem ! csak veszni kell annak az ebnek, kinek egyszer vészett nevét költik. Ezekbenn a Jó Urakbann sok szép tulajdonság vagyon ; hanem általjában azzal vétenek, hogy ilylyen esetekbenn nem hallják mind a' két felet, azután ugy itélnek, azaz igazságtalanul.) Rajnis köszönt. Tisztelem Herceg Urfidat. ²⁾ Tisztelem Dénis, Hebeler, ³⁾ Bruszik Urakat. Tekéntetes Bisztriczey Urnak,

értekezésében ajánlja s a mint azt utóbb az „Antiquitates literaturae Hungaricae“ (Pest, 1803.) munkájában (l. 55—8. l.) és az „Elaboratio Grammatica Hung.“ Vol. I. Tom. I. 142—5 l. ismerteti.

¹⁾ Ezt a keserű parenthesis a végén már háborgássá fokozódott kifakadása miatt Révai maga is legott megsokalta s alkalmasint át is húzta, mert Méry Etel a másolatban vörös zárjelek közé igtatta azt. — Heveskedésének könnyen a határokon túlcspását jellemzi ez is, melyet olykor maga is nyomban megbánt. A Viczayék elleni neheztelését utóbb módosíták azon tapasztalatok, hogy nem csupán onnét kelt ellene a kisebbítő hír.

²⁾ Grassalkovich Antal gróf, kinek Antal fia mellett Paintner nevelő vala, 1784. emeltetett hercegi rangra. (L. 1784. M. Hirmondó máj. 15. sz. 305. l.)

³⁾ Hebeler Jakab pozsonyi fi, szintén a Jézus-társaság jeles tagja, többnyire a Theresianumban működött (l. Stoeger Joann. „Scriptores Soc. Jesu“). Mint derekasan képzett humanistát, nyelvészt és historikust méltán nagyra becsülte

Édes Uram Atyámnak, az Aszszonynak, Édes Aszszony Anyámnak kezeit csókolom, és vallom magamat számtalan jó téteményiért örökös adósának. Hasonlóul csókolom Húgom Aszszonyt, olyly ártatlan érzéssel, milylen egy szerető Testvére szerette egyetlen Testvérehez. Igaz Purulicsot¹⁾ is tisztetem, Purgert és a' többieket. Köszöntöm Örskét is.²⁾ Hát él e még a' Remeténk? Téged is végre forrón csókolak, és kívánok tőled viszont úgy szeretettni, mint én szeretlek. Meg ne utáltassa személyemet viszontagságos állapotom: hiszem az előtt is nem szerencsémért szeretttél, hanem jó lelkemért. Frisen légy. Győrótt 28 napján Pünkösöd havának. 1785. — (R. m. k.)

Igen nagyot vétettem, elhagyván Szlávi Udvari Titkos Urat. Tisztetem.“

9. Habár e levele elején némileg a szendergéshez hasonlónak mondja életét, még is élénk tevékenységét jelzik további sorai, melyekből kitetszik, hogy Faludít már nem sokára közre bocsátandja, még pedig azzal a nagy apparatussal, melylyel azt Paintner, ki szintén tetemes részt vón a „Faludianák“ összeszerzésében,³⁾ mint rendje méltó büszkességét megillető módon kívánta Révai által a haza színe elé léptetni.

Ily szorgalmaskodása mellett irodalmi célzatai érdekében Révai még tudományos levelezést is indított meg.⁴⁾

Különösen kiemeli, hogy imént Benkővel is váltott levelet s neki saját munkái mellett Paintnerét is megküldvén, őt meleg érdeklődésre igyekezett gerjeszteni Denis és Paintner iránt, sőt velők levelezésre indítani, úgymint olyanokkal, kik a historia literaria terén oly buzgó törekvést fejtenek ki.

Im, hogy iparkodik a tudós társaságot tényleg éleszteni, vagy legalább némileg az irodalmi tényezők összeköttetése által pótoltatni.

Méltán sajnálja, hogy a Benkőhöz imént írt levelét nem közölhette előbb Paintnerrel is. Kétségkívül élénken érdekelhette volna az, amit róla és Denisről érdemlett szeretettel írt Benkőnek.

Mi is méltán sajnáljuk, hogy hősünk e levelét közelebbről nem ismertethetjük. Már csupán azon emphatikus jelző is, melylyel

Révai, kit szíves közlékenysége által tetemesen elősegített tanulmányaiban s tudományos kutatásaiban.

¹⁾ Purulics András, volt jezuita, 1773. után a magyar n. testőrségné professor matheseos. L. 1784. M. Hírmondó 7. l. hol azt jegyzi róla Révai, hogy „egy ország abroszt készített tsak Püspökségekre fel osztva.“

²⁾ Ugyanaz a „Comitella Elisabeth“, kiről — mint Paintner növendéke nővéréről — már föntebb kedélyesen emlékezett Révai az 1782. jun. 22. levelében, melyet Pozsonyban a Grassalkovich házban írt. (L. Révai M. élete II. r. IV. fejt. 6. §.)

³⁾ L. Révai M. élete. II. r. III. fejezet. 6. §. Paintner autobiographiai jegyzeteit.

⁴⁾ Ennek a levelezésnek jelentős folytatását látandjuk a következőkben.

azt Mikó Imre gróf a Benkőről írt biographiájában kiemeli, — monumentális levélnek nevezvén azt,¹⁾ — gyaníttatja, mily becses részletül állhatna az itt annak megvilágosítására, hogy minő kifejezését adja abban ekkori érzelmeinek s hazafias célzatainak, különösen az oly meleg keblű Benkő József irányában, s hogy mikép fűződött Révai szellemi viszonya a főntebb érintett²⁾ kezdeményből odább Erdély hírneves ismertetőjével,³⁾ kinek szellemi összeköttetései annyira jelentősek, hogy valóban megérdemelnék a részletesebb ismertetést.⁴⁾

Révai e fontos érdekű levelének közölhetése végett már jóval ez előtt megkezdettem a nyomozást, de mind eddig szíves közvetítések által sem juthattam a kívánt eredményhez, hogy annak csak másolatát nyerhettem volna.⁵⁾

S így csak gr. Mikó egy pár rövid idézetére hivatkozhatom annak a „monumentális“ levélnek tartalmát illetőleg. Ez azonban, mint az idézett datum is mutatja,⁶⁾ 1785. jul. 11. kelt, és e szerint későbbi⁷⁾ a Paintnerhez írt főntebbi levélben említettél, melyet Révai máj. 28. előtt írt volt Benkőnek, kitől arra csakhamar választ is kapott. S ebben — mint Révai említi — „Benkő is úgy panaszkodik Horányinak történetirodalmi munkássága ellen, valamint — ebből gyaníthatólag — azt ő és Paintner is kifogásolták némely a kritika ítélő széke előtt menthetlen fogyatkozásai miatt.⁸⁾

¹⁾ L. „Benkő József élete és munkái. Írta gr. Mikó Imre. Pest, 1867.“ 60. 61. l., hol a Benkőhöz írt azon 56 darab eredeti levelet említvén, melyek a jeles gyűjtő Mike Sándor birtokába jutottak volt, ezt mondja: „Révainak van köztük egy három ívet tevő monumentális levele.“

²⁾ L. Révai M. élete II. r. VI. fejezet. 6. §.

³⁾ L. Mikó I. Benkő tudományos munkásságának részletes ismertetése nyomán ezt így hangsúlyozza: „Valóban ő és senki más az erdélyi honismertetés megalapítója.“ (i. m. 233. l.)

⁴⁾ Szinte csodálni lehet, hogy oly méltatója, mint gr. Mikó, ki a Mike Sándor birtokában volt 56 darab levélről azt jegyzi, hogy „az megbecsülhetetlen kincs“ (u. o. 61. l.) nem tette azt közzé legalább jelentősb részben. S még inkább felőlő, hogy az a derék gyűjtő Mike Sándornak (l. róla az 1867-diki Századokban „Egy levéltárnok emléke“ Jakab Elektől és ugyanettől „Szacs vay Sándor“ a „Figyelő“ XI. k.) 1867. történt kimulta után olykép osztatott fel, hogy most már szorgos kutatással sem lehetők föl becses részletei, mint például Révai „monumentális“ levele sem.

⁵⁾ Azon tájékozás nyomán, — melyet Jakab Elek volt szíves adni az ő szép emlékü s tudományos érdemü apósának, Mike Sándornak gyűjteménye sorsáról, — ernyedetlen munkásságú rendtársam Nagy Alajos, a kolosvári r. k. főgymn. tanára s lyceumi könyvtár-őr, semmi fáradságot nem kímélt annak a gr. Mikó jelezte érdekes levélnek az illető helyeken föl kutatására; de mindeddig sikerhez nem juthatott. Megemlítendőnek véltém ezt a rokonneműek bűvárlatával foglalkozóknak figyelmeztetése végett.

⁶⁾ L. gr. Mikó i. m. 65. l.

⁷⁾ Tartalma is utóbbi dologra vonatkozik s így ahhoz képest odább idézendjük azt gr. Mikó nyomán.

⁸⁾ Tették ezt mások is, nem is alap nélkül; de azért jobbak hiányában még is használták; a mint ez több mással is történt így. Azonban Paintner

10. A hercegi rangra emeltetett Grassalkovich — fiának nevelőjét — Paintnert 1785. tavaszán rátóti préposttá nevezte ki. — E fölötti örvendezésének Révai a jun. 7-diki datumú levelében ad kifejezést azon jó reménnyel, hogy a szerencse nem teend változást baráti viszonyukban. Alkalmilag fölemlít holmit a házi nevelőség bajairól is, kiváltképen az előkelőknél. — Végül jelenti, hogy Gyórrött a rajztanfóságot sürgeti.

Hadd álljon itt ez is teljes szövegevel:

„Ft. Nagyságos Prépost Ur! Kintsem Édes Ötsém! Ugy bizom jó szívedben, hogy ezek utánn is azzal a bátorsággal járhatok hozzád, mellyre engem ezek előtt már alkalmas régóta ébresztett különös szereteted. Azon állandó nemes indulatú Lelked: hogy kit már az előtt barátságodra érdemesítéttél tulajdonságaiért: annak előtted való tekéntetét mostani tündöklőbb állapotodnak sugári el nem nyomhatják. — Az vagyok én ezek utánn is nálad, és lelkem ki hültéig az akarok lenni, a ki voltam: állandó tisztelőd, és barátságodra olly méltó kedvesed, kit szeretni soha meg ne pirulhass. — Látod-e, olly nagy vólt előttem mindenkor érdemed: mellyet eme mostani nagyságos állapotod semmiben sem öregbíthetett: hanem igen is engem forró öröm érzéssel megtöltött: hogy a mikre szép tulajdonságidért, nemes hivatalodban jeleskedő buzgóságodért, és szorgalmadért, méltónak tartottalak: azok a tiszteletek, a való érdemnek jutalmi, nyomba követnek már, mint a derék testet a hív árnyék. — Erősödjél ezen nagyságos állapotodban még felségesb méltóságokra! A millyen forró mostani fel emeltetéseden való örömöm, szakasztott ollyan a jövőre is buzgó lelkemnek kívánása.

Kintsem Édes Ötsém! Miért nem írom én még most is a Magyar Hírmondót! Ezen fel emeltetésedet említvén, mi eleven hazafiúsággal, mi nyomos dolgokat irhatnék most a Nevelésnek való Érdeméről! Tudod Hazánknak ebben is megvesztődött állapotját. A mi Nagyjaink olly alatszonyan vélekednek ezen nemes és nyomos Hivatalról: kivált ha Magyar Fit választanak Gyermekük mellé: hogy szakad mindenik józanabban vélekedő Haza finak a szíve, azokat a képtelenségeket szemlélvén. Nagyobb betsben vagyjon a gyülevész bitang nép, egy Lovász, egy Vadász stféle. — De, hiszem, veszik is hasznát. Hanem hagyjuk abba ezt a kedvetlen dolgot. Élnek a te Kegyes Uraid: és ha még el nem nyomja egészen Múzsámat a gonosz üldözet, megereszttem nem sokára tollamat magasztaltatásokra. Most Gyórról szölván, képezheted magad-

és Benkő nem voltak közönséges megszólók, hanem a hibás dolgok kiigazításáért is serényen fáradozók, szintűgy mint Révai is. Horányi is rajta volt, hogy egyet-mást kiigazíthasson. Erről tanúsít a „Nova memoria Hungarorum“, melyet azonban a C betűnél tovább nem folytathatott. Kiigazító jegyzeteket Painter is küldött Horányinak. Ennek iratai közt leltem belőlök 9 lapot.

nak, hogy egy tégedet szerető szív mitsoda örömmel nézheti azt a játékot, melyet mutat itt külömb külömb változással ama gonosz irigység, emez örvendetes híren el rémülve, kinek valaha üldözése tárgya voltál. — Vigasztalással teljes győzelem ez! Mikor a letapodtatott Jámboreság a pokol irigységnek magát méreggel epesztő boszszújára oly nagyságosan fel emelődhetik.

Vajha adja az Isten nekem is, hogy a mint már én is némű némű képen vigasztalódom és lábra kapok, itt helyben, a hol gyalázattal illetenek, hírem és szerentsém rontóinak meg hazudtoltatásokra: fel épülve, úgy érjem mennél előbb jobb sorsomnak valóságát is. Tudom, meg nem tagadnád tőlem közbe vetésedet, ha valami képen alkalmosságod lehetne a dologhoz szállani. Én itt azt a Tanító Hivatalt sürgetem, mint Váradon voltam. A Rajzoló oskolát bé kell itt is hozni a Várasnál: azért, a mint tehetem, már a Várasnál forgolódom. Tisztelem alázatosan Ngos Pásztori Udv. Tanátsos Urat: hasonlóul Ngos Denis Tsászári Tanátsos Urat, Hebler és Bruszik Urakat. Tekéntetes Bisztritzey Házba vidd által seregesen fiúi tsókaimat, örök hál adatosságomnak mindazon forró jeleit. Frisen légy és szeressed Tégedet igazán szerető barátodat Révait.“ Győrött jun. 7. 1785.

11. Annakra más felé terelte gondolatmenetét a Paintner szerencsésén örvendező exordium, hegy említést sem tett e levelében arról, a mi ép ekkor bizony nagyon elfoglalhatta elméjét, t. i. a gyűjteményes kiadásnak hirdetése. Pedig már 8 nap mulva odajegyzi annak végére a jun. 15. datumot, melyen azt befejezi, hogy mentül előbb kinyomatva országszerte röpdöstesse.

Lehet, hogy erről aztán külön levélben értesítette Paintnert, mint ez ügyben oly igen érdeklődő felét, de az nem maradt fönn.

A Benkőhöz írt 3 ívnyi levele, melyet gr. Mikó említ, jul. 11.-diki dátumú. S a szerint már ekkor ki volt nyomtatva a „Magyar költeményes gyűjtemény közre botsáttatásának ujonabb hirrét adatása“ (Győrött Strejbig József betűivel. 1785.) — Ezt bizonyítja ama levél egy részlete, melyet gr. Mikó ékkép idéz:

„Révai a nagy nyelvész, — mondja Mikó,¹⁾ — egy bizalom és bensőségteljes levele során Benkő szolgálatát kérvén egy nyelvészeti munkája ügyében²⁾, egyebek közt így szól hozzá: „Ihol, hozzád folyamodom, hogy tekintetben levő úri személyednek közben vetésével és hathatós ajánlásoddal igyekezetemet mennél többekkel megismertsed; az előre való fizetést is neveddel alá iratott menedék levélnek oda adásával beszedni ne terheltelessél . . . Mennyi terhet küldök nyakadra! Látod, ugy nagyon ám az, a ki

¹⁾ L. „Benkő József élete és munkái“ 65. l. hol a jegyzet a Mike Sándor gyűjteményére hivatkozik, melyben Révai e levelének eredetije volt meg.

²⁾ Talán csak a gyűjteményes kiadás ügyében, mint ez idézet is láttatja.

hazáját szereti, hogy arra elég a teher, de kevés a jutalom. Hanem a' jó, hogy mi a' hazaszeretéstől mintegy megrészegegvén, nem is érezzük a teher súlyát."

Ez az idézet láttatja, hogy Révai e levelét a már kinyomtatott „Hírré-adatás“ kíséretében küldötte Benkőhöz, kit ebben praenumerans-gyűjtőül nevez meg.¹⁾ — Igen valószínű, hogy a többihez is levélkisérettel küldte meg nyomtatott fölhívását.

12. Azok után, a miket Révai e nagy indokú vállalatáról érintetünk, alkalmasint némi kíváncsiság is támadhatott az érdeklődőbb olvasókban az iránt, hogy ugyan mily hangon mutatja be Révai a kényes körülményekhez képest ép ez idétt eme bátor vállalatát.

Ezért meg egyébkénti fontosságánál fogva is igen érdemesnek vélem e már úgy is igen ritkán lelhető nyomtatvány lényegesebb részeit eredeti szövege szerint közleni, mely mintegy „prospectus“-a a nemsokára megindítandó vállalatnak.

A magas 8-adrétű füzetke 32 oldalon, közbe igtatott mutatványdarabokkal érdekesítve következőleg hívja föl a hazafiakat a gyűjteményes kiadásnak előfizetés általi pártolására:

„Nagyságtok! Kegyelmetek! — A jó szándéknak ezer az akadály. Alkalmas nagy ideje már annak, hogy a Magyar Költés m é n y e s Gyűjtemény' közre bocsátatását hírré adván²⁾, forró örömmel töltöttem meg mind azokat, kik még szeretik anya nyelvöket. Azonban egyik viszontagság a másikat szülvén, úgy el keverte állapotomat, úgy fen akasztotta intézetemet (tervemem): hogy tzelomtól meszse eselvén, majd tsak meg nem szegtem telylyességél minden reménységöket. És ha, több jó Haza fiak, anya nyelvökhöz való szeretetektől ébresztetvén, engem azon közbenn szüntelen nem biztattak volna, valójábann már mindennek vége is szakasztódott volna. Szánták azt a sok szép igyekezetet füstbe menni. Reá bírtak tehát már, hogy „előre való fizetést kérvén, ami abból össze fog gyűlni, azon kezdjem a nyomtatást. Bízom a' Hazába: bízom mind azokba, kik anya nyelvünknek álomba indúlt állapotját fájlalván, fel serkennek már, és forróbb igyekezettel kezdik azt virágzóbb színre hozni.

¹⁾ Hogy azonban e levél 3 ívnyi terjedelművé nőtt ki, annak megokolását először is Benkőnek azon élénk érdeklődéséből meríthetjük, melyet Révaihoz 1784. febr. 12. intézett levelében vall, (l. ezt közölve „Elegyes versei“ 255—7. l.), aztán viszont Révainak, valamint Paintner- és Denisnek Benkő tudományos munkássága iránti érdeklődéséből. Igen természetes, hogy az ilyen tudással Révai minél bizalmasabb összeköttetésbe kívánt jutni további tudományos célzatai érdekében. — Ezért volna igen kívánatos ama levélnek közelebbiről ismerhetése.

²⁾ L. Révai M. élete II. k. I. fejez. 33. §. — 1782. Magyar Hirmondó jan. 16. sz. — Ezért nevezi ezt „újonabb hírré adatás“-nak.

Ezek meg nem fogják tőlem tagadni segedelmeiket. Az utánn én is úgy szeretem Hazámat: hogy, mikor nyelve gyarapodásán igyekezem, holmi szennyel bé mázoltatott foltokért való képtelen fizetés kéréssel az előre váltókat el nem akarom rémíteni. Nem nyereséget, hanem tsak egyedül annyira való segedelmet keresek; hogy, ki válogattatott ritkább dolgokkal gazdagon el készülvén, nagyobb szorgalommal, minden leg kisebb fogyatkozás, és nyomtatós motsok nélkül, kellemetes tisztán kezdhessem egyszer már nyomtatásomat ezen az egyetlen egy előre való fizetésen: mert az utánn a többire soha sem fogok kívánni. A mint bízom, olyly kapós lészen az utánn Munkám, hogy az előbbeniből való jövedelmen az utóbbik Darabot mindég kinyomtathatom. Hanem most egyszerre három Darabbal akarok ki szállani.

13. A melylyen kezdem nyomtatásomat, ugyan az a' Halhatatlan Faludi az; a Dunán túl való Magyarorságnak ama' Dicső Fénye: kinek Költeményes Munkáit már több izbenn igyekeztem a Hazával megemesztetni.

Én foganatosabb ajánlására nyomosabb ditséretet nem mondhatok, hanem ha Énekei közül most is egynehányat ki írok. Ki ki magától jobban érezheti azt benne, a mit én igen gyengén festhetnék, a mi őtet, kivált az Énekes, és a Pásztor Költésbenn, leg főbbé tette. Őtet ugyan eddig nyomtatásbann közre bortsáttatott munkái a jeles Magyarorsággal tsak a Szent Erkölsnek keményebb szerű Oskolájába helyeztették. Hanem a Költő Karba is által kelvén, ki mondhatatlan, mi nagyra fel kapott, mi igen által öltözködött annak is való tulajdonába: mi természetesen, mi gyengült édességgel le ereszkedett ez illendőséget értő ártatlan multságokra is, hogyan nyájaskodott, hogyan enyelgett: és az utánn felylyebb emelkedvén, mi hathatós, mi nagyságos a való dolgokban is. — Maga a nyájasság rakogathatja tsak a méz ajakokra azokat a gyenge érzésű ki ejtéseket is, melylyeket a Kiszító Úrfi, és a Felelő Kis Aszszony versent énekel. Ihol — u. m. — mind a kettő beszédemnek nyilvánáságos tanúságául. — S itt következik mutatványul 1) a „Kiszító Ének“, — 2) „Felelő Ének“, — 3) „A Píparól“, — 4) „Nintsen neve.“ E költemények jellemző jegyzéssel vannak kísérve. Ezek után így folytatja:

„Pásztor verseiről szólván, a ki tsak tudja a Pásztor Költésnek belső tulajdonit, ezeket a többiekkel egybe vetve, telylyes erősen állathatja: hogy, a mi még e' félékből nálunk közre bortsáttatott, mind árnyék, mind semmi ezekhez képest. — A Játszó Költeményből is mutatott egy különös példát, a Konstantinus Porfirogenitus Szomorú Játékot. — Mindezeket egybe vévén, ugy mint, az Énekeket, a Pásztor Verseket, a Szomorú Játékot, alkalmas nagyságú Könyvet bortsátok közre, Hom-

lok írása ilyen léssen: Faludi F.-nek Költeményes Maradványi. — Meg szerzés képen hozzája toldom Faludinak holta után írásai között találtatott Jegyző Könyvét is. Igen hasznos Gyűjtemény ez: és vajha többeket is foglalna magában a' félék-ből, ki mondhatatlan öregbedésére szolgálna a Magyar Nyelvnek! Az igazabb Magyarságnak tulajdonabb szó ejtési vagnak ott feljegyezgetve. — Leg számossabbak a Magyar Köz Mondások. Az után a Halak, a Fűvek, a Bányászatok elég felesen vagnak ugyan ott Magyarúl megnevezve. Továbbá a Vezeték Szók következnek. Ezek mind azon velösen össze illő telylyes nevek egybe köttetve a vezeték nevekkel (Substantiva iuncta Adiectivis.) — Az után vagnak egy kitsiny számmal a beszédet ékesítő különös szó ejtések ilyen Deák fen írás alatt: Apposita ornantia sermonem. Expressiones et modi. — Leg végett hozatnak elő egy néhány Telylyes Mondások. Ezek sem egyebek, hanem többire velős, és tsípös mondások, rövid történet leíratással, a mint azokat az alkalmatosság hozta magával. Ihol azokból az utolsó. (S azt közli is.)

Előbeszédem, és helylyel közzel bé iktatott Jegyzéseim kívül, leg végett meg szerzem ezt a munkát magam Fordításával is. Ama nagy nevezetű Frantzia Irónak, Battó Pap Úrnak a Pásztor Költésről való Oktatása az. Ide illet leg inkább, az én itéletem ként. Fel tettem mindenik ki bortsátandó Könyvemhez ilyen valamit akasztani a Szebb Tudományokról való Beszédek-ből: hogy Magyar Nemzetünk ezekről is már egyszer anya nyelvén értekezhezzék, s annyival is gyorsabban nevedjék benne a **finomabb íz, a helyesb meg ítéles**, a Szebb Tudományokra nézve is. Azok a sok Görög, Deák, Frantzia, — s ezeken kívül Ramler fordítását is egybe vévén a Frantziával, — még a Német Példák is: melylyek mind kényes válogatva hozatnak elő: a Pásztor Költésnek való tulajdonát igaz létte képen leg szebb világban fogják mutatni, a mint reménylem, nem kitsiny gyönyörköd tetéssel.

14. A II. Darab három Nagy Lantos Költőinket fogja magában foglalni: Benitzki Pétert, Balassa Bálintot, és Rimai Jánost: az után egy Énekest a XIV. Százból. — Ez az utolsó, reménylem, igen fog tetszeni mind azoknak, kik a régiségekben gyönyörködnek... Egy néhány verset már is mutatok belőle... (S közöl 4 versszakot az „Emlekezzenk Regyekrel“ énekből.)

Ama háromról pedig nem is szükség szóllanom. Úgy elfogták a Magyar Szíveket, hogy ha említetnek is, már kiki önként fakad dítséretökre. — Hanem itt is, Elő beszédeim, és helylyel közzel bé iktatott Jegyzéseim kívül, leg végett elő kelek magam Fordításával is: ugyan azon Nagy nevezetű Battó Pap Úrnak, kit felylyebb is elő hozék, a Lantos Költésről való Oktatásával. Tely-

lyes öröm lehet az olvasása : olyly gyönyörűek Pældái, melyeket ugyan itt is kényes válogatva elő hoz, mikor a közt legszebb világgal mutatja a Lantos Költésnek igaz tulajdonát. Az én Fordításom bővebb annyiból, hogy Ramler utánn a Német Pældákat is hozzá töldottam.

A III. Darab az én Elmém szüleményeit foglalja magábann. Barátim, és Kegyes Pártfogóim, kiknek tehetségemről való ítéletőket meg nem vethetem, ha csak meg nem akarom őket sérteni, bátorítottak annyira : hogy ezekkel is meg kínáljam a Hazát.“

Darabonként volt ugyan már szerentsém több ízben is valamit azokból a' Magyar Tudós Világgal közleni, hol innepes alkalmatosságokkal, hol a Magyar Hírmondó által, Tiszteletes Ráth M. Úr alatt is, az utánn azon kitsiny idő közben is, mikor én irtam azon Hír mondó Leveleket. Most egybe gyűjtöttem már, és a többiekkel, melylyek még nap fényt nem láttanak, össze íratva alkalmas nagyságú Könyvet tsinálnak. — Legszámosabbak az Alagyás Versek . . . az Énekek többire szabadabb fordítások, melyeket, a mint kedvem jött, külömb külömbféle Görög, Deák, Frantzia s Német Költőkölly magyaráztam.

15. Nékem ugyan nagyobb hajlandóságom volt mindenkor Deák mértékre le kötve írni a verseket : mindazon által költöttem alkalmas eleget páros vég hangzással is, és Énekeim nagyobbadára olyanok. Hogy előre is kedvet lelhessek, ki kelek már itt is vagy 4 Énekel. Az 1-ső Zaffó mértéke szerint vagyon költve: („A rózsavirágon meg illetődött szeretők.“¹⁾ a 2-dik pedig Altzeus rendje szerint, („a lélek halhatatlansága.“) — Én ugy hizelkedem magamnak, hogy még azok is, kik a páros hangozathoz szoktanak, meg elégedvén ennek természetesen folyó hang egyezésével, a páros végezetnek híjával könnyen el léznek. — A 3-dik és 4-dik páros végezettel vagyon.²⁾ A 3-dik ugyan szabadabb fordítás Horáztból. Szerentsés volnék, ha az eredet írásnak gyengült édességét Magyarbann is hasonlólul ki ejthetem volna, mint a Deákban vagyon. — — Méltó az ilyen remek munkáknak fordítatásokkal a tekéltetésre szagatni. S elég nagy az elő menetel, ha közép szerűségig érünk. A negyedik oly egy embernek Éneke, kinek édes a Halál. Sebes futó érzése a Nagy Léleknek.“

E mutatványok után így folytatja : „Ki nyomtatódnak az enyéimmel másoknak is hozzám íratott eléz számos Verseik. Meg bővitem Verses Könyvemet holmi köttetlen Írásimmal is. Többire ezek is a Költés Tudományhoz tartozók. Egyikbenn elég hosszasan értekezem a Vers szerzésnek ama két külömböző Móddjairól : a Hang mérséklésről és a Páros vég hang-

¹⁾ L. „Elegyes Versej“ VI. és XIX. Ének, 126. és 149. l.

²⁾ U. o. V. és XXI. Ének, 124. és 151. l.

zásról: mindenikének eredetét, folyamatját, s erejét ki nyomozva, s egyikét a másikával egybe vetve. Leg végett adom elő a Magyar Irásnak Viszontagságait is, ¹⁾ annak könnyebb és alkalmasabb Mődjáról való Elő szándékkal.“

„Ilylen tehát Magyar Kőlteményes Gyűjteményemnek eme most újlag hírré adatott Három Darabjának a foglalátja.“

16. Ez után az alaki minőséget illetőleg szintén ízléses kiállítás, megnyerő csinoságú és kényelmes olvasatú nyomtatványt ígér, oly élelmes stylben, mintha csak is a kiadói üzlet volna szakmája.

„Már külső színéről szőllván, — u. m. — valami Kőlteményes Kőnyv jött még ki Magyar Nyelven, **mind** felyül igyekezem múlni. A papirosa tiszta szép; betűje kellő ékes, és elég öreg fog lenni, hogy az öregebbek is alkalmasan olvashassák Minden szorgalommal érte lések azon kívül, hogy minden közbe tsúzható nyomtatós hiba, és motsok nélkül, véttesék ki a sajtóból. Formájára nézve nagyságosabb, és szembe tűnőbb léssen. Ezeken tévén a kezdetet, a többi egész Gyűjtemény is, hogy egyenlőül bé kötthessék, mind egyenlő nagysággal fog közre botsáttatni. Eme jelen való Hírré adás némü némü példája, miként szándékozom az egészet ki nyomtatattatni. És már bé is kötötteen fog adódni, hanem azonbann tsak kőnyvű papiros kötésbenn, hogy az előre fizető Urak kezeikhez kapván azonnal kedvőket tölthessék olvasásával. Az ára pedig, melylyet előre meg kívánok, mindenik Darabért, egyen egyen véve, még is tsak 20 Krajtzár fog lenni: mind öszsze véve a három Darabot tsak 1 Forint“

„Tudom, mi akadályoztatja leg inkább a Magyar Olvasást, s ennek nem léttével, fájlalva nézhetjük, tsak eddig is mi károkat vallottunk. A Kőnyv árosok felette való fizetés kéréssel ártottak leg inkább a Hazának. A ki nem bitangolja hazug szájjal a köz haszonra szagató Haza szeretésnek Szentséges Nevét: ha fáradozásával, igazán keresi a megvilágosodást; az öröme stebb való olvasásnak gyakorlását, a mennyire lehet, kőnyvőbbíteni fogja. Kítsiny áron meszszebb terjed munkája, s annyival is közzölthetőbb az a haszon, melylyre vagyon intézete, ha tsak ugyan igazán szivből azt tette magának vég tzelül. — Ha kik azonbann magoktól többet akarnak adni: szabad a kegyes adakozás: különös meg hálalást is fognak érdemelni, és bizonyosak lehetnek benne, hogy ezzel még annyival is forróbb munkálódásra gyullasztanak, melylyel magam ként is buzgom tzelomat mennél előbb elérni, s azért

¹⁾ Erről l. fűntebb Révai élete II. k. V. fej. 17. §.

anynyival inkább fogom siettetni munkámat, a menynyivel több arra az érték, és kevesebb az akadály.“

Továbbá tudtul adja, hogy mind a 3 darabra egyszerre kívánja az előfizetést. „Egyen véve, — u. m. — olyly oltsón, károm nélkül nem adhatom.“ — Az előfizetést a legtávolabb eső vidékiektől még szept. végéig is elfogadja; „a szomszéd vidékbéliek mennél előbb fogják megküldeni, annál hamarabb mulattathatják magokat olyly készen nyújtatott segedelmöknök gyümölsével.“ —

17. A szétküldést illetőleg szintén minden kitelhető serénykedést ígér, — egyszersmind bízik a jó hazafiakban, hogy arra nézve ökis-igyekezni fognak öt könnyebb módok által segíteni.

Végül a folytatás iránt ily kilátást nyit: „Ha ezen fáradságonnak meg gyült némű jutalmával úgy neki erősödhetem, hogy többekbe is bátran bele kaphassak: én ugyan az utánn, Új Esztendővel kezdvén, [mindenik hónapbann, tsak azon kitsiny áron, egy egy Darabot közre fogok botsátani. S így egy esztendőt által tsak 4 Forinton 12 Darabot és pedig olyly szépet, oly gondosan készülttet, olyly alkalmas nagyot is, adni: ez ugyan bizony olyly alku a Hazával, melylyel még a Hazát egy Közre bocsátó se kínálta meg. **Itt méltó azon vetekedni, ki szereti inkább Hazáját.** Azonbann a távulabb valók tsak akkor is 3-dik hónapra vehetnék a Darabokat. Akkorra ama Halhatatlan Gyöngyösi Istvánnak Munkái vevődnének elő: azutánn az Adriai Tenger' Sirenája, Zrínyi Miklós. De most a jelen valóra térjünk vissza.“

„Az előre való fizetést valakik bé fogják szedni, mind olylyan Férfiak, kikhez bántan bizhatnak az előre fizető Urak. Mind olylyanok, kiket főképen a Hazához való buzgó szeretetek, az utánn rész szerint hozzám való barátságosabb hajlandóságok is, nem tsak könnyen megkeréltethet, hanem elég forrón fog arra gerjeszteni is: hogy, ez ilyly hasznos dologbann nem sajnálván fáradságokat, eme haza fiui jámbor szándékomat, önként közbe vetett hathatós ajánlásokkal, mennél többekkel megismerteressék. Olyly nagyságos szívűek is pedig, hogy mint egy félve kell ajánlanom kedveskedő ajándékimat, melylyekkel nem jutalmazni, hanem háláló szívemről tsak jelenséget akarok mutatni. Ezek pedig: Bétsbenn, ft. Paintner M. és t. Szlávi Pál... Aztán Magyarországbann a 4 kerület szerint s végül Erdélyben nevezi meg azon helyeket, hol bizalmasainál előfizethetni. ¹⁾

¹⁾ Nehányat közülök mint viszonyi tekintetből érdekelhetőket főlemlíthetnek itt: — Rendtársai közül névszerint a következőket szólította föl: Simai Kristófot (Kassán), Koppi Károlyt (Pesten), Hyross Sámuel (Nyitrán), Benyák Bernátot (Székes-Fehérvártt), Peer Jakabot (Pozsonyban), Schwartzel Zsigmondot (Pécsett), Virág Jácintot (Marmaros-Szigeten), — Debrecenben, Ka-

18. Ily programját bocsátotta szét Révai a „Költeményes Gyűjtemény“ című vállalatának 1785. év derekán.

Mint korszak-jelző mozzanatot minél hívebben kívántam azt bemutatni, hogy az eredménnyel egybevetve ez is járulhasson némileg az akkori szellemi viszonyok illusztrálásához.

Hogy a rokonkeblű honfiak s a nemzeti nyelvnek igazi pártolói mily meleg üdvözléssel fogadták fölhívását, annak némely örövendetes tanuságát is lesz alkalmunk a következőkben fölmutatni. Általában véve azonban Révai lelkes reményeinek egyelőre nem igen felelhetett meg a siker. Ennek tulajdonítható, hogy Faludi „költeményes maradványit“ jóval későbbben hozhatta napfényre, sem mint óhajta.

Már szeptember vége felé járt az idő, és még kínosan gyötördék a fölhívás sikere iránt. — Szóljanak ezen aggodalmáról Paintner barátjához szept. 23-án írt sorai:

„Főtisztelendő Prépost Úr! Kintsem Leg kedvesebb Barátom! Érzed, mi gyönyörűség az, és mi vigasztalás a Nagy Léleknek, ügye fogyott szegényeken segíteni. Erre nézve is bízom hozzád, de azért is főképen, hogy Szives Barátom vagy. Az Élő Egy Istenre kérélek, el ne hagyj, segíts rajtam, és minden tsak lehet. — Egész kétségbe esés állapotom Félve, s retteggve várom a Hírré adásnak kimenetelét. Mindenek úgy fenyegetnek, hogy szomorúan fog ki esni.

Más fél esztendeje, hogy a Rajzolás Tanító Hivatalt is lesem itt, abból is már egészen kiforgatnak. — A hol vagyok, a Háznál a Jó Urak igen szeretnek, örömet is megtartának, tsak lehet. De a sok adóságok miatt mindenből ki fogynak. A Kamara el vette már nagyobbát Jóságainak Executió képen: a többiből a többi Hitel adók akarják már ki tudni. — Magok is majd alég élhetnek. — Én, a meddig lehet, tsak egyedül asztalért és szállásért tartózkodom nálok, örömet is, szeretetből, hogy jó szívűek. és kivált a Gyermekekért, kiket igen szánok. Mellesleg való reménységgem nyújtódott valamit kereshetni, de, mint már jelentém, mind a kettőből ki forgattatván, egész kétségbe esem. Nem tudom, hová, s merre fordúljak. — Esedezem, légy Pártfogóm! Nem igen rég

nizsán, Kolosvárott, Szegeden, Sz.-Annán, Veszprémben pedig a kegyesrendi társházak főnökeit. — Továbbá az eddig nevezett barátai közül Tóth Farkast Budán, Péczeli Józsefet Komáromban, Molnár János kanonokot Szepes-Váralján, Mártonfi József kanonokot Nagy-Szebenben, Kreskay Imre gymn. igazgatót Szatmárt, Józsa Gergely tanárt Nagy-Váradon, Luby Károlyt Nagy-Károlyban, Gyarmathi Sámuel Maros-Vásárhelyt, Benkő Józsefet Közép-Ajtán, Windisch Károlyt Pozsonyban. — A többi 27, kiket ezeken kívül gyűjtőkül fölemlít, alkalmasint a M. Hirmondónak buzgó pártolása által nyerte meg bizalmát. — Nyolcnek kivételével, — kik közül 2 orvos, 1 ügyvéd, 1 gyalogos kapitány, 1 helyt. t. hivatalnok, 1 póstatiszt, 1 városi tanácsbeli, — a többi részint pap, részint tanító.

hallottam, hogy De Pauli Úr Praefectust keres Gyermekai mellé. Tudd meg, ha igaz-e, és módját ejtsd, — hogy oda mehessek, a vagy más helyre is valahová, tsak Nagy Úrhoz z nem. — Meg ütött már a menykő, rettegek tsak árnyékjoktól is. — Segíts szegény Révaidon. — Győr. sept. 23. 1785.

XI. Révai Győrött 1785—6.

1. Azt a korszaki jelentőségű „Hírré a datást“-t érdemileg megszívelve s reá nyomban Révainak (1785.) szept. 23-án kelt panaszos levelét olvasva, vajmi fájdalmas tünődésbe mélyedhet el az érzékenyebb hazafias lélek azon szellemi satnyultság miatt, melyet hősünk panasza jelez!

Már egy teljes évnegyed telt le ama hathatós programm szétmenesztése óta; — s még nem jelenkezett annyi részvét az oly megnyerő érvekkel kinált, de különben már magában is eléggé ajánlkozó s nagyon is korszerű vállalat iránt, a mennyi az ügynek megindíthatására kellő biztatásul szolgálhatott volna!

Tehát ismét keserű csalódás jut eredményeül hősünk lelkesítő szándékának, melyet pedig oly hó bizalommal tárt volt a hazajobbjai elé.

Valóban szomorító hervadt-lelkűségre, mondhatni fásultságra mutat az efféle szenvtelenség oly időszakban, mely annyira fölizgató hatású vala a nemzetiséget veszélyeztető jelenségeivel.

„Félve s rettegvé várja Révai a Hírré adásnak kimenetelét.“ Mert hisz’ „mindenek úgy fenyegetik, hogy szomorúan fog kiesni.“

2. E mellett helyzeti állapota is napról-napra búsítóbbá válik. — Nyomasztó aggodalom szorongatja őt. — S e kínos gyötrődése még két hó mulva sem igen nyert enyhülést. — Még a november 15-én kelt levelében sem dereng vigasztaltabb hangulat. Im így eseng ebben Paintnerhez:

„Fő tisztelendő Prépost Úr! Kintsem Leg kedvesebb Barátom! A’ vigasztalásokat osztogató Kegyes Istenre kérlek, vigasztalj vagy egy sorból álló leveleddel is. Mit puhatolhattál ki Gyűjteményem’ dolgáról? miért vagy on oly sokáig függő-

ben? ¹⁾ Én már nem tudom mi tévő legyek Levelező Társaimmal; a' dolgot, a' mint vagyon, meg nem merem írni? — Esedezem azért is, hogy valami közép szerű állapotba is bé szereznél: valami jó Nemeshez Praefectusnak: vagy ha szinte valami Urasághoz Geometrának. Pálfi Jánosnál is Piarista Geometra vagyon: ²⁾ nem volna ritka példa.

Meg írtam elég bőven; ³⁾ hogy sem a' Várasnál nem lehet már reménységem arra a' Tanítói Hivatalra, melyet mind ekkoráig lestem: sem pedig az az Uraság, kinél vagyok, inséges állapotja miatt már sokáig nem tarthat. Mert ma hónap Hitelesei egyéb Jószágaiból is kitudják. Szeret és az elválásról mindég fájdalommal szóll. Most utólja felé már fizetés nélkül vagyok nálok. Azt azért teszem, hogy Győrött mennél tovább lehessenek és mennél több jelekkel megmutathassam, hogy józan jámbor viseletem, azon egy most is az előtt is, nem pedig olyan, mint gonoszúl lefestettek (a' Vitzai Háznak tselédei.) (Nagy sebet ejtett az a' Ház szép nevében, szerentsémet egészen megszegte.) Vedd érzékeny szívedre ügyemet, segíts rajtam! Érzetted már többször is, mi belső öröme vagyon a nagy Léleknek, ha ügyetleneken (ügyefogyottakon) segít. Erre kérlek, segíts rajtam! Hál adatos is léselek: és vigasztalásod léssen a részről is, hogy nem méltatlanra pazarlottad jó téteményedet. Segíts rajtam, kérlek az Élő Istenre! Tartsd jó kedvedben szegény ügyetlen fejemet. Vagyok holtig Hál' adatos Híved a szegény Révai mp. Győrött November 15. 1785.

3. E levél tartalma szerint azonban még sem róható meg oly súlyos váddal az akkori hazafiak részvétlensége, mint a hogy azt a szept. 23-diki levél gyaníttatá. Úgy látszik, inkább a censura akadékoskodása késleltette a „Faludi F. költeményes maradványi“-nak kiadását.

De Révai im — saját bizalmas vallomása szerint is — a dolog mibenlétét így „nem merte megírni levelező társainak“ vagyis az előfizetést gyűjtőknek, kik a kiadást már nagyon sürgették.

És miért nem merte ő a dolgot valódi mivolta szerint megírni? Gráci adósságának kérdésével függ-e az össze, melynek szellőztetése compromittálta volna vállalatát? Vagy tán mivel különben is úgy vélte, hogy a bécsi magas hivatalok irányában jobb lesz

¹⁾ Bécsben; a censurai hivatalnál? — Következő (1785. dec. 25. k.) leveléből úgy gyanítható, hogy erre vonatkozik a fentebbi kérdés.

²⁾ Név szerint Mak Sebestyén volt ez, mint a rendtartományi Catalogusban olvasható: „P. Sebastianus Mak, Geometra apud Exc. d. Com. Fundatorem nostrum Joannem Pálffy Basinii.“ — Gróf Pálffyék, a szerzet privilegyei társháza alapítójának utódai kérték őt ki a k. t. rendkormánytól, mint az architectura- s geometriában szakavatottat.

³⁾ L. az előbbi fejezet végén közlött szept. 23-diki levelét.

neki gyöngéd kiméletességgel viseltetnie, mert alkalmasint még nem egy fontos ügyben lesz azokra szüksége?

E kis titkolózásban olyasminek rügye is rejlik, a minek teljesebb megfejtéséhez csak jóval odábbi körülmények ismeretével juthatunk el. Azonban némi megvilágító sugárkák villaannak élénk már a közelebbiekből is.

4. Íme mindjárt a dec. 25. (1785.) kelt és szintén Paintnerhez intézett levele is kezd már a dolog mivolta iránt tájékozni.

Ennek a latin szövegű levelének lényeges tartalma ekkép szól: Hidegtelelésben sinlődén — s úgy látszik már huzamos idő óta, — nagyon elgyöngyült kézzel s csak sebtiben ír neki, köszönetét jelentvén némi vigasztaló tudósításáért, mely gyaníthatólag a kiadás akadályainak elmozdítását jelezte volt. Holmi jelenségből már előbb is sejtethett ő ilyes fordulatot. Most pedig Paintner alkalmasint a Cancelláriából értesülve, bizonyosabbá tette őt az iránt. — Ezen eredmény tudatában már sajnálja, hogy azon ügyért előbb nem folyamodott Bécsbe; úgy már tetemesen haladhatott volna a munkának nyomtatása. ¹⁾ — Megunva — u. m. — a hosszas késedelmet, a munkának újabb hirdetését küldte föl Bécsbe. Abban a lehető legóvatosabban adja elő a kiadás késedelmének okait, főbbikül azt hozván föl, hogy még nem gyűlt össze elégséges pénz. S ez okból újra esedezik. — Nagyon úgy látszik neki, hogy ez az újabb hirdetés jutott át a Censurától a Cancelláriához is, és innét eredt Paintner értesülése a jobb fordulatról, mely iránt ő még onnét nem vón egyenes tudósítást; mert magán közvetítői a mézárosok, kik Bécsbe járnak. ²⁾

Szándékosan említém föl ezen apró körülményeket is, hogy a figyelmes olvasónak annál inkább módjában álljon mindezek egybevetése nyomán saját ítéletével mérlegelhetni azon bonyodalmatokat, melyeknek egyes számai már a közelebbiekből előtűnedeznek. — Ez okért szólaltatom itt alább levelét az eredeti latin szöveg szerint is.

¹⁾ Az eredetileg latinul írt levél szövege pedig szolgáljon nyomósb tanúsággul: „Rssime Dne Praeposite! Amice Dulcissime! Scribo tibi etiam raptim, et manu admodum imbecilla ob febris, quas nondum potui amittere. Exosculator tibi manus tuas sacras ob novum hunc nuncium, quem ex te nunc iam certiorum habeo. His diebus debui aliquid huius modi colligere ex facto aliquo Censoris Szekeres. Curavit enim apud me per Fratrem suum, qui isthic habitat, praenumerari. Utinam ego citius Viennem recurrissem! iam multa ad hoc usque tempus de opere impressissemus.“

²⁾ „Ego pertaesus morae, misi Viennem novam Operis Anunciationem, in qua causas expono, ut potui cautissime, retardatae Editionis, principem illam, quod nondum sufficiens collecta sit pecunia. Denuo supplico. Ea certe etiam ad Cancellariam devenit ex Censura: Inde ille tibi perscriptus bonus rumor. Sed miror nondum quidquam posse ad me venire. Jam tertia haec est hebdomada, ex quo exspecto. Sed me frustrantur semper laniones, quorum opera utor, et ad quos ipse adire ob infirmitatem non possum.“

5. Még jelentősebb világot vet e kiadási küzdelmeire ugyanezen levelének másik fele: „Könyöröghetek-e nálad — u. m. — valamelyes segedelemért? Előfizetők, amint mindünnen írják (t. i. a fölszólított gyűjtők) elég számosan vannak s még többet is reménylek. Számításom szerint már 500-nál többen volnának. Pénz sehonnét nem küldetett be. Nem akartam azt elfogadni, attól félve, hogy a szándékolt letiltatás csakugyan bekövetkezhetik. — Pedig a gyűjtők megkínálgattak annak beküldésével. Ők most különösen a megsokalt várakoztatás miatt csak nem agyonkínoznak zaklatásaikkal.“¹⁾)

A Győrött begyűlt pénz elkelt az első hirdetés kiadására és szétküldésére. Most már semmi sincs e második hirdetésnek ki, nyomtatására. Pedig ez nagyon is szükséges a halasztás miatti mentekezésre és a kiadandó munka szétszállítása módjának tudatására. Meg a betegség is kimerítette őt.²⁾ Hogy meg ne akadjon dolgában néhány aranyt kér Paintnertől kölcsön. A szándékolt hirdetés rövid lesz, csak fél ívnyi. Barátja előbbi levelére hidegtelese miatt nem felelhetett; de tanácslatát teljesítette.³⁾ Paintnernek egyéb közlését illetőleg is dicséri okos eljárását. Alázatosan köszöni szíves ajánkozását a közbenjárásra, úgy sorsának elősegítésében, valamint kéziratának megvédésében is.⁴⁾)

Paintner csakugyan készséggel igyekezett őt fogatkozásából kiségiteni. Erről elismerőleg szól Révai az 1786. évi febr. 5-diki levelében, melyet odább ismertetünk. Alkalmassint még egyébünnen is csordult így némi kis segedelem. Mert, mint a tovább említendőkből kitetszik, szorongásai folytán olyasmieft másokat is fölkeresett bizalmával.

Az 1785. dec. 25-diki levelében nyilatkozó ama vallomása, hogy az előfizetők már mindünnen elég számosan jelenkeznek és a gyűjtők, kik az előfizetési pénz beküldésével is megkínálták, zaklatva sürgetik a kiadást,⁵⁾ jelentékeny bizonyysága annak, hogy a szétbocsátott fölhívás nem hangzott el eredménytelenül.

1) „Amice! possum ne apud te pro aliquo subsidio supplicare? Prae-numerantes habeo, ut mihi undique scribitur, satis copiosos, spero plures. Numerum inivi: iam essent amplius 500. Sed ex nullo adhuc loco ad me pecunia transmissa est. Ego acceptare nolui ob illum praetensae Prohibitionis metum, licet oblata fuerit a Collectoribus, qui me nunc praesertim ob tam longam moram fere eneçant.“

2) „Id, quod Jaurini collegi, impensum est in primae Annunciationis editionem, et promotionem. Nunc pro hac secunda Annunciatione, quae tamen admodum necessaria est ad excusandam moram, notamque faciendam futuram Operis promovendi rationem, nihil habeo. Exhausti me etiam infirmitas.“

3) „Des mihi aliquot aureos mutuos, ut isthic non adhaeream. Annunciatio brevis est, mediae phillyrae. Ad priorem tuam epistolam impediēbar febribus illico rescribere. Feci tamen, quod mihi imposuisti, advocato ad me Typographo.“

4) „Quod reliquum tam amice mecum communicasti, laudo in eo facto tuo prudentiam tuam. Exosculor tibi iterum manus tuas sacras ob operam tuam mihi oblatam, et nuper in fortuna mea promovenda, et nunc in manuscriptis protegendis. Sed iam fatigor. Ama Tuum (Révaium) 25. Decembr. 1785.“

5) „Prae-numerantes habeo, ut mihi undique scribitur, satis copiosos. — — Collectores... ob tam longam moram fere eneçant.“

6. A pártolásra ajánlkozás mellett magasztaló nyilatkozatok is visszhangzottak rá a hazafiasabb keblekből.

Ennek két becses mutatványával találkozunk az 1787. közzé tett „Elegyes versei“ kötetében. Az egyik érdekesen tünteti elénk Révai ifjabbkori pályatársainak egyik legelesbikét Bolla Márton, teljes épségben megőrzött fide érzelmeivel s változatlan melegségű baráti rokonszenvezésével. Szívélyesen örvendve hőstünk hazafias célzatú igyekvéseinek, kellemes gördülékenységu magyar versezettel üdvözli e szellemes kebelbarát a gyűjteményes kiadás vállalatát.

Figyelőbb olvasóim kedvéért, kikben a két versenytársnak másfél évtized előtti szép buzgalma élenkebb érdeklődést keltett, úgy hiszem, helyén lesz itt annak a bennök akkoron gerjedezni kézzett magyar irodalmi aspiratiónak eredményéből némi mutatványt idéznem Bolla Mártonnak ez oldalról való ismertetése végett. A komoly historikussá fejlődött tudósnak ¹⁾ ép azon korából való ez, midőn ő az eddig szorgalmasan és nem sikertelenül ²⁾ művelt szelidebb tudományok virányairól immár feladatszerűleg Klio szolgálatába lépett át a nélkül, hogy amazokról végkép lemondott volna. ³⁾ — Ím ide vonatkozó saphói méretű magyar ver-

¹⁾ Minő elismerés nyilatkozott Bolla M. mint történelemtanárról Kolozvárt s aztán is mily huzamos ideig használtatott tankönyve hazai fennsőbb tanodáinkban: erről életrajzi ismertetései szólnak. L. különösen Vass J.-ét az „Egyetemes magyar Encyclopaediában, Pest, 1868.“ — Horányi pedig már előbb részletesen is méltatta „Világtörténelmi tankönyvét.“ (L. Scriptores Scholar. Piarum I. 268—278. l.) Kevéssele az előtt Hunfalvy Pál is elismerőleg nyilatkozott egy nem régiben fölfedeztem kézirati művéről: „Dissertatio de Valachis“ (I. 1870. „Századok“ 510—518. l. „Bolla Márton és Eder Károly, meg az oláh incolatus“ című értekezését.)

²⁾ Latin és magyar lyrájának némely alkalmi productumai nyomtatásban is megjelentek és a haza akkori tanultabbjaiban költői tehetsége iránt is figyelmet keltettek. Latin magvas nyelvezetű ódáiban classikus szellem lengedez. Alkalmi verseit illetőleg az 1781. „Magyar Hírmondó“ a Batthyány Ignác püspök beigtatási ünnepélyére írt „ének-verseit“ (ódáit) említvén, „már más efféle munkákról híres nevezetes“-nek mondja Bollát (I. 554. l.) — Horányi pedig később számosan mondja részint alkalmi ünnepélyekre, részint barátainak gyönyörködésére különféle alakzatokban írt költeményeit, melyeknek együttes kiadását igen kívánatosnak tartja (I. u. o. 268. l.) — Magyarul írt versezetei iránt Kazinczy Ferenc is érdeklődő figyelmet tanusított az által, hogy a „Studiumok“ című kézírata II. kötetében — hol a 18. század végső tizedebeli magyar költőkből némi anthológiát állított össze, — Révai mellett Bolla Mártonéiból is fölvet egyet: a „Hármas dalt (terzetto) éneki szerzemény Bánffy György tiszteletére“ (I. a Magy. tud. Akadémia kézírattárában.)

³⁾ Bolla M. 1777—84-ig Kolozvárt költészettanárrá; ekkor a pesti egyetemi tanszékre jutott Koppi Károly helyébe historiarius professor lett ugyanott. — Egyes alkalmi versezetet jóval későbbben is adott ki. — Horányi nyomán a német biographiai ismertetésekben is úgy említetik, mint ki a költészetben is jelesen föltezett: „B. trat 1769 in den Piaristen Orden, zeichnete sich bald als lateinischer und magyarischer Dichter vortheilhaft aus“ (I. Oesterreichische National-Encyclopädie. Wien, 1835. I. 349. l.) Szintígy a Wurzbach-féle „Biographisches Lexicon“ is: „Als Dichter in lateinischer und magyarischer Sprache vortheilhaft bekannt.“

szete is bizonyítja ezt. Ezzel — u. m. — „Révai Miklósnak ör-
vend igaz barátja Bolla Márton 1785.“¹⁾

Lelkem édesded fele, én szerettem
Drága Miklósom! kit az engedetlen
És irigy sorsnak vak hatalma tőlem
Meszsze szakasztott.

Megszelidített Alagyaíd önként
Tetszetős lépést szaporítva tésznek,
Peng arany s gyémánt karikákkal égő
Gyenge bilintsók.

Ugy e? hát Györbenn szereél megínten
Újonan fénylő tudományos elméd
Terjedésének piatzor, s neveddel
Hangzik az Ország?

Rég, hogy úgyis már Görög és Deák nyelv
Drága lántzával kőtozód beszédünk
Délitzeg, és majd nem szabadon kerengő
Ige futásit.

Menj, repülj a tág levegő egeknek
Mindenütt tisztán ki derült határin,
És Magyar nyelvünk delin egybe gyűjtött
Kintseid oszszad.

Most pedig feljebb emel érdemidnek
Szárnya: mert külső, s Magyar ékes elmék
Ritka Munkáit magadéval egygyütt
Nyujtod Hazádnak.

Bé hatal Müzsák öröm udvarába:
Vigadozz, s tapsolj, mivel a ditsőség
Ott lakik, véled, s ragyogó karokkal
Téged ölelget.

7. Szintén jelentős a másik visszhang is, melyet ugyanekkor
„Révai Miklósnak a hazáját szerető Horvát Adám Fűredről“ küld,
ilykép szólaltatván iránta való részvétét: ²⁾

„S hát fáj, o Nagy Magyar! mikor ellent állnak
A Magyar Nyelv egét támogató vállnak?
Nem hogy Herkulesként rajtad könnyítnének,
Hogy tsillagink frisebb forgással mennének.

De nem vész el azért régi nyelvünk rangja,
Hogy sok hazafinál idegen a hangja.
Az Irót, nem Magyar nyelvünket utálják:
A kik Írásodat mord szemmel vizsgálják.“

Ez után a nemzeti nyelv balsorsát mintegy a viszonyok
kényszerűségével érvelvén, így folytatja vigasztaló sorait:

„El higyd, a Felsőg is, hogy a minapába
Német szót parantsolt a Magyar szájába:
Nem a magyar nyelvet akarta pusztítani,
Hanem a Deákat Németre fordítani.
Hogy így, ha az a nyelv nálunk is bővülne:
Nemzetünk más néppel jobban egyesülne.“

Továbbá arra is talál némi mentséget, hogy már

„— — — nyelvünket tsak nem abba hagyja
A sok régi Magyar, s Nemzetünknek Nagya:
Született nyelvünkön hogy ritkán beszéllnek

¹⁾ L. „Elegyes Versei“ 260. l.

²⁾ L. u. o. 262. l.

Azok, kik Magyarok, s Magyarok közt élnek,
 Nem tudnak Magyarul; az okozza benne
 S nem a megutálás leg főbb oka ennek.
 Elszoktak nyelvüinktől, nagy Társaságokba,
 Járván imitt amott külső országokba.

— — — — —
 Idegen tselédek forganak mellettük,
 Kik a szolgálatra jobban rá születtek.“

Így a hazai nyelvtől, elszokva végre azon szólni is szégyen-
 lenek s aztán :

„Lehet, hogy e szégyen útálatná válhar,

De, hogy maga Haza' nyelvét ne szeretné
 Valaki, s Révait azért üldözhetné,
 Nem lehet: akár mint gyanakodj eránta,
 S hát ha nem is Magyar vala, ki meg bánta?“

Ezek után találgatván Révai megszomoríttatásának okait, a
 baj fészkét leginkább ebben véli rejleni :

„Sok könyv nyomtatóknak szívét úgy sértetted,
 Mikor titkaikat nap fényre ki tetted.

Ha a tsapodárság Nagy Lelkedhez férne,

S száz a félholtnak is életet ígérne :

Ha tudnál nevetve a sírókkal sírni,

S tudnád az igazat Zsidóul is írni :

Ha magad és édes Nemzeted kárával

Mást gazdagítanál magad munkájával :

Nem piszkálná szemed', a mint most piszkálja,

A hasznos szándéknak ezer akadály a.“

S végül a tíz évvel fiatalabb Horváth Ádám, ki sajátlag még
 föl sem lépett az irodalmi téren, ¹⁾ ily mérséklő tanácslással zárja
 vigasztaló sorait :

„A nagy indulatnak ez egyik szokása,

Hogy hevesen esik maga kiadása.

Pedig a melyly fálnak hirtelen rakása

Esik, hamarább is történik romlása.

Kezdjük azért alatt, csak lassú munkával,

Míg minden társ több több társat hoz magával

S majd el bámúl Hazánk dolgunk jobb folytával

Mit tett egy két Magyar Nemzete hasznával.“

8. Figyelmet keltő nyilatkozatok ezek a magyarságnak oly buzgó
 bajnoka ²⁾ részéről, kiváltképen pedig az, hogy a korcsosult honfiakat

¹⁾ „Az írói pályára korán lépett. — jegyzi róla Toldy —. „Holmi“-ában már 1782-ben készült versek találatnak; de első fellépése csak 1787-ben, a Magyar Műsában, történt...“ (l. Toldy F. „Magyar költők élete.“ Pest. 1870. l. 237. l.) — Révai 1786. így említi őt a Baróti Szabó Dávidhoz írt alagyában: „Épen szóll Horvát, most támadt dísze Fürednek“ (l. „Elegyes versei“ 112. l.)

²⁾ E buzgalmát 1790. így magasztalja Révai: „Vehementer animatus ad excolendum et promovendum Sermonem Patrium, cuius opportunissimo medio curando intentus, erigendae nimirum in hunc finem Societati Hungaricae, et ille,

sziatúgy mint II. József germanizáló decretumát is oly gyöngéd mentésekkel palástolgtatja, habár maga a német nyelvben járatlan vala, ¹⁾ s azt, mint Révai jegyzi róla, csak utóbb kezdte tanulgatni. ²⁾ — Az akkori viszonyokba beható olvasóknak egy kis hozzávetéssel nem épen bajos ily jelenségek belső okait megsejteni. ³⁾

Úgyan ő töle nyomban egy másik verszet áll ugyanott. Ez distichonokban ömledez a nemzeti nyelv mostoha sorsáról. De ez már, a mint tartalmából eléggé kiviláglik, későbbi keletű. S ezért inkább az odábbiakban lesz helyén fölemlítnünk.

Bolla M. és Horváth Á. verses biztatásán kívül alkalmasint más lelkes hazafiaktól is érkeztek hozzá olyan rokonérzelmi nyilatkozatok, ha nem is épen kötött nyelvezetben.

Azonban a kiadás késedelme nem csak sürgetéseket idézett elő, hanem az előfizetés iránti hajlamot is csökkenté. Ez oknál fogva Révai az ügy lendítése végett arra határozta el magát az 1786. év elején, hogy a gyűjteményes kiadás hathatósabb eszközéséért segedelem-adásra szólítja föl a hazafiakat.

9. Így történt, hogy a halasztás mentegetése végett szándékolt ⁴⁾ hírré-adást e címmel nyomatta ki: „A Magyar Költeményes Gyűjtemény kinyomtatására való ujonabb segedelem kérés. Győr. 1786.“ 8r. 12 l. ⁵⁾

Ezen kívül „a Hazának támogató oszlopaihoz bővebbeske adakozásért“ folyamodó leveleket is küldött. Ilyennek két példányáról van tudomásom. Egyikének eredetije, melyet gr. Károlyi Antalhoz intézett, a Károlyi grófok pesti levéltárában van meg Révainak

quod suarum virium esse potest, iam dudum satis et sollicite Magnatum captat benevolentiam, Facilis et amplius, in fundendis Patrio Sermone Versibus, qui populari plausu excipiuntur.“ — (L. Candidati erigendae eruditae Societatis Hung. Jaurinii. 1791.“ 74. l.)

¹⁾ „Horváth Á. anyanyelvén kívül csak a görögöt és deákot értette, s innen különben kiterjedt tudása egyoldalú s egyszersmind előítéletes volt; ízlése fejletlen.“ (L. Toldy F. u. o. 240. l.)

²⁾ „Praeter cultiorem Linguae Hungaricae peritiam callet Latinam: impendit se nunc Germanicae et Gallicae.“ (L. „Candidati . . . Soc. Hung.“ 75. l.)

³⁾ Annyira kápráztató hatásúak valának a josephinisticus reform-törekvések a „szabad gondolkozók“-ra, hogy sokan jóhiszeműleg nem oly igen ártalmasnak vélték elnémetesítő rendeleteit. A „szabadelvűsködő hiszékenység“ akkor is örömet átengedte a valót a látszatért, mely képzelgésének tetszetősebb vala. — Hogy érteti meg egyik kor a másikat kölcsönösen!

⁴⁾ L. főntebb 218. l. a Paintnerhez dec. 25-én írt levelét.

⁵⁾ Ezt „két győri tanárral iratta alá mintegy kezesül, s a gyűjtemény népszerűbbé tétele végett néhány élő író munkái is ígértettek, jövendőre pedig regények, színművek, vitézi, pásztori, tan- és lyrai költeményekből egy egész „Költeményes Könyvtár“-ra nyitottat kilátás.“ Így jelzi ennek tartalmát Toldy F. (i. m. 209. l.) — Sajnálattal említem itt, hogy Révainak e „segedelem-kérő“ publicitóját huzamos kutatásom és szorgalmazásom dacára sem sikerült kézhez kapnom. — Annyira eltűnedeznek ily apróbb nyomtatványok még előkelőbb könyvtárainkban is!

már föntebb idézett ¹⁾ levelei közt, a másika b. Orczy Lőrincchez szóló. Szilágyi István, máramaros-szigeti ref. iskolai igazgató tanárnál van más 4 levelével együtt, melyeket szintén b. Orczy Lőrincchez idézett volt. ²⁾

Mint hősünk e fontos vállalatának egyik jelentős okmánya méltán foglalhat helyet itt e folyamodványa szó szerint átvéve a Károlyi grófok pesti levéltárában levő eredetiből. Már annyiban is figyelmet igényel ez, minthogy annak tanuságát is láttatja, mint üdül föl s hódol vissza öt évi szünetelés után ujjolag az ő jeles Maecenása iránti bizalma, melynek eredménye aztán ismét hathatós befolyást gyakorol nem csak irodalmi tevékenységének elősegítésére, hanem utóbb sorsának átalakulására is.

„Méltóságos Gróf! Kegyelmes Uram! Közre bocsátottam volt Országszerte még tavál elég jó korán Magyar Költeményes Gyűjteményemnek kinyomtatásáról való Hírré adásomat. Erre a munkára, melybenn már alkalmas rég óta fáradozom, az előre fizető uraknak kegyes adakozásokból anynyira való segedelmet bizton vártam, hogy azt azzal a nagyságos (nagyszerű) készüllettel, melylyről fogadást tettem akkor a Hazának, ki fogom nyomtathatni. De egyéb akadályaim is lévén, tsak ugyan mégis leg inkább azért maradtott hátra munkám, hogy ugyan ez a segedelem, melylybenn főképen bíztam, igen szűken gyűlt meg. Még is, hogy sok jó hazafiaknak meg ne tsaljam várakozásokat, kiket igyekezetem már igen felébredtett: és hogy a hazai nyelvtől se vonjam meg ápolgattatására részemről is némi némű tüzzel buzgó fáradozásomat, melylyet úgy is tsak a Jó Könyveknek kinyomtatások által leginkább mivelhetünk és fenn tarthatunk: mindezért tehát még egyszer eme második segedelem kérésemmel az Országnak Főebb Rendjeihez, a Hazának támogató Oszlopihoz folyamodom: kik a közönséges jóval az anya nyelvet is egyaránt szeretik; hogy ezt az olyly szép, olyly hasznos munkát, bővebbetskén adakozván előbbre mozdítsák. Ezekbenn vagyon legnagyobb reménységem. Ezeknél esedezem annyival is bizvástabb, hogy a Bétsi Könyv ítélő Tisztségnak helybenn hagyásához, a Felsőégnak is Kegyelmes Engedelme hozzá járulván, erre a ki nyomtatásra ujonabban fel bátorítottam. Telylyes reménységgel várván a segedelmet, s magamat kegyes pártfogásába ajánlván, vagyok holtig mélységes tisztelettel, a Méltóságos Grófnak, Kegyelmes Uramnak köteles szolgája Révai Miklós, Gelsei Biró Úrifiaknak Nevelőjök, Győr Január 23. 1786.“

Ugyanezt szószerint így írta b. Orczy Lőrincz is jan. 24-én. ³⁾
A szöveg szavaiból bizvást következtethető, hogy az ezennel igénybe

¹⁾ L. Révai M. élete I. k. 354. l.

²⁾ L. közölve a „Figyelő“ XIII. kötetében.

³⁾ Így látom a Szilágyi István birtokában lévőök másolatából, melyet szíves volt már a kiadás előtt áttekintés végett kezeimhez juttatni.

vett főrend több előkelőhöz is ugyanezt küldötte s talán a „segedelem-kérő“ nyomtatvány kíséretében. ¹⁾

10. Mily mérvben eredményezett neki e kísérlet segedelmi gyarapulást: erről nincs elégséges tudomásunk. Adataink inkább arról értesítenek, hogy ezen subsidium-kérés nem kevéssel járult ügynek subsidáltatásához (alább ejtéséhez). Erre nézve az odábbiakban meglehetősen körülményes adatok merülnek fel.

Hogy az imént említett két nagy hazafihoz nem sikertelenül kopogtatott be, arról tényleges bizonyosság szóland. Minő sikert tapasztalt másoknál, annak jelzését nem leljük. A Paintnerrel 1785-ben elég sűrűen folyt levelezés most igen megritkul. Hozzá 1786-ban írt levele már csak egy van. Ez febr. 7-ről szól; lényeges tartalma ím ez:

„Segítségét nyújtottál — u. m. — majdnem a legkétségbeesettebb állapotomban azon pézsküldeménynyel, melyet ma kaptam kézhez. A mi még hátralévő pénzem volt, azt néhány nap előtt mind elköltöttem a Hír-ré-a-dá somnak kinyomtatására s szétküldésére Erdélyben és Magyarország alsóbb részeiben, a merre a gyors kocsi elhatolhat. ²⁾ — Nagy szívességet tett Streibig könyvnyomtató az által, hogy hirdetésem számos példányát az ő címnaptárához csatolva különféle helyekre elszállította. Még az ország felsőbb részei vannak hátra és az irandó leveleknek nem csekély száma. Ezek elszállítására igen alkalmas a tőled nyert segély. Isten áldjon meg érte. ³⁾

Ugy hiszem, már nálatok is terjesztetik e második hirdetésem; ha nem, azon esetre ide csatolok egyet, melyből láthatod, hogy a körülmények változta miatt némi változásnak kellett történni a munka kiadásában és szétküldésében is. ⁴⁾

S itt közben elmondja, hogy miután az előfizetést kissé föl-emelte, (akkép, hogy az előbb jelentett 4 for. helyett most már 5 forintot kíván az egész éven át kiadandó 12 darabért,) a Paintner

¹⁾ Hogy Sándor Istvánhoz is küldött ily segedelem-kérő levelet, eléggé gyaníttatja az ehhez utóbb (aug. 27.) írt levelének tartalma, melyről odább lesz említés.

²⁾ „Succurristi rebus meis pene desperatissimis pecunia mihi hodie submissa. Quod mihi reliquum erat aeris, id ante aliquot dies totum impendi in Annunciationem meam, et edendam, et per Transilvaniam, inferioresque Hungariae partes disperdendam, quo nempe Currus Diligentiae penetrare potest.“

³⁾ „Magnam mihi exhibuit amicitiam etiam Streibig Typographus, qui Annunciationis magnam satis copiam suo Titulari Calendario adnexam eadem opera ad varia loca promovit. Superiores adhuc mihi Hungariae partes restant, et non exigua epistolarum copia. Ad quae expedienda subsidio me adiuvisi prorsus opportuno. Deus te beet!“

⁴⁾ „Credo iam et apud vos dispergi meam secundam Annunciationem. Quod si non dispergitur, ecce, hic accludo unam, ex qua videas ob mutatas circumstantias etiam in opere edendo, et promovendo non nulla esse mutata.“

által beküldött 17 előfizetést is e szerint kívánja kiegészíttetni. — Ez után állapotáról ilykép értesíti :

„Barátom ! könyörülj rajtam. Itt helyzeti viszonyaim nagyon ingadoznak a már jelentettem okok miatt. Bár csak valami cím alatt Pozsonyban lehetnék, a hol annyi a könyv-nyomtató műhely. Ott gondozottabban folyhatna kiadásom. Gondolj ki e végett valamit. ¹⁾ Szegény nyomtatóm, habár legjobb szándékkal és iparkodással rajta van is, nagy szegénysége miatt nem teljesítheti eléggé megbízásomat. Még a papírt is magamnak kell megszereznem. De mikor ? Ha csak nem akkor, midőn az előfizetési pénzek begyűltével eléggé fölsegítve leszek. Azonban mily lassú dolog ez !²⁾

Soha sem tartóztatott még valakit vissza a legjobb ügyben ennyi akadály ! — De annál nagyobb lesz a dicsőség, ha mindezekben győzedelmeskedem. — Él még bennem valamelyes tűz, melytől hevülő k.“ ³⁾

Lelkesült önérzetének e fölillantása után a baráti megbízás némi csekélyes ügyét említve ⁴⁾, a kiadás dolgáról még ezeket mondja : „A fél évre való hat darabot kéziratban holnap küldöm Bécsbe a Censura hivatalhoz, hol a keleti irományok vizsgálója eléggé szíves irántam. Gondja lesz mindenre. Reményt helyezek benne. Azonban sokat használhat tekintélyed és sürgetésed. Irj tehát Te is valamit az ügy elősegítése végett. — Oly serényen hozzá fogok a kinyomatáshoz, csak elégséges segedelemre tehessek szert, hogy kiadványom mind szorgalmat, mind pedig csint tanúsítson meglepő mérvben. ⁵⁾ Mert hisz ügyem forog kérdésben. Becsület, nyereség, főleg pedig a hazafiság. Mindezek fölöttébb sarkalnak.“ ⁶⁾

1) „Amice! miserere mei. Isthic res mea nimis nutat, ob caussas, de quibus tibi iam scripsi. Utinam aliquo titulo Posonii esse possim in ea copia Typographorum, Illic res mea multo curatius ired. Excogita aliquid.“

2) Miser meus Typographus, etsi optimo is quidem animo, et conatu est, tamen ob nimiam egestatem rem meam minus bene curare potest. Vel ipsam chartam ego debeo procurare. Quando autem? nisi cum Praenumerationum pecunia collecta subsidio fuero suffultus sufficiente. At hoc quam lentum est negotium.

3) „Numquam quis in re optima tot est impeditus obstaculis! Sed maior gloria, si superavero. Vivit adhuc quidam in me ignis, eo caleasco.“

4) „Calendarium, quod petis, curabo, ut quantocius habeas.“

5) „Ego manscripta mea pro medio anno, seu in frustis sex, iam cras submittam Viennam. Censor Orientalium mihi non mediocriter addictus est. Curabit omnia, et ego spero. Interim, multum addet tua auctoritas, tua interpellatio. Itaque scribes et tu aliquid ad rem promovendam. Operi imprimendo ita sedulo admovebo manum, modo sufficiente adiuver subsidio, ut praeter spem, et diligentiam, et nitorem opera mea prae se ferat.“

6) „Res enim mea agitur. Honor, lucrum, maxime autem Patriotismus, omnia me haec mirum in modum impellunt, Vale, et ama Tuum Révaum. — 5. Febr. 1786.“

11. A Paintnerhez szóló levelei sorában ¹⁾ az ez után következő már 1787-iki ápril 11-én kelt. E 14 havi hézagot azonban pótolják némileg a b. Orczy Lőrinchez intézettek, melyek jelentősen járulnak a gyűjteményes kiadás ügyének megvilágításához.

Nagyon örvendeztető volt Révaira a válasz, melyet Orczytól az 1786. jan. 24. k. segedelem-kérő levelére kapott. Az „omne trinum perfectum“ szerint hármias reményt keltett az benne, u. m. szellemi és anyagi gyámolítás iránt és pedig amazt illetőleg két-féleképen, t. i. a kiadandók iránti tájékozással és az ő Verseinek is rendelkezésére való bocsátásával biztatta.

Révainak a lantos bajnokhoz febr. 10-én írt levele élénken tük-rözi elragadatasát azon szép remény által, melyet benne a hírneves agg költő s Maecenas meleg sorai gerjesztettek.

Lelkesülten tudatja legott hálás érzelmeit, különösen kiemelve örömét a fölött, hogy az országnak olyan nagyja, kit születési előnye mellett kiválóan emelkedett szelleme is annyira föltetszővé magasított, „oly szeretettel bocsátkozik le hozzá, hogy őt biztatásával emelje, és annyi üldözetekre megcsüggedett igyekezetét akadályaiából kisegítse.“ Hogy is ne hevülne neki a serény munkának újabb tűzzel eme hathatósabb ösztönre, midőn egy Orczyt ápolgatójaul s vezéréül tekintheti? Mily örömmel hajlik minden rendelésére! Mert ki is lehetne az egész hazában, kitől alkalmasabb irányzást nyerhetne a föl vállalt irodalmi ügyben, mint épen Orczytól? Hisz „egyedül ő izelít legkényesben, egyedül ő itél legnyomósban, ő szól legékesben. S mily drága kintsekkel fogja Méltóságod a hazát boldogítani és én mi szerentsés lések, ha Méltóságodnak ebben eszközül lehetek!“

Repeső örvendezésének némileg hyperbolikus kifejezését érezvén, ekkép mérsékli azt: „Engedjen meg örömöm hevének, mely miatt rendtlenebb is levelem.“

Ez után hommagialis hódolatának adván udvarias kifejezést, e közben megemlíti, hogy „óhajtva várja végzéseit.“

Ez utóbbi kifejezés arra mutat, hogy Orczy egyelőre még is némileg függőben tartotta elhatározását. De az 5 hó mulva abban nyilatkozott, hogy egy csomó versét csakugyan megküldette Révainak a gyűjteményes kiadásban való közzé tevés végett, oly kikötéssel, hogy nevét ki ne tegye. Segedelemképen pedig 6 aranyt mellékelte hozzájuk.

12. Révai 1786. július 24-én írja Orczynak ezekért hála-nyilatkozatát: „Mitsoda tekintet (minő tekintélyt) fognak adni az által küldetett versek többi darabjainak! — Így kiált fel örömmel legott a levél kezdetén — Faludinak két darabjai után mindjárt az

¹⁾ Melyek Méry Etel másolata szerint a m. tud. akadémia levéltárában vannak.

lesz a harmadik Darab. — Vajha többen is úgy verselnének magyaráink között, olly erővel, olly tüzzel, és még is olly természetesen! — Ez után helyesli Orczy azon véleményét, mely szerint nem szükséges a cadentiákat oly keményen lekötelezve tartani, hogy 2 egész vagy 3 syllabából is álljon és mindig 4 sort foglaljon. Vajmi öli — u. m. — e szoros törvény a teremő lelkét, melynek erejét vissza nyomja s tompítja. S úgy hiszi, hogy a szabadabban s azért szerencsésebben verselő franciák módjába majd bele tanul a magyar is, csak többet lásson olyast.

Orczynak nevezetlenül maradni kívánását bajos föltételnek találja ugyan, azonban bármily nehezeére esik is, ebben szót fogadnia, még sem bántja meg pártolóját ellenkezéssel, „ha tsak ugyan eltekéllett akarattja titokbann maradni, más valami okokra nézve, mellyeket én — u. m. — nem feszegethetek.“ — Ugy hiszi, a magyarság föl fogja ismerni Orczy verseit már csak hangoztatjokról is. Kérdezi aztán, helyben hagyja-e e címet: „Költeményes holmi egy nagyságos elmétől.“ — Köszöni már előre is a jövő darabokra valót is. — Ebből látszik, hogy Orczy verseiből még többet is ígért neki a gyűjteményes kiadás számára.

A 6 arany segedelemért is kimondhatatlanul lekötelezettnek vallja magát. Azonban — bár „tartózkodva attól, hogy kegyességével vissza élni láttassék, bátorkodik alázatos kérését továbbra is többre is elejébe terjeszteni.“

Bátorítja őt erre annak tudata, hogy Orczy bizonyára nagyon érzi azt, mily igen szolgál az ő igyekezete kiváltképen oly nagy-szerű készülettel, — a minőt már e vállalat érdekében tett, — sokmás hasznon kívül különösen „nyelvünk méltóságának fennmaradására is.“

„Vajha füstbe ne menne (mindez)! Mert sok ellenkező akadályok fűzik keresztül dolgomat. Már kétszer hátráltattam, — u. m. — hogy fogadásomként a meghatározott időkre ki nem jöhettem darabjaimmal; a miért nagyon vesztettem hitelemet a Magyarság előtt. Az az oka, hogy most is harmadik ígéretemre keveset hajtván, tsekélyüljő a segedelem. Most is hátráltatom tehát, és talán fenn is akadok, ha tsak még a főebb rend különösen ki nem segít.“

„Itt (már úgy mint a főrendnél) főképen Nagyságodhoz folyamodom, és alázatosan kérek költsön annyi pénzt, legalább is 50 aranyat, a menyivel neki erősödés, a sz. Leopold vásárra a többi 5 darabot is kibocsáthassam, és meg mutathassam a Hazának. Akkor már nyilvánságosan látván a Magyarság, hogy vagyon valami a dologbann, azonnal olyly buzgón elé segít, mint első ígéretemre felgerjedett, kivált, hogy

megint oltsóban fogom a Darabokat adni. S egyszer a dolog jó karba jöven, már magától fog menni “

Ily kecsagető reménnyel táplálkozván, úgy hiszi, hogy majd a kölesön adandott pénzt is aztán legalább darabonként lefizetheti. „Egyebet — úgymond — szorultságomban ki nem gondolhattam a dolog előmozdítására. Az idő folyik, minden körömre égett már.“

Szorogató viszonyainak ily őszinte bevallása után azzal nyomósítja kérelmét, hogy Orezy e kölesön adással, melyet (mint vagyonos úr) meg sem érezne, nagy jót tenne mind övele, mind pedig a magyarsággal. S ismételve kéri, közvetítőül a dicső hazát említvén, „kinek — u. m. — olyly szentséges a neve, kiért olyly édesek fáradozásaink, meg ne vesse könyörgésemet, gyámolítson ezen segedelmével, tsak költsön is, s vigyen előbbre vég tzelom felé.“

13. Lehet, hogy ily egészen bizalmas nyilatkozású esdeklést másokhoz nem intézett, de az ebben önként föltárt nyomasztó viszonya kétségkívül sok másnak, kik vállalata iránt kíváncsian érdeklődtek tudomására jutottak.

Inné tőn, hogy míg egyrészt a segedelemkérés némi sikerhez is jutott, másrészt bajainak növelését is eredményezte az, mint ezt a következőkből eléggé megsejthetjük.

Hősünk maga vallja a föntebb idézetekben, hogy már kétszer nyilvánított ígéretének be nem válthatása miatt nagyon megfogyatkozott hitele a magyarság előtt, s hogy az e miatt most már a harmadik ígéretére keveset hajt, holott az első ígéretére lelkesen felbuzdula. — Elképzelhető, hogy az ily ismételt cserbenhagyatásnak különbféle kellemetlen következményei támadhattak.

Révai ugyan az előfizetést a gyűjtőktől, kik annak beküldésével őt megkínálták volt. előleg elfogadni nem akarta; de mint-hogy ezeknél az már többnyire begyűlt vala, ez okból kénytelenek valának az előfizetők gyakori interpellatiói miatt a kiadást sürgetni.

Nálunk némileg új dolog volt még ekkor az előfizetés általi kiadás. ¹⁾ S talán épen azért is óvakodóbb volt iránta a közönség. A Révai gyűjteményes kiadását pártolni igyekvők közt pedig bizony

¹⁾ A szegényes állapotú Baróti Szabó Dávid épen ekkor (1786) adta ki 3 kötetnyi „Verskoszorúját“ saját költségén, kész lévén — mint a „Magyar Ifjakhoz“ intézett előbeszédben mondja, — édes Hazája hasznáért **mindenét feláldozni.**“ Ennek II. szakaszában (kötetében 60. l.) Révait kétszeresen magasztalván szintén olyanul dicsőíti:

„Nem kívánsz pénzt; sőt magadét sem szánod Hazádtól:

Látni fejér hollót im' valahára lehet.“

S ezt Szabó D. Révainak az 1782-diki „Magyar Hirmondó“-ban (I. 35. l.) közölt saját nyilatkozata nyomán (I. Révai élete II. r. fej. 38. §) éneklirőla. Most pedig ím tényleg máskép áll a dolog!

találkoztak olyanok is, kik a külföldi irodalom műveiből már meglehetősen tudomást szereztek volt arról, hogy az élelmesebb irodalmi világban nem ritka jelenség a „parasitos.“ A francia és angol regények (például Goldsmith nevezetes „Vicar of Wakefield“-je is) már kkor gúnyos allusiókkal emlegették az előfizetés gyűjtésével űzött flouterie-ket.

Egyébként is ama kor merész illuminatismusa csakhamar megtermette felénk idább is az élelmeskedés azon mesterséges ravaszságait s furfangjait, melyeknek ma már oly nagykorú haladását van alkalmunk tapasztalhatni.

Epen nem lehet felőtli, ha Révai iránt — ígéreteinek be nem váltása miatt, — a távolabbi honfiak, kik kevésbbé ismerhették, bizalmatlanokká lettek. — Hisz a közelebbieken is mindinkább növekedett iránta a gyanú az ő kétes állapota s külözködő viselete miatt, kiváltképen ekkor, midőn a segedelem-kérő levelek szétbocsátása után nem sokára ama szegényes nevelői állástól megválva magán lakásban privatizált minden hivatalos állás nélkül s genialis poetaként függetlenkedve, teljességgel ignorálni látszott a tanító egyházhoz való tartozását.

Ha egykoron az athenei areopag is számon kérte azon polgárok életmódját, kik nem látszottak munkás foglalkozás által szerezni élelmöket : ilyesmi nem ok nélkül támadhatott a győriek elméjében is, kik Révai irodalmi munkásságát nem igen ismervén, hivatal nélküli hivalkodónak nézték utóbbi helyzetében, szintűgy mint az atheneiek egykor Kleanthést.

Olyan városkában, minő akkoron Győr vala, az előkelőbb coteriákban mindinkább szóba hozathatott ez. S aztán szájról-szájra kelve, addig növekedett a balitélet, — különösen ha egyes képzelgő nagyságok hiúsági sérelme szitogatta ellene a parázst, — míg végre csakugyan kérdőre vonatott az egyházi főbb hatóság által, hogy vajon miért teszi ki magát ily közmegezőlásnak, mely egyéni kisebbsítésével egyszersmind ama testületnek, melyhez tartozik, súlyos megróvását vonja maga után.

Tudnivaló ugyanis, hogy Révainak oly szemét-szúró viselkedése nem csak a klerus tagjaiban keltett visszatetszést, kik között jelentős számmal valának az eltörlött szerzetek egykori tagjai, hanem a valóságosabb érzelmű világiak közül is többen találkoztak, kik azon fennakadtak s ellene megszólást hallattak, mint ez a következők-ből ki fog tetszeni.

14. Az imént érintettekre nézve nyomós tanuságul szolgál az itt alább idézendő hivatalos levél, melyben Schogg Kristóf győri püspök helyettes ¹⁾ arról értesíti 1786. okt. 24-én Königsacker Calas.

¹⁾ 1783—7. a győri püspöki szék betöltetlen lévén, az egyházmegye a káptalani általános helyettes által kormányoztaték.

Józsefet, a kegyes tanítórend ekkori provincialis-főnökét, ¹⁾ hogy Révainak Győrött huzamosb idő ótai tartózkodása ellen addig nem tett kifogást, míg azon véleményben lehetett, hogy rendi felsőbbbsége által rendeltetett Biró Farkasékhoz nevelőül. De miután azon nevelői állását elhagyva, külön lakást vett föl, őt magához hivatván, arra biztatta, hogy kérje magát a rend valamely társházába helyeztetni. Azonban Révai azt hozván fel ürügyül, hogy valamely munkának kiadásával van elfoglalva, megengedte neki, hogy még egy ideig ott tartózkodhassék. De mivel az ily szerzetes egyén huzamosabb időn át szerzetes házon kívül élve, már csupán ez által is megütközést kelt a népben, ezen felül minthogy értesülése szerint Révai M. újabban adóssággal is terhelten, sem ruházatában sem életmódjában nem viseli magát szerzetes paphoz illőleg: nem alap nélkül tartván attól, hogy nagyobb adósságot csinálja a hitelezők tetemes károsításával botrányokat is okozhat, a végett szólítja fel a rendtartományi főnököt, hogy rendelje el Révait a rend valamely társházába, nehogy különben hivatali kötelessége szerint őt az egyházmegyéből kitiltani kényteleníttessék, úgymint olyant, ki a testületi szabályzat körén kívül élve nagyobb botrányokra vetemedetik. ²⁾

Königsacker Cal. József a püspök-helyettesnek e levelét lemásoltatván, okt. 28-án nyomban oly utasítással küldötte meg a ma-

1) Conradi Norbertnek 1785. aug. 28. történt elhunyna után a főrendi származatú s kitűnő műveltségű Königsacker Cal. József, előbb pesti házifőnök állítotott a rendtartomány élére. (Életrajzát l. Horányi „Scriptores Schol. Piar.“ II. k. 210—203. l.)

2) Biztosabb tanuságul szóljon itt egyszersmind az eredeti szöveg is, úgy, mint az a nemz. muzeumban a Révai-féle kéziratok közt (M. S. 353. fol. 1. a.) olvasható: „Admodum Reverende in Christo Pater Provincialis, mihi Colendissime, — Longiori iam tempore in Dioecesi et Civitate hac Jaurinensi commoratur Ri P. Nicolaus Révai ex Ordine Praetitulatae Paternitatis Vestrae Sacerdos, qua cum antehac in Domo Dni Wolfgangi Biró Heruli Praefectum egerit, stationem hanc e dispositione Superiorum eidem obtigisse existimans, rem non admodum morabar. At postquam relicto Praefecti Officio privatam in Civitate habitationem assumpsit, ad me accersitum hortatus sum, ut se ad quodpiam Ordinis sui Collegium sive Residentiam disponi peteret. Eotum libri cuiusdam sub prelo existentis editionem praetextenti, ut aliquo adhuc tempore isthic permanere possit, indulsí. At vero cum Religiosus huiusmodi extra Regularem Domum diutius persistens vel ex hoc ipso offensionem populo praebeat, sed et recenter eundem praenominatum Patrem Nicolaum Révai, debitis, ut fertur, gravatum caeteroquin etiam nec vestitu, nec vitae ratione ut Religiosus Sacerdotem se gerere intellexerim, scandala autem, et uberiora debita cum notabili Creditorum damno non vanè praemetuam, Praetitulatam Paternitatem Vestram in eo requirendam habeo, ut eundem Regulari cuidam Ordínis Domui ingremiandum disponere velit, ne secus pro munere meo Dioecesi prohibere cogar, ad maiora fors alibi, si extra Regulam permanserit, scandala prolapsurum. Caeterum favoribus, et piis ad aras precibus commendatus constanti cultu persevero A. R. P. Vrae Servus Obligatissimus Christophorus Schogg, Vacante Sede Vicarius Generalis Capitul. — Jaurini 24-a Octobris 1786.“

gyar-óvári társház főnökének, ¹⁾ hogy az ránduljon át azonnal Győrbe, keresse föl Révait s adja elő neki a püspök-helyettes kivánatát, valamint az övét is. Amaz a mellékelt másolatban foglaltatik, mely Révainak is megmutatható. Az ő (t. i. provinciális) szándéka pedig ez: **válaszsa** magának Révai lakásául a rend társházai közül valamelyiket, a melyben kielégítő munkát és eltartást nyerend. Ha Szegeden (a felső városban) ²⁾ vagy Sz. Annán (Arad v. m.) választand lakást, hol magyar hitszónokra van szükség, neki (a főnöknek) igen kedves dolgot teend magának is igen hasznosat. Ugyanis őt (a főnököt) nagy aggodalomtól fogja fölmenteni, megjövőről is jól fog gondoskodni, különösen Szegeden szülőföldéhez közel állandó helyzetet nyerve, hol, mint hallatszik, nemsokára három parochia fog felállíttatni. ³⁾ A jó férfinak rábeszélése az is érvül szolgálhat, hogy — a mint a helytartó tanácsnak minapi leiratából világosan is látható volt, — közeledik a rend átalakítása; s akkor jobb lesz, ha az a változás őt társai közt működve találja, mint ha a jövőre kiható bármily hírnévnek egyébként nem dicstelen keresésével foglalkozva künn leli. Kívánja pedig a főnök ezen ügy folyamának teljes kimutatását mentül előbb magához küldetni.

Ezen nem csekély jelentőségű levelet is okvetlenül szükségesnek látom hitelesebb bizonyosság végett eredeti szövege szerint ide csatolni, úgy, a mint az a M. Nemz. Múzeumban a Révai-féle kéziratok közt (M. S. fol. 353. 1. a.) levő átiratban olvasható: ⁴⁾

¹⁾ Név szerint Szalay Rafael volt ez. ismertetése olvasható Horányinál (Scriptores Schol. Piar. II. 706. l.)

²⁾ Szeged városa 1720. betelepítvén a kegyestanítórendieket, rájuk bízta az oktatás-ügyvel együtt az egész városbeli lelkeszeti ügyet, melyet 68 évig ők kezeltek, a piarista házfőnök lévén egyszersmind a városi plebános s a rendtagok közül néhányan segédei. A felső városban működők ott külön laktak, a távolság miatt. S így ezt is előnyös kedvezménynek vélhette a jó főnök Révaira nézve, kinek, — mint ismeretes dolog, — a többekkel megférhetés épen nem tartozott érényei közé.

³⁾ Ez csak 1789-ben következett be. S így még II. József korában a kegyesrendiektől a plébánia kezelés teljesen elvételét. (L. Schemat. dioec. Csánád. 1880.)

⁴⁾ „Reverende Pater Superior! Copiam Literarum Rsmi D. Vicarii Generalis Schog eum in finem communico, ut velit excurrere Jaurinum, Patrem Nicolaum Révai, nescio, in qua privata domo commorantem adire, eique et Rssimi Dni Vicarii Generalis, et meam mentem exponere. — Mens Rsmi Dni Vicarii Generalis continetur adnexa in copia, quae Révaio exhiberi poterit. Mea vero mens est: sibi ut Pater ille Domum e nostris aliquam seligat, in qua et laborem sufficientem et vicium atque amictum inveniat. Si Szegedini Superiorem Civitatem, aut Szent-Annam selegerit, ubi Hungaro est opus Concionatore, per gratam mihi rem fecerit, sibi vero perutilem. Me nimirum magna exsolvet sollicitudine; sibi prospiciet prope Patriam suam de stabili statione praesertim Szegedini, ubi tres Parochias proxime instituendas intelligo. Ad permovendum virum bonum et illud valebit: immineri Transformationem Ordini Nostro, uti nuper etiam e benigno Excelsi Consilii Intimato clare perspeximus. Quo tempore satius erit domi inter Fratres laborantem deprehendi, quam cuiusquam demum apud Posteris famae studio, caetera non illaudabili occupari. Cupio

15. Schogg Kristóf föllépése — a mint leveléből látszik — nem lehetett elhamarkodott, sőt a Révai jelezte körülményekhez képest még inkább késedelmesnek mondható.

Révainak főntebb. idézett leveleiből is láthatni, hogy épen nem légből kapottak azon hírek, melyek miatt őt Schogg Kristóf szíves tanácslás végett magához hívatta. — Inséges helyzetét, szűkölködését, kölcsön kéregetését, gréci tartozását, nyilvános ígérétének be nem válthatása miatti hitelvesztését maga vallja bizalmas leveleiben. — Ily dolgok vajon mikép maradhattak volna sokáig a helybeli egyházi hatóság figyelmén kívül? Hisz mintegy készakarva látszott azt provocálni az által, hogy szerzetes létére szabályzatától eltérve s független életet folytatva közmegegyezésnek tette ki magát már csak avval is mintegy délcegen tüntetve, hogy az egyházas viselettől elütő német ruhában járt. ¹⁾

Ilyen akkorban nagyon is kihívónak tartatott viselkedése miatt, — mint odább saját nyilatkozataiból is ki fog tetszeni, — olyan jeles férfiakban is idegenkedést, sőt neheztelést keltett, kik egyébként a legjobb indulattal valának törekvései iránt, sőt áldozatkészséget tanúsítának kiadási szándékainak elősegítésére, mint például Majláth Antal. ²⁾

Hogy mulaszthatta volna el a püspökhelyettes, az egyházi szempontból nem helyeselhető viselkedése miatti figyelmeztetését?

Miképen járt el Schogg e tisztében, főntebbi jelentéséből látható.

Hősünk azonban — mint az Orczyhoz febr. 10-én írt leveléből is meglátszik ³⁾ — már az első figyelmeztetést is üldözetnek tartá s annak dacára olykép folytató függetlenkedését, hogy az nem alaptalan aggodalmat keltett az egyházmegye előljáróiban, annál is inkább, minthogy a „fama malum, quo non aliud velocius ullum“ szerint országszerte szárnyaló balhírek tetemesen nagyítva keringtek vissza róla mint megbízhatlan hitegetőről, modern elnevezés szerint szédelőgőről.

S mert bizony ok nélkül a falevél se mozog, a türelmetlen előfizetők sürűen, s mindegyre aggodalmasb kérdezősködést intézgettek miatta győri ismerőseikhez. . . .

A hónapokig tartott elnézés után Schogg arra érezte magát indíttatva, hogy több-rendbeli interpellatio után végre a hivatalos eljáráshoz fogjon olykép, a mint főntebbi levele mutatja.

Mily atyai gyöngédséget tanúsított irányában a szeliá lelkű

autem transacti negotii omnem seriem quo celerius ad me perferri, qui omni cum propensione sum R. P. Superioris humillimus servus et frater Calasantius Provincialis. — Pestini 28-a. Octobris 1786.*

¹⁾ l. erről odább a Paintnerhez 1787. april 11. írt levelét.

²⁾ l. u. o.

³⁾ l. főntebb 227. l.

Königsacker, ¹⁾ eléggé kitetszik a föntebb közlött utasításából. Nem lehet kétségünk abban sem, hogy a tudományos képzettségű s elismert jó lelkű Szalay Rafael ²⁾ annak kellően megfelelő módon járt el megbízatásában.

16. Az eredmény az lett, hogy Révai kiadói vállalatával mentekzevén, nem fogadta el az oly tág kedvezményű ajánlatot. S holt tetszése szerint választhatott volna lakást rendtársai közt akár Pesten is, hol kiadói vállalatának is alkalmasan megfelelehetett volna: készebb volt tovább is folytatni inséges állapotát és nem kevés kisebbítésre alkalmat nyujtó anomaliáit.

Arend következő évi katalogusában a magyar-óvári társházhoz tartozók közé van beírva e címmel: „editor Poetarum Hungaricorum.“ Ebből látható, hogy fönökétől helybenhagyást nyert irodalmi vállalata végett künn maradhatni, mint ezt az utóbb írt leveleiben b. Orczyhoz méltányos elismeréssel említi.³⁾

Azonban a Schogg levelében jelzett szándék miatt fölháborodva legott elköltözött Pozsonyba, hova már ez év elején kívánkozott volt, mint Paintnernek írta, a nyomtatásnak ott alkalmasabban eszközölhetése végett.

Minő kedélyzajlást keltett szívében az a Schogg levelének utolsó pontja: annak elég sajnálatos következményeit érezteti a következőkben.

Ezen háborgásainak igazság szerinti megítélhetése végett már huzamos idő óta igyekeztem arra, hogy minél behatóbb tudomást szerezhessenek azoknak bennsőbb indokairól. — Ugyanis győri küzdelmes decenniumának mennél tárgyilagosabb földerítése végett az ottani irattárakból reméltem részletesebb adatokat nyerhetni. — De a többihez képest mindeddig nagyon aránytalannak mondható az, a mi onnét jutott hősünk ottan viselt dolgainak teljesebb megvilágítására. ⁴⁾

Ez okból alig csodálható, hogy biographusai a győri viszonyaira vonatkozó keserű panaszait s kifakadásait mindeddig csakis egyoldalú elfogultsággal tárgyalták.

¹⁾ L. Horányi „Scriptores Sch. Piar.“ II. 211. a hol őt méltán jellemzi így: „animi candore, morum innocentia et varia eruditione conspicuus.“ Ilyennek vallják őt a róla szóló tanuságok egyebűt is, sőt némelyek szerfölötti gyöngegségét meg is róják. — Nem hagyhatom itt említés nélkül, hogy Bánóczi Königsackernek föntebbi leveléből azt olvasta ki, — mert rá hivatkozik is, (l. i. m. 134 l.) — hogy „a provinciális Königsacker meg azzal **fenyegeti**, hogy Szegegre vagy pedig kolostorba fogja küldeni.“ (?) Nem értette-e annak szövegét, vagy szándékosan csavarta el a dolgot?

²⁾ L. Horányi „Script. Schol. Piar.“ II. 706. l.

³⁾ Erről a következő fejezetben lesz szó.

⁴⁾ Ide nem számítva Révainak Paintnerhez írt leveleit, melyeket Méry Etel győri tanár már jóval előbb másolt le a Pannonhalmán lévő eredetiből. — Ugyan ő töle nyertem Révainakérdekes iratát a magyar nyelv hiányos oktatásáról a győri iskolákban 1788, melyet odább lesz alkalmam szíves elismeréssel említhetni, valamint Ebenhöch Ferenc tudós és ügybuzgó kanonok úr lekötölező készségét is. Vajha sikerülne nekik még valamit föllelhetni a kívánatos adatok közül!